

2022.

KÖZLEMÉNYEK
A SZEGEDI FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
PEDAGÓGIAI-LÉLEKTANI INTÉZETÉBŐL
II. SZ.

BEVEZETŐ

A LÉLEKTANBA

(EGY LÉLEKTANI RENDSZER VÁZLATA)

IRTA:

BODA ISTVÁN DR.

EGYET. M.-TANÁR

BUDAPEST

1934.

CSÁTHY FERENC
EGYETEMI KÖNYVKERESKEDÉS ÉS IRODALMI VÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
DEBRECEN—BUDAPEST BIZOMÁNYA.

630

50.

48/I.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000715113

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Neveléstudományi Intézetének Könyvtára

Lelt. napló: Uj. a. Lsz. 549.

csoport: **50.** szám.

50.

E TANULMÁNYT,

A LEGMÉLYEBB TISZTELET JELEÜL,

RANSCHBURG PÁLNAK

AJÁNlja

A SZERZŐ.

A mindent szétboncolni akaró
értelem ele — bármi mélyre hatolja-
nak is leleplezései a számára lehet-
séges végsők irányában — egy nagy-
szerű *célszerűség és egységes értelmes
rendezettség* bontakozik ki a pszichés
életben is.

E L Ő S Z Ó.

1. E *Bevezető* célja kettős: 1. *általános bevezetést* adni bármely lehető tudományos lélektani rendszer kiépítéséhez és — a művelt érdeklődő körök számára — helyesebb-megértőbb értékeléséhez, 2. lefektetni és vázolni egy *meghatározott lélektani rendszer* végső alapelveit és legtágabb kereteit. Az első cél felé való törekvés kellő megalapozásának vágya megköveteli bizonyos általános — a lélektani kutatás és rendszerezés szempontjából is fontos — *tudományelméleti* problémák felvetését és átgondolását is, a saját lélektani szemlélet vázolásának célja viszont — e szemléletünknek sajátos természeténél fogva — fejtegetéseink szellemét sajátosan színezní fogja: bennök a szokottnál erőteljesebb hangsúlyozottságra fognak jutni az *értelmi* lelki funkciók problémái. De az „értelmi“ tényezők e viszonylagos dominanciáját az a tény is indokolja, hogy a lélektant *ez* a területe kapcsolja a legszervesebben — és a legcentrálisabb determináló erővel — egyrészről általában a „tudomány“-hoz, az *értelem* „par excellence“ intézményéhez, és másrészről sajátképen a (valóban tudományos szilárdságú) *filozófiai* — és itt is legkülönösebben az ismeretelméleti — szemléletekhez. Minden ismeret, tudomány és filozófia: a „lélek“ funkciója, állítsuk végre komolyan a tudományok és a filozófiák *elé* az őket *tudományosakká egyedül* kialakítani képes lelki, legsajátosabban *értelmi-lelki* végső meghatározottságainkat, determináltságainkat. Ezek teszik lehetővé — és a maguk részéről is kötik és irányítják minden ismeretünket és ismeretfeldolgozásunkat, tudományainkat, komoly értelmi értékkel bíró és a tudományosan kellő világosságban öntudatosított világ- és élet-szemléleteinket. Bár a lélektan történetileg a filozófiából fakadt ki — a lélektan nem *szolgálja* a filozófiának, de éppen ellenke-

A célkitűzés és következményei.

Lélektan és filozófia.

zöleg: az emberi filozófiai rendszerek voltak, vannak és lesznek, megmásíthatatlan és áthághatatlan determinációval, szolgái és hű tükrözői (ha nem is a lélektannak, természetesen, de) az őket kialakító emberi léleknek: a lélek (egyéneként és koronként is más-más) *kedélyi* és (mindig állandó) *értelmi* határozmányainak, amely utóbbiak a filozófiai szemléleteknek is tudományos alapjait és vértetét egyedül képesek megadni.

A „teoretikus lélektan” haszna.

2. Vállalkozásunk bizonyos szempontokból rokon J. Lindworskynak egy „teoretikus lélektan” felépítésére irányuló vállalkozásával.¹ Hogy egy teoretikus lélektanra is — a kísérleti lélektan mellett — szükség van (mint ahogy pl. a kísérleti fizika mellett egy teoretikus fizikának művelése is szükségesnek és hasznosnak bizonyult), Lindworsky munkája után felesleges volna újra bizonyítani. Mi az ily irányú vállalkozások *teoretikus* jelentőségét a következő két szempontból kívánjuk különösebben hangsúlyozni: 1. csak az ily vállalkozás elvégezhetőéhez szükséges „*Schau von einer höheren Warte*” (Lindworsky kifejezése) — pontosabban talán így mondhatnók: egy tudományelméletileg kellő mélységben megalapozott átfogó tekintet — tehet képessé arra, hogy az oly sokféle és sokszor ellentétes lélektani irányzatok zűrzavarában kritikailag helyesen *tájékozódni* tudjunk, mindenikük igazi, sajátos (de csak relatív és részleges) értékét — és egyúttal fogyatkozásait is — biztosabban felismerve; 2. éppen az eképpen lehetővé vált világos kritikai leszámolás segítheti a legjobban előre a tudományos fejlődést, a *továbbépítést*, az ideálisan *egyetlen* lélektan kiépítésének egyre jobb megközelítését.

Lélek és kultúra.

3. Gyakorlati szempontokból is több ok kívánja a lélektan alapvető tudományelméleti problémáinak újabb meg újabb tisztázás-kísérletét. Így megkívánja e világosabb leszámolást a helyes lélektani felismeréseknek és elveknek az a *felmérhetetlen gyakorlati jelentősége*, amellyel azok az emberi kultúrális élet és intézmények *összes* köreibben — nem véve ki a gazdaságiakat és a politikaiakat sem — bírnak² és amelyek az emberiség fejlődésének és boldogulásának sokkal nagyobb hasznára és az egész emberi életnek hasonlíthatatlanul értelmesebb és emberibb megszervezésére volnának hasznosítandók, semmint az mindmáig történni szokott. Mert hiszen minden kultúra a lélek alkotása és lelki megnyilatkozásainkon kívül nincsen is más közvetlen kultúra-teremtő tényező.³

A szaktudást és a filozófus-pszichológust fenyegető veszélyek.

4. Megkívánja végül az alapvető elméleti problémákkal való minél világosabb új meg új leszámolást maguknak a lélek *kutatóinak természete* is. Hiszen a) a lélektani szak-kutatás részletprob-

lémáinak munkásait az a veszély fenyegeti, hogy a lélektan *egészéről* vagy végső problémáiról szólva — részleges és ezenfelül gyakran újszerű meglátásaiktól többé vagy kevésbé elkápráztatva — *egygoldalú* megvilágítású és hiányos szemléleteket alakítsanak ki, *b)* az inkább összefoglaló *filozófikus* elmék gyakran hajlamosak a szakismeretek *kellő* bőségének gyűjtéséről lemondani, vagy pedig az eleve való (főképpen világnézeti, filozófiai, etikai, szociális, sőt gazdasági és politikai, stb.) elfogultság által válik nehezebbé számukra az *objektív* egyetemesebb értékű szemlélet kialakíthatása. A tudományos fejlődés gyakorlati érdeke is megkívánja tehát egy oly alapvető tudományos lélektani diszciplinának külön kiépítését és művelését, amely mint egy „höhere Warte“, állandóan szilárd középpontot és biztos alapot jelenthessen, és a különféle szemléletlehetőségek ellenére is dokumentálhassa a lélektannak, mint *egyetlen* tudományos egységnek, egységét és mérsékletre és az egymáshoz való közösség mélyebb átérésére kényszerítse a szertehúzó irányok szétváló hajlandóságait.

5. Külön kívánjuk hangsúlyozni, hogy munkánk nemcsak a szakközönséghez kíván szólni, de bevezetőt kíván adni a lélektan problémáiba a kellő értelmiségi fokon álló *laikus* közönség számára is. Abban a reményben fogunk kísérletünkhöz, hogy vele is annak a tudománynak jobb megismertetéséhez és fejlődéséhez járulhatunk hozzá — ha bármi kevéssel is —, amely, centrális tudományelméleti jelentőségén kívül, a leginkább hivatott arra is, hogy az emberiség minden nagy gyakorlati problémájában és így sajátképen az emberiség nagy *válság* problémáiban is, a helyes megoldásoknak és a válságokból kivezetni képes célszerű és értelmes emberi utaknak kijelölésére és az emberi élet jobb megszervezésére a legértékesebb alapvető szolgáltatásokat tehesse.³⁻⁴ Ha a haladó idő és a haladó fejlődés egyre parancsolóbban írja elő, csak a tudományos teória érdekeiből is, hogy szilárd mag, alapvetés és keret építtessék ki a rendkívüli gyorsasággal és gazdagságban gyarapodó lélektani kutatás hasznára, szilárd a meggyőződésünk, hogy ma az egész emberiségnek legelsőrendű *gyakorlati* érdekei is fűződnek ahhoz, hogy helyes lélektani belátások és ismeretek alapján történhessék meg az emberi életnek szükségessé vált új, emberibbelibb és értelmesebb szerveződése, amely a válságokból kivezethessen, az emberiség számára akadálytalanabb és magasabbrendű önkifejlést biztosítson, teljesebb egyensúlyra és nagyobb és egyetemesebb boldogulásra segíthessen.

**A világos teoretikus
leszámolás gyakorlati
értéke.**

6. Végső előjáró megjegyzésünk: e munka nem kíván a lélektannak tudományelméleti szempontokból fontos *összes* problémáival foglalkozni. Így nem fog-

**Problémáink kívá-
lasztása.**

nők külön foglalkoztatni methodikai kérdések és nem fognak részletezően tárgyalni az egyes kiterjedtebb lélektani kutatástérületek sajátos problémái sem, még akkor se, ha — mint pl. az értelmi tevékenységek,⁵⁻⁶ az érzelmi élet⁷ és a tipológia⁸⁻⁹⁻¹⁰ körében — azok némelyét mi magunk részletezőbben át is vizsgáltuk. Nem fognak végül foglalkoztatni oly ósrégi vita-kérdések se, amelyek lényeges teoretikus hasznát mi magunk igazában sehol sem látjuk s amelyek némelye voltaképpen ma már meg is szűnt értelmesen feltehető vitakérdés lenni, vagy amiatt, mert a vita megoldódott, vagy amiatt, mert a kérdés nem valódi, de csak *látszat*-problémát rejt magában. Részletezőbben tárgyalt problémáink megválogatásában egyfelől a tisztaelvű elméleti alapvetés követelményei, másfelől a vázolandó lélektani szemlélet igényei vezettek: munkánk viszonylagos „teljességét” tehát nem a nagy lélektani probléma- és ismeretkörök részletezőbb megvilágításával, de egyfelől a lélektani rendszerezés legeggyetemesebb igényeinek, másfelől a vázolandó rendszer igényeinek a szükségesül tetsző mértékig részletezett, de minden kérdésben *a lelki tények lehető teljességével* számolni kívánó szolgálatával és az *összes „lelki”* tény- és törvényszerűségfélésekkel való leszámolás nagyobb teljessége útján kívánjuk elérni.

I.

Az „értelmes“ ismeret néhány alapvonása.

(Önmagával azonosnak maradó *egység*; *egész*-jelleg; *szervezettség*.)

1. Minden ismerettárgyra vonatkozólag, (emberi) értelmiségünk áthághatatlan követelményei szerint¹¹, fennállanak bizonyos végső jellegzetességek.

Mint hogy ezek *minden* ismerettárgyra jellemzőek, jellemeznek így minden *tudománytárgyat* és minden *tudománykört* is, jellemezniök kell tehát a *lélektan* tárgyait és magát a lélektant is. Így végső szükségszerű és egyetemes jellegzetességek közé tartoznak az önmagával valamikép *azonos egységnek*, az *egész*-jellegnek, a *szervezettségnek* (struktúráltságnak, organizáltságnak és tagozottságnak) alapvonásai. Célszerű lesz a következők biztosabb átértésére is, ezeknek az alapjegyeknek jelentését és jelentőségét közelebbről megvilágítanunk.

Az „ismerettárgy“
néhány alaphatároz-
mánya.

2. Értelmünk *csak* „önmagával azonos egy“-séget tud felfogni. Csak az a dolog fogható fel értelmesen, amely — minden lehető esetleges változásai ellenére — valamiképen mint *ugyanaz* az

egy dolog (vagy mint több dolognak ugyanaz az egysége) önmagával *azonos* marad. — Ez a tétel érvényes mind az élettelen, mind az életés, mind a reális, mind a csak gondolt vagy gondolható egyes „dolgok“-ra, mind pedig az egész mindenségre, a világegyetemre. Érvényét néhány közönséges példán illusztráljuk.

Az önmagával azo-
nos egység és érvé-
nyességi körei.

a) Ez az *élettelen* vonalzott papíros, amelyre e sorokat írom, ugyanaz az (egy) papíros marad, ha eredeti bevonalozottsága, súlya, simasága, színe (eredetileg alig, csupán a vonalzással megzavart nagy fehérsége), stb. betűim rávezetése által meg is változik. — b) *Élő* háziállataink; ismerőseink, gyermekeink; mi magunk — testi-lelki változásaink, fejlődésünk vagy visszafejlődésünk ellenére — ugyanazok az egy-egy valamik maradunk: van valami (minden változás ellenére változatlanul maradó) azonos *lényeg* bennünk, amelynél fogva, amíg csak „vagyunk“, egyúttal „ugyanazok“ vagyunk értelmünk számára. — c) Ugyan-

azok az egy-egy valamik maradnak *gondoltságaink*, azok a valamik is, amiket pl. „elvontság“, „igazság“, „lényeg“, „eszme“, „viszony“, stb. kifejezéseken értünk. — *d)* És csak ugyanannak az egy és önmagával valamiképp azonos dolognak tudjuk értelmesen felfogni, minden változásai ellenére, a minden lehető reális és a csak gondolható dolgok *összeségét*, a mi magunkat és érzéseinket, vágyainkat, gondolatainkat, fogalmainkat, öntudatunkat, stb. is magába foglaló *világmindenséget*, amely ha nem volna ugyanaz az egy valami, teljesen értelmetlen dolog volna róla beszélni, gondolkodni, titkait — mint éppen az *ő* titkait — megfejtetni akarni. — *e)* De ha *több* egyes dologról beszélünk is, akkor is róluk, „több“-ségükről (vagy *összességükről*) csak mint önmagukkal valamiképp azonosnak maradó egységekről beszélhetünk értelmesen.

Az azonos egység követelményének áttörhetetlensége.

3. Ha valamely dolognak (vagy egyes dolgok valamely *összességének*, *többségének*) önmagával azonossága és egysége teljesen megszűnnék, az eredeti dolog már *más dologgá* (vagy *más dolgokká*) változott volna, már nem volna az *eredeti dolog* s róla, mint az eredeti dologról már nem, de csak mint egy új, más dologról szólhatunk értelmesen.¹² Hogy bármiről értelmesen szólhassunk tehát, azt — arra az időre, amíg róla beszélünk — mint önmagával azonos egységet kell szilárdan tartanunk értelmünkben, vagyis értelmünknek valóban egyik végső determináltsága, hogy csak önmagukkal valamely szempontból azonosnak maradó egy-egy dolgokat, *egy-egy dologösszességeket* tud *felfogni, rögzíteni, értelmi operációk anyagává tenni*. Az azonosság és az egység végső értelmi determinációját a mi éppen ilyen, szintén *egy*¹³⁻¹⁴ és önmagával *azonos* emberi értelmünkkel áttörnünk nem lehet. Ennek az igen egyszerű — de rendszerint végig nem gondolt — tételnek *filozófiai* (legelőbb logikai, ismeretelméleti, de egyúttal metafizikai) vonatkozásai e helyen, természetesen, tovább nem foglalkoztathatnak.

Lelki életünk önmagával azonosnak maradó egysége.

4. *Lelki életünk*, természetszerint, szintén csak mint egy és önmagával mindig valamiképpen azonos valami válhatik tudományos felfogás, értelmezés és rendszerben való feldolgozhatóság tárgyává. És pedig: *mindenikünk* lelki élete külön-külön is egy-egy önmagával valamiképp azonosnak maradó dolog, és éppenígy az (emberi)¹⁴ lelki élet *általában* is egy és önmagával, *lényege, végső determinációi és struktúráltága* szerint, mindig azonosnak maradó dolog. Így csak annyiban alkotható *tudomány* (sőt csak bármelyfokú értelmes ismeret is) a lélekről, vagy egy-egy embertípusnak vagy egy-egy egyénnek sajátos lelkiségéről, amennyiben (értelmünk számára) valóban van (vagyis értelmesen elkülönít-

hető) egy-egy típusnak vagy egy-egy egyénnek sajátos lelki-sége. Az individuális, tipizáló és általános lélektan tudományos jogosultsága éppen azon fordul meg: van-e és, ezentúl, felismerhető, bizonyítható, értelmezhető és rendszerezhető-e a lelki életnek, mint általános és mint egyes egyéni lelki életeknek, egysége és önmagával azonossága. Az egység és azonosság értelmi alapkövetelményéből folyik a lélektanra vonatkozóan is az a tudományelméleti jogosultság és igény, hogy *minden* egyről és önmagának azonosról, tehát minden lehető ismerettárgyról *alkotható és alkotandó tudományos ismeret*, és — ha a kérdéses egy és önmagával azonos ismerettárgy megfelelően *sajátságos, jelentős és eléggé nagyszámú ismeretnek* rendszerezését engedi — *külön tudomány*.¹⁵

5. Nem feladatunk annak kritikai nyomozása, hogy a fentiekben tárgyalt igen egyszerű, de alapvető értelmi követelményekkel szemben milyen gyakran és hogyan követett és követ el különféle, részben igen súlyos következményű vétségeket a lélektani és a lélektan tárgyaival foglalkozó egyéb (pl. filozófiai vagy szűkebb értelmezésű ú. n. „természettudományos” és épp így az ú. n. „szellemtudományos”) irodalom. Elég ha már most hangsúlyozzuk, hogy — amint az alábbiak is részletezően fogják illusztrálhatni — valóban *van* egy és önmagával azonos emberi (és egyéni) lelki élet, amelynek biztos megismerése (és így egyúttal a lelki élet tudományának, a lélektannak biztosabb, exaktabb és mélyebbgyökerű kiépítése) *centrális* jelentőséggel bír mind az emberi tudományok egyetemesebb szervezetének ki-elégítőbb *teoretikus* felépíthetésére¹⁶, mind az általános emberi kultúra értelmes *gyakorlati* megszervezése és irányítása, célszerű fejlesztetése tekintetében.

Az „egész” és hatá-
rozmányai.

6. *Minden egység* azonban egy-egy *egész*. Mindazt, amit értelmesen mint egy és ugyanazon valamit felfoghatok, egyúttal mint valami egészet fogom értelmi egységbe. Szükségszerűen hozzátartozik valami *összefogó* és valamikép *határolt* egésznek jellege: egy és ugyanazonos (vagyis önmaga és nem más) csak az lehet, ami minden mástól valamiképen elhatárolódik, elkülönül és amiben valami egybentartó, összefogó elv rejlik: éppen az a valami, aminél fogva értelmünk azt éppen *egynek* tudja felfogni. Így „egész” valami az az (egy és azonos) papírdarab, amelyre írok, egész a ceruza vagy toll, amely írásomnak egy-egy eszköze, a szék, amelyen ülök, a szoba, amelyben tartózkodom, de bizonyos tekintetben egy-egy egész a tollat fogó ujjaim, a kezem, a testem is. Egészek a lakásom előtt elvonuló teherkocsiba fogott lovak, más szempontból *egy* egész a lovak és a kocsii együttese; egészek — ha bármi sokszor igen fogytékosak és hiányosak is — emlékképeim (amennyiben egymástól elkülöníthetően felfogható egy-egy emlékkép), egészek fogalmaim, ítéleteim, következtetéseim és bármely cselekvésem.

És egész számomra a világegyetem is épp annyiban, amennyiben képes vagyok önmagával azonosnak maradó egységének felfogására. De amiként a *több* dolgok összessége is csak egységben volt felfogható, akként viszont a tört „*részek*” is — ha őket mint egymástól külön részeket fogom fel — mind bizonyosképpen egy-egy különvett egész az értelem számára, csak úgy, mint, az ellenkező irányban, bármi nagyszámú *egészek* „*összessége*” is, ha összességüket valamiképp „együtt” vagyis egyben, össze-ségként fogom fel értelmemmel: *egy* „*egész*”.¹⁷

7. Végső értelmi determinációnk tehát ez is: világosan felfogni, rögzíteni, értelmi operációknak építő köveivé tenni, vagy akár a legátfogóbb élet- és világszemléletté is emelni csak bizonyos egybefogást és más dolgoktól elhatárolódást¹⁸ jelentő *egészeket* tudunk. Természetes, hogy a lelki élet is általában és az individuális lelki életek külön-külön — minden lehető, valóságos vagy gondolható „széteséseik” ellenére — ha, mint ugyanazonos egy valamik, egyáltalában „vannak”, szükségszerűen csak mint egy-egy egész lehetnek értelmünk számára. Ami valamiképpen nem *egy*, nem *ugyanazonosnak* maradó és nem *egész*: értelmem ilyen abszurdumot nem tud felfogni. És ha az emberi lelki élet vagy a magam egyéni lelki élete „teljesen” átalakulna vagy szétesnék: már nem volna többé *ugyanaz* az *egy* emberi lelki élet, de értelmem számára valóságosan másokká, többekké és egyúttal talán már nem is „lelki” és életes valamikké válnék (bár, persze, ismét csak, kényszerűen, valami, bár másfajta „egészekké”).

Egész és struktúra.

8. Amiként azonban az ugyanazon egyek értelmünk számára szükségszerűen valamennyire egészek, az egészeket viszont értelmünk mint többé-kevésbé tagoltan és rendezetten *struktúrált*, organizált egészeket szokta és mondhatjuk: hajlamos és szereti felfogni. Már az egésznek fogalmában bennerejlő *egybefogottság*, valamint az egész és a „*rész*” viszonya is az egésznek valami benső szervezethez való birására utal: az egész (valamit vagy valamiket) egybe fog (— így egy „*tartalmi* lényeg is rejlik benne, amely kérdés azonban ezúttal nem foglalkoztathat —) és az egésznek benne tagolódo „részei” vannak. Világosabban tűnik ki az egész és a szervezett tagolódás kapcsolata, ha azt tudatosítjuk, hogy az egészek (a különvett részek által jelentett „*rész-egészek*” is) sajátos rendbe illeszkednek értelmünkben: az *egymásba beletartozásnak* hatalmas ismeretelméleti fontosságú *hierarchikus* rendjébe, amire világos példa többek között a *fogalmaknak* — következtetéseinkben is alapvető és törvényszabó¹⁹ jelentőségű — logikai (részleges vagy teljes) egymás alá tartozása. Az egyes eseteken túl azonban *összes* fogalmaink (Pauler kifejezésével: a „*logizmak*”), tételeink, ítéleteink, „*igazságaink*” egyetlen nagy hierarchikus rendezettségben tagolódnak, — úgyhogy pl. a hierarchikus *fogalomrendszer* csúcán a „*dolog*”

legegyetemesebb fogalmi kategóriája áll. Értelmes világrendezésünk, *ideálisan*, egy egyetlen nagy egységben való és hierarchikusan tagolt rendezés, természetszerint teljesen függetlenül attól, hogy egyik vagy másik történetileg kialakult világszemlélet mennyiben ismeri fel vagy szegi meg az értelemnek ezt az alapkövetelményét, sőt esetleg azt — durva, mély ellenmondásba jutva saját magával is — nyíltan megtagadja. A „dolgok” között átfogóbb és ezekbe beletartozó kisebb egészek vannak és az egymásba *nem* tartozó dolgok is csak olyan dolgok, amelyek pl. egymás *mellé* azáltal rendeződnek, hogy egyként *ugyanazon* az egy (vagy több) átfogóbb egészbe tartoznak — ekként ők a dolgok (vagyis az egy és azonos egészek) hierarchikus rendjét meg nem törlik.

9. Néhány közönséges példára e ponton is utalva: világosan és jól fel is ismerten tagolódnak és struktúrálódnak a *geometriai* idomok, de struktúráltak a matematikai mennyiségek is (a számjegyek, a szorzatok, hatványok és egyéb viszonylatok, a halmazok, a matematikai törvényszerűségek magok is, stb.), de ezt az asztalt is, amelyen írok, értelmem mint sokképen tagolható, rendezett, struktúrált egészet fogja fel. Lehetően tagolni igyekszünk azonban már legelsődlegesebb és leghomályosabb „*eszméleteinket*”²⁰ is, minden érzékletünket, sőt érzéseinket, vágyainkat is, az egész élő és élettelen, külső és belső, testi és lelki tárgyi világot, a legvilágosabban fogalmainkat, gondolatainkat, ítéleteinket, következtetéseinket, általában sajátképen értelmi konstrukcióinkat.

10. A tagoltságban, ha e fogalmat magát is továbbtagoljuk, bennerejlik *a)* az egésznek *részekből egybeállása*, részekre, jegyekre, mozzanatokra, stb. bonthatósága és *b)* e részek-, jegyek-, mozzanatoknak, ideálisan, értelmes — vagyis bizonyos jogosult elvi alapon nyugvó, egységes, ellenmondásmentes, célszerű — *rendezettsége*. A tagolásban éppen értelmünk rendező tevékenységének bizonyos végső determináltságai tükröződnek és lepleződnek le: végső hajlandóságok bizonyosfajta (az emberi értelem számára éppen lehető) „dolog”-féleségekre való szételemlzésre és viszonylatféleségekben való rendezhetésre, meghatározott törvényszerűségek szerint (pl. az egész és rész viszonya; az egyetlen osztályozási szempont követelménye; a végsőbb értelmező elvek és okok felé haladásban tendencia bizonyos végső egységeknél és alapoknál való megállásra; a dolgok, részek, elemek egységi és azonossági követelménye; az összes lehető dolgoknak a szintézis irányában ideális végső egysége, stb.). Lelepleződik tehát a struktúrálásban, tagolásban, rendezésben végső hajlandóságunk (és annak minden előfeltétele) arra, hogy mindent, amit csak értelmesen felfoghatunk, éppen ilyenfajta vagyis éppen ily determináltságokkal jellegzetes (emberi) értelmi hálózatunkban fogjunk fel. Az *egység*, *azonosság*, *egész*-jelleg követel-

A struktúrák hatá-
rozmányai.

ménye mintegy *előfeltételei* annak, hogy a dolgok struktúrálása, tagolása, rendezése megtörténhessék (természetesen éppen ilyen értelmiségünk determináltságai szerint²¹) és hogy a dolgok, mintegy kívülrre, más dolgok felé élesen elhatárolhatók legyenek. A *befelé* való tagolás, struktúrálás és rendezés és a *kívülrre* való *elhatárolás* jelentik értelmi tevékenységeinknek azt a két pólusát, amelyek irányában az értelmileg felfogott azonos, egy és egész valamikkel: a megkülönböztethető (bármilyen kicsiny vagy tág körű) tárgyi dolgokkal egyáltalában értelmileg tevékenykedni tudunk, hogy aztán a kétféle (benső felé és külső felé) irányuló értelmi tevékenységnek és azok eredményeinek nagyobb egységét, *szintézisét*, a külsőnek és a bensőnek ugyanolyfajta *viszonylatokban* való egymáshoz kapcsolhatása tegye lehetővé, mint amely értelmi viszonylehetőségeket magukban az *egyes* dolgok benső tagolásában és rendezésében is érvényesülni látunk. A *viszonyítás* az a centrális értelmi tevékenység, amely mind a benső tagolás, mind a kívülrre való elhatárolás lehető irányait és félelősegeit magában rejt. Az értelmi tevékenység a legrövidebben kifejezve: (azonos, egy-egy, egész) *tárgyaknak* (sokféle lehető relációban tehető) *viszonyítása*: e kérdés továbbtárgyalása azonban ismét túlvezetne az ezúttal tiszteletben tartandó tárgykereteken.

Végső elemszerűségeik.

11. A tagolás legmélyén mindenkor továbbelemezhetetlen végső, felbonthatatlan egységekre: (*elemekre*) *végső elvekre*, *végső alapokra* találunk. Az „elem” nemcsak — mint „rész” — az „egész”-nek, de a „szervezettség”-nek fogalmával is korrelatív. Ezek a végsők két csoportba tartoznak: vagy *aktuális tudásunk szerint* tovább már fel nem bontható, még végsőbbre vissza már nem vezethető tényezők (mint például régen az atom fogalma), vagy pedig *minden lehető* eszméletnek, viszonyításnak, ismeretszerzésnek, gondolkodásnak végső elemei vagy alapjai (és pedig vagy tisztán értelmi végsők vagy pedig végső tényyszerűségek). Féleségeik eléggé számosak; anélkül, hogy csak megközelítően is kielégítő rendszerezésükre — és még kevésbé, persze, teljességre — ezúttal törekednénk, csak néhány példájukat említjük: elektronok (bizonyos szempontokból már az atomok, sőt a molekulák is), kémiai őselemek és éppenígy végső értelmező elvek (affinitás, stb.) végső lehető tárgy- és viszonyféleségek („dologi”-tárgyi, és viszonykategóriák), végső értelmi (pl. logikai) alapelvek, végső értelmi törvényszerűségek (mint pl. magának az egységnek, azonosságának, egész-rész megfelelésének és a dolgok hierarchikus rendeződésének törvényszerűségei is), végső evidenciák, mint összefajta értelmi meggyőződésaink nélkülözhetetlen végső alapjai (így az $A=A$ evidenciája, a következtető lépések evidenciája a szillogisztikus és egyéb teljes értékű következtetésekben), felveendő végső életes irányulások és tendenciák is (így maga a tagolás tendenciája, érzékszerveink működni „vágása” stb.), ily tendenciáknak és

általában minden (akár életes, akár élettelen) mozgásnak és tevékenységnek felveendő eredő- vagy középpontja, hordozója, tárgya és célpontja, stb., stb. Az ismeretelméleti kutatások elé hatalmas és igen termékeny terület kínálkozik ily végső determinációink *teljesebb* feltárására és a vonatkozó problémák tisztázására: csak emberi pszichés gyöngeségek sokféleségének tudományainkban is erősen és elszomorító eredményességgel érvényesülő hatásaival tudjuk értelmezni az e téren való megdöbbenően lassú előhaladást.

12. A fentiekkel szemben, ahol is a tagoltságot mint értelmünk épp ily mivoltától, determináltságától függő és mint egy mély pszichés tendenciát is megnyilatkoztató tényezőt tüntettük fel, kínálkozik talán az az ellenvetés, hogy a tárgyaknak, pl. egy asztalnak, *értelmünktől független* objektív tagolódása is van. Távolról se gondoljuk tagadni, hogy az asztalnak felismerő értelmünktől függetlenül is fennálló bizonyos tagoltsága joggal *tételezhető*, sőt bizonyos szempontból tételezendő, de kétségtelen, hogy már csak az az *érzéki* kép is, amelyet az asztalról bírunk, a maga színeivel, nagyságbenyomásaival, arányérzéseivel, a csatlakozó és az érzéki képet módosító emlékképekkel való egybeolvadásával stb., stb., egyúttal pszichés determináltságú is. Az érzéki szemlélet és még sokkal inkább, természetesen, az érzékelés szemlélet útján nyert „érzetek”-nek és „képzetek”-nek további pszichés feldolgozásai, viszonyításai, rendezései, értékelései, stb. általános és szubjektív pszichés determinációkat — és ezek között mindenkor sajátosan értelmi végső determinációkat is — magukban foglalnak és nyitabb vagy rejtettebb kifejeződésre juttatnak. A lélektannak mind a szubjektív-tudati élmény-szerveződésekkel, mind az objektív-reális pszichés szerveződésekkel számolnia kell — az utóbbiakat még ma is, a „tudattalan” elvnek néha túlzó divatossága idején is — viszonylag elhanyagolja. Természetes, hogy az utóbbiak is csak a mondott „értelmi” struktúrális determinációk „hálózatában” válnak számunkra hozzáférhetőkké.

Szubjektív-tudati és objektív-reális struktúrák.

13. Struktúrákkal, rendezettségekkel, amiként az eleve is evidens, és amint példáink is mutathatják, eszméléseink, tudatosulásaink, ismereteink, tudománytárgyaink *összes* köreiben találkozzunk. Ez az egyetlen, oly elemi tétel magában rejtí feltűnő korlátoltságát az olyan tanításoknak, amelyek szerint a struktúrában, struktúra szerint való értelmezés sajátosan csupán *bizonyos tudományfélésekre* (így pl. a lélektanra, vagy az ú. n. „szellemtudományokra”) jellegzetes és amelyek szerint a lélektan és szellemtudományok épp ezáltal a struktúrában való „értelmezés” által is pontosan ellentétei az okokból „magyarázó”

**Minden tudományban
vannak struktúrák.**

természettudományoknak. Am az igen egyszerű igazság természetesen az, hogy struktúrákat *minden* tudomány körében felfogunk (ha nem is mindben egyenlő gyakran és egyenlő alapvető fontosságúan), hogy továbbá oki és struktúra szerint való magyarázat és értelmezés egymásnak nem ellentétei (sőt: még az oki és „céli“ — finalista, teleologikus — értelmezés se ellentétek²²), de oki, struktúraszerinti és még sok egyéb-fajta²³ értelmezés egymást éppen kiegészítik és, végül, a *minél teljesebb* megértés — minden tudománykörben, bár az egyes tudománykörökben mintegy más más hierarchiában — egyenesen a *minél több szempont szerint* való — tehát pl. mind (mechanikus és dinamikus életes) oki, mind logikai ráció szerinti, mind különféle lehető struktúrázó elvek szerint való, mind finalisztikus, mind „szimbolikus“, esetleg egyúttal ilyen vagy olyanfajta „analógiás“ — értelmezést együttesen követeli meg. Ha lehető teljességre törekszünk a *lélektani* megértések terén is: mindezekkel az értelmezésféleségekkel számot kell vetnünk, az éppen vizsgált lélektani tárgynak és problémának megfelelően ismerve fel inkább az egyiknek, helyesebben némelyeknek, semmint némely másoknak nagyobb fontosságát. A tárgyalt alapvető és egyszerű értelmi determináltságaink hanyag negligálásából „szellemtudományos“ szemléleteknek bármi nagyhírú és nagyhatású, de sokszor igen elszomorítóan felszínes, szűkkörű és egyoldalú megalapozó, alkalmazó és propagandisztikus termékei fakadtak, amelyek, a magunk meggyőződése szerint, sokat ártottak és ártanak a filozófiai gondolkodás fejlődésének, a valóban filozófikus elmélyülés üdvös terjedésének és általában az emberi teóriák és gyakorlati életszervezések szükségessé vált és *lehető* igazabbá és elmélyültebbé válásának. A velük ellentétes szellemben egyoldalú empirikus ú. n. „természet“-tudományos tendenciák²⁴ nem emeltek ily komoly gátat a szabad fejlődés követelményei elé és a valóban *természettudományos* gondolkodók, a természet-tudományi kutatások legmagasabbrendű szellemei mindig *felül is emelkedtek* a szűkkörű egyoldalúságokon: legalábbis e tekintetben, de éppen így gondolkodásuk *exaktsága* tekintetében és a szemléleteik felépítéséhez hasznosított biztos *ismeretanyag* tömege és átvizsgálásuk *tudományos gondossága* tekintetében, általánosságban, kétségtelenül felette állanak a szellemtudományos, sokszor mélyen szellemes, de rendszerint kevésbé tudományos gondolkodóknak. (Hogy a legjobb fejlődésnek erre a kevésbé tudományos, de sokszor mélységekre reátapintó *szellemességre* is szüksége van, felesleges külön hangsúlyozni: a kétféle szellemi beállítódás egyként hasznos és szükséges, csupán *túlzó* egyoldalúságaik és biztos tényekről való esetleges megfélekedéseik, valamint *igen súlyos* benső ellenmondásaik azok, amelyek joggal válthatják ki a tudományban *szigorúbb* tudományos exaktságot kívánó kritikát.)

14. A lelki életben, amint a fentiekben már többféle utalást találtunk reá, szintén tagoltságot keres és talál értelmünk. Tagoltnak, struktúráltnak, organizáltak — előlegezhetjük: *élet*es-célszerűen organizáltak — látjuk, csak ilyenként tudjuk értelmesen (vagyis adott — és bizonyos végső determinációi szerint már a fentiekben jellemzett — emberi értelmünk követelményei szerint, mintegy emberi értelmünk tárgyi és viszony-„hálozataiban“) felfogni és megérteni a lelki életet általában, de éppen így az *egyesek* lelki életét is, és az általában való lelkiségen, valamint az egyéni lelkiségeken (mint egészekben) belül az ember vagy az egyén lelki életének *mozzanatait*, „részeit“, tényezőit, rész-egészeit, nemcsak *egyenként*, de egymástól többé-kevésbé elkülöníthető *nagyobb köreikben* is, mint pl. az általános és az egyéni „értelmiség“-nek, vagy a konstitúciós megalapozottságok összességének, vagy az ösztönös rétegzettségnek, vagy a temperamentumnak, vagy az — esetleg többféleképpen felfogható — jellemnek, stb. köreiben, mint bizonyos szempontokból és fenntartásokkal jogosan elkülöníthető és mintegy önállósítható (vagyis önállóan is vizsgálható) rész-egészekben.

Lelki struktúrák.

15. Összegezve eddig bevezető fejtegetéseink lényegét: mindaz, amit értelmünk eszmélni, felfogni, rögzíteni, értelmi műveletek anyagává tenni tud, a lélektan terén is egyfelől csak *a) egy*, *b) ön*magával *azonos*nak maradó, *c) bizonyos tartalmat* magában foglaló²⁵ és egyéb dolgoktól *elhatárolódó* (vagyis *egész*) és, végül, *d) lehetően* részekre, alaptényezőkre, mozzanatokra, stb. bontható és értelmesen rendezhető (vagyis tagolt, struktúrált, *organizált*) valami lehet és hogy másfelől, mind e részek, elkülöníthető alapok és mozzanatok, szóval az összes struktúrális, organizálódási tényezők végül is összevéve *egyetlen* (általános emberi, illetve egyúttal egyéni) „*lelki*“-ség *egységében*, mint önmagán túl egy egyetlen legátfogóbb világmindenségre²⁶ utaló — és e *világmindenségbe beleorganizáltak* értelmezendő — egységben fogható fel és értelmünk számára valószínűen²⁷ kielégítő teljességben értelmezhető is.²⁸

Összegezés.

16. A fentieket — miként a lélektanra való sűrű utalásaink mutathatják — éppen nem csupán mint általános érdekű ismeretelméleti fejtegetéseket bocsátottuk bevezetőül saját rendszerezési kísérletünk elé. A tárgyalt alaptételekkel való világos és biztos leszámolás képessé tehet arra, hogy oly szintre emelkedhessünk, amelyről széttekintve, elénk lepleződhetik a tudomány fejlődésében felmerülő sok új meg új, gyakran nagyszerű értékeket is feltáró, de rendszerint *egyoldalú* vagy máskor legalábbis ki nem elégítően *kevés szempontú* — sőt evidens igazságokról meg

Az ismeretelméleti elmélyülés gyakorlati haszna.

biztos tényekről is megfelelő — lélektani szemléletnek²⁰ némely alapvető elégtelensége. Megvilágosodhatik előttünk az a tény is, hogy a különféle egyes szemléletek a fentiekben tárgyalt elméleti alapkövetelményeknek rendszerint csak egyikét vagy másikat — habár ezt is rendszerint nem a kellően tiszta elméleti öntudatosítással — ismerik fel és példázzák, míg némely másikat kisebb vagy nagyobb teljességben elhanyagolják. Nincs terünk reá, hogy ily szellemben kritikai szemlét tartsunk a közelmúlt és napjaink divatos lélektani szemléletei felett — egyéb dolgozatainkban gyakran foglaltatnak idevonatkozó észrevételek³⁰ —, de nem lesz talán érdektelen, ha arra utalhatunk, hogy a fenti alaptételekben tartalmazott igazságtartalmak a teoriafejlődések *történeti egymásutánjában* egyre általánosulóbb és tisztulóbb érvényesüléshez látszanak jutni. Ezenfelül, különös érdekességű — de teoretikusan jól értelmezhető — jelenséggént³¹, az is megfigyelhetőnek látszik, hogy a történeti felmerülés

**A történeti fejlődés
menete.**

egymásutánjának rendje mintegy *megfordította* a logikai levezetésünkben szerepelt értelmi egymásutánnak. Legelőbb a *strukturális* szempont jutott a lélektanban erőteljes hangsúlyozáshoz az egyoldalúan pszichofizikai és asszociációs irányzatokra következő lélektani fejlődésben³², (hogy az *életes organizáltságnak* már Platonig és Aristotelesig visszanyúló legértékesebb hagyományáról ne is szóljunk) és csak az utolsó évtizedek hozták meg — az ú. n. „egész” és alak-szemléletekben (Ganzheitspsychologie, Gestaltpsychologie) — az *egész* elvének diadalát. Az utóbbi szemléletek mottói, mint pl. »az „egész” a „részek” előtt van«, »az egész több, mint a részek pusztja összege« (pl. egy melódiában az egyes hangok és hangközök jelentését és értékét a *dallam* egésze határozza meg és a dallam maga több, mint a részek — az egyes hangok — pusztja összessége), e mottók — nagy igazságértékük ellenére — egyelőre még egyoldalúságokra, benső ellenmondásokra és egyéb tudományelméleti fogyatkozásokra késztették a kutatókat,³³ aminek oka részben a *metafizikai* és ismeretelméleti megalapozás többféle bizonytalanságai, részben a *fizikai és pszichikai* jelenségek kör elhatárolódásának és egymás-közi viszonylatainak tisztázatlansága, főképpen pedig a *szubjektív lelki bensőség* centrális fontosságának kellő fel nem ismerése, de meg ezentúl a mondott szemléletek alapelveinek a lelki élet nem *mindenik* területén egyenlőfokú és értékű jelentősége is. Ha így az organizáltságnak, struktúrálnak és *egész* jellegnek követelményei — bizonyos egyoldalú túlzásokkal is — érvényesüléshez jutottak tehát a modern lélektanban, mi előttünk ma sem látszik kellően felismerve egyfelől éppen annak a benső (és önmagával minden változásai ellenére valamiképpen azonosnak maradó) lelki *egy-ség*nek követelménye és hatalmas tudományelméleti, de egyúttal *gyakorlati* kultúrális jelentősége, amellyel, szerény ítéletünk szerint, tudományos lélektani szemlélet teljes

mélységben és gazdagságban egyáltalában még le nem számolt³⁴ (bár legalábbis a végső lelki *egység* elve éppoly ősrégi és éppoly alapvető értékű hagyomány, miként az életes organizáltságé)³⁵; másfelől távolról se érvényesül a különféle divatos lélektani szemléletekben kellő teljességében az *értelmező szempontoknak*, sőt gyakran csak a tekintetbe veendő tény-ismeret-tömegnek is, *kielégítő sokasága*. Ily tényeknek következményei közé nemcsak pl. az oki és a teleologikus, retrospektív és prospektív szemléleteknek egymással — nem egyszer a lényegében ugyanegyfajta irányzódású, pl. a „pszichoanalitikus” szemléletek körén belül is érvényesülő — szembenállása, vagy a „magyarázó” és „megértő” szellemű vizsgálatoknak sokszor merev és szűklátókörű ellentéte, vagy a fiziológiai és tisztán lélektani vagy szel-lemtudományos stb. irányzatok merev szembenállása, vagy a „lélek” fogalmát elvető „lélektanok” kiépülése és hasonlók tartoznak, de gyakran az a tény is, hogy egy-egy irányzat egészen számításán kívül hagy biztos, sőt közönségesen ismert tényeket, büntetlenül meg nem szeghető alapelveket és értelmi alapkövetelményeket. Ugy ítéljük, éppen ezek, a vázolt alapelvekkel szemben fennálló fogyatkozások azok, amelyek a legszebben tükrözik — de amelyek egyúttal, a lélek-kutatás tárgyi nehézségeivel együtt, a legelső sorban értelmezhetik, okolhatják is — a lélektannak máig fennálló *generális tádományelméleti tisztázatlanságát*, azt aényt, hogy a lélektan mindmáig a maga helyének, céljának, feladatainak, módszereinek kellően öntudatosított egy-értelmű tisztázására nem volt képes. — A lelki egység követelményének kielégítőbb teoretikus tisztázása terén, ítéletünk szerint, viszonylag még W. Stern-nek (bizonyos fokban revideált) „személyiség”-szemlélete jelenti a legértékesebb fejlődést, bár igen súlyos kifogásoktól ez a szemlélet se mentesülhet, amint ezt másutt kimutatni igyekeztünk.³⁶ Különös örömünkre szolgál hivatkozhatni e ponton arra is, hogy — ha ugyan nem is a legmélyebb ismeretelméleti alapjaikra felépítetten (amely ténynek a problémák minél mélyebb öntudatosítása terén van nagy jelentősége) —, de úgyszólván teljes *valóságos* értékeikben felismerteknek és tiszteltetben tartottaknak találjuk azokat a követelményeket, amelyeket a lelki egységnek, de egyúttal a lehetően *több szempontból* és minél többféle és tágabbkörű ismeretanyaggal való egyenlőképen gondos tudományos számvetetésnek tekintetében emelhetünk, a magyar Ranschburg Pál lélektani szemléletében.³⁷

A lelki egység jelentőségének és a teljesség követelményének fogyatékos tiszteltetben tartása.

A lélektan tudományelméleti bizonytalansága.

II.

A lelki egység, azonosság, egész-jelleg, szervezettség.

A főkérdések.

1. Megkerülhetetlen és természetes szükségesség, hogy bármely tudomány tárgyköréhez végső fokon csak valami *eleve való közelítő beállítódással* és elképzeléssel (szemlélettel) léphessünk. Ha eleve nem ítéldhetem meg valamikép, hogy mi is lehet pl. a „fizikai“ és a „kémiai“ jelenségek különbsége vagy az élőké és az életteleneké, vagy a matematikaiaké és a geometriaiaké, soha meg nem indulhatna a *pontosabb*-tudományosabb szétválasztás és meghatározás folyamata.³⁸ A lélektan tárgyát mi, egyelőre, — tüzetesebb megokolást bizonyára alig szükségülően — legtágabban a „lelki élet“³⁹-ként jelöljük meg. E tárgynak, mint lehető egységes tudomány tárgyának, elméleti idealitással, szintén önmagával azonos egy, egész és struktúrált valaminek kell lennie, vagyis eleve ezekkel az igényekkel lépünk fel vele szemben, és ha ezek az igényeink kielégültni nem tudnak, a lélektannak mint egységes tudománynak lehetősége igazolatlan marad, esetleg *igazolhatatlannak* bizonyul. A tudományos megismerésnek („magyarázat“-nak és „értelmezés“- vagy „megértés“-nek együttes) szüksége megköveteli, hogy pontosabban felelhessünk arra a kérdésre, hogy a lelki életnek ezek az értelmi szükségyszerűséggel eleve feltételezett jegyei megvannak-e és amennyiben valóságosan megvannak (és így a lélektan tárgyát valóban egységes tudománytárggyá avatják), igazában melyek, *mely eredetűek és milyen hatásúak*. De e szükséglet megköveteli azt is, hogy felelhessünk természetesen arra is, hogy mi is az a *sajátosan „lelki“* jegy, bélyeg, ami által a lelki ép „lelki“-nek ítéldhető és a „lélek“-tannak, mint önálló tudománynak tárgyát teheti?

2. A lelki életnek fent jelzett — és bizonyos végső értelmi követelményeket tükröző — ideális jegyei mind a „tudatos“, mind a nem-tudatos lelkiség körében, és pedig akár egy adott pillanat lelkiségének keresztmetszetében, akár a lelki fejlődés (és visszafejlődés), az idői kifejlés hosszmeteszében, rendszerint nagy világossággal felismerhetők:

Tudattartalmainknak folytonos gazdagodása és teljesevé, illetve, a visszafejlődés időszakában, szegényedése és hiányosulása ellenére, továbbá a pillanatnyilag aktuális tudattartalmak rend-

A „tudat” utal az „én” pszichés egységére.

kívüli változékonysága, folytonos mássága és mennyiségi nagyfokú korlátozottsága ellenére, már legelemibb „*eszméleteink*”⁴⁰ egy nagy, egységes tudattartalmi hálózatnak — mint önmagával valamiképp azonos egységnek és egésznek — részeként szerveződnek lelki életünkbe. E tudattartalmi hálózatot eddigi eszméleteink egymásközi egységberendeződései alkotják. E nagy hálózategységnek — az általános (fogalmi, viszonyítási, szemléletlehetőségi) értelmi kereteken kívül — két feltűnő hatású determináló tényezője van: 1. végső fokon a lelki életet élő „én” maga, a biológiai individuum egységének lélektani reprezentálódása, úgyis mondhatnók, a lélektani (vagy akár „perszonalisztikai”⁴¹) szempontból tekintett biológiai egyed, és 2. ennek élettevékenységi körén belül, az én „*tudat*”-ának eredeti és a normális lelki életben általában érvényesülő (de még az abnormis tudatszétéseken is soha nem teljesen széteső) egysége. E helyen nem tárgyalandó vitakérdés a tudat keletkezésének és feltételeinek problémája,⁴² de célszerűnek látszik a tudatnak és a tudattal összefüggő némely más, közönségesen használt fogalomnak értelmezéséhez hozzászólnunk. Mint közönségesen ismeretes, szoktunk beszélni mindig más-más, *pillanatnyi tudatok*ról, mint a tudatnak voltaképp csak egyetlen pillanatnyi időre is rendes körülmények között megrögzíteni nem sikerülhet, állandó változásban levő aktuális tartalmairól, míg a tudat maga e folyton változó aktuális tudattartalmaknak tartalmazója, sajátos kerete, azok egybefogásának és folytonosságának mintegy közvetlen alapja és biztosítója. Nem *végső* lelki ok: e végső lelki ok maga az „én”, a személyi lelki életnek mintegy középponti és egybetartó elve. De a tudat egyfelől közvetlen meghatározója az *aktuális tudattartalmak* éppen „tudati”-nak mondott pillanatnyi egységének, amely pillanatnyi egységben magában⁴³ utalás rejlik azonban az én *összes* volt tudattartalmaira is, az összes volt és aktuális tudattartalmak egységes egybetartozására és, természetesen, magára az összes tartalmakat egybefogó tudatra. Másfelől jelenti a tudat az *összes*, volt és aktuális, *tudattartalmak* nagy egységét, egy sajátos eszméleti folytonosságot és folytatódást, egybeszerveződést, egy „nyit” rendszerű, egyre gazdagodó, módosuló, teljesevő egészet. E tudat-egységben megszakadást — normális lelki életműködés eseteiben — igen sajátos módon, a tudatos lelki életnek *reális* periódikus szünetelése (alvás, öntudatvesztés, tetszhalál, stb.) ellenére sem érezzük és e tudategység *teljes* megszakítottóságát az elegendő mélyre hatoló elemzés még az abnormis tudatszétéseken se találja: sőt a végső egység valamelyfokú egybetartó erejét még ilyenkor is érvényesülőnek mutathatja ki.⁴⁴ A tudatnak ez a szubjektive érzett egysége

maga is, logikus szükséggel — csakúgy mint maga az objektive fennálló értelmi és tudati hálózat — valami, a tudaton magán túleső elvre utal, egy mélyebb, végsőbb értelmező alapra: éppen egy reális biológiai (dinamikus) okra, a biopszichikus, perszonális énre (mint szükségszerint magával azonosnak maradó egységes dologra). A *tudatkeret* objektív és szubjektív is érzett realitása és összes volt és jelen *tudattartalmainak* a magunk folytonos és egységes tudatába tartozókul való szubjektív érzése, mint végső adottságok, magának a perszonális, biopszichikus énnek — az egyén összes „átéléseit”⁴⁵ egybekapcsoló — *reális „dologi” egységére*, ezentúl (élet- és) *fejlődésegységére* is utalnak. Csak ilyen jellegű értelmező alap magyarázhatja 1. magát az élet-es-periódikus és egyéb tudatszűnetelések ellenére való tudati *egységet* és ennek szubjektív *érzését*, mondjuk tehát: a tudat „öntudatát”, 2. a tudatnak a tartalmi gyarapodás, illetve elszegényülés által való folytonos élő *gazdagodását és teljesülését*, illetve, a visszafejlődés idején, elszegényülését is és, egyúttal, 3. — bár ezt a bármi érdekes kérdést, tudtunkkal, senki még igazi problémává nem tette — az objektív egyéni tudati hálózatnak (sőt, bizonyos fokig, még róla való szubjektív érzésünknek is) mintegy „*mélyülését*”, illetve lehető elsekélyesedéseit is.

A tudati organizálódás.

3. Az egységes tudatkeret és tudattartalmi hálózat maga már az *eszméletek organizáltságaira* is utal. Eszméleteinknek ez az organizáltsága korántsem mindig azonos teljességű. Említettük már, hogy az organizáltságban (struktúrában, szervezettségben és tagozottan) való szemlélet alapja nem egy *minden esetben föltétlen értelmi követelmény*, de egy eredeti, ösztönös (értelmi) *hajlandóságunk* (és ezen alapuló tényleges tendenciánk): ez maga is azt jelenti, hogy nem szükségszerint *mindent* és nem *egyenlő* tökéletességgel tagolunk. A struktúrázás: fejlődési folyamat, és eszméleteink egyre teljesebb, finomabb struktúráródása párhuzamosan halad pszichikus fejlődésünkkel is. Az eszméletek organizálódása kérdésének tekintetében most csak az a lényeges számunkra, hogy az voltaképp a fentebb említett egyre fejlődő, gazdagodó, tudattartalmi eszmélet-hálózatokba való minél gazdagabb, minél több szállal való, minél pontosabb és differenciáltabb, minél „mélyebb” beleszövődést jelent, a volt és aktuális eszméletek *minél nagyobb körével* egyetlen értelmi hálózatba való *minél sokszálúbb*, minél *differenciáltabb*, minél *szilárdabb*, minél *mélyebb* beilleszkedést, amely beleszerveződési folyamatban *nincsenek mindig ugyanazonos állandó-merev fokok vagy sikok*, de e szerveződés *esetenként másként és másként* — a *legkülönbözőbb* szerveződési fokokon keresztül — történik: e fokok maguk is vizsgálati szempontunktól függően másként és másként különíthetők el. Mint minden struktúrálásnak, a lelki struktúrálásnak is lényeges jegye: 1. a *külvől* való *elhatárolódás*, a struktúrálódo tárgynak más tárgytól való

eldifferenciálódása és 2. a *belső tagozódás*. Az „egész” és „rész”-relatív⁴⁶ viszonya szempontunkból, logikusan, előtte állván a finomabb struktúrálódási viszonylatoknak, természetes, hogy emezek amannak uralma alá vetettek, s hogy így mind a tagolódo egész, mind a tagolt részek alávetettek a *még átfogóbb* „egész”-be („rész”-ként) beletagozhatóság, illetve a még kisebb „részek”-ké (mint maguk is „rész-egészek”) való széttagolhatóság jellegzetességének, illetve értelmi tendenciájának. E helyzetből a struktúrálódo egészre, pl. a lelki énrő az következik, hogy maga is beletartozik valami nagyobb egészbe, mint része e még nagyobb egésznek (pl. egyetemes „élet”-egésznek vagy a „világmindenség” legátfogóbb egészének), a lelkiség egészének „részei” pedig maguk is képesek a *továbbtagozódásra*. A *struktúrálódo*nak *felső határa* az értelmünkkel felfogható legtágabb egész vagy osztálytéléség: a világmindenség, illetve a dolgok legegyetemesebb osztálya (a világmindenség = a lehető „dolgok” összesége), a struktúrálódo *alsó határai* a már az előzőkben említett „végső” vagy „elemi” részek, struktúra-tagok, amelyek a struktúrálódo *éppen kérdéses szempontjai szerint*⁴⁷ más és más jellegűek: némelykor — mint pl. a végső értelmi alapelvekben és evidenciákban — egész *gondolatviszonylatok* lehetnek a leg-*elemibb* tagok. Bár az említett kérdések lélektani vonatkozásai alkalmasakul kínálkoznak a részletező tárgyalásra, ebben a csupán *átapvetésre törekvő* rendszerezéskísérletben megelégedhetünk annak hangsúlyozásával, hogy nemcsak a lelki élet *egésze* tagozódik életes-organikus egészként jól tagolható struktúra-tagokra mint részekre, de egyfelől *egyes eszméleteink* maguk is — egy bizonyos határig, amelyről alább szó lesz — (kivülre való) továbbdifferenciálódásra és *belső továbbtagozódásra* képesek,⁴⁸ másfelől a lelki élet és a lelkiség egésze is egy még átfogóbb struktúra-fogalom részeként fogható fel: a magunk szemlélete szerint (amellyel a lelkiséget „lényeges” szempontból hisszük a világmindenség legátfogóbb struktúra-egészén belül elhelyezhetni) az (organikus) *élet* és az *életesség* átfogóbb struktúrájába illeszkedően: a „pszichés” az „életes”-nek osztályába tartozik. — A mondottakat azzal is ki kell egészítenünk, hogy a tudati organizálódás, természetesen, nem az egyetlen és voltaképp nem is az alapvető és leglényegesebb lelki organizálódás, de egyfelől csak *tükrözi* — jól vagy rosszul — a tényleges *általános* lelki szerveződést, másfelől maga is egy *sajátos szerveződés-egységet* jelent, éppen tényleges lelkiségünk tudati tükröződés-szervezettségét.

4. A lelki struktúrálódo leglényegesebb és legátfogóbb szempontjának természetesen a *lelkiség egészébe való hogyan-illeszkedés* szempontját ítélni lehet. Félreértések elkerülése végett az e szempontból tekintett lelki struktúrálódoakat a „természetes lelki orga-

A tudati organizálódás fejlődésmenete és a „globalitás” törvénye

nizálódás“ kifejezésével fogjuk jelölni, amellyel szemben szólhatunk sajátos szempontokból való speciális szerveződésekről. Ez a természetes lelki organizálódás sajátos *reális fejlődésmenetet* mutat, megfelelően az értelmünkben való struktúrák már említett életes fejlődő jellegének. Ennek a természetes organizálódásnak mintegy „abszolút” alsó lehetőség-, keret-határai a már fentebb (l. 12. l.) említett végső lelki, illetve tudati „elem”-szerűségek, gondolati alapelvek, stb., adott esetekben való *tényleges* tudati határai azonban *relatív*elemszerűségek. A tudati organizálódás általános *fejlődésmenetét* bizonyos *elsődleges* (ami nem annyi, mint „abszolút elemi”), kívülre csak alig elhatárolódó és, főképpen, befelé teljesen tagolatlan, homályos, diffúz, „globális” eszméletféleségektől a jól differenciálódó és *világosan tagolódó*, ezentúl *helyesen és mélyen szerveződő*⁴⁰ eszméletekké emelkedését ítéljük. Nem csupán *érzéketes* szemléleteink körében tapasztaljuk ezt a fejlődést (pl. valami homályos, bizonytalan körvonalú és zavarosan egybefolyó *színfolt*-eszmélettől a világos körvonalakot, benső tagozódást, határozott rész-színeződéseket nyert éles tárgyképpé s azontúl esetleg tapasztalataink és gondolatvilágunk mélyebb rétegeibe is való belekapcsolódást, szimbolikus jelentés-, értelem-találást (a hallott hangkép mint szó „jelentést”, értelmet nyer elménkben): tapasztalhatjuk ezt a fejlődést affektív állapotainkban, érzelmi kifejléseinkben, sajátképpen értelmi „megvilágosodásainkban”, elmélyülő belátásainkban, stb., stb. is. Sőt, ha „*értelmiségünk*” *egész* fejlődésmenetét tekintjük át, (de lényegszerűen épp így, s legfeljebb a világos demonstrálást nem ily feltűnő világossággal megengedően, *érzéketes* szemléleteink és képzeleteink világának általános fejlődését szemlélve), akkor is azt látjuk, hogy értelmi fejlődéseinknek sokféle szálon, mintegy partikuláris fejlődésutakon haladó menete voltaképp *egyetlen nagy fejlődésútba*, egyetlen nagy vezetőérbe torkollik: a kevésbé differenciált, világos és tagolódó elmetartalmak zavarosságától a kiértelt elme jól rendezett, biztos határozottságú, élesen differenciálódó és *tagolódó átfogóbb* elmetartalmaiig.⁵⁰ A tudatos megvilágosodás útja, így fejezhetnők ki röviden, általában globális jellegű eszméletféleségektől vezet kívülre és belsőleg jól differenciálódó és tagolódó eszméletekig (hogy a fejlődés azután a legátfogóbb magasabbrendű egység felé haladjon tovább). Ez a jelenség egyik megnyilvánulása annak az általánosabb jelentőségű nagy törvényszerűségnek, amelyet a „*lelki globalitás primátusa*” törvényének nevezhetnénk, és amelynek értelmezését alább adjuk. Csak a most tárgyalt, mintegy „kezdeti” globalitás jobb illusztrálására nem lesz felesleges annak felemlítése, hogy a legkülönbözőbb kutatóknál találhatunk a globalitás elsődlegességét igazoló észleléseket és kísérleti vizsgálati eredményeket, így a *szómegértés* fejlődése terén (pl. S. Fischer), a *fogalmak kialakulása* menetében (előbb az általános fogalmak kialakulásának tényében, Moore), az *elvonás* (abstrakció) fejlődése terén (pl. a *gyermeki* értelem fejlődése kapcsán, Meumann), a *következtetések* terén a „deduktív”

következtetésmenet primátusában⁵¹ (Ormian), a sokaság-beeslésben (amikor is pl. egy halmazt nem a megszámlolt elemekből indulva ki ítélünk több vagy kevesebb egységből állónak egy másiknál, de egy elsődleges-tagolatlan globális átfogás alapján), megadott fogalmakhoz *felsőbb fogalmak* keresésében (amikor is előbb csak egy nagy, mintegy előzetes tájékozódást engedő vonatkozaskört tudatosítunk, Selz), sőt a kísérletben nyújtott bizonyos ábrák írásbeli leírásának menetében (Moore), stb., stb. is. A globalitás törvényének még általánosabb jelentőségét éreztetendő (s a későbbi tüzetesebb elemzések megkönnyítésére) utalunk egyben a *figyelmi beállítódásnak* kezdeti — csak mintegy *irányt* jelző és valami tág körben tapogatózó — jellegére, *elvárásaink*, sejtéseink bizonytalanul globális kezdeti jellegére is. A mondottakat kiegészítjük még azzal, hogy a globalitás törvénye maga is — miként már a „tudat” sajátságai is tették — végső egységes determináló elvként az *egyéni én egységére* utal. A globalitás: az *én-egész egységének még tagolatlanul egységes állásfoglalása*. A globalitás-jelleg még sajátosabban jellemző a fejlődéstaniilag ősi, a *paleo-enkephalon*hoz kötött *érzelmi*, semmint a *neo-enkephalon*hoz kötött értelmi szférára: az *onto-* és a *filogenézis* ugyanazt a menetet tünteti fel, és pedig csakúgy a *szomatikus* (morfológiai-fiziológiai), mint a *lelki* téren. (Az érzelmiség e globálisabb jellege megfelel egyben az érzelmiség azon jellegének is, hogy az mindig a testi-lelki biopszichikus perszonális egységnek mint *egésznek valamely állapotát* jelzi, mint annak magáról való sajátos állapottudata). A globalitás törvényével harmóniában áll végül a *Ranschburg-féle homogén gátlás* ténye, illetve a hasonlóak egybeolvadásának e jelenség alapját tevő tendenciája is, amelyik akár úgy is felfogható, mint az egységes egyéni lelkiség azon életet-perszonálisan célszerű értelmi hajlandóságának kifejezője, amelyik (végső fokon a saját maga egységes jellege által determináltan) minden tartalmát egyre nagyobb egységekbe és végül *egyetlen nagy egyéni egységbe vonni törekszik*. Ha a homogén gátlás törvényszerűségét — mint egybeitt kifejtettük⁵² — akként fogjuk fel, mint amely egy *általános lelki rezonancia* érvényesülési eseteként is értelmezhető (és ha, természetesen, még előbb felvesszük egy ily „általános rezonancia” fogalmát, amely minden lelkinek s az egész biopszichikus egyéni egységnek a lelkiség bármely rész-tevékenységével és eszméltetésében való valamelyfokú együttes rezgését jelentené és amely jól használható volna egész sereg más lelki-jelenség teljesebb értelmezésében, így pl. az ú. n. „szinesztéziák”-ban, az illúziós „folytonosság” érzékelésekben⁵³ stb. is), e rezonancia maga is a végső legátfogóbb egyéni-lelki egységnek megnyilatkoztatója.

Globalitás, pszichés egység, érzelmiség.

Globalitás, „homogén gátlás”, általános lelki rezonancia.

Ismeretelméleti utalások.

5. Arra a kérdésre tehát, hogy mi determinálja ily egységekké, egy egységes tudategész részeivé és hogy mi stukturálja épp ilyen és ilyen viszonylatokban állókká és hierarchikus rendezettségükké tudattartalmainkat és hogy általában mi szervezi (a *tudati* egységében és *tartalmi* ideális egységében is megnyilatkozó) egységbe lelkiségünk egészét,⁵⁴ egyszerű felelet kínálkozik, amelyik minden szembeszökő evidenciája ellenére is külön hangsúlyozásra szorul, mert a vele való helyes számotvetés hiánya nem egy lélektani szemléletben (azontúl pedig a metafizikai „*transzcendens*” szemléleteknek⁵⁵ szerintünk *összességében* s éppén így a „szellem”-tudományokban) ismeret- és tudományelméleti szempontokból nem egyszer alapvetően súlyos hiányokat determinál. Eszméleteink *minden* jellegzetességükben már egyfelől az eszmélt (külső vagy benső) „dolgok”-nak feltehető *objektív* (mint egy „magukban való,” vagyis emberi és szubjektíve egyéni eszmélő értelmiségünkötől — épp ez értelmünk végső determinációi szerint felteendően — független) mineműségétől (pl. a „tárgy”-érzéklések területén az érzékelt tárgynak, mondjuk: az asztalnak „reális” nagysági, felületi, anyagi, geometriai struktúráis stb. jellegzetességeitől, illetve az általunk érzékelt ily jellegzetességek feltehető „magábanvaló” alapjaitól). Függnék azonban az eszméletek lelkiségünknek számunkra éppén ilyen és nem másfajta érzéklés-, érzés-, viszonyítás-, szemlélet-lehetőségeket és féleségeket engedő és meghatározó *végső eszméleti és értelmi* — kategóriás, relációs, evidenciás, „principiális”⁵⁶ — determináltságaitól. E végső determinációk részint *általános emberien* lelkiek, részint — voltaképp csak kvantitativ módosulhatásaik által — *egyéni*ek. Az emberi értelemnek egyáltalában lehető végső kategóriák és viszonyítások féleségei, természetesen, oly általános emberi-lelki determinációt jelentenek, amelyeknek kereteit és törvényszerűségeit semmi egyéni eszmélés, képzelés, értelem át nem hághatja, az egyéni determinációk az általános lehetőségeknek az egyes individuumokban való érvényesülhetését determinálják, lényegszerint csak kvantitativ, de *praktikusan* bátran „minőségbelieknek” is tekinthető egyéni különbözőségeket engedően. Hiszen az egyes egyének más-másfokú érzékkel rendelkezvén *ugyanazon* értelmi teljesítmények irányában is, továbbá az egyes egyének más-más értelmi képesség, érzék, tevékenység irányában bírván viszonylagosan nagyobb fejlettségértékkel, közöttük értelmi viselkedésük tekintetében — még a heterogén befolyásoltatásokkal szemben való viselkedés tekintetében is — a legsokfélebb különbségek állanak fenn. Így az egyes egyének felfogó jellegük, produktív képességeik, értelmiségük egésze tekintetében különböző csoportokba, típusokba különíthetők szíjjel. A fentiekben tárgyalt *végső lelki determinációk törvényeit* — az érzékelés és értelmiség körein túl — a lelkiség *összes* egyéb köreiben is világosan leleplezhetjük, így

— miként már utaltunk rá — érzelmi, de éppúgy akaratí életünkben is: már e helyen is azonban különös nyomatékkal azokat a (kulturális *fejlődésünkben* talán legjelentősebb) determinációkat kell kiemelnünk, amelyeket éppen *értelmi* determinációink, semmi áthágásukat nem tűrő, *kategórikus* jellegzetességgel, alkotnak és amelyekkel tudományos és világszemléleteinkben minél nagyobb világossággal és teljességgel kellene végre leszámolnunk, hogy emberi fejlődésünk: *kultúránk és boldogságunk legnagyobb emberrel emberrel* — a történeti multnak és jelennek minden „értelmességet” és humanitást megcsúfoló botlásait és embermilliókban sorvasztó testi-lelki szenvedéseket fakasztó esztelenségeit elkerülve — a tudománvtól elvárható és éppen a tudománvtól követelendő *biztos iránymutatással* megfelelőképpen szolgálhassuk. — Talán felesleges is külön hangsúlyoznunk, hogy a mondott determinációk, amelyek minden egyén lelkiségét kötik és amelyek — amióta ismeretünk van az emberről — (feltételezhető valamelyes, mindenképp igen lassú, fejlődésük ellenére) lényegszerint *mindig és minden világgrészben ugyanazonfajta-jának* ismerhetők fel, maguk is a lényegszerint azonosnak maradó *egy* emberi lelkiségre⁵⁷ és (az egyéni fejlődés tényeinek ellenére) egyekül és azonosakul maradására vallanak.

6. Hogy mind a tárgyalt jegyeknek és követelményeknek (az egységnek, a magával azonosul maradásnak, egész-

A nem-tudatos lelki élet.

jellegnek, szervezettségnek, de épp így a végső és minden megnyilatkozást kötő determináltságnak, továbbá a globalitás törvényének, stb. *nem-tudatos* lelki életünkben is szintén érvényesülnie kell, ez a mélyebb irányuló szemlélődés előtt már csak azért is természetesnek tűnhetik fel, mert hisz tudatos lelki életünk mintegy a *nem-tudatosból* sarjad fel és eleve igen valószínűtlennek tetszik, hogy a tudat és a tudatos lelki élet egysége, organizáltsága, épp ilyen determináltságú mivolta — adva minden tudatosnak mintegy a tudattalan hullámaiból való (új meg új) felmerülése — egy nem-egységes, nem-rendezett és nem-ugyanazon törvényszerűségekkel jellegzetes végsőbb valamiből fakadhasson fel és állandóan táplálkozassék. A szigorúan tudományos okfejtés követelménye is kielégül, amint a nem-tudatos lelkiségnek az aktuális pillanatokban reprezentálódó, tehát röviden: a tudatos lelkiséggel való *lényegszerinti azonosságot* belátjuk. A tudatos és a nem tudatos lelki élet lényegszerinti egyféslegét — amelyet egyébként minden józan modern elmélet egyenlőképpen elfogad és tanít — e kötet összes fejtegetései és hivatkozásai igazolni fogják: egyelőre tüzetesebb igazolás nélkül axiomatikus alaptételként állítjuk, hozzacsatolva a tételhez már ezen a helyen azt a kiegészítő tételt is, hogy a legteltesebben „tudattalan” állapotoktól és eszméletféleségektől a legvilágosabban tudatosakig a *legkülönbözőbb* változatokat és átmeneteket találjuk: önkényes és sekélyes feltételezés a „tudat-

talán“, „tudatelőttés“, „tudatos“ rétegek éles (pl. pszicho-analitikus) elkülönítése.⁵⁸

A pszichés determinációk.

7. A fent adott fejtegetésekhez kapcsolódóan e ponton már hivatkozhatunk arra is, hogy nemcsak érzelmi és akarati világunk tüntet fel az értelmivel jogosan párhuzamba állítható szigorú determinációt és (amint részben látni fogjuk) sajátos organizálódást, de egész *ösztön*-világunk is, sőt — ha szabad e kifejezést használnunk — lelki „*mechanizmusaink*“ és *reflexeink* körei is. Szigorú determinációt tüntetnek fel *összes* (tehát akár tudatosult, akár szubjektíve tudattalanul maradt) lelki *fejlődés*-jelenségeink is: meghatározott emberi és egyéni fejlődéslehetőségek (*sajátos fejlődés-determinációk*) kötik nemcsak értelmiségünk, érzelmi, akarati világunk fejlődését, de temperamentumunk, jellemünk, moralitásunk fejlődését is. — Ám e fogalomkörökhöz érve, nélkülözhetetlen, hogy külön hangsúlyozzunk egy bár közhelyszerű másik igazságot is, azt, hogy a tudattalan lelkiség egésze már világosan utal egy önmagán mint tiszta „pszichitáson“ túleső nagyobb egységre, egy *biopszichikus* „*perszonális*“ *egységre*, ennek különösen pszichofiziológiás, de azontúl még általánosabb szomatikus kapcsolataira, ezenfelül, a hereditás ténye által, egy az egyént *elődeivel* összekapcsoló sajátos nagyszerű — ám ismét szigorú determináltságot tükröző — életes folytonosságra, egy értelmünk számára átláthatatlan határoknál kezdődő és végződő nagy *életfolytonosság-egészre*, amely életfolytonosság-egésznek csupán magával azonos *egységét* és *organizáltságát* (benső differenciálódását és külső elhatárolódását egyképpen), de nem egyúttal *egészét* is képes értelmünk átfogni. Az egyének lelkiségével foglalkozó lélektani megfontolások mélyén az *egység*-problémák

A konstitúció.

felé irányuló tekintetünk *végso alapfogalomként* az öröklött *perszonális biopszichikus konstitúciónak* *egység-fogalmánál* áll meg, mint az öröklésen alapult összes egyéni tulajdonok és egyben *fejlődés- (és általában módosítás-) lehetőségeknek* közvetlenül *végso forrásánál*.⁵⁹

A perszonális én-egység.

8. Az *egész* egységes tudatos-tudattalan lelkiségnek nem lehet, természetesen, más irányító *végso középpontja*, mint az, amelyet a *tudatos* lelki élet mélyén találunk: a *perszonális „én“* maga, amelynek ható és kifejlesztő tevékenységét ugyan többféleképp képzelhetjük el (pl. adott konkrét esetben mint vagy az „*egész*“ én vagy csak az egész én bizonyos „*részeinek*“ funkcióját, vagy pedig mint egy esetleg feltehető „*én-mély*“ teljesebb vagy rudimentárisabb önkifejtését),⁶⁰ de amelynek *azonos egysége*, a lelkiséget mintegy *kifejlesztő és középponti jellege* minden biopszichikus egyéni életnek értelmesen megtagadhatatlan sine qua non-ja.

9. A teoretikus elvárások tehát a lelki élet jelenségeinek konkrét területén *igazolódnak*. Az emberi lelkiség egy, azonos, organizált egész, kinek-kinek *egyéni* lelki élete ugyancsak az, sajátos viszonylatban egyfelől az (emberi) lelkiséggel, másfelől *más egyének*⁶¹ lelkiségével. Ha kissé szabadjára engedjük fantáziánkat — bár e ponton tudományosan jogosult irányvonalban — hatalmas biopszichikus vízió bontakozhatik elénk *minden életnek* és minden életes egyednek (pszichés és szomatikus) leszármazási kötelekek által kapcsolódó gigantikus egységről, de az ily víziók világa sokkal jobban túlhaladja tárgyunk keretét, sem hogy azt, legalább ezúttal, pontosabban kiépíteni megkísérlelhettünk.

10. Am a *valóság* világa az *elméleti idealitás* tisztaságát soha meg nem valósíthatja: az az ideális azonosság, egység, egész-jelleg, struktúra, determináció, amelyet értelmünk elvei megkövetelnek, a valóság konkrét „eseteiben” gyakran nem lepleződik értelmünk elé a maga kíváncsított tisztaságában és teljességében. A mélyebb okok után való kutatás ismét túlesik feladatunk körén, de némely megfontolással — mert hisz minden végsőbb tudomány-rendszerezés csak filozófiai alapon történhetik — tartozunk. Arra utalnak-e ezek a „disszonanciák”, hogy az *értelem* és a *tapasztalás* világa *nem felel meg* pontosan egymásnak? Meggyőződésünk szerint: nem. Mi *eleve csak azt* tapasztalhatjuk, *ami értelmünknek megfelel* és nincs semmi értelmi bizonyosságunk, igazságunk, ami az általunk (tehát épp ily emberi-egyéni értelmiségünk által is) tapasztalhatóságok körében a legszigorúbb kényszerrel ne érvényesülne. De: vannak végső fogalmaink, amelyek *eleve* a „változás”, a módosulás, a kifejlés, az aktuálisan *soha* nem teljesen kiforrott, merev, teljes egész jegyeit foglalják magukban. És éppen ilyen fogalom az „élet” fogalma is.⁶² Egyelőre elég az arra való utalás, hogy magából az élet fogalmából kellő módon értelmezhető lelki életünk gyakori — sőt valamely fokban lényegszerűen *mindig* érvényesülő — *diszharmóniája*. A természetes harmóniát, amely az egészséges normális lelki életben, az egyéni lelkiség eredeti organizált egységéből értelmezhetően, az egyén legkülönbözőbb tendenciáit, képességeit, érzékeit (túl az *általános* emberi-lelki élet megnyilvánulás-körének egymásközi harmóniáján) sajátos biopszichikus egyéni egységben és egészben kapcsolja egybe, ezt a természetes harmóniát az egyén minden megnyilvánulása — amely általában *különböző* funkciók *összeműködésén* alapul — elárulja. De végső fokon erre a természetes harmóniára, helyesebben az ennek is alapjait tevő én-egységre vezethetünk vissza sok igen sajátos lelki jelenséget is, így pl. a *színesztéziás* jelenségek egész

Pszichés idealitás és realitás.

Az élet fogalmából folyó diszharmónia.

„Színesztéziák”.

körét, amelyek *általában* is a különféle érzéki körök harmónikus egymásnak megfelelésein alapulnak és amelyek *egyéni*leg sajátos érzéki kör-megfeleléseket (helyesebben általános megfeleléseknek egyéniileg sajátos rendkívüli fokát vagy kifejtettségét) tüntetnek fel.⁶³

A lelki szétesések.

11. Az említett (és az élet fogalmából értelmezendő) diszharmóniák célszerűen két csoportba oszthatók: *a)* az egész- és egység-jelleg fogyatékoságai, *b)* a tagozódás, benső szerveződés fogyatékoságai — természetesen csak a fogyatékoság domináns jellege szempontjából, mert hisz az egyikféle fogyatékossgal elkerülhetetlenül velejár a másiknak is valamely foka, így főképpen az egységes egész-jelleg hiányosságával a benső tagozódás fogyatékosága is. — Az egész-jelleg fogyatékos a „szétesések” (pl. „személyiség-kettőződés” vagy általában a személyiséghasadás) eseteiben, vagy az egyén egyes tendenciáinak mintegy egymástól való erős divergálásai esetében. Ez az állapot (amely kisebb fokokban,⁶⁴ sőt átmenetileg néha erősebb mértékben is, előfordul minden normális egyénnél is), ha erősödik és krónikussá válik, abnormis reakciók egész sorozatára vezet el és rendszerint a „szubjektive is érzett lelki abnormitások” körét determinálja, bár gyakran előfordul, hogy az egyéniség többé-kevésbé szelidebb disszonanciáit maga az egyén szubjektive nem érzi át. E disszonanciák szubjektív tudatosulása általában igen kellemetlen: az én védő berendezkedése, eljárása velük szemben rendszerint az, hogy igyekszik a reájuk való világos ráélméstől az egyén tudatát lehetőleg tartósan mentesíteni, amely eljárás szolgálatában állanak a pszichikus „elfojtásnak” különféle fajai és fokozatai. Az „elfojtás” fogalmában azonban bennerejlik a már — legalább egyszer — tudatrajutottság: olyan jegy, amellyel pl. a „pszicho-

Az „elfojtás”-t észlelés előzi meg.

analitikusok” egy nagy része még ma se szokott leszámolni, amely nélkül azonban az elfojtásos egyén célszerűtlen-abnormis reakciói és benső zavarai, feszültségei, gyötrődései egyáltalában nem értelmezhetők. A soha, semmikép nem öntudatosított „szégyen”, „bűn” stb. — hogy csak különös előszeretettel vizsgált freudi tényezőkre utaljunk — soha nem fog se szubjektív megrázkódást vagy csak „pszichés” zavarokat és rossz érzést okozni, sem pedig egészen célszerűtlen kóros, abnormis reakciókat felidézni. A benső zavarokat, a feszültséget, a helytelen-abnormis reakciókat az a küzdelem váltja ki, amelyet az egyén bensőleg folytat már öntudatosított kellemetlen érzései és kínálkozó magáról való elítélései visszafojtására. — A benső tagolódási, sajátképen *organizációs* fogyatkozások szubjektive nem kell hogy átérezettek legyenek és hogy így az egyénben maga-érzési és önértékelési zavarokat keltsenek és hogy e zavarok folytán az egyén céljai szempontjából értelmetlen-célszerűtlen kóros reak-

ciókat váltsanak ki. Ilyenkor egésznek, egységesnek tudja magát az egyén és nem szenved egyik vagy másik funkciójának, tendenciájának viszonylagos túlos vagy fogyatékos fejlettsége (pl. értelmi gyöngéelméjűsége vagy morális érzéketlensége) miatt. Ezek az esetek „*csak objektív abnormitást*” determinálnak. A csak objektív abnormitásnak a szubjektive (is) érzett (t. i. esetleg a beteg gondolatának megfelelően reálisan fenn sem álló — pl. hipochondria) abnormitástól való ezt az elkülönítését azért látszott praktikusán is célszerűnek megtennünk, mert segítségével könnyű megfejtése adódik a lelki „*megrendülés*” tényének. Megrendülésre ugyanis soha nem *maga az objektív fennálló* abnormitás vezet el, de mindig csak egy — az egyén által normális reakciók útján lebírní nem tudott — *szubjektív* érzés.

A „csak objektív”
abnormitás.

A lelki „megrendü-
lések”.

12. A valóságos lelki élet tényei, bár igazolták tehát az egység, egész-jelleg és organizáltság követelményeit, e jellegzetesség gyakori *fogyatkozásainak* értelmezésére egy oly fogalom *szükségszerű* alapul tételezésére kényszerítenek, amely a folytonos változás és mássá válás, a soha ki nem elégülés és soha kész egészként meg nem állás jegyeit, tehát az örök mozgás és kifejlés jegyeit rejtí magában. Ez a fogalom az *életnek* a fogalma. Következő fejezetünkben ezzel a fogalommal fogunk foglalkozni, nemcsak az imént említett diszharmóniának teoretikus igazolására, de azzal a céllal is, hogy a lelkiség egészének megértésében egy lépéssel még *mélyebbre* juthassunk és út nyílók a lelki *fogalmának* tisztább megértése és a lelki megnyilvánulások kielégítők *osztályozhatásai* számára.

Az élet mint a „lel-
ki mozgás” forrása.

III.

Az élet jegyei; az életes és a „lelki“ kapcsolatai.

Az élet centrális jegye.

1. Első megközelítésül az élethez a következő lényeges jegyet kapcsoljuk: az élőnek *bensőjéből* eredő *spontán* mozgás-fogalmat. Ezzel a karakterisztikummal mind az élő *egyednek* (vagy *egyénnek*), mind az élő *fajnak*, mind az élő *közösségnek*, a feltehető és logikus szükségszerűséggel értelmünk által felteendő „*általános élet*“-nek „életessége“, úgy véljük, kellő fogalmi rögzítést nyerhet.

Az életes mozgás spontánsága.

2. Az életes mozgások *benső* eredetűségével szemben a *fizikai* mozgásoknak mintegy *kívülről* való kiváltódottsága aligha szorul bizonyításra. De a *kémiai* folyamatoknak is az a jellegük, hogy külső behatásokra váltódnak ki. Így ha egy *kódarabban* kémiai bomlás történik, mert pl. valamely savat öntök rá, vagy mert a levegő nedvessége indít meg benne kémiai folyamatokat, ezek az előálott kémiai folyamatok végső fokon — legalább is az aktuális ismereteink alapján felfedhető végső fokon — nem *belülről*, nem a *kódarab* *bensőjéből* és nem *spontán* módon fakadó, hanem benne *csak külső behatásokra* kiváltódó mozgások. — Az élet *spontán* eredetű *benső* mozgása megnyilatkozik a *fejlődésben*, *önellátásban* (pl. táplálkozás) és *önregulációban*, *regenerálódásban* és *szaporodásban*, az *alkalmazkodásban* és az élő esetleges *fizikai helyváltoztatásaiban* és egyéb „*cselekvő*“ mozgásaiban is. Az életes mozgás nyilvánvalóan más,

Életes és gépi mozgás: okaik, céljuk.

mint a „*gép*“-mozgás. Különbözik ettől (1.) *okaiban*: végső közvetlen oka *maga az élő*, míg a gépet *mi*, az őt megszerkesztő emberek hozzuk mozgásba. Különbözik a gép-mozgástól (2.) *célszerűségében*: az élő lény (és általában az élet) mozgásainak célja *önmaga kifejtése*, kibontakoztatása (autotélia), ám a gép mozgása nem *benső*-eredetű és *nem öncélú*, hiszen a gép nem a saját érdekeit, kifejlődését, jobb érvényesülését és boldogulását, stb. szolgálja, de azt a *tőle magától* idegen és független célt, amelyre *mi*, a gép szerkesztői, szerkesz-

tettük és rendeljük. Ez a mozgás magának a gépnek szempontjából teljesen közömbös, haszon- és érdeknélküli mozgás, — sőt: inkább a gépre magára *ártalmas* mozgás, mert minden működés koptatja, rontja a gépet. E tényt úgy is kifejezhetjük, hogy a gépnek nincs saját célja, csak *nekünk* van célunk a *géppel*. — Más a lelki és a gépi különfelesége (3—4—5.) *jellegetes törvényszerűségeikben és szükségszerűségeikben*, valamint *szerveződésükben*: a) a gépi mozgások végső fokon azoknál a fizikai és hasonló törvényszerűségeknél fogva *szükségszerűek*, amelyek a *gépen kívüliek* és amelyeket *mi* tettünk benne hatékonyakká, úgy szerkesztve őt meg, hogy az általunk ismert fizikai törvényszerűségekből a gép által, de a *mi* saját érdekünkben, legjobban hasznosíthassuk. Az élőnek mozgásai lényegszerint az élőnek sajátos életes céljai számára, magának az élőnek érdekhálózatában szükségszerűek, az ő számára és, mint *középpont* körül, *ő körülötte* bontakoznak ki, irányítódnak, szerveződnek⁶⁶ (autodetermináció és autocentricitás). Ez a szükségesség és határozott öncélúság az életmozgás *természetes „célszerűségét”,* másszóval: *értelmességét* is meghatározza (önértelmesség). De, ezentúl, a mozgások *lényeges, sajátos törvényszerűségei* magok a) nem is a fizikai, kémiai és hasonló törvényszerűségeket (bár ezek érvényesülnek — miként *mindenütt* — az élőben is) de *életes-dinamikus*,⁶⁷ *örökletes-konstitúciós és fejlődéstörvényszerűségeket*. Továbbá b) az élő mozgásainak determináló törvényszerűségei az élőnek reakcióiban mindig *ugyanazok* az élő egész élete folyamán, ezentúl pedig c) az életes-törvényszerűségeket *minden egyes* élőben ugyanazok és, valamely fokban, *mindenkiben mindenikük* érvényesül. Az egyetemes élet ugyanazon és összes törvényszerűségeinek hódol minden élő, (mondhatnók: „*egy*törvényszerűség”). Ézzel szemben a gép mozgásainak törvényszerűségei *megváltoztathatók*, ismét általunk, a gép alkotói által, akik bármikor tetszésünk szerint szabályozhatjuk és átalakíthatjuk gépünket és más-meg másfajta fizikai törvényszerűségeket demonstrálhatunk és hasznosíthatunk általuk — és a különféle egyes gépek *más-meg más* törvényszerűségeket hasznosítanak. Más a kétféle mozgás (6.) *változásai*ak jellegében: a) az élő *fejlődik*, vagyis közvetlenül önmagából és önmagától, természetes kifejlés rendjén, *gazdagodik*, kibontakozik, kiteljesül, majd *elszegényül*, visszahúzódik, visszafejlődik, b) az élő önmaga szerzi meg a mozgáshoz (az élhetőséghez) szükséges anyagokat, a rendelkezésre álló anyagok magához hasonításával (táplálkozás, általában: *önellátás*), c) az élő önmagától *„regenerálódik”* és d) közvetlenül önmagából *termel új élőket*, életmozgásait utódokba adja át, amelyek hozzá hasonlókká önmaguktól kifejlődnek (szaporodás); e) az élő a viszonyokhoz, körülményekhez — amelyek között élnie kell — *alkalmazkodik*. Ez az alkalmazkodása az élet öncélú-

**Törvényszerűségek,
szükségszerűség, szerveződés.**

**Fizikai és életes
változások.**

ságából folyik, de előfeltétele ez alkalmazkodásának valamelyfokú *érzékenység* is, az élő ugyanis fogékonysággal és érzékenységgel kell hogy bírjon legalább a „*tapasztalás*”-hoz és a már „*tapasztalt*”-nak” ilyként *megtartásához*

Fogékonyság és érzékenység.

és alkalmas új esetben való hasznosításához; az életmozgás ezenfelül *f)* a behatásoknak, tapasztalásoknak további *belső feldolgozását* is jelenti. (Ez érzékenységen, a legmagasabbrendű, legfejlettebb ismert élőben, az emberben, a világosan *tudatos* eszméleteknek és öntudatos életvezetésnek legmagasabbrendűen életes-tudatos lelki világa épül fel). Mindezzel szemben a gép mozgásaiban változás csak a *mi* beavatkozásunkra történhetik, vagy pedig romlás, kopás és egyéb fizikai, kémiai, elektromos., stb. behatások eredményeképpen. A gépnek nincs igazi regulációs, regenerációs fejlődésképesége és nincs természetesen táplálkozása és szaporodása: legfeljebb a *mi* előrelátásunktól és gondoskodásunktól függően van valami önregulációja, sőt regenerálódása, önellátása és alkalmazkodása. — A kétféle mozgás különbözik (7.) *lefolyásuk jellege,*

Fizikai és életes „lefolyások”

állandó folytatódásuk jellege tekintetében is. Az élő életmozgásai minden külső beavatkozás nélkül a születés, illetve fogalmazás pillanatában *megindulnak* és *belső szükségességgel* és spontánsággal *folynak* tovább az élő egész életén át, természeti *egyszeriséggel*, mintegy az egyedi végső örökletes-konstitúciós egységből, mint középpontból kibontakozóan. Az élő regenerációs, táplálkozási és egyéb képességét is *közvetlenül* *belső* okok szüntethetik meg: „*magának*” az életnek megszűnése vagy mintegy kevesbedése és semmi külső tényező azt közvetlenül élő nem idézheti. Az életes mozgásban a külső ható tényező és az élő reakciója közé mindig az *élő szubjektív bensősége* iktatódik: e nélkül nincs életes mozgás. Am a gép mozgásai új meg új tápláló, szabályozó, javító, módosító külső beavatkozásra szorulnak és ha a gép működése egyszer *megakadt*, azt az ember megfelelő beavatkozással *újra* mozgásba hozhatja — ám az élő mozgását, ha egyszer ez *teljesen* megakadt, semmi külső beavatkozás, eddigi ismereteink szerint, újra megindítani nem tudja. — Ide tartozik az életes-mozgásnak az a

Életes törekvések.

jegye is, hogy (az öncélúsághoz kapcsolódva) *belső tendenciákat*, törekvéseket nyilatkoztat meg — a gépnek természetesen nincsenek spontán (öncélú, alkalmazkodó és változtatni képes) tendenciái, sem saját *belső* eredetű önellátása és nincs ily eredetű alkalmazkodása.

Az élő viszonya más élőkhöz.

Más továbbá (8.) az *élő viszonya más élőkhöz*, semmint a gép viszonya más gépekhez: az élőket ugyanegy, azonos általános élet törvényszerűségeinek való közös hódolásuk, ugyanegy általános életet kifejező mivoltuk *egymással* s az *egyetemes élettel* szorosan *egybekapcsolja*, míg a különböző gépekben más-más fizikai-kémiai törvényszerűségek (— és egyetlen

gépben soha nem *minden* fizikai stb. törvényszerűség —) érvényesülve, a gépek nem állanak egymással *spontán* módon viszonylatokban, nem alkotnak *belső közösségeket, társadalmakat*, stb. Az életes-mozgásban *sajátos utalások* is vannak mások, élők, így a *faj* életére és általában az élet egyetemességére (így fejlett fokon az érzések világában — pl. szolidáris, szimpatikus, faji, nemi érzések, stb. —), míg a gép világában ily *belülről* önmagán túl más gépekre való utalás nem foglaltatik, legfeljebb ismét csak az, amelyet a gépet konstruáló ember helyezett beléje.

3. A gépi- és az életes mozgás ily részletezőbb elkülönítésével két okból foglalkoztunk. Ez okok lényegesebbike az, hogy — amint csak a fentiekben foglalt jegyek egyszerű értelmi tudatosítása által is nyilvánvalóvá válik — mind a mondott „életes” jegyek *együttal* „*lelki*” jegyek is (amely ténnyel és következményeivel alább kell foglalkoznunk), másika pedig az, hogy az „életes” jelenségek elkülönítésével foglalkozó általános emberi leszámolások rendszerint megelégszenek az életes jegyeknek csupán *némelyikével* való többé vagy kevésbé mély leszámolással, vagy pedig, ha elegendőképpen sok jegyét különítik el az életnek, rendszerint fogyatékosabb marad e jegyeknek egységes és hierarchikus *egymáshoz rendezése*. Az ily szempontból való teljesebb tájékozódásra azonban a *lelki* élet jobb megértésére is szükségünk van, mert, amint ennek igazolására törekedni fogunk, a sajátosan „lelki”-nek egész körét az „életes”-nek nagyobb körébe illesztendőnek és az életesből kifejlőül értelmezendőnek kell ítélnünk.

4. Az életes-mozgásról a fentiekben

Egyediség.

adott jegyek között a *legáltalánosabb lényeges* jegynek, úgy véljük, a spontán belülről eredést kell ítélnünk. Ez a spontán „belülről” eredés az életes egyedben egy „*belső*” *elv*re vall: az élő egyednek sajátos *végső* — tehát másból le nem vezethető — determinációjára, *egyedi* életes elvére, amelyet már Aristoteles nagy világossággal felismert. A minden életjelenség mélyén rejlő egyedi (— örökletes-konstitúciósan determinált —) irányító, szabályozó, fejlődést és korlátokat determináló egység és középpont az, amelyből mintegy „indul” az egyedi élet, amelyből nyeri egyedi sajátosságait, amely körül mint központ körül szerveződik (autocentricitás, önközéppontúság) és amelynek érdekében (autotélia — öncélúság — és önérdek) *törekszik* — az *életösszövők* irányában — *célszerű-értelmesen*⁶⁸ és természetes „életes” szükségszerűséggel kibontakozni, minél teljesebben érvényesülni, amelytől meghatározatnak öndeterminációja, önregulációja és „beállítódásai”, továbbá életmozgásának a felé irányulódása (*intendálása*), ami *öt magát* szolgálhatja (mondhatnók „autorelativitás”) és az a tény is, hogy az egyed mindent eredetien elsősorban magára vonatkoztatottan „értékel” (önértékelés⁶⁹). — Az életről adott jegyekhez a fentiekben emlí-

tettekhez hozzacsatolhatjuk még az „*eluentestek*“ termelését (phagocytismus; mérgek neutralizálása) is, amely képesség természetesen egészíti ki az asszimiláció képességet (az idegent, nem-sajátot sajátta-hasonító képességet).

Végső életes elvek.

5. A spontán belülről eredés mellett érvényesülő *egyéb* alaphatározmányok nagyrészből szintén sajátképen ugyanerre az *egyedi* életes végső elvre, részben azonban az egyedben is érvényesülő *általános* életelvre utalnak. Így az utóbbira utalnak az egyednek *faji és általános életes* határozmányai (faj- és életfenntartásiak), elsősorban az előbbire utalnak a benső eredettel kapcsolatos — és neki megfelelő — *fogékonyság* és *érzékenység* és a ráhatásoknak ezen alapuló *benső továbbalakítása*, benső feldolgozása, a *tudatosító* (a magunk terminusával: „*eszmélő*“) „*bensősítés*“, a ható ingerek és a benső tendenciák stb. között való *választás* és a maga számára szükséges tápláléknak, energia- és tevékenységforrásoknak (ingereknek) maga által cselekvőleg is megszerzése (önellátás), a hasonítás, *alkalmazás* és alkalmazkodás (*akkomodáció*), stb.⁷⁰

Életesség és lelkiesség.

6. Hogy az „életes“ egyéb végső jegyeinek is az élő egyed végső egységére reámutató jellegét és egyben az életesnek és lelkinak kapcsolódását még teljesebben láttassuk, közönséges példán szemléltetjük az „általában életes“-nek a sajátosan „lelki“-ig való egyenesvonalú elvezetését. A napfény felé forduló növényeknek e nyilvánvalóan *öncélú* fény felé fordulását figyelve, ennek mélyebb és teljesebb értelmezéséhez kénytelenek vagyunk feltenni néhány további — pontosabb meghatározást kívánó — életes jegyet: valamely *érzékenységet* a fénnel szemben, valamely benső „*hajlamosságot*“ e mozgásra és egyúttal benső „*impulzust*“ e mozgás elvégzésére, ezentúl *érzék* és *képességet* a megfelelő mozgás keresztülvitelére, továbbá bizonyos *energetikai*-dinamikai értéket is: hiszen márcsak a benső inditéknak külső mozgással áttétele, továbbá e mozgás tényleges keresztülvitele, bizonyos energiafelhasználást követel.

7. A fölemlített tulajdonságok némelyike kiegészítő megjegyzéseket kíván:

Életes „érzékenység“.

a) A mondott érzékenység és impulzus más, mint pl. a *lakmuspapír* kémiai érzékenysége vagy egy papírdarabnak (vagy a levegőrétegeknek, stb.) hőhatásokra kiváltódó fizikai mozgása; mert ez utóbbiakra nem jellegzetesek az öncélúság, önérdékűség, önmaga körül szerveződés, célszerűség stb. életes jegyei, míg az életes benső impulzus és érzékenység éppen egy „élő“ „egységből“ fakad és, közvetlenül és elsősorban annak céljait és érdekeit szolgálva, a legtermészetesebben öbelőle értelmezhető; a mondott érzékenységtől és impulzustól determinált mozgások ép-

pen erre az élő egységre vonatkoznak, az élő egység *alkatától* függenek és i. t. Az élő növényben kimutathatók *igen különböző* fizikai és kémiai külső hatások között is érvényesülő és ugyanannak megmaradni törekvő, a növényre mint előre jellemzőnek ítélendő benső hajlandóságok vagy *hajlamosságok* is, amelyeknek módosulatai, erősödései és gyengülései közvetlenül éppen magának a növénynek *fejlődési* állapotától és általában mintegy „életességének” *fokától* (pl. a növény „egészséges” vagy „beteg” állapotától is) függenek. Ezenfelül: az élő egészséges növény *új meg új „erőt”* e mozgáshoz *önmagától* gyűjt össze (erőforrásról — táplálkozás, asszimiláció — saját maga gondoskodva) és közvetlenül önmagából merít. Éppen a növény ez autodeterminációja, autotéliája, autocentricitása stb. is biztosítja a mondott mozgásnak külső (talaj- stb.) viszonyoktól való bizonyos mértékű viszonylagos függetlenségét, külső beavatkozásra nem szoruló folytonosságát, amiket, másfelől, az önmagától való termelés, az autoreguláció, a regenerációs képesség is biztosít. Így, habár pusztán *fizikai* és kémiai determinációk alapján is előállhat testeknek fény felé fordulása, mégis a növények mondott „életes” mozgása oly sajátos jellegzetességekkel bír, amelyek e mozgást a pusztán fizikaitól elválasztják.

Egyéb életés jegyek.

b) Az impulzus egymaga nem elegendő a megfelelő célszerű mozgás tényleges keresztülvitelére: az a mozgásoknak csupán alapja és egyik feltétele. Egyfelől az impulzus alapján tételeznünk kell valamely — általános és speciális — *fogékonyságot* (oly jegyet, amely által egy élő *egyáltalában* — és éppen egy vagy több *meghatározott* ponton és irányban — képes arra, hogy valamelyes inger benne *benső változást* váltson ki⁷¹:

Fogékonyságok, érzékek, képességek.

„molekuláris instabilitás”), más szempontból az impulzusban utalás foglaltatik sajátos „*érzék*”-re vagy érzékekre, mint *bizonyosfajta tárgyakkal*, dologviszonyokkal szemben érvényesülő sokféle „*képesség*”-*alapokra*, amelyek találékonyságot, választást, megfelelő rendezést, ellenőrzést, a tapasztalatok további benső feldolgozását stb. mintegy elsőfokon *lehetővé* tesznek. Az érzékek így az impulzus célszerű, értelmes kihasználásának nélkülözhetetlen *előfeltételei*. A fogékonyságon, impulzuson, érzékeken kívül azonban szükség van „*képességekre*” vagy képességekre, amelyek mintegy az impulzus irányában való továbbmozgás, élettevékenység *megvalósító eszközeinek meglétét* fejezi ki. Az érzék maga még nem egyúttal képesség is: (bár mindkettő objektív érték,) az érzék csak mintegy *passzív* lehetőséget jelent, míg a képesség fogalma éppen az *érzék irányában célszerű aktivitásra való alkalmasságnak* kifejezője. „Érzékem” van valami iránt: ez kevesebbet jelent, mint az, hogy „képes” is vagyok rá. Végül a mozgás tényleges keresztülviteléhez valamely erőforrásra és energetikai tényezőkre is szükség van.

8. fenti vázlatos utalások annak a ténynek illusztrálására

szolgáltak, hogy az életes jelenségek már az életes-sor *alsóbbrendű*, növényi tagjaiban is egymáshoz igen közelállóaknak mutatják az „általában életes“-nek és a sajátosan „lelki“-nek világát. Egyelőre inkább e fogalmak *általánosan életes* jellegére helyezve a súlyt, még a következőkkel egészítjük ki a fentieket:

Az életes impulzus.

a) az *impulzus* az egyednek egy tagolatlan, valamennyire általános, „globális“ jellegzetességű jegye, amely még csak valami bizonytalan célt és tág keretet jelöl ki az egyed mozgásai számára; a *pontosabb* „tagolódás“, vagyis a kiváltódó tényleges mozgás pontosabb meghatározódása a *speciális érzékek és képességek*, továbbá a sajátos energia-megoszlás vagy energia-kanalizálódás útján történhetik meg. A tagolatlan globalitás és a pontosabb tagozódás kettősségét a *fogékonyság*-nál is elkülöníthetjük: hiszen egy *általános fogékonyságtól*, amely lehetővé teszi, hogy bármi „inger“ *egyáltalában* hathasson az egyedre, elkülönítendő az a *speciális fogékonyság*, amely meghatározza, hogy az egyedi „alkat“ és élettevékenység *mely pontján* (— pl. a lelki szférában mely *érzékszervben* vagy *törekvés*i irányban —) állhat elő, könnyebben vagy nehezebben, valamely benső visszhang a külső (vagy akár belső) eredetű ingerre. —

Általános és speciális fogékonyság.

b) Biológiai szempontból jelentős az a tény, hogy az impulzus voltaképpen az életes „*ösztönök*“ irányában fekszik: az ösztönök maguk, amelyek viszont — amint alább még érinteni fogjuk — az egyedi és faji életcél, az egyedi és faji érdekek irányában fekszenek, mintegy az élő *globális*-tagolatlan önkifejtés- és érvényesülés-célját *részcélokká tagoló* tényezők, ők tehát mintegy kijelölik és állandósítják az általános életcélhoz vezető különféle részcélokat és mozgási irányokat. — c) Az ösztönökkel kapcsolatosak az eredeti hajlamosságok és hajlandóságok is.

Ösztönök.

„Érzék“, „hajlandóság“, „hajlamosság“.

A (szubjektív) „*hajlandóság*“ még nem jelent mindig (objektív) *érzék*et is. (V. ö. a lelki életben az egyén szubjektíve érzett hajlandóságát és vágyódását esetleg épp *oly* irányban is, ahol a megfelelő tevékenységet biztosító fejlett érzékkel — pl. logikai vagy matematikai viszonylatok iránt vagy hang- vagy színviszonylatok, stb. iránt — nem rendelkezik.) Az objektív „*hajlamosság*“ fogalma — szemben a szubjektíve érzett „*hajlandóság*“-gal — az („objektív“) *érzék*hez csatlakozó benső tendenciát juttatja kifejezésre. — d) Az életes körben maradvá-

Törekvések, egyedi alkat, értékelések, beállítódások.

az is nyilvánvaló, hogy a hajlamok és hajlandóságok mintegy *törekvés-alapokul* is tekintendők (már az impulzusban is — impulzusnak, fogékonyságnak, életcélnek és ösztönöknek egymással kapcsolatosága folytán — utalás foglaltatik az életes törekvésekre is). — e) A taglalt fogalmak — (mind a globális ingereltetést

és állásfoglalást jelentő impulzusok, mind az ösztönök, érzékek, képességek, amelyek az egyed világának tagoltságát, szervezethezességét, rendezettségét pregnánsabban fejezik ki) — maguk is visszamutatnak, mint már említettett, egy egyedi egységre és annak világos „alkatára”. — f) Végül célszerűnek látszik arra is utalnunk, hogy életcélon, ösztönön, hajlandóságokon, érzéken, stb. bizonyos életes „értékelések” is alapulnak, sőt: bizonyos értékelést már bennök foglaltnak is jogos tekintenünk, hiszen az élő attól, ami nem fekszik ösztönei, hajlandóságai irányában, elfordul és a felé fordul, ami azok irányában fekszik. E viselkedést pedig értelmünk csak az igenlő, ill. tagadó értékelés alapján tudja magyarázni. E tényezők egyúttal meghatározott *beállítódásokat* fejeznek ki, és beállítódásokat a magok részéről is determinálnak. — g) Ha talán lesznek, akik fenti értelmezéseink egyik vagy másik pontján hajlandók volnának az életes folyamatok túlzó „lelkiesítését” látni, velük szemben legyen szabad legvégül arra az értelmi *kényszerűségre* utalnunk, hogy értelmezéseinknek valamely fokban „lelkiesítő” jellege *végső* tények értelmezésénél, egy bizonyos (aktuális tudásunktól függően változó) határon túl, teljesen *elkerülhetetlen*: hiszen minden értelmezés (bizonyos végső értelmi alapokra és elvekre építetten és) csak *ismert* tények alapján történhetik: minthogy pedig pl. a napfény felé forduló növény viselkedésének legmélyebb és legteljesebb értelmezésére más *megfelelő* ismeretünk nem adatott, mint a *mi magunk* élő „lelkiségére” vonatkozó, ezért e viselkedés mélyebb értelmezése csak a magunk-ismerete alapján, a magunk lelki életességének kínálkozó analógiájára történhetik.⁷² Bár a szaktudományok igyekeznek a lelkiesítést elkerülhetetlenül megkívánó végsőket mind *hátrébb* és *hátrébb*, *végsoőbb* és *végsoőbb* mélységekig szorítani vissza, e visszaszorítás teljessé soha se válhat. A modern fizika törekszik pl. a „vonzó” vagy „taszító” erő „lelkiesítő” fogalmát értelmezéseiből mintegy kikapcsolni, emberi analógiáktól azonban teljesen mentesülni mégse tud még a kvantum- vagy elektronmozgásoknak értelmezéseiben se. Mert végső fokon és teljesen *soha* nem is mentesülhet tőlük: a róluk lemondás egyáltalában az értelmezhetésről való lemondást jelentené. A természettudomány az életes jelenségekben is sok nagyértékű felfedezéssel szorítja mintegy egyre hátrább és hátrább az életesség körét: amint *Huzella* Tivadar egy mély tanulmánya is oly pregnáns kifejezésre juttatja, a „legitim” materializmus a biológiában arra sarkal, „hogy a mechanikai értelmezést és az oki gondolkodást (— a szerző a *mechanikai*-oki kauzalitást érti —) a *lehetőség határáig* kiterjesszük.” De a *határ maga* örökké megmarad; a szervezet egészének — fejlődésének is — terv- és célszerűsége, „szerkezet és működés összehangoltsága”, stb. már nem férhető hozzá a fiziológiának. „Az élő szervezet legsajátosabb életjelenségei: célszerűsége, értelemszerűsége, alkalmazko-

A „lelkiesítés” kényszerűsége a legmélyebb értelmezésekben.

dási-, különbözőzési-, önfenntartó-, önkiegészítő képessége, a szaporodás, az öröklés, a fejlődés, az emlékezés, az öntudat, a testiség és lelkiség vonatkozásaiban az élet sajátosságai, a fiziológiai kutatás számára hozzáférhetetlenek. Az élet ezen sajátossága az anyagi természettel szemben, a vitalizmus, a biológia vitán felülálló axiómája... Az élet, a lét, a szervezet a maga individuális pszichofizikai egységében, az exakt természettudományok *mechanikai kauzalitásának logikája alapján egyáltalán nem értelmezhetők.*⁷³

9. Taglalásunk továbbfolytatását (— és pl. így az élő természetes *önérték-hitének* és ehhez kapcsolódó *elvárásainak*, valamint természetes *optimizmusának* értelmezését⁷⁴ —) itt mellőzhetőknek véljük: a fentiek talán elegendőképpen illusztrálhatják, hogy „életes” csirákból a lelki szférának voltaképp mindenfajtajú jellegzetessége levezethető, vagy hogy — szempontunkat megfordítva — *gyökere szerint* minden lelki a „csak” életesnek tekintett jelenségekben már felfedhető. Nem érdekelhet az a kérdés, hogy magának az életnek „kezdeté” a tapasztalásunk alá eső konkrét tárgyak és lefolyások *mely pontján* volna rögzíthető és épp így nem ítéljük fontosnak annak kutatását, hogy viszont az életes mozgások sorozatának mely konkrét pontja volna olyképp jelölhető meg, mint amelyen az addig „csak” *életes* most már mint sajátosan „lelki” volna meghatározható. Mégis meg kell majd kísérelnünk *elvi* meghatározását annak, hogy az „életes” mely jegy vagy jegyek által nevezhető egyben „lelki”-nek és hogy tehát *mely jegyben* kereshetjük a „lelki”-nek és a sajátosan „lelki mozgás”-nak kezdetét. E kérdésekre következő fejezetünkben választ keresünk: hiszen ha választ adni reájuk nem tudnánk, a sajátképeni „*lélek*”-*tan* tárgy- és feladatkörét meghatározni nem sikerülhet.

A lelkiség életessége.

10. Egybevetve egymással az élet jegyeiről és — az előbbi fejezetekben, az egységes ismerettárgy végső kritériumaihoz kapcsolódóan — a lélektan tárgyáról adott mintegy első képet, nem nehéz a lelkiségnek az első fejezetekben felémeltetett jegyeire vonatkozóan is az életes eredet és jelleg által determinált jegyeket ismerni fel. Hogy igen röviden legyünk: Azonkívül, hogy — az imént taglaltak szerint — az *életből* kicsírázottakul értelmezhetők a lelki életnek úgyszólván összes *funkció-féleségei és irányai* (érzékenység, fogékonyság, érzék, hajlam, képesség, törekvés, energetikai tényezők, stb.), a lelki *mozgást* általában az élet mozgásából értelmezhetjük; a lelki mozgás önmagával azonos *egységet* — általában és a lelki életet élő egyes egyedben — az életnek (az egyéni életnek, illetve az egyéni életek egymásba folyó — faji, stb. —) egységéből értelmezhetjük; a lelki élet *szervezettségét* is az életes szerveződésből és egyben az élőért (illetőleg mintegy az *életért* magáért) is való legjobb kifejlődhetés céljából is) értelmezhetjük; a lelkiség mint

„rész-egész“ az élet átfogóbb egészében és e nagyobb egésszel korrelációban értelmezhető; a lelki *önközpontúság* elve és az eredeti lelki egocentricizmus is az *élet* saját-szempon-túságából, a lelki *fejlődésnek* jobban tagolt, átfogóbb szintézisek felé haladó jellege az élet fejlődés-jellegéből, az egyedek lelki *egyformasága* és az egyedek közötti *interpszichés kapcsolatok* az egyedi és faji élet közösségéből és egyetlen nagy élethömpölygésbe torkollásából értelmezhetők és így tovább. — Azok, akik — bár elismerve az élet „életes“ saját-szerűségeit és így állást foglalva a jogosulatlan, merev mechanizmus ellen — elvileg tagadni hajlamosak az élet és a pszichés szféra ily szoros kapcsolódását, rendszerint a miatt az alapvető tévedésük miatt ítélnék így, hogy a lelkit egynek tekintik a „tudatos“-sal. Így tesz pl. legújabban G. Wolff is,⁷⁵ aki szintén azzal érvel, hogy az életre jellemző cél felé, „egész“ felé törekvés nem tudatos. Természetes, hogy, ha mélyebbre tekintünk, számot vetve legelőbb azzal az elemi és ma már köztudomású lélektani igazsággal (— mellyel azonban a kapcsolatos tudományok művelői még ma se mindig vetnek kellő számot —), hogy van világos tudatosultságra nem jutott lelki is, ily alapon egyáltalában nem tagadható az életben a lelkiség csirája. Annyira nem, hogy egyfelől — mint mások is — íme, Wolff is kényszerül legalább a „pszichéshez hasonló“, „*pszichoid*“ jelzőt használni az organikus-életes finalitás jellemzésére és, másfelől, ő is elismeri, hogy a pszichikus, bizonyos értelemben, mintegy az élet legmagasabbrendű kifejeződése, amely osztozik az életfolyamatok általános finalitásában; de ugyanő beszél továbbá biológias-pszichológiás procesz-szusról (a tudattal kapcsolatban is) és az életes fenomenológiájának keretében elemzi az érvényességet, az értéket, a szabadságot.

IV.

A lélektan tárgya és a „lelki mozgás” kezdete.

<p>Egy-egy tudomány elkülönítő lényege.</p>

1. Amint egy *problémának* lényege korántsem függ egyedül a vizsgálati *tárgytól*, a vizsgálni kívánt objektumtól, de függ egy sajátos *szemponttól* is — amely már a problémában mindig tartalmazott kérdésben kifejezésre jut⁷⁶ —, valamely *tudomány*-egésznek sajátos, őt minden mástól elkülönítő lényegét keresve is, nem elegendő a kérdéses tudomány *tárgykörére* utalnunk, sőt nem elég ezenfelül e tudomány *módszereire* való utalás se: ami egy-egy tudományra a leglényegesebben és legsajátosabban jellegzetes, az az a külön *szempont és beállítódás*, amelyből e tudomány a körébe tartozó vizsgálati objektumokat minden más tudománytól eltérő jelleggel vizsgálhatja. E sajátos szempont és beállítódás határozza meg pontosabban *magát a tárgykört* és annak egységét is, egyedül ez teszi lehetővé, hogy e tudomány tárgyainak *összes* félétségével *egységes szellemben* — és egységes rendszerben — tudjon leszámolni és, hogy *mind* e tárgyféleségeket kielégítő módon tudja *osztályozni*, ez a szempont döntően hozzájárul a követendő *módszereknek* helyes megválasztásához is és í. t.

2. A tudomány: életes emberi alkotás, a tudományok *fejlődései* is „életes” fejlődések. Ha valamely tudomány — ismereteink differenciálódásának rendjén — más tudományokból *önálló* tudományként kiszakadt, a meginduló önálló fejlődés folyamán kiforrottságra csak akkor juthat el, ha lényeges, legmélyebb *saját szempontját* világosan, minél teljesebb és mélyebb öntudatosítotttsággal, felismerni és ekként viszonylagos önállóságát — tudományosan kielégítő biztossággal — megalapozni és megszilárdítani képes. Valamely tudománykörnek (1) már a *legelső* elkülönítésében is, kényszerűen, egy *eleve-beállítódás*, tehát valamely meghatározott szemléleti és vizsgálati szempont jut kifejeződésre, a tudomány fejlődésével (2) e szempont egyre tisztul és, teljesebb-mélyebb öntudatosulása rendjén, változik, módosul

is. (3) A határozott, *viszonylag teljes önállóság* fokára végül a tudomány csak e saját szempont biztos és egyértelmű felismerésével juthat el és egyúttal (4) *kérelme*, kiforrottsága csak ez önállósító saját szempont szerint való pontosabb tárgykör-elhatárolásnak és tárgykör-feldolgozásnak eredményeként állhat elő. Ekkor egységes szellemben válik értelmezhetővé e tudomány körébe tartozóul felismert tárgyak összessége, ekkor érvényesülhet minden probléma feldolgozásában és megvilágításában a tudományos „tisztalvűség”⁷⁷ követelménye (mind az osztályozás, mind az értékelés problémáiban, de még a módszer problémáiban is).

3. Ha feltesszük a kérdést: vajjon *a lélektan eljutott-e* sajátképeni lényegének világos-teljes tudományos felismeréséhez és, ettől lehetővé tette, biztos önállósulásához, más tudományoktól való relatív függetlenedéséhez, végül mindezentül önálló tudományként való egységes szellemű és egyértelmű teljes kiépüléséhez: felelünk csak a határozott „nem” lehet. De ez a „nem” — úgy ítéljük — mégis korántsem a pesszimizmusra jogosító tagadás. Mert egyfelől, ha az újabb és újabb, gyakran egyoldalú és nem ritkán zavaros elvű értelmezés-kísérleteknek nagy tömegévet találkozzunk még ma is, tagadható-e vajjon legelőbb már épp e sokféle és más-más szempontokat érvényesítő értelmezés-kísérleteknek az a haszna, hogy e sokféle kísérlet a lélektan *alapkérdéseinek* sok oldalról való megvilágosítását eredményezte, úgyhogy ma már szinte csak e sokféle — bár egyenként ki nem elégítő — feldolgozásnak *tanulságait* kell levönnünk. És, másfelől, bizonyára nem tagadható az a pozitívum se, hogy a legutóbbi években a legkülönbözőbb és a legellentéesebb szellemben végletes irányok között is valamely *egymáshoz közeledésnek* vagyunk tanui. E tényre már a legutóbbi (1932-ben Kopenhágában tartott) nemzetközi lélektani kongresszussal kapcsolatosan is utaltunk,⁷⁸ ugyane tény azonban már e kongresszust megelőzően az éppen a legtöbbféle szemléletirányt felmutató *amerikai* lélektanokkal kapcsolatosan *Griffith* is megállapította, szemlét tartva az 1930. év összes jelentős amerikai lélektani irányzatai felett. Így habár távol vagyunk is még a lélektan tudományelméleti alapproblémáival való világosan és egyértelműen öntudatosított leszámolástól,⁷⁹ biztos haladást vélünk megfigyelhetni a lélektani önismeret fejlődése és a lélektannak egyöntetűvé, egységesse alakulása terén. De mindezekén túl is, mint már mondatott, úgy is ítélhetünk, hogy a különböző lélektani vizsgálódások által *eddigelé feltárt* tények több és *egyértelműbb* végsőbb elméleti tanulságot látszanak engedhetni, mint amennyi tanulság eddig ténylegesen levonatott belőlük.

4. A lélektan tárgyaival sok egyéb tudomány is foglalkozik: az általános biológiának, fiziológiának, szociológiának, eszté-

A lélektan tudományelméleti fejlettsége.

tikának és etikának, jogbölcseletnek, ismeretelméletnek, pedagógiának és i. t., tárgyköre a lélektanéval sokban érintkezik. Kérdezzük: mi tehát a lélektannak az őt minden egyéb tudománytól elkülönítő sajátos lényege, vagy más szóval: mi az a valami, ami nemcsak külön egységbe vonja e tudomány összes tárgyait, de megszabja azt is, hogy e tárgyakra vonatkozóan melyek a sajátképen „lélektani“ problémák és megszabja — bizonyos, bár meglehetősen tág kereteken belül — azt is, hogy mely szelleműek lehetnek az e tárgyakra vonatkozó éppen lélektani értelmezések? Hogy mi lehet igazán lélektani (és mi a lélektani) és mi nem, ez a kérdés csak annál fontosabb, mert „lélektan“ néven sok mindent találunk, ami határozottan nem „lélek“-tan, nem ritkán olyat is, ami egyszerűen nem is „tudomány“ és főképpen sok olyan szemléletet, amelyek, bár lélektaniak és bár sok igaz értéket fednek fel, abban a lényeges fogyatkozásban szenvednek, hogy — egyoldalúságaik miatt — ők mégse tehetik „a lélektant“, annak leglényegét és éppen ezért nem határozhatják meg a lélektan *egész* körére általánosítható (tudományosan kielégítő) egyetlen értelmezésrendszert.

A lélektan tárgya.

5. A lélektan, mint éppen a „lélek“ tudománya, centrális tárggyául a „lelket“, illetve inkább a „lelkit“ bírja. A lélek mint olyan, mint feltehető végső, — itt nem tárgyalható okokból — inkább *metafizikai* tárgy, a lelket megnyilatkoztató, kifejezésre juttató objektumok, lefolyások, viselkedések, egyéni, faji, közösségi jellegzetességek azonban a konkrét tapasztalásnak hozzáférhető életes megnyilatkozások, amelyekről *külön* (és minden emberi alkotásban, intézményben, kultúrában centrális jelentőségű) tudomány alkotható és éppen ez a tapasztalati alapon felépíthető biztos ismeretkör az, ami a történetileg kibontakozó lélektannak sajátos, mert lényegénél fogva az ú. n. „természeti“ és a „szellemi“ tudományok között *áthidalásra* hivatott tudományát meghatározza. A lélektan (ha alkalmazni merjük természeti és szellemi tudományoknak ismeretelméletileg oly bizonytalan elkülönítését) úgy mondhatnók: az a természettudomány, amely éppen a megismerő, érző, törekvő és alkotó emberi „szellemet“ vonja centrális kutatáskörébe, röviden: az (emberi) szellemről való természettudomány. Az az állításunk, hogy a lélektan lényeges tárgya nem maga a lélek, hanem a „lelki“, — ha tán szokatlanul hangzik is — bizonyára tudományunk egész fejlődése és egész mai kibontakozottsága által igazoltatik. Mélyebb indokolása nem ütközik nehézségbe, ha *egyéb*-tudományi analógiákat szemügyre veszünk. A *matematika* tudományának tárgya nem a matematikai viszonyok valami hordozója, középpontja, de azok a *viszonylatok*, amelyeket éppen matematikaiaknak nevezünk, a geometria tárgya is nem pl. a tér maga vagy valami hasonló szubsztrátum, de bizonyos téri

A tudományok tárgyai elsősorban: viszonylatok.

viszonylatok, illetve a térben helyet foglaló objektumoknak, ill. a térbe gondolt elképzeléseknek (éppen „téri“) jellegzetességei. E gondolat egyszerű és előttünk kézenfekvőnek tetsző. Mégis rendszerint korántsem szokta az emberi szellem kellően átgondolni: ily átgondolatlanság okozza, hogy amíg az ember *némely* bizonyos tudománnyal kapcsolatosan a matematikai, a térí, stb. jellegben hajlamos a tudomány lényegét felismerni (a nélkül, hogy még csak *problémává* is tenné e jelenség objektív helyesség-alapját és, főképen, a maga *ily* beállítódásának szubjektív okát), *némely más* tudományban okvetlenül *szubsztrátumot* keres (így főleg éppen a természeti tárgyakról szóló tudományokban). Az e problémában uralkodó zavar érteti meg, hogy a mi egyszerű *Pauler*-ünk a logikát — amely lényegénél fogva nyilván éppúgy a logikusról, vagyis az (értelmünk előtt) *föltétlenül helyes*-ről szóló tudomány, amikép a matematika a mennyiségiről és a geometria a tériről szóló tudomány — olyképp értelmezhetette, mint a logikusnak, ami pedig lényege szerint *viszonylat*, valami *szubsztrátumáról* — szerinte: az *igazságról* magáról — való tudományt. E felfogás mélyén — ítéletünk szerint — nemcsak súlyos *lélektani* tévedés rejlik (mert az „igazság“ is lelki „reláció“-fogalom: nem más, mint épp ily *értelmiségünknek* és az értelmünkkel tételezendő *valóságnak* egymáshoz való — *értelmünk* előtt bírt és értelmünk számára, a gondolkodásnak és megértésnek egyáltalában lehetővé tételére, *kényszerű* elfogadást követelő — *megfelelése*), de e felfogás *ismeretelméletileg* is jogosulatlan. Anyagi szubsztrátumot az emberi elme éppen a természeti tárgyakról szóló ismeretkörökben hajlamos elsősorban keresni: a természet-leírás az a tudományos „első“, amely e ponton a kiindulásra természetesen kínálkozik. A primitív ember „természettudományi“ érdeklődéstárgyai pl. a nap, a hold, a csillagok, szóval maguk a természeti *tárgyak* (lehetően, mint élő, cselekvő, reánk ható valamik) voltak, ám nem a tárgyak elkülönített, elvont fizikai *viszonylatai*, — úgy amint ma is ilyenek a tárgyai a *gyermeki* érdeklődésnek. És a *természettudós* Aristoteles volt az, aki a léleknek is valamely „természeti“ tárgyként konkrétizálható szubsztrátumát a legnagyobb történeti hatással kereste. Ha a leg-hódolóbb elismeréssel kell adóznunk annak a páratlanul mélybehatoló aristotelesi szellemnek, amelyik e szubsztrátumot mégis nem egy *fizikai „tárgy“-ban*, de éppen egy kibontakozásra készülő *életelven* (entelecheia) találta fel —, csak szomorúsággal tölthet el az a tény, hogy a modern „szellem“-tudományos lélektani szemléletek nem eszmélnek reá, hogy a lelki jelenségkörben szubsztrátumként tételezett „*objektív szellemük*“ ismeretelméleti lényegében voltaképen ugyanannak a *primitív tárgyiasító* hajlammak szabad és kritikailag ellenőrizetlen megnyilatkozása, mint amellyel a görög és általában a primitív fantázia *személyesítette* meg a természeti jelenségeket vagy amellyel a gyermeki fantázia keresi a viszonylatok tárgyiasítását. A modern fizika (és a természettudomány általában) egyre tovább fejlődik a

dologi tárgy-vizsgálattól az egyik⁸⁰ legspeciálisabb viszonytudomány, a matematika felé (v. ö. pl. a régi tűz-elméletekkel a térnek, időnek, erőnek, anyagnak fogalmait is „relativizáló” és viszonylatokba feloldó modern törekvéseket), ám a lélektan, amikor — a „szellemtudományos” lélektani szemléletekben — a természettudománytól való nagy függetlenségét kívánja a legerőteljesebben hangsúlyozni, éppen a természettudományok primitívebb tárgykereső színvonalára süllyed vissza. Az objektív szellem fogalmára épített lélektan a valóság viszonylatait visszájára fordító: mert hiszen az (objektív) „szellem” nem oki „első”, de csak okozat: ami benne igaz érték — t. i. minden „lelki”-nek és kultúrálisnak valamely egységes szellemisége —, az csak az az egységes „szellem”, amely minden „lelkes” emberi egyednek és minden életes „lelki”-nek sajátja: a kultúra is a „lélek” kivirágzása (— éppen nem mindig egy feltehető magasrendű, abszolút szellemhez méltó pompájú és illatú kivirágzás —), vagy legalábbis a lelkinak kibontakozása és tükröződése; a „szellem”: a minden kultúrálisban és egyáltalában lelkiben található értelmes közösség. Amikor tehát a szellemtudományos lélektan a természettudománytól oly élesen elkülöníti magát, egy primitívebb „természet”-nézés analógiájára képzei el magának a lelki és kultúrális jelenségszférát. E megjegyzések korántsem kívánják a szellemtudományos irányzatok valóságos értékeit tagadni, sőt másfelől még csak arra az állításra se vezetnek el, hogy minden tudomány — és éppen a lélektan is — megállhatna mindenféle „tárgyi” vagy „tárgyiasítandó” szubsztrátum nélkül (hisz mi magunk is felteszünk ily — végsőbb) — „tárgyi” szubsztrátumokat), de szükségesnek érezzük annak erőteljes hangsúlyozását, hogy a tudomány elsősorban — mindegy hogy milyen tárgyú — viszonylatokat kutat és fejlődése és termékenyülése is nem „fix” tárgyak nézése vagy tételezése által történik. Ilyeneket, mint mellőzhetetleneket, feltesz, de problémája még e „tárgyi” dolgoknak maguknak is minél tovább mélyülő és teljesebb szét-törése, a róluk való elválasztások, elvonások útján tehető új és új, gazdagabb és mélyebb viszonylatokban értelmezhetés. A fix tárgyi fogalmak maguk is mintegy viszonylatok keresztelés-pontjai, meghatározásaink — „értelmiség-vizsgálataink” eredményei szerint — különféle tartalmi körök közös fedésterületeinek megjelölései (a legegyszerűbb esetben egy osztályfogalom és az ú. n. „*differentia specifica*” körének egymást fedő területeit jelentik) és i. t. E nézőpontból a legkülönbözőbb tudományoknak modern elméletei nyerhetnek egységes szellemű megvilágítást, de a mi problémánk ezúttal csupán a lélektan problémája — ezért forduljunk is vissza a lélektanhoz, és keressünk sajátosan lélektani problémákban adandó feleleteket.

6. A következőkben különösen három kérdésre keresünk feleletet: 1. mi a sajátosan „lelki”? 2. mik a „lelki”-nek osztályai? és 3. mi a lelkinék és sajátképen a „lelki mozgás”-nak kezdete?

A sajátképeni „lélektani” tárgy nem a „tudatos” lelki élet.

Első kérdésünkre a feleletet bizonyos negatívumok tisztázásával kezdjük, azt kérdezve legelőbb: mi *nem* annyi, mint a „lelki”? — Ma már új igazolásra nem is szorul az az ítélet, hogy (a) nem tekinthető a lélektan *legáltalánosabb* tárgyául a *tudatosultságok* világa: hiszen bármi sokáig uralkodott e régi szemléletmód, ha önmagához hű és következetes marad, a *nem-tudatos* lelki „dolgok”⁸¹ összes köreivel képtelen — legalább is „tisztaelvűen” — leszámolni: mindezek igazi birodalmán voltaképp egyszerűen kívülesnek (így pl. a nem-tudatos — teszem az „öszlönös” — *törekvésirányok*, *törekvésvégpontok*, *célok*, így a végső nem-tudatos, de csupán „kikövetkeztethető” *törekvés- és tevékenységalapok*; maguk a nem tudatosult lelki „mozgások”, lefolyások és tevékenységek; így az esetleg nem tudatosult, de mégis objektíve fennálló egyéni lelki „érzések” és *képességek*; így a *világos* tudatoltságra *nem jutott „eszmeletek”*⁸²; így a nem-tudatosnak maradt lelki *viszonylatok és törvényszerűségek*; így a lelki életnek általában életes, szomatikus-fiziológiás, „psychofiziológiás” előfeltételei és a nem szorosan „lelki” egyéb körökkel való másfajta kapcsolatai, stb.).

7. Nem lehet (b) a lélektan *legáltalánosabb* tárgya az *élmény* sem, amint azt pl. *Lindworsky* vallja. Az „élmény”

A lélektan tárgya nem az „élmény”.

kifejezésnek az irodalomban többféle jelentésével találkozunk. Szűkebbkörű értelmezései már bonyolultabb lelki jelenségre utalnak (mint pl. *Ranschburgnál*⁸³, aki azonban, természetesen, a legkevésbé se törekszik a „lelki” körét egyszerűen az „élmények” körére redukálni). De még a legtágabb jelentésben értelmezett élmény is egyfelől szükségképen már *tudatosultságot* jelent (és éppen *Lindworsky* lélektani szemléletének is egyik alapvető általános fogatkozása valóban az, hogy csak a tudatosabb lelki jelenségekkel kísérli meg a leszámolást)⁸⁴, másfelől az élmény voltaképpen már lelki *reakciónak* eredménye — ám a „lelki” valamik korántsem kezdődhetnek az ingerekre adódó élménnyel: „lelki” van már a lélek eszmélő és élménytalakító reakciója *előtt* is, mert hiszen pl. „lelki” éppen az a valami is, *ami* eszmél és élménnyel reagál. Az élmény alapfogalmára támaszkodó szemléletekben a *reakcióelőtti* lelkiségnek, legfőképen az elsődleges lelki *spontánságnak* tényei, nem juthatnak kielégítő értelmezéshez (amint valóban *Lindworsky* szemléletében is a kellő figyelem köréből kiesik, nem jelentéktelen fogatkozásokat vonva maga után, a spontán lelki megnyilatkozások világa).⁸⁵

8. Az élmény fogalma helyett célszerűbbnek tetszhetnék talán c) az „átélés”

Az „átélés.”

tényében keresni a sajátosan lelki tényt. Am az átélés maga, amennyiben nem valamikép már *eszmélt* átélés (vagyis éppen: „élmény“), még éppen nem sajátosan *lelki*, de csupán általánosan biológiai, *élet*es tény: ily értelemben „átélt“-nek nevezhető mindaz, ami megesett, történt velünk — tekintet nélkül arra, hogy volt-e valami közvetlen lelki vonatkozása. Am nyilvánvaló, hogy ha pl. valamit szükségszerű lelki *előzmény* nélkül és egyúttal hozzákapcsoló *eszmélet*, valamelyfokú tudatosítás (tehát élményjelleg) nélkül „élünk át“: ez átélésünknek semmi közvetlen köze a sajátképeni lelki szférához nincsen, mint ahogy pl. semmi közvetlen lelki vonatkozása nincs annak, ha járásközben cipőnk talpa, előttünk teljesen észrevétlenül maradvá, valamely kis hernyót vagy bogarat eltapos. Az ilyen „átélés“ nem „lelki“ átélés — és nem is (közvetlen) *alapja* hozzátapadó, általa kiváltott lelki lefolyásoknak.⁸⁶

A „viselkedés.“

9. Nem lehet sajátképen legigazibb tárgya a lélektannak a *viselkedés* („comportement“ vagy „behavior“, stb.) sem: a viselkedés nem önmagában, mint külső mozgások valamely fizikai vagy akár általános biológias összerendezettsége, de csakis mint lelki bensőségek kifejezettsége (szimbolizálója, tükrözője), indítója és eredménye lehet valóban „lélektani“ tárgy. A pszichológia és az igazán „pszichológus“ szemlélő és kutató számára minden külső megnyilatkozásnak, így a külső viselkedésnek is, voltaképpen *szimp-toma* értéke van, a külső viselkedés (mint általában a kívülre ható reakciók) számunkra mint bizonyos, éppen pszichésnek mondott bensőségek megnyilatkoztatója bír érdekekkel. A viselkedés (mint éppen „viselkedés“) *külön* tudománynak teheti joggal tárgyát: nyernének vele mind a lélektan általában, mind — és pedig elsősorban — maguk a mai viselkedés- vagy magatartáslélektani irányok, ha a viselkedést, nyíltan, mint a lélektantól lényegszerint *független*, vagyis azt *helyettesíteni se* kívánó tudomány alapoztatnék meg és építenék ki. Ez az önálló és viszonylag tisztaelvű viselkedéstudomány könnyen szabadulhatna így meg azoktól a tudományelméleti nehézségektől, amelyeknek rabságában vergődik és amelyek főképen a *lelki* vonatkozásokkal szemben való bizonytalan és újra meg újra revideálni próbált állásfoglalás zavaraiából folynak, a lélektan pedig, a békés összmunkálás lehetőségével, ellenség helyett igen hasznos fegyvertársat nyerhetne a viselkedéstudományban, amely számára az elsőrangú segéd tudományok jelentőségével bírna.

Kívülről, „felülről“, „alulról“ induló szemléletek.

10. Természetes, hogy a lélektannak nem lehet sajátos tárgya a „lelki“ jellegzetességnek egyébfajta „*kívülről*“ való (pl. fizikai vagy fiziológiai „alkatok“ vagy „*alak*“-ok) vagy akárcsak az éppen lelkinél „*mélyebb*“ (pl. „*személyiség*“) végső determinációkból

való levezetettsége sem, sőt még az általános *biológiai* determinációk is csak *előfeltételeit* jelenthetik (de se centrális problémáit, se sajátosan „lelki” jellegzetességeit nem teszik) a sajátképeni *lelki* életnek. Minden „*felülről*” vagy „*alulról*” való lélektan helyett (— a felülről való lélektanok közé sorolandók, természetesen, az „*objektív szellem*”-ből való levezetést megkísérülő, „megértő,” „jelentés”-kereső, stb. szellemtudományos szemléletfélések is —) csak egy „*belülről*” induló, a lelki életet élő egyednek *szubjektív bensőségéből* induló lélektan teheti a „lelki” szféra sajátképeni és tisztaelvű tudományát.⁸⁷

11. Mindezek után tehát a lelki problematika lényegét és a lélektanok legáltalánosabb feladatát magunk a következőképpen véljük meghatározhatni: az egyéni *szubjektív spontán bensőségnek* (a), a kívülálló megfigyelő értelme elé lelepleződő *objektív mivolta szerint való* (b), oly kutatása, amely bár leglényegesebb és legsajátosabb mozgásában — amint ezt alább fogjuk taglalni⁸⁸ — valamelyfokú „*eszméltségből*” indul (c), és világos eszméltségekben és *tudatos életvezetésben csücskosodik* (d), nem jut *mindig tudatosságra* (e), és spontán és reaktív tevékenységeiben nem mindig tudatosultságok által *irányítatik* (e). Bár a lelki szférának *középpontja* a *tudatos* élmény és az arra épült továbbfejlődések, maga e tudatos élmény a lelki szférának se nem *alapja*, se nem (egyetlen) *elsődleges* tevékenysége. A lelki szféra a *biológiából* pattan ki: legelső *eszméletféléseink* (pl. hiányérzet, szükségletérzet) is „lelki”-félések, de az ezeket *előidéző* ill. *lehetővé tevő* folyamatok, funkciók, alapok, előfeltételek, képességek általános életesek, sőt *fiziológiaiak*, *testiek* (szomatikusak), (bár pl. a „képességek” némelyikét: így az érzéklési, értelmi, képzelő stb. képességeket, de már magát az „eszmélő”, tudatosító képességet is, épen *sajátképen „lelki” életes képességeknek* ítéelhetjük). Nem minden életes annyi mint lelki (pl. általában a *fiziológias* vagy *biokémiai* folyamatok, vagy a *fizikai helyváltoztatás* nem ilyenek), mások „lelkiek” is: pl. a *fejlődés* ténye vagy a *spontánság* jegye; ismét mások épen sajátosan „lelkiek”: érzékenység, eszmélet és a már ezen alapult további pszichés folyamatok, mint felépülések. Összefoglalva: Lelkin azt a sajátos (épen „lelki”-nek mondott) *szubjektív bensőséget* értjük, amely a biológiai egyed végső „személyi”) *egységét* is kifejezésre juttatja, amely *spontán* tevékenységeknek is jegye, amellyel együttjár az eszméltségekre (tudatosságra) jutásnak és a tudatosságokon továbbépülő életvezetésnek célja, de amely maga korántsem mindig tudatos és amelyet a szubjektív tudat korántsem mindig a maga *objektív* mivolta szerint tükröz.

12. A fentiekben akként domborított ki az egyéni szubjektív lelki bensőség, mint amely leglényegesebb és legsajátosabb mozgásában „*valamelyfokú eszméltségből* indul.” Ez más szóval azt jelenti: a legsajátosabbban „pszichés mozgás” kezdete a (valamelyfokú) eszmélés. Ez a pont nyilván közelebbi megvilá-

<p>A szubjektív spontán egyéni bensőség.</p>
--

gításra szorul. Legelőbb azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy e fenti tétel korántsem egyjelentésű egyfelől azzal a régi tétellel, amely szerint a lelki annyi, mint a tudatos, de nem jelenti másfelől annak a századfordulótól kezdve megerősödött — bár bizonyos mérték-

Fordulat a nem-tudatosnak értelmezésében.

ben túlzónak ítélnélhető — modern felfogásnak teljes tagadását se, amely szerint a lelki világ lényege szerint *független* a tudatosultságtól, mert hisz a tudatosultság csak *esetleg* kapcsolódik ahhoz a lelkiséghez, amelyet ugyan a maga részéről hatékonyan befolyásol is, de amely tőle függetlenül (a tudat hozzákapcsolódása nélkül) is mint „lelkiség” áll fenn és lelkiségként tevékeny. Szemléletünk ez utóbbi, ma uralkodó felfogással szemben, bizonyos fokban a régi felfogáshoz közeledve,⁸⁹ valamelyes fordulatot jelent.

Az „eszmélet”

13. A felmerülő nehéz kérdést az „*eszmélet*” és a „*tudatosság*” fogalmainak egymáshoz való viszonya tisztázza. Az „eszmélet” fogalmi körébe — úgy amint az eszmélet fogalmát „Az eszméletek organizálódása” c. munkánkban kialakítottuk — beletartoznak, *világos* tudatosságra jutott („tudatos”) „eszméltségeinken” kívül (így „érzeten”, képzetén, szemléletén, emlékképen, fantáziaképen, eidetikus képen, hallucináción, érzésen, tudatos érzelmen, tudatos vágyon, törekvésen, akaraton, motívumon, célon, stb. kívül), az *aktuális* szubjektív tudatosításnak, (felismerésnek vagy legalább megérzésnek vagy sejtésnek) fokára *el nem jutott*, a „*tudatküszöböt*” át nem lépett, „*tudattalanul*” maradt, fel nem ismert elsődleges-primitív „eszméletek” és az ezeken, az egyén világos tudatának hozzákapcsolódása nélkül, továbbfejlődő pszichés mozgalmak eredményei. Nem tartjuk lényegesnek annak eldöntését, hogy vajjon e nem tudatosult eszmélés maga pontosabban hogyan értelmezhető az „én”-ből mint pszichés központból. Az eddig „*tudattalan*”-nak mondott eszméléseket — (amint ilyenek pl. választást, elhatározást stb.

A „nem-tudatos” eszmélés.

kívánó célszerű cselekvéseknek nem egyszer mintegy automatikusan, a cselekvő egyén által aktuálisan nem tudatosítottan lefolyó elvégzésekor, vagy, még meglepőbbben, régóta kínzó problémáknak néha hirtelen tudatosuló, de „*öntudatlan*” szellemi munkával előkészített és kidolgozott megoldásakor felteendők, vagy amint ilyenek felteendők a „*tudattalanban*” visszamerült emlékek kétségtelen továbbhatásai mélyén is, stb.) —, mind e „nem tudatos” eszméleteket egy régibb dolgozatunkban⁹⁰ a biológiai egyed egy feltehető *csíraszzerű én-mélyéből* értelmezendőnek ítéltük, de többször utaltunk oly felfogások valamely jogosultságára is, amelyek szerint ily eszmélések mintegy az én-egész *részeinek* (tehát nem egységes egészének) eszméléseiként is értelmezhetők. Ma, jobban látva az életes én egésznek

reálisan — éppen életes jegyéből folyóan — soha se teljes (vesd össze 27. l.) egységet: ily részleges-tökéletlen (mintegy tehát nem az egész én teljes egységhez fűződő) eszméletek lehetőségét csak még nagyobb joggal tételezhetőknek ítéljük, de másfelől az ily tudatosulásokban is a (mintegy a rész-én-tudatok mélyén is igen gyakran felfedhető) végső én-csirának vagy én-mélynek is valamely szerepet tulajdoníthatunk. Így magunk, hivatkozott tanulmányunkban, e végső egységes „én-csirának” érvényesülését pl.

„Én-csira” vagy „én-mély” a széteső tudatrétegek mélyén.

az álomban (az általunk élesen elkülönített mindkét — „álomszövő” és „álomszemlélő” — réteg mélyén), vagy a hipnotikus és egyéb rendkívüli állapotokban (így a médiumi „trance”-állapotokban vagy a „tudathasadások” pathológiás eseteiben) elkülöníthető különböző nem-éber vagy nem-normális tudat-rétegek mélyén kimutatni törekedtünk. Ami mindebből e pontban a leglényegesebb, az csupán az, hogy (1.) a lelki tények kielégítő értelmezésére mellőzhetetlenül szükséges feltennünk oly nem-tudatosult (elsődlegesebb, primitivebb) vagy csak *nem világos tudatosultságú eszméléseket*, amelyekre hatásaikból utólag *visszakövetkeztetni* kényszerülünk; ezek sorában helyezhetjük el a legcél-szerűbben már *nem-tudatos* (a tudathól aktuálisan kiesett vagy kiszorult) emlékképeinket, stb. is. Ily (aktuálisan) *nem világos tudatosultságú eszméléseknek* az egyéni élet fejlődése folyamán egyre gazdagodó tömege — a tudatos és nem-tudatos lelki életet egyként irányító, kötő, szabályozó lelki törvényszerűségek érvényesülésével — világos tudatunktól függetlenül alakítja lelki életünket és meghatározza a maga részéről (— a benne uralkodó erőviszonyok szerint —) még azt is, hogy adott időpontban („tudatpillanatban”) e nem-tudatos eszméletkincsnek mely „részei” (emlékek, gondolatok, érzelmi nyomok stb.) aktualizálódnak világos tudatunkban. Egy nagy tudatalatti lelki élet folyik tehát le bennünk,

A nem-tudatos lelki élet.

amelytől még az értelmességet és következetességet se lehetséges megtagadnunk; e mélyben zajló és csak mintegy bizonyos *eredményeiben* tudatunk elé tükröződő lelki élet és mozgalmasság azonban maga se épülhet fel eszmélések nélkül — csupán az alapját tevő eszmélések vagy *egyáltalában* nem tudnak világos és adekvát formában a világos tudati tükröződéshez jutni, vagy *aktuálisan* nem tudatosak. Hogy ez a mélyben zajló nem-tudatos lelki élet bizonyára nem olyan magas értékű és nem is olyan egységessé kristályosodottan egységes-egyéni, mint az a magassabbrendű lelki élet, amelyik a tudatos és egész-éni állásfoglalásokon épül fel, természetesnek tetszhetik, de ez a lelki élet összehasonlíthatatlanul *gazdagabb* és egész életvezetésünkre rendszerint determinálóbb erejű, semmint a tudatos. — A fentiek után most már könnyen érthető az a második tételünk, amely szerint — ennek a mély, tudattalanul lefolyó lelki életnek alap-

A lelki mozgás kezdete az eszmélés.

ján is eszméleteket (bár nem világosan tudatos érzéseket, érzeteket, képzeteket, emlékképeket, gondolatokat, törekvéseket, akarati elhatározásokat, stb.) találva —: (2.) a *legsajátosabban* „*lelki mozgás*“ kezdetén az *eszmélés áll.* A lelkiség „csodája“ a legjellegzetesebben egy benső „eszméletté“, eszméltséggé válásban pattan ki. E felfogás szilárd támaszpontot ad a fiziológiai és lelki szféra elkülönítésére. A lelki a fiziológiaiból ott váltódik tehát ki, ahol a külső inger-elődíázta fiziológiás szervi (vagy az ingert követő egyéb neurális) változás (— amelynek magának azonban lehetnek őt megelőző „lelki“ előfeltételei is —) szubjektív-énes eszméletté bensősődik. A lelki bensőség kipattanása végső csoda, de ily csodákkal van tele egész érzéki világunk is, mint ahogy pl. a gyufafejnek a gyufaskatulya megfelelően preparált lapjához való dörzsölése — megfelelő körülmények között — kipattantja (a súrlódás folytán keletkezett ill. felszabaduló gázok közvetítésével) a lángralobbanásnak, mint valami *új kvalitásnak*, csodáját. A lelki és fiziológiai jelenségsorozatok további kapcsolata részben *párhuzamos*, amikor is a „lelki“ jelenség mintegy „megfelel“ a fiziológiai folyamatnak, vagy ez az utóbbi (mintegy előfeltételként) lehetővé teszi, kiváltja, „kipattantja“ a lelkit, részben a lelki kapcsolódások domináló előtérbe állása látszik a fiziológiai processzusokat befolyásolni,⁹¹ részben két jelenségek kapcsolatainak időleges megszakításait és újra teremtmódéseit észleljük: ilyenkor van *fiziológiai* folyamat, amelynek „lelki“ hatását azonban nem tudjuk kimutatni — bár *eleve* teljesen kizárni ilyen hatás lehetőségét sohasem jogos. Minden „lelkit“ nyíltan a „fiziológiai“-hoz kötöttnek, ám minden fiziológiát nem egyúttal kényszerűen lelkit kiváltónak kell vallanunk. A lelki és fiziológiai sorozat általános párhuzamossága lehetővé teszi, hogy a lelki szféra mozgalmainak láncolatát a legtöbbször *csak a lelki* láncolatsorozaton belül is értelmezni képesek legyünk.⁹² A lelki értelmezésekhez nincs szükségünk mindig külön-külön a fiziológiai előfeltételekhez vagy determinánsokhoz fordulni, a lelki mozgalmak „értelme“ lelki előzőikből adódik. Így lehetséges, a nélkül, hogy a fiziológiás körhöz lépten-nyomon hozzáfördelnánk, még *abnormis* lelki fejleményeket is *tisztán a lelki síkon* maradva értelmezni. Fiziológiai és lelki szféra ugyanazon egy egyednek ill. egyénnek ugyanazon egyéni (mondhatjuk így is: személyi) mivoltát, és egységét is, juttatja kifejezésre. Nem eleve „összhangoltsága“ ez fiziológiás és lelki síknak, de a lelki jelenségsornak állandó fiziológiás⁹³ determinációja s ezért, ha a lelkit — jogosultan — általában (pontosabban: igen széles körön belül) lelkiből értelmezhetjük is, nem szabad felednünk, hogy valójában lelkiségünk minden változása, mozzanata, ténye fiziológiásan is feltételezett. A „psziché“ is *visszahat* a „szómára“, (a testre) és megindít „fiziológiás processzusokat“, de az életnek és az egyéni életnek is éppen a *testi-ségben* adatik *eszköz és út*

arra, hogy a lelkiesség kivirágozhassék és kifejlődhessék. A lelki-ségnek a szómán át való befolyhatóságáról ma már — a gyógy-szerek, étrendi és életrendi változások, stb. oly széleskörű *pszichés* terápiás hasznosítása, a „hormonális” ismeretek gyors fejlő-dése stb., stb. idején — aligha szorul illusztráló ábrázolásra.

14. Természetes, hogy a *lelki* mozgásra is jellemzőek lesz-nek mindazok a jegyek, amelyek az *életes* mozgásra általában jellemzőek és amelyeket felesleges volna újra részletezően fel-sorolni.⁹⁴ Csupán a lelki egységnek és a lelki egész és részei egymáshoz való viszonyának fejlődési problémáihoz jegyezzük meg, hogy az *egész* én fejlődése ill. visszafejlődése nem *azonnal* és nem *egyenlő mértékben* tükröző-dik és érvényesül minden *rész*funkcióiban.

Általános életés és
lelki visszafejlődés.

Igy az általános visz-szafejlődés megindulása után a *begyakorolt* mozgások, „automa-tizmusok” stb. még jó sokáig maradnak meg a viszonylagosan állandó régi fokon és — sajátos jelentőségű és célszerű — tényként, az egyén *értelmi* képességei általában csak későre tűntetik fel a hanyatlás világos jeleit és továbbfejlődnek még akkor is, amikor az általános biológiai visszafejlődés már meg-indult. Még tágabbkörű általánosítással talán azt is szabad végül mondanunk, hogy a *lelki élet általában később* indul vissza-fejlődésnek, semmint az általános életés, és tovább gazdagodik, finomul, mélyül még akkor is, amikor az alacsonyabbrendű élet- és fajfenntartás és az általánosan életés egyénkibontakoz-tató funkciók már feltűnő mértékben visszafejlődésnek indul-tak. A mondott jelenség törvényszerűen szabályos és meghatá-rozó (determináló) erejű: joggal szólhatunk tehát az általánosan életés és a sajátosan lelki fejlődés időbeli eltérőségének alap-törvényéről — különösen ha meggondoljuk azt is, hogy a nyil-vánvalóan lelki fejlődésnek erőteljesebb *kezdeti* kibontakozása is csak *utána* jár a fiziológias (és általában) szomatikus fejlődés-nek. Ez alaptörvényszerűségben talán nyitját sejtethetjük oly (pszichés) fejlődési sajátosságoknak is, amelyekkel ma még — megértőleg — nem tudunk leszámolni: így pl. a *Piaget* által feltárt (bár kielégítő világosságban még ki nem elemzett) több érdekes gyermekkori fejlődésjelenségnek az értelmi vagy akár az erkölcsi fejlődés terén.

15. Magától merül fel azonban a kérdés: ha az „eszmé-let” valamely fokát a külső ingerekre *visszaható* (reaktív, érzé-kelő, stb.) lelki tevékenységekben valóban jogosnak is tetszhe-tik mintegy a lelki *első*nek tekinthetni, vajjon mi áll a kezde-tén a *spontán* lelki tevékenységnek? Talán minden spontán belső tevékenység csak *általában életés*nek ítérendő-e és a sajátosan „lelki” mindig csupán reakciókhoz kötött? Az e kérdéssel kap-csolatosan felmerülő legfontosabbnak tetsző problémákkal, ame-lyek tisztázása egyúttal a sajátosan lelki szférának az általános életés szférához való viszonylataira és a lelkinak az életésből felfakadó, mintegy kipattanó jellegére is valamely világosságot

vet, külön-külön, a lelki objektumok (tények, lefolyások, viszonylatok, alapok, eredmények, stb.) különféle *osztályainak* taglalásakor kívánunk foglalkozni. Térjünk is át bevezetőnk e legcentrálisabb problémájára, megkísérelve következő fejezetünkben számot vetni *mindazokkal* a pszichés tényezőkkel, amelyeket a lelki életnek a szokottnál teljesebb gazdagságú értelmezhetősére jelentőseknek ítélünk.

V.

A „lelki“ osztályai.

1. A „lelki“ tárgyak különféle *osztályait* — rövidség és áttekinthetőség kedvéért — táblázatokban ábrázoljuk és további fejtegetéseinket e táblázatok köré csoportosítjuk.

I. TÁBLÁZAT.

A *spontán* tevékenység tényezői és a *reakció*s tevékenység alapjai és feltételei:

A) biopszichikus alapideterminációk:	$\left\{ \begin{array}{l} 1. \text{energia-tényezők,} \\ 2. \text{szükségletek, szükség- és hiányérzés, tendenciák,} \\ 3. \text{fogékonyságok, érzékek, hajlamok, képességek,} \\ \text{ készségek.} \end{array} \right.$
B) heterogén feltételek:	$\left\{ \begin{array}{l} 1. \text{anatómiai-morfológiai és fiziológiai funkció-} \\ \text{ alapok,} \\ 2. \text{mennyiségi (kvantitativ) tényező,} \\ 3. \text{fizikai tényezők (motorizmusok, stb.).} \end{array} \right.$

2. A táblázat feltünteteti egyfelől a lelki élet *biopszichikus alapideterminációit*, másfelől a *nem biopszichikus* életdeterminánsok különféle jelentős köreit (számol elsősorban a szükséges anatómiai-morfológiai, biokémiás, fiziológiai előfeltételekkel, továbbá a kvantitativ határozmányok jelentőségével, végül a lelki élet fizikai kapcsolataival és analógiáival). A biopszichikus alapideterminációk értelmezik a *spontán* biopszichikus tevékenységeket is, míg a heterogén feltételek minden — tehát mind a spontán, mind a reaktív — pszichikus élet előállitásának és kibontakozásának soha nem hiányozható előfeltételei, a pszichés élet lehetőségének determinálói, biztosítói és bizonyos „formáinak“, sőt kvantitativ értékének is meghatározói. E körökbe tartozó tényezők pl. egyfelől a *motorizmusok*, mechanizmusok, automatizmusok — vagy elsődlegesek, pl. reflex-szerűek, vagy szerettek: begyakorlás —, másfelől a *kvantitativ értékek* és eredményességek és, ezeken túl, az ezektől is függő kvalitásjellegek (pl. *kvalitásdominancia* — amin értjük a nagyobb

<p>Heterogén determinánsok osztályai.</p>

menntiségi értékekkel bíró kvalitásnak dominanciáját a kisebb értékű és hatásfokú kvalitás felett —; *kvalitás-össz-színezet* — amin értjük több kvalitás komplexumának, az egyes kvalitások viszonylagos mennyiségi értékeitől függő, oly együttes színezetét, amely általában valami életes kvalitativ egybeolvadásra hajlamos, de amely mégis, meghatározott körülmények között, szétválásra és szétesésre is képes marad).

A lelki energia határozmányai.

3. A pszichés energia — eltekintetünk egyelőre attól a kérdéstől, hogy vajjon jogos-e egészen külön *lelki* energiáról, mint az egyén általános életenergiájának pontosan elkülöníthető részéről szólni — (1) aktuálisan *végese*nek bizonyul, (2) mennyiségében *változik*: így pl. a fejlődés folyamán gyarapodik, szomatikus (fizikai, biokémiás, fiziológiai) módosulások szerint módosul, pl. izgató vagy tompító szerek, mérgek, étrend, hormonális determinánsok, fáradság hatására, fizikai „kondíció”-beli és általában egészségi állapot szerint, stb. Ezenfelül jelentős tényező (3) az energia *összpontosíthatósága* (és aktuális összpontosítottsági értéke), valamint (4) — finomabb vagy durvább, ilyen vagy olyan elosztódású — *megoszthatósága* (disztribúciója) is, szintén mint az egyénre „*kvalitativ*” is jellemző jellegzetesség; továbbá (5) egyénenként más-más *általános kvantitativ értéke*. — Mint az egyéni pszichés energia egyéb határozmányai, az energiának (az egyéni konstitúciótól, pontosabban a morfológiai struktúrától függő) természetes *megoszlásjellege* is — amin értjük azt a jellegzetességét, hogy az egyes egyénekben más és más pszichés mozgalmak, funkciók, tevékenységek terén képes dominálőbb érvényesülni — módosul az egyéni életfejlődés folyamán, és változásaihoz kapcsolódik (6) az energia *kanalizálódása*, illetve kanalizálhatósága — amely kifejezésen éppen azt az ismét kvalitativ és kvantitativ jelentőségű tényrt értjük, hogy az energia az egyén lelki életének egyik vagy másik eddig relative „energiátlan” tevékenység-irányához egyre sikeresebb mértékben hozzákapsolható, ill. hozzákapsolódik és, ezzel együtt, régebbi, eredeti dominancia-irányaitól lassanként elterelhető, ill. elterelődik. — A pszichés energia sajátos vonásul látszik a fizikai, mechanikai síkon (legalább ezidőszerint) kielégítően nem értelmezhető *időleges* energia-csökkenés és (már a fejlődéssel is kapcsolatos) -gyarapodás, amely azonban — bármi csodálatosnak tetszik is — mechanikai és általában szomatikus törvényszerűségekkel *ellentétben* állónak *nem* állítható: hisz a táplálékfelvétel és -feldolgozás kellő energia-forrásul szolgálhat az élet *minden* megnyilatkozásához. De bizonyos, hogy a legtávolabbról sem ismerjük *kielégítően* az élet és még kevésbé a pszichés élet energetikai szabályozódását. Hogy ez a pszichés energia is fiziológiásan-szomatikusan determinált: feltehető, mert

Életes, pszichés, testi energia.

semmi oly biztos ténytet nem ismerünk, amely a pszichés energiának az egyén életet összenergiájától való függetlenségét bizonyítaná. Ellenkezőleg, az anatómiai, fiziológiai, pszichiátriai vizsgálatok — agysérülteken, debiliseken, hormonális zavarokra vonatkozóan, stb. — a fiziológias feltételezetséget támogatják. Kielegítőbb feltevésnek tetszetik inkább az a gondolat, hogy „testi“ és „lelki“ energia (mint az egyén életet összenergiájának tényezői) egymással oly sajátos viszonylatban állanak, hogy az egyéni összenergia aktuálisan, esetenként is fordulhat dominálóbban vagy a testi vagy a lelki élettevékenységek felé, vagyis ugyanegy egyénnél esetenként is ily természetű eltolódásokat szenvedhet. Hogy „maradék nélkül“ minden „testi“ energia át nem váltható „lelkivé“, nyilvánvalónak tetszik, de hipnotikus és (bár kevésbé rendkívülinek tetsző, de lényegében nem kevésbé „csodálatos“) közönséges jelenségeknek szinte felszámálhatóan sorozata bizonyítja pl. a koncentrált *lelki* energiának bizonyos fizikai, sőt fiziológiai tevékenységeket gátló erejét vagy — az ellenkező irányban — a rendesnél koncentráltabb *fizikai* energiaigénybevételnek a pszichés szférára gyakorolt bénító és értékcsökkentő hatását. Ily tények feltételezni engedik az életet összenergiának a testi és a lelki funkciók között való aktuálisan más-más megoszlaslehetőségeit — e feltevés összhangban áll azzal a tapasztalattal is, amelyről, csak a pszichés szférán belül, az energia kanálizálhatóságának tényével kapcsolatban is szólottunk. Konstitúció és kifejtettségjelleg, de körülmények is tetszik, hogy e megoszlas aktuálisan milyen lesz. — Az imént említettek után könnyebb átértésre számíthat a pszichés energiához csatolandó az a végső határozomány, hogy, amint lentebb is utalni fogunk rá, (7) a pszichés energia megnyilatkozás-lehetőségei számára a *pszichofiziológias* konstitúciós-szerkezeti (morfológiás) determináltságok *átörhetetlen* korlátokat jelentenek; ez energia igénybevétele és aktualizálódásai azonban erősen függnék *belső-pszichés* tényezőktől is (figyelmi, érdeklődésbeli, akarati, stb. tényezők: így pl. a kitartás-jelleg szintén énes determináltságú is), ezek között az energia-megnyilatkozás területeit mintegy kijelölő érzékektől és képességektől is; végül a pszichés energia sajátos kapcsolatban van eredeti és kifejtett törekvéseinkkel és, természetesen, cselekvéseinkkel: tőle függenek (illetve végsőbb fokon az én koncentráló és kanálizáló hatásától is) a törekvések ereje és a cselekvések kvantitatív jellegzetességei.

4. Az objektíve fennálló egyéni-életet *szükségletek*, az ezeknek szubjektív eszméleti tükröződéseként — ami természetesen nem jelent *hű* tükröződést — előálló *hiányérzetek* (a „pszichés“-nek az általános életetből való ez új „felfakadásai“) és a *tendenciák* (mint objektív-életet törekvés-alapok) az életet energiának *irányító* tényezői. Az egyéni tendenciák végső fokon elsődlegesen az *önérvényesítés* (önfenntartás és önkifejtés), valamint

<p>A végső törekvés-alapok.</p>

a faj- és egyetemes életfenntartás és -kibontakozás szolgálatában, másodlagosan a — mellőzhetetlen — *alkalmazkodás* szolgálatában állanak. Mintha ily parancs-szavaknak engedelmessé nének: „élni!, fejlődni!, áttörni!“ De az „áttörés“-hez bizonyos mértékben alkalmazkodni is kell és az egyéni életprobléma valójában úgy fogható fel, mint a lehető *legtöbbet* érvényesíthetni önmagából a mellőzhetetlen *legökonomikusabb* és a *legcélszerűbb*-értelmes alkalmazkodással.⁹⁵

Az életmozgás alap-
törvénye és fejlődés-
es kibontakozása.

5. Minden élet *önmagát* akarja kifejteni, a lehető teljességgel és korlátlanossággal. (Bizonyos párhuzam nem-életes jelenségekkel is kínálkozik, feltűnően a kémiai, de eléggé élénken a fizikai világban is: hiszen minden „energia“ érvényesülés-*irányok*ban és mintegy *minél teljesebb* érvényesülésre, erő kifejtésre jutva „kíván“ érvényesülni, maximális értékkel; persze az energiának, erőnek „fejlődését“ a nem-életesben nem találjuk). Ebből az alaptételtől természetesen értelmezhetők a pszichés életet élő egyének (de éppen így a közösségeknek is) *önérvényesítő* törekvései, továbbá ezzel együtt *faji* (és *egyetemes*) *élet-érvényesítő* törekvései, valamint e törekvéseknek korlátot szinte elismerni nem akaró mindig teljesebb és teljesebb, *maximális érvényesülésre törése*, és éppígy — legalábbis a magasrendűen pszichés életet élő minden emberfajában — a *magasabbrendű*, „a tökéletesebb“, az eszményibb felé való törekvés. Legelsősorban és közvetlenül minden pszichés lény *a)* önmagát akarja kifejteni: áttörésére, érvényesülésre, képességeinek minél teljesebb kifejtésére törekszik. De ha jól megfigyeljük ez *önérvényesülő* élet-törekvést, nyilvánvalóvá válik, hogy önkifejtésével az egyén *nemcsak saját magának*, de ezen túl *b)* *fajának és általában az életnek* is tesz szolgálatot. — Az egyetemes élet éppen az egyes élők által a maga össz-

A faj szolgálása az
önmagának való szol-
gálatban.

szességében és egészében is fejlődik, amint az egyes növényi és állati fajok minőségi és minőleges gazdagodása, talán mondhatnók: egyre tartó általános „fejlődése“ mutatja (és feltehető, hogy visszafejlődni is fog). Sajátképen fajának tesz szolgálatot az élő az utódnemzés és utódfelnevelés által. Az *önérvényesítésnek* és a *fajérvényesítésnek* (és ezentúl az általános életérvényesítésnek) tendenciái így tehát igen sajátos egymáshoz kapcsoltságban jelentkeznek az élőben: általában akként, hogy az élő az *önérvényesítés célját* szolgálva, egyúttal *kényszerűen és akaratan kívül* is szolgálja a faj érvényesülésének célját is. E biológiai sajátosság a *pszichés* síkon azt jelenti, hogy az egyén a *maga* érdekeit keresve, a maga *önös* szükségleteit és egocentrikus vágyait kívánva kielégíteni, szolgálja egyben a faj továbbfejlődését, kvantitatív és kvalitatív gazdagodását, teljesebbé, fejlettebbé kibontakozását. A *nemek egymáshoz vonzása* a legjellegzetesebb és

leghatalmasabb megnyilvánulása az egyedi vágyakban (az esetleg hozzájáruló szubjektív öntudatosítottaságtól lényegében függetlenül is) tartalmazott faji érdekeknek, de fajnak és egyednek eredetien, lényeg szerint összehangzó kapcsolatát fejezi ki az *ösztön* fogalma is. Ugyanez a kapcsolat jelentkezik azonban minden ú. n. „szimpatikus”, szociális, felebaráti, közösségi stb. érzésben, érzületben, vágyakozásban, törekvésben is. E legvégső, legmélyebb, életes determinációkból értelmezhető a más emberekkel való könnyű *közösségbe* alakulás, a közösségbe illeszkedés szükségszerű kényszerének és a közösségérzés normálisan szükségszerű kifejlődésének ténye, más egyének megérthetése, a szolidáris együttérzés lehetősége, stb. Kifejeződik e sajátos kapcsolat egyed és faj között az *egy* fajba, (sőt azontúl egy átfogóbb „nem”-be) tartozó egyedek sajátos testi, anatómiai, konstitúciós egyezőségeiben, lényegszerint ugyanolyféle morfológiai szerkezetükben, a rájuk vonatkozóan fennálló ugyanazonos törvényszerűségeikben, még az egyedeknek természetesen (és viszonylag tisztán-életesen) egyik vagy másik *jól elkülöníthető* fajba való tartozásában is. Az *átmenetek*, kereszteződések mai viszonylag *nagy* gazdagságát és sokféleségét az *emberi beavatkozás* érte el, a növény- és állattenyésztés mesterséges irányítása — és ha mesterséges beavatkozásunkat visszavonjuk, a természet visszaegyszerűsödik. És jól ismeretes az örökléstannak az a felismerése is, hogy a természet mintegy a tiszta fajok állandósításán is dolgozik: az utódok törvényszerűen meghatározott hányadában tisztán kapjuk vissza a keresztezett féleségeket (mintha talán „tiszta” faj éppen az életre általában *megfelelőbb* fajta volna). Ily kérdéseknél tovább időzni se célunk nem lehet, se hivatottak reá nem vagyunk, a fenti vázlatos utalások azonban az analógia-láttatás segítségével könnyebben beláthatókká teszik, hogy az egy fajba tartozó egyedek szerkezeti-szervezeti (külső, testi) egyfélesége és ennek megfelelő törekvéses (benső) egyfélesége mily mély alapja a természetes faji szolidaritásnak, éppen így azonban az egyének lényegszerint egyforma lelki (érzéklési, érzelmi, értelmi, stb.) alkatának.

6. Az önérvényesítés természetes ösztönéből folyik azonban minden élőnek természetes *egocentrikus* életmozgása

Az altruizmus természetes kifejlése.

és az egyéni pszichés életnek is egocentrikus jellege. Ennek domináló és alapvető uralmát nem dönti meg az „altruizmus” ténye se. Mi egyenesen az *egyéni fejlődés természetes menetét* látjuk az *altruizmus* irányában való nemesedésnek: bármely téren ahhoz, hogy az életre *nagyobbértékűt* alkothasson az egyén, valamely „önleggyőző fordulatot” kell megtennie: e tény *végsőbb* alapja igazában az, hogy mi olyanoknak „teremtettünk”, hogy egocentrizmusunk, egy bizonyos fokon túl, akkor elégül ki *teljesebben*, akkor jut kíváncsabb, magasabbrendűnek érzett kielégüléshez, ha az önleggyőzésen, *önmagán felülkerülésen* alapuló (és éppen

ezért „magasabbrendű“) örömöknek és a magával való nagyobb megelégedésnek valamely (esetleg nem is tudatosított) magasabbrendű, nagyobb és morális erőt adó érzésével telhet el lelkünk. Az önmagunk fölé kerülésnek, altruizmusnak (vagy még általánosabban: *allocentrizmusnak*), az erkölcsi sikra emelkedésnek és hasonlóknak *természetes* alapjai és útjai vannak: alapjában hibás, mert felszínes és látni nem tudó, minden oly (bár mindmáig uralkodó) filozófiai szemlélet, amely a magasabb-értékűség e síkjait — azoknak vezető eszményeit a jogos határokon túl „abszolút“-izálva — élesen választja el a természetes életes valóság körétől és az ember elé csak mintegy *szakadékokon* át feléje ragyogóknak tünteti fel a végső *értékek* és a legmagasabbrendű *eszmények* világát. Pedig az „igaz“ is, a „szép“ is, a „jó“ is: az *életben* (és életesen kifejlő lelkiségünkben) gyökereznek és annak *főléje* is csak *mi magunk* vetítjük ki őket azért, hogy — célszerűen — (ismét a *valóságos* életet szolgáló *praktikus* célszerűséggel és értelmességgel) a *mi magunk* számára objektíválhassuk őket. De a filozófia épp azért kellene, hogy „*filo-sophia*“ legyen és az *igazság* elfogulatlan keresője és megtalálója, hogy felismerje az értéknek és eszménynek *emberi* magunktól eltávolításában is az életes célszerűséget, hogy ne osztozzék, világos ráeszmélésekre el nem jutva, a bármilyen általánosan közönséges *felszínes* látásokban. Igaz: a távolból, a szakadékon túlról, az emberi és a természeti körből kiemelve, a szent misztikum varázsában jobban fénylik és a tömeget jobban vonzza az eszmény, de az élet és a lélek misztikuma, a nemesedésre, az eszményekre, a tökéletesebbre való törekvésnek misztikuma — e káprázat nélkül is — titok, „új“ csoda marad a legmélyebb alapok kutatói előtt is. Misztikum és csoda marad, amelyet, természetesen, olyan jól esik egy legfelsőbb, legtökéletesebb isteni hatalom felemelő, boldogító képzetéhez fűznünk — ám ez az érzés a *hitnek*, a *vallásnak*, de nem a *tudománynak* ügye és kérdése. A tudomány sose volt és sose lesz *gátja* a hitnek — de az *igazi* hit sem zavarhatja meg a tudományt és csak *megtörhetik*, ha azt megzavarja. Minden *végig* transzcendensnek maradt (vagy csak végül transzcendensbe fordult) szemlélet jogtalanul szakítja el az embert és eszményeit, a valóság és az érték szféráját. Az igazság az, hogy az emberhez hozzátartoznak eszményei is, az „érték“, a valóság értéke és *számunkra* más „igaz“ érték, mint az emberé és a valóságé, nincsen is.⁹⁶ Mint már egyik régebbi tanulmányunkban kimutatni igyekeztünk: a fejlődés minden irányvonalán eljut az ember az önlegyőzésre, az „altruizmus“, általában az énfellettség síkjára: így az *értelem* terén annak belátásával és elismerésével, hogy az „Igaz“ nem az, ami számunkra a legkellemesebb volna, ha igaz lenne, nem az, ami a szubjektív érdekeknek megfelelő, hanem a dolgoknak és az életnek épp ily meghatározottságú, (emberi „értelmünk“ számára) *kényszerűen* „igaz“-nak leleplezhető igazsága. A mondott tanulmányban olyan életes utakra is reámutattunk, amelyek az egyoldalú szubjektivitásunknak felibe

kerülő magasabbrendű, „altruista“ síkra életes kényszerrel reá-vezethetik még azt az egyént is, aki pedig a kíváncsi tudatos idealizmus nélkül indult el (pl. tanítói, tanári, orvosi, bírói, katonai, stb.) pályáján vagy aki — hogy új példát is mondjunk — kezdetben talán csak önző számításból kezdett pl. nyilvánosan „jótékonykodni“, hogy lassanként egyre melegebbszívű és igazabb emberbaráttá változzék át. Valójában, amiként fentebb már mondtuk, semmi gyakorlati vagy elméleti téren igazán nagyot és értékeset nem alkothat az egyén, ha erre az „altruista“ síkra tevékenysége irányvonalán felemelkedni nem tud. Mind a fentiek rövid lényege: minden egyéni pszichés kifejtésnek alapvetően vezető elve az *önérvényesítés* elve, amely azonban korántsem jelent a durva egoizmusban való kényszerű megállást, de egyfelől — eredetileg éppen a nagyobbak, magasabbrendűnek érzett önkielégülésért (mert *végző tény* a magasabbrendűség vágya és érzése) — kész az önmagunk fölé emelkedésre⁹⁷ (mint pl. Jósika *Abafija*) és amelyikhez másfelől, korrekciós és kompenzáló elvként és a szembekerülő akadályok és egyéb szükségességek kényszerére, az előben kifejlő *alkalmazkodás* elve is kapcsolódik. Ez elvről és az alkalmazkodásnak is *magában az életheben* rejtőző hajlamáról később is szó lesz.

7. Elég lesz csak röviden utalni arra, hogy az önérvényesítő törekvéssel a *minél teljesebb* önérvényesítés hajlama jár együtt. Szinte egy sajátos pszichés

Pszichés tehetetlenség és telhetetlenség.

„*tehetetlenség*“ elvéről is beszélhetünk, arról a hajlandóságról, hogy egy úton megindulva meg ne álljunk — hacsak erős akadályra nem találunk — semmi határnál⁹⁸. — E hajlandóság — kapcsolódva egyéb végző, életes determinációkhoz: így magához a pusztá önérvényesítés vágyához, az egyes *tendenciák önállósulásához*, a már említett mindig *többre*, tökéletesebbre vágyáshoz, stb. — megnyilvánul a gyermeki primitív telhetetlenségben (pl. étkezés), de a felnőttnek (pl. esztetikai, játék- stb.) telhetetlenségében is, sőt ugyane hajlandóságnak igen sajátos tükröződéseit véljük láthatni az emberi *értelmi* konstrukciók terén is (így pl. az abban való hit és bizalom, hogy értelmünkkel *mindent* megfejthetünk, a filozófiában néha mosolyra fakasztó, határt nem ismerő, a mi magunkon *továbbfejlődés* lehetőségét meg se engedő állításokhoz vezet.)

8. Már az 5. pontban szó volt (az életes jelleggel együttjárónak ítéltető) *minél többre*, pszichés vonatkozásban így mondhatjuk: minél értékesebb, magasabbrendűre, tökéletesebbre vágyakozásról és törekvésről. Ez a természetes többre, nagyobbra vágyódás bizonyára egyik erős forrása a *lelkeseedésnek* is. Ez a vágy (valamint a lelkesedés is) azonban *uyyanabban* az egyénben sem mindig *egyenlőképpen* erős, nem az márcsak az élet fogalmában rejlő *változás-szükség* és kényszer miatt sem. Az élet

Többrevágyás és lemondás.

ritmusa ennek a többre vágyásnak tekintetében is⁹⁹⁾ mutat természeteseknek tetsző ellanyhulásokat, ezekből eredő lelki „csömört” és lemondásokat,¹⁰⁰⁾ amelyek kapcsolatosak az érvényesülés elé felmerülő akadályokkal és az alkalmazkodás szükségességével is. (Az egyénben valóssággal külön másodlagos hajlam fejlődhet ki éppen a lemondásra is, különféle tendenciáink később említendő „önállósulhatása” folytán). Madách szép rajzait adja az ember e mély vergődéseinek a lelkesedő többrevágyás és a szomorú, megcsömörlött vagy csüggedt lemondás között. De Adámban is, bármi erősen és indokoltan határozza is el a lemondást, végül is mégis mindig fölülkerekedik, újra meg újra, a nagyratörékvésnek *tartósan* — a normalitás övében belül — *lebírhatatlan* dominanciája. Madách Adámja különösen szép példája (— magának a költőnek egyéniségéből, de részben a *kor* magyar törekvéseiből is jól értelmezhetően —) e *természetes nagyratörékvés* hatalmas erejének, amely a nagyszerű tragédia utolsó szavain is átüt. „Csak az a *vég*, csak azt tudnám feledni!”, fakad föl Adámból, még az isteni nagyság és az isteni rendelés előtt térdre roskadó megalázkodásában is, az éppen *e* törekvésében súlyos csalódást szenvedett ember. Ádám nem tudja feledni ezt a szomorút, az embert lealacsonyító „véget”, nem tudja, mert benne állandó és lebírhatatlan fájdalom forrása marad a *minden*-tudás el nem érésének isteni rendelése, az emberi kicsiségnek és korlátoltságnak fájó érzése, de legeslegfőképpen az emberi elaljasodás lehetősége.¹⁰¹⁾ A minél többre, tökéletesebbre, sőt — a telhetetlenség elvével kapcsolódva — a *végtelenre* törekvésnek legszebb lelki kivirágzása valóban az *ideáлизmus* mint életbeállítódás; de ugyane vágyat jellemzően tükrözi magának a „*tökéletesség*” fogalmának kialakítása is.

Törekvéseink benső gátlása.

9. Mind a mondott életes alap-törekvések azonban a külső világban akadályokba ütköznek, de bizonyos akadályokra találnak a *saját magunk* életes-lelki bensőjében is. Ily benső akadályokat jelentenek egyfelől a fejlődésben szertetagozódó *egyes tendenciáinknak egymás* közt természetes életességgel előálló diszharmóniai és összeütközései (— az élet soha se lehet *teljes* harmónia, amiként soha sem jelent teljes egyensúlyt se —), másfelől a periodikus ellanyhulások is (amelyeknek időszakai különböző tendenciákban nem esnek szükségszerűség szerint egybe, sőt amelyek ritmusa és időszakossága — periodicitása — más-más jellegű is lehet). De ezeken kívül benső akadályok fakadnak törekvéseink elé azért is, mert nem felel meg pontosan egymásnak a *szomatikus*, mondjuk „fiziológiás” előfeltételezettség szabályosabb periodicitása és a *relative állandóbb pszichés* törekvés, amely utóbbi (a telhetetlenség, tendencia-önállósulás, a pszichés szféra általános viszonylagos önállósulhatása, stb

hatásaként) akkor is uralkodó maradhat a lelki szférában, amikor az eredeti objektív szomatikus előfeltétel módosult. Az *eredeti* egyéni életegység, csak benső okok miatt is, tehát sokféle viszonylagos bomlást szenved.¹⁰²

10. A fentiekben kívül már *testiségünknek* fizikai stb. korlátai is gátakat jelentenek pszichés vágyaink számára, amelyek testi korlátozottságaink miatt se juthatnak a vágyott teljes érvényesülésre. A *külső* világnak (más élők és a nem-életes tényezők által jelentett) akadályai nem is kívánnak részletezést. Az egyén életének célszerű hasznos fegyvere mind ez akadályokkal szemben az *alkalmazkodás*. *Kényszer* ez az élőre, amely azonban nem fejlődhetné ki ily sikeressé, ha nem volna irányában, éppen az életet leglegben, *elvé* valami fogékonyság és érzék, sőt egyenesen — az egyes tendenciák viszonylagos önállósulhatása folytán előálló — másodlagos hajlamosság minden normális-egészséges egyénben. Némely egyénben e másodlagos alkalmazkodó hajlamoknak valósággal komikusnak tetsző *túlsúlyra* erősödését szemlélhetjük. Az *egyévre legcélszerűbb* normális alkalmazkodás az, amelyben minél *kevesebbet* kell *ön-magából* elnyomni,¹⁰³ vagyis a legcélszerűbb alkalmazkodás az életet-pszichés gazdaságosság (ökonómia) elvének hódol. E tétel azért is külön formulázást, mert tulzó és felzárkózó állításként látszik megítélendőnek a lelki élet *generális* ökonómiáját hirdető minden állásfoglalás. Az életet sokszor tapasztaljuk mintegy feleslegesen tobzódónak a maga pompázó gazdagságának és hatalmának kifejtésében: ugyane jelenséget a lelki életben is megfigyelhetjük, mind már a kis gyermek játékaiban, mind a felnőtt temperamentumos „virtuskodás“-aiban és nem ritka szellemi pazarlásában is.

A helyes alkalmazkodás elve.

11. A szükségletek és hiányérzetek problémája alkalmas arra, hogy az életet és a sajátosan „lelki“ szféra egymáshoz kapcsolására egy nem jelentéktelen ponton világot vessen. Az élő spontán életmozgása — mondtuk már — közvetlenül csak valami benső dinamikus mozgató okból, benső „*impulzus*“-ból értelmezhető. (Az „*impulzus*“ a benső egyensúlyi állapotnak valamely megbomlását fejezi ki: vagy azért (is) áll elő, mert egy *már megbomlott* relatív egyensúly után új egyensúlyi helyzetre van az élőnek szüksége — és ekkor az impulzusnak mintegy inkább *kiütékes* jellege van —, vagy inkább az impulzus *pozitív cél*-jellege a domináló és akkor ez a mélyből feltörő impulzus *magá* bontja meg a viszonylagos egyensúlyi helyzetet. Az első esetben az impulzust valamely [már fennállott] reális szükséglet váltja ki, a második esetben az impulzus egy egyidejűleg fennálló szükségletet tükröz, annak megnyilatkoztatója, kifejeződése). A fizikából tudjuk, hogy minden megkezdett mozgásnak változása, csakúgy mint a „nyugalmi“ helyzetben lévő testnek mozgásba hozása csak egy új erő hatására állhat elő. A mozgás általános — fizikai törvényszerűségei — minden moz-

gást kötnek: kötik így az életes és az általános lelki mozgást is. Ma már talán nem is kívánna külön bizonyítást, hogy a fizika „tárgy”-körében a lényeg nem az, hogy a fizika — ellentétben az élet tudományaival — „élettelen” testekkel, illetve legalább — ellentétben a kémiával — „anyagukban nem változó” testekkel foglalkozik, de az, hogy objektumokként oly valamikkel, oly *viszonylatokkal* foglalkozik, amik a testek, a tárgyak benső mineműségére és változásaira való tekintet nélkül, (illetve helyesebben: csak kevés, meghatározott, ily tényezőre tekintve) *minden testre*, (illetve még helyesebben: bármi tárgyaknak a fizika által vizsgált és felfedett jegyeire és viszonylataira) egyáltalán vonatkoznak, olyképen, hogy a fizika által bizonyos jegyekre és viszonylatokra vonatkozóan felismert „fizikai” törvényszerűségek mindazokra a *bármiféle* tárgyakra vonatkozólag fennállanak, amely tárgyak ily jegyekkel és viszonylatokkal *egyáltalában* bírnak. Az életes mozgásban talán jogos a mozgás e megmaradási és tehetetlenségi elvét és a mozgásváltozáshoz szükséges új erőhatás érvényesülésének szükségszerűségét akként értelmezni, hogy az új erőhatás az életes szférában közvetlenül, bensőleg, mindig egy *egyensúlyhelyi módosulásban* érvényesül (egy meglevő feszültségbeli — vagy akármi másként értelmezhető — egyensúlyi változásban). Az „életes” folyamatokban valójában soha se teljes (v. ö. 27—29 l.) régi

**Az életes mozgás
benső egyensúlybeli
változások eredménye**

egyensúlyi állapotnak meg nem változása a megkezdett mozgás természetes továbbmaradását bírná következményül (ami a maga részéről szintén annak a tehetetlenségi elvnek érvényesülését juttatná kifejezésre, amely az életes és éppúgy a sajátosan pszichés

Életmozgás és impulzusok.

szférában is valóban, feltűnő jelenségekben is, érvényesül). Az élet fejlődése így nyilván új meg új *impulzusok* szükségszerű kitermelője: mert ezek az új meg új mélyről jövő impulzusok újra meg újra megbontják (közvetlenül belülről, mert „kívülről” — közvetve — a környezet akadályai, gátló tényezői bontják meg) az élő benső egyensúlyi állapotát és a már megbomlott egyensúlyi állapotban lévő élő számára ösztönzést nyújtanak új irányokban, új célok felé való energiafordításra, új önérvényesítés- és önkifejtéskísérletekre, vagyis új (a „fejlődés” szakaiban magasabbrendű) egyensúlyi helyzet biztosítására. Az impulzus tehát, mint *erőhatás*, egyfelől maga (is) determinál egyensúly-bomlást, míg másfelől egyúttal egy újabb egyensúlyi állapot felé való indítást, irányítást, energiakiváltódást vagy felszabadítást határoz meg. A benső egyensúlybomlásokra következő új meg új mozgásirányokat így a (végső egyedi életes tendenciák irányába eső) impulzusok előre jelzik. Impulzus és tendencia szükségszerint, az élőnek (értelmes) egységétől determináltan, megfelelnek egymásnak. Az életes mozgások megindulásaihoz azonban, amint már láttuk, az élő szervezet sajátos *fogékonyága* szükséges, amelynél fogva az

impulzus valamely „ponton“ áttörhet és egyensúlybomlást előidézhet. Ha a legvégső fokon az élőnek minden életes mozgása az élő veleszületett „konstitúció“-jából determinálnak s abból kibontakozónak ítéltető, e mozgás kibontakozásának útja, mértéke, mineműsége, nagy mértékben függ az élőnek a ráhatásokkal, külső ingerekkel és belső ingerekkel (impulzusok, tendenciák, tendencia-konfliktusok) szemben való fogékonyságától (vagy közönyétől, tompaságától. Az egyedi élet hogyan fejlődését két alaptényező határozza meg a leglényegesebben: 1. a konstitúción alapuló *fejlődési jelleg* és *szükségleti-törekvés* (tendencia-) jelleg és 2. a (szintén konstitúciós alapú) *fogékonyság*-jelleg, — természetesen kölcsönhatásban a *környezet* hatásaival, amelyekkel szemben az élő viselkedését, mint már említettett, a szintén konstitúciós gyökerű, de reaktive kialakuló *alkalmazkodás*-jelleg is meghatározza.

Az egyéni életfejlődés végső determinánsai.

12. Mind e fentiekben általában csak életes jellegről van szó. Mely ponton váltódnak ki az általában (tehát pszichésen is) életesből a sajátképen „lelkiek“-nek tekinthető jegyek? Kiváltódnak, egyik esetenként, ott, ahol az objektív *szükséglet* szubjektíve eszmélt *hiányérzetté* vagy legalább *szükségérzetté* bensősül, ahol valamely *magát-érzés* (pl. mozgásra késztető kellemetlenség-érzés is) felfakad, ahol az objektív életes *tendencia* szubjektíve tudatosított „*törekvés*“-sé bensősödik.¹⁰⁴ Ime, e ponton is a sajátosan lelki mozgásnak egy-egy „eszmélés“, valamiféle tudati felvillanás, tudati reprezentálódás a kezdete. Ez eszmélésekben pattan ki az életesből a sajátosan lelkiné a „csodája“, egyszerűbben: *új-félesége*. Kiváltódik a sajátosan „lelki“ — másikké — a „*fogékonyság*“ jelenségéhez kapcsolódóan is. Az *életes* fogékonyság egy inger-áttörési objektív lehetőséget determinál — jelentvén az élőnek azt a jellegzetességét, hogy viszonylag *kicsi ingerekre nagyfokú szervezeti módosulással* reagál (pl. neuronbeli változással, amely változás áterjed az egyes neuronokon és neuroncsoportokon túl az idegvezetékekre, a központokra, a szervezet kémizmusára, vazomotoros állapotára, elektromos állapotára, stb.) — Az életes fogékonyság azonban sajátosan *pszichés* mozgás megindítójává válik akkor, amikor vagy már az *ingerlés* „pillanatában“¹⁰⁵ *tudatossá* válik ez a ránkhatás, vagy egy hosszabb fizioiogiás fejleménysor valamely későbbi tagjánál villan fel szubjektív eszméletünkben egy ingerbehatás valamely *eredménye*, következménye. Itt ismét az eszméletre jutásban láthatjuk a lelki mozgás kezdetét. De bizonyára aligha volna tagadható jogosultsága annak a felfogásnak, hogy bizonyosfajtaú szükségleteket és fogékonyságokat *eleve* sajátosképen *lelki* szükségleteknek és fogékonyságoknak tekintünk. Amint lelkiné kellett

„Életes“ jegyeknek „lelki“-ekké átváltódása.

tekintetünk éppen azt a képességét is, amelyen épp a „lelki“ kezdet, az eszmélet alapul (vagyis magára az *eszmélésre való képességet*), ugyanúgy lelkinek tekinthetjük az *eszmélésre való hajlamot*, törekvést és már az eszmélet *sükségletét* és az eszmé-

A „lelki“ fogékony-ság.

lésre való *fogékony-ságot*, vagyis az egyénnek (finomabb-érzékenyebb vagy tompább-érzéktelenebb) fogékony-ságát eszmélet és eszmélet-sorok alakítása: érzéklések, érzések, érzetek, képzetek, emlékek, gondolatok, hasonlat-különbség-, általában *viszonytalálások*, jelentéstalálások, szemléletek, rendszerezések, értelmezések, tudatos célkitűzések, akarati célrendszerek, stb., stb. (gazdagabb, mélyebb vagy szegényebb-felszínebb) kialakítására. A „lelki“ tehát nemcsak az eszméletre való képesség, de az eszmélet iránt való fogékony-ság is. Amint pedig alapvetően fontos életes jellegzetesség a fogékony-ság, alapvetően fontos e sajátosan *lelki* fogékony-ság is. Nagy pszichés jelentőségét, amelyet egyebütt tüzetesebben kidomborítottunk¹⁰⁶ — éppen a legértékesebb szellemi „teremtő“ tevékenység, a „zseniális“ teremtő tevékenység szempontjából is —, már sokan kidomborították: így G. E. Müller, Meumann, Kretschmer, stb. Ez a pszichés fogékony-ság, amelynek nagy értéke nélkül, tehát egy igen finom, érzékeny pszichés labilitás nélkül, magasrendű lelki élet, meggyőződésünk szerint, egyáltalán ki nem fejlődhetik — (a tompaságból nagy érték nem fakadhat fel) —, nemcsak kvantitatív érték, de *kvalitatív* jellegzetességek determinálója is, mert a várható pszichés fejlődésnek *domináns irányvonalait* is meghatározza.

Érzékek és képességek „lelki“-essége.

13. A fogékony-ságokon kívül *érzékek és képességek* határozzák meg a benső impulzusok hatásának mineműségét, amint erről már részletesebben szó volt (v. ö. 35. l.). E tényezők tényleges törvényre jutása — amint szintén láttuk — *energia*-hozzákapcsolódáshoz is van kötve. („Készség“-en a már *kibontakozott* képességet, ill. a képességek kibontakozottságát értjük; a „hajlam“-ban *érzék és tendencia* kapcsolódását látjuk (v. ö. 36. l.). Sajátosan „pszichésekké“ ez életes jegyek egyfelől szintén akkor váltódnak át, amikor *tudatosakká* válunk objektív érzékeinkről, képességeinkről, hajlamainkról, másfelől sajátosan „lelkieknek“ nevezhetjük maguknak ez érzékeknek, képességeknek, készségeknek bizonyos meghatározott *fajtáját*: így érzéket meghatározott eszmélésfeleségek, sajátos viszonytalálások, ilyen vagy olyan tárgy- és viszonylatkörre vonatkozó „megértések“, elképzelések, törvénymeglátások, stb., stb. iránt, képességeket és készségeket az eszméléseken alapuló pszichés továbbfejlődésekre, tudatos életvezetésre, stb. Ily pszichés érzékek, képességek, készségek közé tartoznak természetesen érzetni, értelmi, akarati képességeink, művészi, megértő és alkotó értékeink, képességeink és készségeink, stb.

14. A táblázatunk második csoportjába tartozó tényezőkkel szemben csak igen röviden utalunk arra, hogy a *kvantitativ* határozmányok jelentősége (és így mennyiségi tényezők meghatározó, determináló szerepe a sajátosan „lelki” életben) jól kitetszik *energetikai* tényezőkkel kapcsolatosan — így az aktuális erőviszonyok eredményeképp előálló gátlásos vagy domináns jelenségekben, amelyek a pszichés energia relativ végességét a legszebben tükrözik —, míg máskor jellegzetesebben a *szerkezeti*, morfológiás-struktúrális tényezőkhez kapcsolódóan: így éppen az egyes „tudatpillanatok”-nak csak *meghatározott* számú világos (szimultán vagy szukcesszív) „eszmelet”-elemmel bírhatásában: e tényező oly konstans jegyét jelenti lelki életünknek, amely az aktuális helyzet-től, lelki konstellációtól viszonylag nagy mértékben független, mert pl. a legnagyobb energia-koncentrációval se tudjuk a csak 6—7 eszmeleti elem egyidejű világos tudatosíthatóságának korlátját áttörni és viszont igen kicsi energia is elegendő ugyanennyi elem tudatosítására. Jól láttatja ez az egyszerű példa, *struktúra és energia* egymáshoz való érdekes viszonyát, legalább arról az oldalról, hogy a struktúra miként jelent oly *formai korlátot*, amely szigorúan köti az energia érvényesülés-lehetőségeit, csakúgy, mint ahogy ugyanily tényszerűséggel a gépnél találkozzunk — ám, egyebek között, azzal a különbséggel, hogy az élettelen gépben a korlátozott energia, ha elég erős, *áttör és rombol*, ám a legnagyobb pszichés energia is bizonyos morfológiás gátak előtt kezes bárányként torpan meg, *soha* — e ponton — *át nem törve* és romboló hatásra el nem juthatva. Mert az életes energia „kanalizálható” és, ami még fontosabb: éppen mert „életes”, *magától* is terelődik át oly irányokba, ahol eredményesebben érvényesülhet. Sőt némelykor egyszerűen „*elaludni*”, elszunnyadni, erőhatásában megcsökkenni látszik. *Csak egymaga* a pszichés energia soha nem rombolja szét, nem robbantja fel a pszichés szerkezet egyik vagy másik pontját vagy akár egészét: ami a pszichés életben rombol, az csak a *belső „kollízió”*, de soha nem közvetlenül a *valóságos testi-szerkezeti* vagy *külső-milíóbeli* akadály lehet. (A mennyiségi pszichés determinációk kérdése egyébként a következő fejezetben is foglalkoztatni fog.)

Energia és morfológiás meghatározottság.

15. A *motorizmusok*, automatizálódások és hasonló (pszichomitilitás) *fizikai* tényezőknek — az általános és a pszichés élet számára áttörhetetlen keretet és korlátot jelentő — determináló hatását teszik nyilvánvalóvá (v. ö. 55. l. is). De a legtágabb „*mechanikai*” keretekbe a lelki élet fizikai tényezőin vagy velejáróin kívül sajátos módon beleilleszkednek (biokémiai, galvanos stb.) *fiziológiás* folyamatok is, csakúgy, mint némely tisztán „*pszichés*” cselekvés is. A fizikai-kémiai mechanikának, élet-

Mechanizmus és lelkiség.

tannak, lélektannak kapcsolódását e ponton kellő pregnanciával fejezheti ki három jelesség-csoport: a *reflexek*, az *ösztönök*, az *akarati cselekvések* csoportja. A sorozat magasabbrendű tagjai csak az alacsonyabbrendűeken, azok keretei és irányvonalai között, épülhetnek fel: a „mozgásos legelső” mindig a *mechanika* marad. A *begyakorlások* mechanikai és fiziológiás lefolyásoknak a lelki körbe való sajátos belekapcsolódásait jelentik. A maguk részéről is szemléltetik a „pszichés”-nek azt a „képességét”, hogy a testi, szomatikus szféra fizikai stb. viszonyait és törvényszerűségeit a *maga szolgálatában* értékesítse. A begyakorláson alapuló automatizálódások mélyén fel kell tennünk egy pszichofiziológiás *megtapadást*, illetve legalább *nyom-hagyást* (amint ugyanezt pl. az *emlékezet* értelmezésére általában fel szokás tenni), mondhatnók: egy motorikus emlékezetet. Van felfogás, amely szerint feltehető egy külön pszichés *tendencia* a *tudatosság* lehető *kikapcsolására* (az automatizmus és mechanizmus javára): a célszerűség és ökonómia elve e felfogást támogatja, hiszen a tudati „apparátus” igénybevételének mellőzése igen sok esetben az életes működések *célszerű* egyszerűsítését és gyorsabb lefolyását biztosítja. Ne feledjük azonban, hogy ilyenkor is éppen az *életesnek és a lelkinek szolgálat* a „fizikális”-mechanikai történés: már magát a tudatnak ki- és bekapcsolódását is valami *egyedi-életes* célszerűségi elv szabályozza, amely mintegy feljebbvaló vagy mélyebb egységesítő és irányító elv az élő egyénben, semmint a fizikai-kémiai processzusok pusztán mechanikai törvényszerűségei. — A lelki tehát egyfelől *respektálja*, másfelől azonban *szolgálatába kényszeríti* a mechanikát.

„Szervi” adottságok és életes-pszichés tevékenység.

16. A „*morfológiai*” tényezők között, az egyes szomatikus-„*orgános*” adatokon kívül, nagyfontosságúak az *össz-szervezet* szerkezeti determináltságai és különösen jelentősek a lelki életre az *érzékszervek*; az *idegsejtek*, *vezető pályák*, idegrendszeri központok (centrumok), az egész idegrendszer; a „*funkció*”-tényezők között mind az *általános*, mind a *speciális* (meghatározott irányokban kifejezhető) *funkcióképesség* jelentős. Ez élettani *funkcióképesség* (és *funkciókészség*) természetesen egyfelől az élőnek centrális, egyedi vagy egyéni (személyi) *végső egységére* és gyökerére, másfelől életes, ill. életes-lelki (biopszichés) *energiájára* utal vissza. Azt a tényezőt jelenti, amely a *szerkezeti és mechanikai kereteket* éppen *élettel* töltheti meg. — A szomatikus és pszichés kapcsolatokra vonatkozólag már a fentiek alapján feltűnethetünk néhány tételt: 1. meghatározott *szomatikus* jelleggel meghatározott lelki *jelleg jár együtt*, 2. organikus szomatikus változások sokszor determinálnak pszichés *változásokat*, 3. maga a pszichés kibontakozás *organikus utak*, pályák közbeiktatásával fejlik ki, de 4. a *lelki* jelenségek *visszahatnak* a szómára.

2. TÁBLÁZAT.

A pszichés egységbeszerveződés tényezői:

A)	{	beállítódás, intenció, állapot,			
„Én“-es		értékelések,			
tényezők		elvárások, hitek			
		én-egység, centrálítás, cél.			
B)	{	a lelki tényezők	egymásközi	{ szerveződései	
Nem-énes		„ „ „	nem-énbe való		(struktúrállódása).
tényezők					

Megjegyzések: 1. Beszélhetünk pl. *passzív*, átvevő, gyönyörködő, élvező, vagy pedig *aktív*, cselekvő, alkotó, „teremtő“ beállítódásról; *kereső*, következtető, értékelő, maga-érvényesülésre törekvő beállítódásról, stb. Ide tartozik az *érdeklődés*, ide tartozik a bármi tárgy felé pl. mintegy „*hideg*“ tudomásulvétellel fordulás (akár intenzív figyelemmel és érdeklődéssel párosulhatva is), vagy pedig a „*meleg*“ benső hévvel való feléfordulás (mintegy a tárgyhoz való meleg *érzelmi* hozzákapsolódás). A tárgyhoz való erőteljesebb hozzákapsolódás lehet inkább *értelmi* jellegű vagy inkább *akarat*i jellegű is¹⁰⁷: fontos az, hogy az erős én-es hozzákapsolódásnak a bármi téren tehető „nagy“ emberi alkotásban, általában a lelki élet minden magasrendű tevékenységében hatalmas jelentősége van (pl. a nagy célkitűzésekben, a szenvedélyek kifejlődésében, a nagy értelmi teljesítményekben, az „akaratot“ diadalra segítő bármi elméleti vagy praktikus törekvésben, az önlegyőzésben is — valamely magasrendű célért —, stb.). Sajátos állapot a figyelem és a szórakozottság is, amely állapotokat a pszichés energia koncentrálódása meghatározott tárgy vagy tárgyak felé, illetve az energia elterelődése a szükségességnek érzett centrális érdeklődéstárgytól jellemez; sajátos beállítódások az „*ambivalens*“ beállítódások is (igenlés és tagadás, felé-fordulás és elfordulás): ezek értelmezése az én rész-tendenciáinak egymásközi összeköttetésekére való utalással lehetséges, mint-hogy egyes tendenciák (így is mondhatnók: *némely bizonyos* énes szempontok) a vonzódást-vágyakozást, más tendenciák, (illetve más szempontok: a tendenciák mindig *szempontokat is* determinálnak, mintegy szempontokat írunk elő az én számára) ellen-szenvet, stb. határoznak meg. Minden ember viselkedhetik, bizonyos körülmények között, ambivalensen: jó példa a vízbefulladás veszélyének kitett egyénnek az a dilemmája, hogy csak a *maga* megmenekülésével törődjék-e vagy pedig a vele együtt halódó embertársát igyekezzék kimenteni. — Sajátos beállítódás pl. a minden problémát mintegy *eleve* megoldhatónak ítéletre készítő egyéni jellegzetesség, vagy a domináló optimizmusnak beállítódása, vagy az érdektelenségnek, az általánosabb vagy a speciális közönynek beállítódása és i. t. Az érdeklődés *irányai* is beállítódottságokat is determinálnak: így a beállítódások

lehetnek mintegy pszichésen *elsődlegesek* vagy *másodlagosak*, stb. (csakúgy, mint pl. a tendenciák); lehetnek elsősorban fizioiógias-organikus (pl. a „ciklotímiás” temperamentum jellegzetes beállítódásai) vagy elsősorban pszichésen meghatározottak. Kapcsolatosak, természetesen, törekvéseinkkel is: ilyeneket egyfelől maguk előhívhatnak, másfelől azok eredményeként is állhatnak elő (l. fentebb is, 37. l.). — „Állapot” és „beállítódás” között

Pszichés „állapotok”.

a célra irányuló *aktivitás* szempontja enged különbséget tehetni: a beállítódás valamely *tárgy* felé való objektív (aktív) *irányozottság*, az állapot ez irányozottságnak megfelelő *belső* hogyan-lét (és pedig akár *szubjektív* maga-érzés: pl. levertségérzés, esetleg csak *képzelt* kimerültség, akár *objektív* — fizikai vagy pszichofiziológias vagy pszichikus — hogyan-lét: pl. objektív kifáradtság, gondolatszegénység, ridegség, stb., stb.).

Végső életés értékelések, hitek, elvárások.

2. A beállítódások mélyén elsődlegesebb (vagy legalább szimultánan megfelelő) *értékeléseket, hiteket, elvárásokat* is találunk, amelyek persze a legjobban az „érdeklődő” beállítódásban, de talán általában

bán még kifejezettebben a *közvetlen törekvésekben* (és „visszahúzóadásokban”) tűnnek fel. Ily értékelések, hitek, elvárások pl. az önértékelés, az önérték-hit, a természetes optimizmus stb. Némelyikükről részletezőbben szólni szükségesnek látszik: egyfelől azért, mert ily problémáknak megvilágítása a pszichés életet élő egyén végső életés jegyeinek még teljesebb átértéséhez segíthet hozzá, másfelől azért is, mert a végső értékelések, hitek, elvárások problémája — *igen nagy* egyéni-pszichés és általános emberi-kulturális jelentősége és a tudományos kutatás számára hálás területül kínálkozó jellege ellenére — megfelelően gondos vizsgálatok tárgyává nem szokott tétetni. Főképpen végső *hívéseinknek* fogyatékos kielenizettségét ítéljük feltűnőnek és pedig különösen azért, mert bár a *vallásos* hit alapjai nagy erőfeszítéssel, buzgalommal és elmélyüléssel kutattatnak mindmáig, aránylag sokkal kevésbbé tudatosítottak a vallásos hit mélyén az *életes-eredeti* hívés-szükségleteknek és hinni-hajlamosságoknak tényezői, semmiut pl. az önmagunknak egy föltételezett felsőbb hatalom alá való rendelésének vágya. Magunk úgy véljük: ez az utóljára említett vágyakozás nem jelent egy életés-pszichés *végsőt*; *másodlagosan* kifejtett vágyakozás az, sok tapasztalás és fejlődés eredménye, amely magánál végsőbb elsődleges tényezőkön épül. Am eredeti, végső, elsődleges hajlama és vágya az élőnek *a hívés és a bizás általában*, amelyet *minden*, primitív vagy magasrendű „értékünk”-hoz és célunkhoz, mind az egoisztikusakhoz, mind az altruisztikusakhoz vagy „allocentrikusak”-hoz — az egészséges étellel velejáró „értékes”-nek tartás és bizó optimizmus szellemében — hozzákapcsolunk. Az alábbi fejtegetésekben, néhány vázlatos utalással, e végső értékelési és élet-

vezetési tényezőknek — amelyek rendkívüli jelentőségűek az egyénfeletti „*morális*” síkra emelkedés *természetes-szükségyszerű*, éle-tes megalapozásában — teljesebb értelmezéséhez kívánunk hozzájárulni.

3. Az életes mozgással a pszichés

Az önértékelés.

életben velejár, legelőbb, az élő egyén „ösztönös” *maga-értékelése*. Ez az alapvető önmagát értékesnek tartás teszi, hogy minden egyén a *maga* érzékelését, gondolatát, ítéletét, meggyőződését, érzését ítéli primitív-elsődlegesen igaznak, helyesnek: ösztönös-primitíven *hajlamosak* vagyunk bármely kérdésben *azonnal* úgy ítélni, hogy *nekünk* van igazunk és a többiek, a „mások” azok, akik tévednek, akiknek nincs igazuk. Az igaznak, helyesnek tartás: „pozitív előjelű” értékelések, amelyeket azonnal hajlamosak vagyunk önmagunkhoz és önmagunk bármi ítéletéhez, érzéséhez, sejtéséhez, vágyához, céljához hozzákapcsolni. Ez az *önérték-hit* egyfelől *szükségyszerű* megfelelője, mintegy járuléka és kiegészítője az önérvényesítő vágyaknak, másfelől *kiterjed* mindarra, ami mi magunkhoz kapcsolódik, ami szubjektív érdekkörünkbe belekapcsolatott, ami valamikép a „*mienk*”: életünkre; vagyonunkra; vágyainkra; képességeinkre; céljainkra; meggyőződéseinkre; eszményeinkre, stb. Ha az egyén nem tartaná önmagát és, ezenfelül, mindazt, ami bensőleg hozzákapcsolódik, amit a maga érdekkörébe vont (ami bármi értelemben „sajátja”), értékesnek, nem volnának megérthetők nemcsak erős *önértékelő állításai*, beállítódásai, meggyőződései, cselekvései, de — legalábbis sok esetben — az egyénben ható pusztá *továbbélés vágya* sem. Hiszen önellenmondás rejlenék abban, ha olyan valami után vágyakoznánk és — értelmetlen, balga dolog volna, ha olyan valamiért vesződnénk (sokszor valóban nagyon sok szenvedést vállalva) —, amit mi magunk sem tartunk, bensőnkben, értékesnek. Amire *vágyom* — legyen az maga az élet vagy bármi egyéb —, azt valamely szempontból értékesnek tartom. A *vágyban* már benne-tartalmaztatik az *érték* fogalma: éppen azért vágyom bármire, mert ezt a „bármit” értékesnek ítélem vagy érzem. Így igazában nem is a *vágy* az első, de az *értékesnek tartás* (és most mellékes, hogy ez az értékesnek tartás eredetileg természetes életes „*szükségleteink*”-nek felel meg: számunkra, életesen, az „értékes”, ami szükségletet tud kielégíteni — legyen e szükségletünk bármi alacsony- vagy bármi magasrendű, és éppen ezért van az, hogy mindig, kényszerűen, valami ki nem elégítő marad azokban az értelmezésekben, amelyek az értéket és értékelést a sajátképpen *érzelmisségből* kívánják levezetni. Az „érték” a „logikai” első és az értékelés a szubjektív-életesen első, az életes-pszichés szükségletek alapján, az érzelmekkel és vágyakkal szemben.

Vágy és érték.

4. Az életmozgással velejáró ösztönös hitként, elvárásként

felemlítjük azt a (bizonyos vonatkozásban már többször említett) elsődleges *hitet és elvárást*, hogy amire vágyunk, az *teljesíthető* vagy legalább megközelíthető, sőt hogy azt mi magunk meg fogjuk tudni közelíteni, röviden: azt a hitet és elvárást, hogy életés törekvéseink *eredményre fognak vezetni*. Hiszen értelmetlen dolog volna már maga a (millió és millió emberben sokszor annyi gyötrődést, szenvedést, lemondást megkövetelő)

Önérvényesülés-hit és optimizmus.

továbbélésnek vágya, ha ösztönösen nem hinnők, nem remélnők, hogy életünk, vágyaink, törekvéseink végül is jó végre, érvényesülésre vezetnek, ha (szenvedéseink ellenére is) nem „váránánk” valamit az élettől. Ez az érvényesülés-hit és a vele kapcsolatos elvárások, elsősorban önmagunkkal, de ezen túl az emberekkel és étellel szemben, természetesen alapozzák meg az *optimista* életbeállítódást. A természetes „optimista” ott rejlik *minden* normális élőben — és minden „pesszimizmus” (ami valójában viszonylag ritka is és amely, állítjuk, elvileg soha nem lehet *teljes következetességű* — amíg csak hirdetője a valóságban *tovább él*) csak másodlagos-„mesterséges” fejlődmény, éppen az erős primitív optimizmusnak bizonyos fokig mindig „gyáva” megtörése és kényelmes álcázása — és éppen az optimizmusnak minden élőben sajátosan elsődleges beállítódás-hajlandósága teszi, hogy voltaképpen mindig hálás és aránylag általában könnyű feladat felkeltetni, ápolni, erősíteni az emberekben a hitet a jobb jövőben, amely felé az emberek vágyódnak, amelynek reménye ösztönösen is él még a legrosszabb (és objektíve a „legreménytelenebb”) helyzetekben is bennünk. (Éppen úgy, amint hálás feladat az emberek saját, egyéni „értékes” voltára is hivatkozni és e hízegéssel hatni rájuk: amint azt minden jó népevezér, diplomata, de nevelő is valóban meg is teszi). Ez a hit a lelkesedés felgyújtásáig, bátor, sőt vakmerő tettek vállalásáig fokozható, egyként hasznosítható az egyének nemesítése — vagy a bűnre csábítás, elaljasítás érdekében. — A fentiekben érintett viszonylatok rövid skémája a következőképen vázolható meg: 1. az életés *önérvényesítésre törekvésen* alapul az (életés egyéni szükségleteinknek — konstitúciós megalapozottsággal — megfelelő) érték-tartás; 2. az *értéktartások* hozzájárulnak a (másodlagos) hajlamok, vágyak, beállítódások további alakulásához; 3. az eredeti *önmagunk* értékeléséből — a „dolgoknak” saját érdekkörünkbe kapcsolódása útján — természetes úton, életés-pszichés szükségyszerűséggel fejlenek ki összes egyéb értékeléseink. A legnemesőbb fejlődéshez az alapcsira minden pszichés élőben benne van (ha némelyikben csak kisebb továbbfejlődésre képesen is); a természetes életfejlődés transzcendens új beavatkozások és „ugrások” nélkül vezethet el a primitív önkibontakozás- és önérvényesítés-kereséstől a legmagasabbrendű eszményi síkokra emelkedésig — amint e tényt, az egyedi életességnek a faji és általános életességgel való

A pszichés „nemesedés” végső alapjai

kapcsolatairól és „másodlagos“ hajlamok, vágyak, törekvések természetes kifejlődéséről szólva, már részletezőbben is tárgyaltuk.

5. A taglalt végső tulajdonságokhoz eredetien a korlátatlanságnak, a *föltétlenségnek*, az *abszoluthnak* jellege kapcsolódik: az egyén magaértékelése eredetien abszolút, éppígy elsődlegesen abszolút a *magabizás* (így a gyermekben) és minden hit és elvárás. Ez az abszolút beállítódás tükröződik a vallásos hitéletben is: pl. a kinyilatkozások abszolút értékében. Végül, amint már említettük: mind e jegyekben utalás tartalmaztatik egy végső *énes egységre*. Valóban ez az énes egység áll középpontjában az egész pszichés életnek, amely érte és körülötte szerveződik. — A lelki tényezők egymásközi szerveződése tekintetében elkülöníthetők e tényezőknek bizonyos *nagyobb egységekbe* csoportosulásai. E nagyobb tényező-csoportok (mint pl. az értelmiség, temperamentum, jellem, de az érzelmiség is) „rész-egészek“ a személyiségnek legteljesebb pszichés egésze keretében: külön kell velük — bár e kötetben csak vázlatosan — foglalkoznunk. A pszichés struktúra *nagy egysége* együttjár a *testi organikus* egységgel (pszichésen — természetesen — az „én“ személyi egységével), míg a pszichés *rész-egészek* megfelelő „orgános“ rész-egészek — nagyjában — *elsődleges* jellegükkel egyenes arányban alapulnak: így a „temperamentum“ vagy az „értelmiség“ rész-egésze viszonylag nagy mértékben, ám a „jellem“ egysége viszonylag kis fokban, úgy hogy pl. nem látszik komoly megoldást nyerhető feladatnak egy a *jellemnek* megfelelő *testi rész-egész* kérdése.

Kiegészítő megjegyzések.

6. A nem-pszichés *testi és környezeti* világgal való kapcsolat kérdésében igen természetes, hogy kötik pszichés életünket a legáltalánosabb *értelmi determinációk*: a végső *kategóriás* (fogalmi- és viszony-kategóriás¹⁰⁸) determinációk, a végső „logikai“, általában értelmi *alapelvek* (azonosság, összefüggés, egység, ellenmondás) — amint e Bevezetőnk maga is ilyeneken épült fel — az *alap-következmény* szerint való logikai, az *ok-okozat* szerint való kauzális determinációk (sajátképen az ú. n. „*életés*“-*dinamikus oksági* determinációk is), de kötik ezentul a *mennyiségi* (számszerűségi) viszonylatok determinációi, továbbá *téri* és *idői* határozmányok. (A *téri* kapcsolatokat kifejezik pl. az érzékléseink körébe eső világ objektív *téri* helyzetének és viszonylatainak adekvát tudati tükröződései — fiziológiásan feltehető „*helyi jegyek*“ alapján is —, az *idői* kapcsolatot kifejezik az időbeli folyamatoknak általában adekvát pszichés tükröződései is, de kifejezi, más oldalról az az „*idői jegy*“-nek, ill. jellegnek

A lelki élet „értelmi“ kötöttségei (az értelmező elme számára).

Objektív *téri* és *idői* determinációk.

nevezhető jellegzetesség, amely a maga részéről is hozzájárul emlékeink helyes időbeli lokalizálásához vagy pl. néha az *emléképeknek* az aktuális érzéklésektől való elkülönítéséhez. E szerintünk föltétlen elkülönítést kívánó idői jegy a benső lelki konfigurációnak vagy konstellációnak minden adott időpontban más-más voltában bennerejlik¹⁰⁰.) — A *fiziológiai sík*nak a lelkire való hatása sokat vizsgált. A két sík között található hatás kétoldalú, de a *lelki sík felől* a fiziológiai sík felé irányuló hatásnak vizsgálata viszonylag igen elhanyagolt a fiziológiai sík felől a lelki felé irányuló hatásnak sokkal gondosabb átvizsgáltságával szemben. Lényegesnek látjuk e ponton azt az alaptételt, amelyet a szükséges pregnanciával úgy fejezhetnénk ki, hogy a lelkiről a test (szóma) felé irányuló hatások *közvetlenül csak a saját testre* hatnak. Nem ismerhetjük el tudományosan jogosnak az én saját testén kívülre gyakorolt *közvetlen* hatás feltételezését (pl. a velem *semmikép* nem érintkező asztalnak pusztán gondolatomra való megmozdulását).

A „lelki“ hatása „kívülre.“

Viszont azonban a saját testre gyakorolt hatás által megnyílik az út arra, hogy *közvetve a külső világban is* hatást fejthessen ki a lélek és hogy egyik lélek a *másikra is* — ismét a más én *testiségének is* (érzéklés, stb.) közbeiktatódásával — hatást gyakorolhasson. Mert, amint nem tételezhetjük jobban az egyénnek saját testiségén *kívülre* terjedő közvetlen „fizikális“ vagy fiziológiás hatását, nem fogadhatjuk el a lelki-*nek* közvetlenül *más én-ek* lelkére való hatása gondolatát se. Más lélekre is csak „fizikális“, testi közvetítéssel látszik hathatni a lélek és pedig *kettős* fizikális-fiziológiás közvetítéssel: 1. a *ható* léleknek (pl. érzéseknek, gondolatoknak) fizikális megnyilatkozása és 2. a hatást *befogadó* lélek fizikális-fiziológiás *ingereltségének* közbeiktatódásával. Azt kell vallanunk ma: bármely tanítás, amely ezeket az egyszerű alaptételeket megsérti — bármi *gyakran* találkozunk is ily sérelmekkel —, a kellő tudományos meg-alapozottságot nélkülözni látszik. — Végeredményben: a lelkiség

A „lelki“ és a „világ-mindenség“ egysége.

egésze szervesen beleillik az egész „*világmindenség*“ legátfogóbb egységébe és egészébe, annak rendjét át nem töri és meg nem bontja, jellegét (— amely voltaképen a „fizikális“ és „lelki“ kettősségnek előtte vagy felette való, mert mind a kettőt magában egy egységben egybefogó —) meg nem változtatja, és, természetesen, reá is illenek minden „dolog“-nak és minden egésznek és egységnek *általános* határozmányai. Némely e körbe tartozó kérdéssel következő fejezetünk is foglalkozni fog.

Következő táblázatunk a „lelki mozgásnak“ főjegyeit tünteti fel:

3. TÁBLÁZAT.

A pszichés mozgásnak

1. *féleségei*: processzusok, funkciók, aktusok,
2. *formái*: dinamika; tempó, ritmus, speciális mozgásjellegzetes-
ségek,
3. *fejlődés- és módosulásjellegzetességei*.

A pszichés mozgás jellegzetességei.
--

Megjegyzések: 1. A *processzus-funkció-aktus* hármassága csak *egyetlen* aktivitás-féleségnek több-kevesebb önkénnyel

— célszerűség kedvéért — elkülönített fokozati skáláját jelzi. *Egészen passzív* pszichés processzus (lefolyás) nincs: legalább *megindulásakor*, kezdetekor minden „pszichés” folyamat aktív (v. ö. a „pszichés mozgásnak” általában az eszméletből — tehát valamely aktivitás-eredményből — indulását), de jelzi ezt az aktivitást az a *bio-pszichés irány* és az a *cél* is, amelyet még a pszichés *automatizmus* is követ, illetve amely mintegy bevezeti és urálja a legmechanikusabb vagy legautomatikusabb pszichés folyamatokat is. — 2. A *formai* jellegzetességek között említett speciális *mozgás*-jellegzetességeket először *Kretschmer*¹¹⁰ különítette el rendszeresen. Ily jellegzetességek: szegletesség, kerekesség, merevség, lágyág, gátolatlanság, könnyedség, stb., míg a szakgatottság, időszakosan visszatérő jellegváltozások, stb. természetesen a sajátképi *ritmus*-jellegzetességek közé tartoznak. — 3. A *fejlődési* jellegzetességek közé tartozik a fejlődés (általános vagy részleges) elmaradottsága vagy előrehaladottsága; elakadása; lassú vagy gyors menete; a fejlődésmenetnek (időleges, időszakos, általánosan egyirányú és jellegű) változása, stb. —

Alábbi táblázatunk — az eddig tárgyalt végső (tartalmi és formai) *alaptényezők* után — a pszichés *reakciók* eredményeit osztályozza.

4. TÁBLÁZAT.

Reakció-eredmények:

1. *Élményféleségek* (eszméletfajok) és *feldolgozásaik*:
 - a) *tartalmak* (különbéle tudatvilágossági fokokkal),
 - b) „*síkok*”,
2. *Nem-tudatos reaktív eredmények*.

Megjegyzések. 1. Az *élmény-féleségek* nagy osztálya a legtágabban értelmezett (aktuális és lehetséges) tudattartalmaknak különféle csoportjait, vagyis az *eszméletfajokat* foglalja magában: így az *érzékleteket*, *érzéseket* és hangulatokat, elsődleges, másodlagos, általános *képzeteket*, eidetikus és hallucinációs képeket, utóképeket, *érzéki* és elvont (gondolati) szemléleteket, *fogalmakat*, gondolatokat, ítéleteket, stb., de ezenfelül a csak latens — és esetle-

Az eszméletfajok.

gesen tudatosságra jutható — „*emlékképeket*“ (joggal mondhatnók: emlék-szemléleteket, emlék-gondolatokat, stb. is), a *leg-elemszerűbb* eszméleteket és a *legátfogóbb* nagy szemléleti egységeket, stb. — E tudatféleségek mindenike a *legkülönbözőbb tudat-világossági fokkal* bírhat (— e kérdésről külön is szólunk —),

Különböző „tudat-világossági“ fokok.

és pedig oly módon, hogy merev, *mindig azonos* tudatvilágossági fokok (pl. tudattalan-tudatelőttes-tudatos rétegek¹¹¹ nem állíthatók fel, de megszakítatlan sor vezet a legkevésbé tudatos eszmélésinktől a mintegy énünk teljessége, egész éntünk előtt legélesebb és legtisztább világossággal tudatosult eszméltségekig, amint erről egyre érdekesebb exakt-kísérleti eredmények is bizonyosakká tehetnek.¹¹² A „nem-tudatos“ eszmélések különböző féleségeit nem részletezhetjük¹¹³, például: a) „tudatossá“ nem vált elemszerű benyomások *sum-mázódásának*, vagy pszichés mozgalmakat *befolyásoló hatásainak* ténye, b) az aktuálisan nem tudatos „*emlékek*“, c) „tudattalanul“ lefolyó *értelmes* (pl. egyszerre a helyes probléma-megoldást mint eredményüket elélni tudatosító) pszichés lefolyások, d) egyéb pszichés tények, cselekvések, amelyek alapján — motiválásukra — előző, bár világos tudatosultságra nem jutott eszméltségekre kell következtetnünk.¹¹⁴

2. Jelentős határozmányja eszméleteinknek az is, hogy ugyan-egy (objektív) eszmelet-*tartalom* különféle *tudatsíkokon* reprezentálódhatik: pl. az objektív „*piros szín*“ tudatosulhat bennem érzékletként, utóképként, eidetikus képként, hallucinációként, képzetként, fogalmi gondoltsággként, stb. *Három* általános síkot látszik jogosnak elkülöníteni:

- a) az *érzékletesség* síkját,
- b) az *emléksíkot*,
- c) a *fogalmi síkot*.

Tudatsíkok.

Ez a három sík *két általánosabb* fogható össze: az egyik sík (a) az *elsődlegesség* síkja, a másik (b és c együtt) a *feldolgozás* síkja. E síkok nem szorítkoznak az „*értelmi*“ aktivitás-eredmények féleségeire, de kiterjednek *minden* pszichés területre.¹¹⁵ Az a) síkba beletartozóknak kell ítélnünk az (elemi, mintegy elsődleges) *érzéseket* is — hiszen ezek is „eszméletek“ —, mint közvetlen tudati visszahatásokat; ugyane síkra helyezzük az *utóképeket* és eidetikus képeket is — bár a túlságosan merev „skatulyázást“ nem ítéltjük lényegesnek —, valamint az egyénnek *saját magáról* való közvetlen eszméléseit (mi ezt értjük „*én-tudat*“-on), valamint a *tudatosultság-tudatot* is (vagyis a közvetlen, nem kikövetkeztetett) tudatot arról, hogy valamit eszmélek. A teljes értékű „*ön-tudatosság*“ jellegzetességét viszont oly élményféleségnek tekintjük, amely eszméltségeinknek (és magának egész éntünknek is) — esetleg valamely *szándékoltságot* is kifejező — *hangsúlyozott önmagunkhoz, éntünkhöz* való kapcsolását jelenti, magában foglalva *dinamikus*

jelleget is: ezért az öntudatosultságot a *feldolgozás*-síkon — és éppen a „fogalmi” feldolgozottság síkjára — lokalizáljuk. — Az imént említett tudati fogalmakhoz néhány pótló megjegyzést is csatolunk: Az „én-tudat” az egyszerű „tudat”-tól mint éppen *önmagunkról* való tudat különbözik; különbözik az egyszerű tudattól a *tudatosság*-tudat is (mint éppen arról való közvetlen tudat, hogy valamit — bármit — *tudatosítottam*), végül különbözik tőle az „öntudat” is, amelynek fentebb említett sajátos jelentése főleg az ily kifejezésekben tükröződik: „*öntudatos polgár*” (vagy iparos, stb.) vagyok, „*öntudatosan tettem*” ezt vagy azt. E kifejezések *többet* fejeznek ki az egyszerű tudatosságnál; azt fejezik ki, hogy *valamely énes szándékossággal* tettünk így vagy úgy, hogy mintegy szándékunk szerint és büszkén *állítódunk* be az életbe polgárképpen vagy iparosként, e polgári vagy iparosi minőségünkhöz ragaszkodva. — A tudat problématikájában — bár nincs itt terünk arra, hogy vele részletezőbben foglalkozzunk — nem hagyhatjuk megemlítés nélkül a tudat *kelethezésének* sokat tárgyalt kérdését. A tudat előállítását magunk is egy régebbi dolgozatban¹¹⁰ bizonyos *belső összeütközésekből* (törekvés-összeütközések) értelmeltük — ilyen szellemű felfogások egyre erősebb hangsúlyozottságra látszanak jutni az irodalomban. Ám ez a felelet voltaképpen csak a „*hogyan*”-ra, de nem a „*minek alapján*”-ra ad választ (hogy *biztosan* helyeset-e, nem merjük vallani) és ezért bizonyára nem kielégítő. Bizonyára föl kell tennünk, úgy ítéljük, hogy a pszichés élőknek egy *eredeti sajátos „képessége”* van arra, hogy bizonyos átélései *önmagá* előtt is ily sajátos (éppen a „tudatinak”, eszméletinek elnevezett) módon *reflektálódjanak*. Végső és a lelki életre talán éppen *legalapvetőbb és centrális* jelentőségű determináció ez: éppen e jegyben véljük megjelölhetni azt a valamit, ami által az életes éppen lelkivé lesz. Az az élő, amelyiknek sikerül átéléseit önmaga elé tudatosítani: lelki élő. Nem érdekelhet bennünket teoretikus szempontból az a kérdés, hogy az élők sorának mely pontján és tagjában mutathatunk rá a lelkiesség első kipattanására (— lehet az is, hogy minden „életes”-ben benne van, benneszunnyad a tudatosításnak, az eszméletnek képessége; ami bennünket érdekel, csak az, hogy az eszméletre-képesség e jegyében valóban a sajátképpen lelki életnek alapvető és centrális jegyét ismerhetjük fel). — E problémában felmerülhet az a kérdés is, hogy vajjon csak az egész én, mint ily *egész* tudatosít, eszmél vagy talán csak az én egyes élő részei, szervei, sejtjei vagy lelki rétegei külön-külön is eszmélhetnek-e, hogy az eszmélet nem kapcsolódhatik-e bizonyos lelki „rész”-egészekhez vagy tendenciákhoz, stb.: ilyesféle gondolatok — amelyek igazolhatását, (de

Tudat, én-tudat, tudatosság-tudat, öntudat.

A tudatosítás „képessége”.

A tudatosítás mint a lelki élet középontja.

cáfolatát se) bizonyára ma alig adhatnók meg — szintén felvetődhetnek, amint már régen is felmerültek (és fentebb magunk is már említettük) a tudományos gondolkodásban, a nem világos tudatosságú lelki lefolyások, a feltehető „tudattalan” eszméléseknek tudatossá summázódása, a tudattalannak a tudatosra való, azt befolyásoló, módosító hatása, a tudatszétesések és tudatkettőződés stb., stb. tényeinek teljesebb értelmezhetésére. A bizonytalan feltevések vitatása helyett azonban célszerűbbnek látjuk oly biztos tételeknek hangsúlyozását, amelyek szerint a „teljes” tudatosságú eszmélések éppen azok, amelyek

Az én-egység a tudatszétesésekben.

föltétlenül az *egész* énnak, mint *egységnek* eszméletét jelentik és hogy a tudattalan lelki életben és a tudatszétválások eseteiben is az én egységének elve a legrendkívülbb, legcsodálatosabbnak tetsző megnyilatkozások (így rendes és hipnotikus *álom*, médiumi „*transz*” esetei, a „kettős lelkűség” esetei vagy általában oly tudatszétesési esetek, amelyekben az egyik tudatfel mit se látszik tudni a másikról) mélyén (és a mintegy rész-tudatok mélyén is) a gondosabb elemzés előtt érvényesülőnek és determináló hatásúnak ismerhető fel. Az élő én egysége nagyobb hatalomnak bizonyul még a lelki szétesések eseteiben is, mint amilyennek első felszínes megfigyeléseink elé tükröződik.¹¹⁷

Az „észlelet”; az érzéstételesek.

3. Az eszméletek „sik”-kérdéséhez hozzátesszük még a következőket: a) Ha jogosult külön eszméletfajként különítni el,¹¹⁸ ez az eszméletfaj is, természetesen, az első csoportba, a közvetlen elsődleges eszmélet síkjára helyezendő. b) Az első síkra tartozó *érzések* csoportjába pedig beletartozónak valljuk az érzéki *kellemes* vagy kellemetlen érzést, a *tárgytalan hangulati* állapotot (a közvetlenül csak fiziológiás, szervi, szomatikus meghatározottságúaknak tetsző tárgytalan affektív állapotokat, pl. a ciklikus egyén mániás periódusának eufóriáját¹¹⁹), a bár *tárgyhoz* kötött, de *csak fiziológiásan* determinálnak tetsző elsődleges (pl. félelem- és egyéb) érzéseket [de az oly tárgytalan érzelmet, amely feltehető, bár (szubjektíve) *nem tudatosított* pszichés okokból származottaknak tekinthető (pl. tárgytalan öröm vagy tárgytalan szorongás), inkább a c) síkra helyezhetjük]. — c) A c) síkra *bonyolultabb* fejlődés-eredmények helyezendők, de nem csupán *fogalmi* konstrukciók és ezenfelül *tudatos* (törekvéses-) *akarati* szövödmények, hanem a bonyolult fejlődéseredményképen előállott *másodlagos érzelmek*¹²⁰ is. — „Érzületen” magunk

„Érzületek”.

nem *szubjektív-tudati* reprezentációkat (— amelyeket „érzelmeknek”-nek mondatkozhatnak is --), de vágybeli-törekvéses-akarati-értelmi tényezőknek *objektíve* fennálló affektív egységbe szerveződéseit értjük. Az objektív érzület, pl. a barátság,

nem egészen és éppen nem mindig felel meg ez érzület aktuális tudati szubjektív reprezentálódásának: a tudatos „érzelemnek“. Ahhoz, aki iránt valóban igazi baráti érzülettel viseltetünk, aktuálisan pl. a *harag* és hasonló érzések tudatosításával is fordulhatunk, vagy ki ne tudná, hogy az objektíve fennálló érzület sokszor mily hamis értelmezéssel tükröződik a szubjektív tudatban: az első szerelem gyakori fel nem ismertsége (pl. gyűlöletként tudatosított, vagy csak „barátságként“ tudatba engedett szerelem), de általában is igazi érzületeinknek nem ritka szubjektív félreismertsége közönségesen ismeretes; igen sokszor az *ambivalens* beállítódások okozzák a helyes tudatosulásnak ki nem alakulhatását.

4. A nem-tudatos reakció-eredmények közé tartoznak az *aktuálisan* nem tudatos (volt) eszméleteinknek elmaradhatatlan továbbfejlődései, módosultságai, általában a *tudati tükrözéstől* független lelki képződmények, az objektív mivoltuk szerint való *reaktív hajlamok*, vágyak, törekvések, érzületek is (szemben pl. a tudatos hajlandóságokkal, vágyakkal, törekvésekkel, érzelmekkel), stb.

Nem-tudatos reakció-eredmények.

5. TÁBLÁZAT.

Fejlődés-jellegzetességek:

1. *Allalános fejlődés-alapok, fázisok, fejlődés-menet,*
2. *Különös fejlődés-jellegzetességek; (szerzett) fejlődés-módosulások,*
3. *Lelki fejlődéses rétegződések.*

Megjegyzések: 1. Az egyéni pszichés fejlődésnek is *végző alapjait az örökölt konstitúcióban* látjuk, amelyet mi, mint

már említettett, nemcsak (biopszichés) *szerkezeti* és ezentúl energetikai végző (nem egyetlen¹²¹) determináló forrásként, de az egyéni *fejlődéslehetőségek* végző determináló alapjaként is értelmezzünk. Természetes, hogy a tényleges fejlődés-alakulás, a konstitúciótól meghatározottnak ítélt fejlődéslehetőségeken belül, a *kivülről* ható miliő tényezőitől és az esetleges pszichés *tapasztalatoktól* (és további benső feldolgozásaiktól) is meghatározatik.

2. A *különös* fejlődéseken egyfelől a pszichés *rész-egészeknek* valamennyire lehet külön fejlődéseit, másfelől pedig a fejlődés menetében előállható *változásokat* értjük. Ilyenek pl. a *képzeti* körben egyre átfogóbb képzetek kialakulásai, a fogalmi fejlődések, érzelmi fejlődések (ezek terén mi élesen elkülönítendőnek ítéljük a mintegy azonnal kirobbanó „*emóció*“-vá erősödést és az énbe fokozatosan egyre mélyebben és terjedelmesebben szerveződő „*szenvedély*“-szerű fejlődést¹²²).

Fejlődés és konstitúció.

Struktúrális és fejlődés tagozódás.

nyos lelki egymásmellettséget jelentenek, (pl. érzések, érzékletek, fogalmak, törekvések), a fejlődéses rétegeződések egymásfelettséget, egymáson és egymásból épületeket jelentenek (pl. eredetibb, primerebb rétegek és felépültségek). A lelkiiség *struktúrális* tagozódását bármely adott tudatpillanat keresztmetszete tárja elénk, míg bármely meghatározott lelki tényező *fejlődéséről* hossz-metszetekben kaphatunk szemléletes képet. A különféle pszichés területek fejlődéséről nyerhető hossz-metszeti képek alapján többé-kevésbé világos elkülönítést adhatjuk a „velünkszületett” alaprétegnek és a már részben „szerzett”, „felépültségek”-nek. A lélektani kutatásokban a fejlődéses tagolás — egyenmény speciális fejlődéskör kivételével — viszonylag általában elhanyagoltabb, semmint a struktúrális, bár ez utóbbinak is sok fontos területen állanak fenn többé-kevésbé súlyos hiányosságai: utalunk pl. az értelmi szféra kellő tagolásában eddig fennállott súlyos elégtelenségekre, de ezentúl az *egész* lelki „személyiség” egységes tagozódásának egyértelmű értelmezése terén fennálló zavarokra. Tudományunk továbbfejlődésére a struktúrális és a fejlődéses tagolás tökéletesebb kiépítése egyenlőképpen fontos.

A „lelki” bonyolultsága.

3. A fenti táblázatok fontosaknak tünnetnek fel a lelki életben sok minden egyebet is, mint azokat a *tudatos* élményféléseket, amelyekkel — ill. amelyek némely féléseivel — a régebbi lélektani szemléletek általában előszeretettel foglalkoztak. Az újabb lélektani kutatások és irányzatok megvilágítottak sok oly problémát, amelyek nagy jelentőségűeknek bizonyították a lelki életnek egyik vagy másik nem *tudattartalmi*, nem élményszerű tényezőjét. A lelkiének valóban *összes* osztályaival való rendszeres kielégítő leszámolás azonban igen hiányos. A lelki élet az érzéklés-eredmények, értelem, tudatos érzések és vágyak, érzelmek és akarati elhatározások és cselekvések körein túl végsőbb kvalitatív, dinamikai, motorikus feltételek, a tudattól független objektív pszichés képződmények és reális folyamatok, célrendszerek és megfelelő irányulások, tendenciák, beállítódások, hitek, elvárások, értékelések, viszonylatok, struktúrák, törvényszerűségek, stb., stb. bonyolult világa s a tudománynak egyenlőképpen meg kell kísérelnie a leszámolást e sokféleségek minden osztályával. A legvégső fokig elmélyülő elemzés — bármely jelenségcsoportban követjük végig a végsőkig vezető értelmezés-láncolatokat — bizonyos végső és áthághatatlan biopszichikus determinánsokig vezet el. A kellően átfogó szintetikus szemlélet pedig belátja, hogy voltaképpen a mi, a lélektan szorosabb tárgykörén kívüleső egész „emberi” világunk és kultúránk pszichés minemőségünkön, végső fokon a magának lelki minemőségünknek is mélyén

A végső lelki meghatározottságok kötő ereje.

felfedhető legvégső determinációkon épül. Ezeknek a determinációknak a kötőerejét semmiféle fizikai vagy matematikai törvény kényszerítő ereje felül nem múlhatja: éppen ők végső forrásai maguknak az *értelmünknek* (bármely — logikai, matematikai, kauzális, strukturális, stb. — kapcsolásirányban) kötő összes determinációknak is, hiszen „értelmiségünk“ lelkiségünknek egyik szerkezeti része, amelyik a lelkiség egészébe — más részekkel harmóniában és velük különféle megfeleléseket (még fejlődéseket is) tüntetve fel — szervesen beágyazott.¹²³ Egész „emberi világunknak“ *közvetlenül* csak egyetlen végső „abszolut“ igazság és törvényszerűségforrása van: embervoltunk éppen ily pszichés determináltsága¹²⁴ és lelki életünknek, emberi lélek (és értelem) által kijátszani semmiképp nem tudható törvényei. A lelki élet végső determinációi és törvényszerűségei külön taglalást követelnek — velük fog foglalkozni következő fejezetünk —, egyelőre csak egy rövid táblázatot közlünk.

VI. TÁBLÁZAT.

A lelki törvényszerűségek:

1. Végső *tényszerűségek*: a) alaptények és tendenciák,
b) struktúra-törvényszerűségek,
2. *Lefolyás-törvények*,
3. *Fejlődés-törvények*.

*
*
*

1. A lelkiség egésze több dimenziójú bonyolult életes egység, amelyben különféle szempontokból más-más dimenziókat különíthetünk el. Így alapvető fontosságúnak kell ítélnünk a már említett *szerkezeti* és *fejlődési* dimenziót. Pontosabban a következő két legáltalánosabb dimenziót ítéljük a lelkire alapvetően jellemzőnek:

Lelki dimenziók.

- (1.) a) *szerkezeti* tagolódás,
b) *dinamikai és fejlődési* jelleg, folyamatok, rétegződések.

Ez általános dimenziók mellett elkülöníthetünk egyéb általános vagy sajátos, különös, dimenziókat, amelyek kapcsolatosak az általánosabbakkal is. — Ilyenek:

(2.) a *felszín-mélység* dimenziója. A mélység az alapvetőbb, végsőbb rétegek jellegzetessége. Ez a dimenzió korántsem egyjelentésű a „külső-belső“ dimenzióval, amint pl. W. Stern¹²⁵ hirdeti: a *legbensőbb* lelki szférában magában is elkülöníthetünk felszíni és mélységi jellegzetességet, joggal beszélhetve felszínről és mélységről pl. az *értelem* terén, ahol is a külön elmélyülés képességét az „általános“ értelmi képességek egyik leglényegesebbjeként különíthetjük el¹²⁶, de van *érzelmi* felszínesség és

A pszichés „mélység“ dimenziója.

mélység, *morális-etikai* felszín és mélység is. A mélységi dimenzió mintegy maga is fejlődik, magasabbrendűvé válik. A mélységi rétegződés nem pontosan annyi, mint az *időbeli* fejlődési rétegződés, bár ezzel kapcsolatos. A „mélyebb” belátás, megértés, szemlélet az, amelyik a végső „értelmező” *motívumokig* tud elhatolni —, a fejlődésbeli első azonban az, ami *időrendben* volt az első (pl. az értelem terén valami érzéklés, vagy homályos sejtés, valami globális-tagolatlan eszmélés, stb.). A kettő közötti érdekes viszonylatokat azonban talán nincs helye ezúttal kísérelni meg kielemeznünk. Más a „mélység” jelentése a *különféle* lelki szférákban, körökben (szerkezeti egységekben) is: az érzelem terén pl. az egész én-t átható, mintegy az én „mélyéig”¹²⁷ hatoló érzéstéleséget jelenti, amely időben megint csak inkább éppen a legkésőbbre fejlődhetik ki. Általában a pszichés elmélyültség az időbeli fejlődés *emelkedésével* arányos, de értéke természetesen egyénenként más (néhány ember inkább, más kevésbé képes az elmélyülésre), függetlenül az idői viszonyoktól — éppen azért, mert a mélység *külön*, sajátos dimenzió. De a végső elmélyülés a fejlődésbeli elsőkhöz valamiképpen mégis visszavezet: a leg-elmélyültebb értelem pl. újra *egységbe* von, mint a legprimitívebb eszmélés — csak hogy *magasabbrendű* egységbe, amely a jól tagoltságokon és éles differenciálódásokon alapulva hatol vissza az legközpontibb én-egységbe. A legelmélyültebb *érzés* is az én-nek legelsődlegesebb középpontjáig hatol — csak hogy egy *visszafelé* haladó és az egész ént, (a felszíni rétegektől haladva egyre beljebb) visszaegyesítő úton. Minden mélység az *egész* személyiség értéke: mintegy *egész* lélekkel művészt vagy tudóst vagy erkölcsös embert az, aki valóban a legméltóbb a művész, a tudós, az etikailag értékes egyén nevére, és éppen így van a praktikus tett-embereivel; míg — az ellenkező irányban — minden csak *látszat*-, „nagy ember” csupán felszíni és rész-érték, sokszor csak *játék*-érték, a politikában, erkölcsben, művészetben csakúgy, mint a tudományban. Aki elmélyülni nem tud, nem tud igazán nagyot alkotni semmiben és semmi téren; voltaképpen még *ön maga* sem tud lenni *igazán*: hogyan válhatnék hát képessé az *élet egész* igazságának vagy akár csak *más emberek* igazságának és általában az emberek igazságának felismerőjévé a tudományban és megérzőjévé képes megérzőjévé a művészetben?

Az intenzitás dimenziója.

(3) Külön dimenzió az *intenzitás* dimenziója. E problémával kapcsolatosan igen jelentősnek ismertetnek fel a *matematikai* törvényszerűségek, de *nem a maguk tisztán matematikai jellege szerint* érvényesülően, hanem *belső, szubjektív-pszichés tényezőktől* szenvedett, néha igen jelentős *módosulásokkal*: pl. már az inger-intenzitás és érzéklés-„fok” viszonyában (a Weber—Fechner-törvényszerűségnek a pszichés állapottól is függő tisztább vagy zavarosabb-bizonytalanabb érvényesülésében).

(4) Speciális dimenziók a sajátosan *értelmi* dimenziók (pl. átfogásé), de az *értelmi képességek* — miként voltaképpen bármi lelki képesség általában — igazában egy-egy külön *dimenziót* jelentenek, amelyek, természetesen, korántsem mind egyenlő jelentőségűek az egyéni és az emberi közösségi élet számára.

Értelmi, motorikus, érzelmi stb. dimenziók.

(5) A *motorikus* dimenziókról is külön szólhatunk (pl. a lassúság-gyorsaság tempó-dimenziójáról, ritmus-dimenziókról, stb.).

(6) Végül külön felemlítjük az *érzelmi* dimenziókat, mint pl. a már említett *emóció*- és *szenvedély*-dimenziókat.

Mind e speciális dimenziók kapcsolatosak fejlődési, mélységi, intenzitás-dimenziókkal, de *egymás között* is sajátos viszonylatokban állanak (pl. érdekes az *értelmi* dimenziók belejátszása az *érzelmi* dimenziók alakulásában): mind e problémák azonban annyira újak, hogy egyelőre elegendőnek véljük csupán magára a problematikára utalni, mint a lélektani *viszonylat*-, reláció-kutatás egyik területére, amely ténylet azért kívánunk kifejezetten hangsúlyozni, hogy e példával is dokumentáljuk, hogy tudományunk *igazi* feladata éppen a sajátképpen pszichés *viszonyok*, relációk kutatása, amely feladat a megoldást követelő új problémák egész sorát vetheti elénk.

2. A fejlődés útja, amiként említettett, *globális* eszméletektől és állásfogalásoktól *tagolásokon* át *magasabbrendű egységbefoglalásokig* halad, általában és minden téren. Így nemcsak pl. az *értelmi* téren, de már az *érzéklési* téren is: mert az *érzéklésnek* legfejlettebb foka is az, amelyen a bensőleg legvilágosabb-élesebb-határozottabb és külsőleg más eszméletekből *legteljesítőtebb* *érzéklés* éppen ezért lehetséges, mert *érzéklő* képességünk és *tapasztaltságunk*, már sok-sok finom differenciáláson és tagoláson ment át. Pl. a kutyát először látó kisgyermeknek a kutyáról való *érzéki képe* mily más, mennyivel primitívebb, mint a felnőttek *kutya-érzéklése*, amelybe belejátszik minden eddigi gazdag élettapasztalata, annak minden felismert differenciáltságával és rendjével: a felnőtt által látott kutyáról való *érzéklésben* a kutya egyfelől mint szilárd, világos egység jól tagoltan illik a felnőtt egész ismeretrendszerébe, másfelől maga ez az egész ismeretegység és életszemléletesség mintegy benne tartalmazatik, de legalább benne-tükröződik. De így van ez az *érzelmek* terén, az *akarat* terén, a *tett* (a cselekvés) terén, a *törekvések* és *vágyódások* terén: a *vágnak* is nem-e a minden más (előbb mintegy külön) *vágyat* magába fogni, magába olvasztani képes nagy vágy a *legteljesebb* kifejelettsége?

A fejlődés útja az eszméletekben és a tudományokban.

A fejlődésnek mondott útját a *tudomány* is általában és az egyes tudományok is követik. Így követi a *lélektan* is. *Aristoteles* már felfedezte az egyéni psziche életes végső elvében (*entelecheia*)

a lelkiélet igazi, *legvégsőbb* alapját és kibontakozását. Utána a tüzetes *elemzésnek* kellett elkövetkeznie. E lépésre is igen sokáig kellett várni. A valóban tudományos elemzések — némely speciális (pl. a személyiségi) probléma kivételével — csak a XIX. században indultak meg és egészen a XX. század fordulójáig többnyire csak a legszembetűnőbb tudatos-felszíni rétegeknek (szűk körben való és kevés szempontú) vizsgálatára terjeszkedtek ki, részben — és főképpen — azért, mert ezek voltak a közvetlen *pszichofizikai* méréseknek (könnyen) hozzáférhető jelenségek, folyamatok és reakció-eredmények, részben azért, mert ezek feleltek meg a legjobban a lelkit és a *tudatosat* mintegy azonosító szemléletmódnak. A századforduló hozza meg annak a belátásnak általánosulását, hogy a lelki élet legmozgalmasabb hullámzásai és igazi gazdasága a tudatnak világos tükröződésre nem jutott mélységében zajlik le és hogy a tudatosultságok köre nem is fedi pontosan a mély *valóságokat*, a maguk objektív mivolta és az egyén számára bírt értéke szerint. Természetes, hogy a kutatások most már a mélyebb lelkiségnek és a tudattalannak vizsgálatára is kiterjedtek. De a teljes és rendszeres tagolásig ma sem jutott el a lélektan — (amint eddigi fejtegetéseink is több ponton szemléltethették),

A lélektan mai fejlettség-foka.

még távolabb van tehát, szükségszerint, attól, hogy a teljes és rendszeres tagoltság után végsőbb, magasabbrendű-átfogóbb szemléleti *egységben* tudjon urrá válni minden pszichés osztály, tényező és minden egy vagy más szempontból jogos modern lélektani szemlélet felett. Ám a fejlődés teljessége az analízis és a szintézis teljességét jelenti. A lélektani öneszmélés, az alapp probléma-tisztázások és a lélektan tudományának további tisztálvű fejlődése terén éppen az egységbefogó szemléletek tehát igen nagy jelentőséggel bírhatnak. *Egyben* kell szemlélni tudnunk a lelki életet, de szemléletünkben számot kell vetnünk a *tagozódásnak lehető minél teljesebb* gazdagságával és pedig az elemszerűségek és rész-egészek egymásközi viszonyainak, valóságos szerkezeti és objektív-hierarchikus rendjének megfelelően. Bizonyos „értékelés“, tehát magának az értéknek fogalma is, még a *természettudományoktól* se maradhat teljesen idegen: így az életes jelenségekben pl. a *fejlődés*-jelenségek önként kínálnak felénk *értékelő* szempontokat: a fejlődés, mint *lehetőségek* kibontakozása, élénk leplezi, a *csak egymáson* felépülhető fejlődésfokokban, a fejlődésnek, a tulajdonság-, jellegzetesség-kibontakozásnak és *kiteljesedésnek* objektív értékét. A fejlődés a természettudományos szemlélet előtt is érték. — Objektív értékre utal a fejlődés tényének és az *egyensúlyi* helyzetnek egymáshoz kapcsolódása is: a *magasabb* (értékesebb) fejlettségi fokon elért *új egyensúly* „értékesebb“, mint az elsődleges-primitívebb egyensúly. Éppen így a *több* tényező differenciálódottságával jellegzetes, *bonyolultabb* körülmények között elő-

Az „érték“ természet-tudományos fogalma.

álló, mintegy alkotó elemekben is *gazdagabb* állapotnak fejlettségi fokán az egyensúlyra emelkedés „értékesebb” és szubjektive nehezebb is. Nehezebben elérhető és értékesebb a minél *érzékenyebb, fogékonyabb* lélek egyensúlyva is a közömbös vagy tompa lélek egyensúlyánál, illetve értékesebb az egyensúlyra jutott érzékeny, semmint az egyensúlyozott tompa lelkiség és i. t. — De a természettudományt is (mint minden tudományt) kötő *értelmi determinációknak* minden köre is kényszerít az „értékes” és „érték” fogalmainak a természettudományokban is elismerésére és tiszteletben tartására. Hiszen értelmünk a dolgokban és viszonylataikban „*lényegeket*”, „*igazságokat*”, „*valóságokat*” stb. fed fel: e fogalmakat, amelyek mindmegannyi „értékeket” jelentenek, semmi tudomány meg nem tagadhatja — tagadásukkal megszűnnék tudományos jellegre egyáltalában igényt tarthatni. De mindezenfelül nem tagadhatja meg a természettudományos lélektani szemlélet sem azokat az *egyéb értékeket* se, amelyeket éppen a fentebb közölt táblázatokban is feltüntetett végső *pszichés determinációkban*, így életes-szükségszerű hajlamainkban, magasabbrendű *egénfeletti* értéksíkokra való törekvéseinkben, a valóban gazdagodó és mélyülő pszichés életnek *természetesen kifejlő megnevesedésében* fedhetünk fel. A sajátképpen lélektani probléma szempontjából mindebből annyi a lényeges, hogy az érték problémáját, fogalmát és az értékelő szempontokat bizonyára a lélektan sem mellőzheti. És a lélektan e ponton is a *legerősebb* kötőerejű szálakkal (mint a meghatározó közvetlen forrásról szóló tudomány) kapcsolódik — ha lényegével és feladatával helyesen, teljes kiterjedésben és teljes mélységében vagyunk képesek leszámolni — az „ember” *közösségi, szociális, kulturális* életével.

3. Ha a mondott teljes egységnek és teljes tagozódásnak kapcsolódását az egyes egyéni lelkiségben tesszük problémává, a tagozódást legszebben, leggazdagabban, legteljesebben kifejező probléma az egyén személyi egysége szempontjából a *személyiség-struktúra* problémája. Részletező megoldása nem tartozik egy általános elméleti bevezető feladatai közé, mégis saját tipológiai szemléletünk vázát — az e fejezetben tárgyalt osztályozás-problémák természetes kiegészítőjeként — következő fejezetünkben ismertetni fogjuk.

A személyiség
„struktúrája.”

4. Táblázataink és hozzájuk fűzött megjegyzéseink igazoltnak tűntethetik fel az általános életesnek és a lelkinak egymáshoz kapcsoltságáról az előbbi fejezet végén mondottakat: a lelkiség *egészeben* és *minden* jellegzetes jegyében az életesből fakad fel, annak körébe illeszkedik, annak vonásait — bár sajátképpen színeződve és sajátzerű kibontakozottságban — tükrözi. Sajátképpen „lelki” olyan életes lehet, amely (1.) mint (éppen „eszmeletek” felé irányuló) *érzék, képesség, hajlam, vágy, törekvés*, stb. egyfelől

A „lelki” körei.

magának az *eszmélet-kiváltódásnak mélyén* tételezendő és másfelől az eszméleteken való pszichés *továbbépüléseket* meghatározza; lelki lesz továbbá (2.) maga az *eszmélő tudatosság* és minden *tudattartalom*; lelki lesz (3.) az eszméleteinket *viszonyító* és újabb eszméletekké *feldolgozó* minden — így pl. „értelmi” — képesség és tevékenység; végül (4.) az eszméletekhez tapadó minden *érzés, vágy, tudatos törekvés és akarat* — így lelki lesz, természetesen, az eszmélethez kapcsolódóan felépült minden „eszményi” irányú magasrendű felemelkedés is. Az eszmélet, a tudatosulás mindenkép fordulópontot jelent a pszichés életre képes egyén életében és — minthogy ily kardinális jelentőségű — sajátosképen *módosítja*, alakítja, továbbformálja az alapvető életes fogékonyságokat, hajlamokat, tendenciákat, kifejleszt *másodlagos* tendenciákat is (alkalmazkodás, önelfojtás; a szubjektivitás fölé emelkedő nemesedés; új meg új érdeklődés- és tevékenységirányok kialakulása; az életbeállítódások változásai stb.), némelykor mintegy *túlozza* az eredeti életes hajlandóságokat és sokszor feltűnően károsan, szinte mesterségesen *helytelen dominancia-viszonylatokat* teremt közöttük. Így ha természetes életes tendencia van a *teljes önkifejtésre*, amelynek azonban természetes-egészséges életes *gátjai* is vannak — pl. az élet természetes ritmikus ellanygulása, a fáradtság, a feltorló akadályok —, a „lélek” képes lehet a *legmakacsabb* és kitartóbb, szinte állandó, a „természetes” életben abnormálisnak ítéendő¹²⁸ energia-összpontosításra, önkényes céljánál való makacs megmaradásra, az akadályok előtt vissza nem riadásra (amiből magasrendű érték és nagy károsodás egyként fakadhat fel az életre); ezentúl egy különös *telhetetlenség* is jellegzetes reá (amit pl. az alacsonyabbrendű primitívebb élőben, amelyik a természetet mintegy közelebbről követi, nem tapasztalhatunk). A „lelki” sik e szempontból is a közvetlen természetes életsíkra mintegy *reáépített* és *sajátos* jellegzetességekkel bíró szféra, oly *fölépítés*, amely módosítja és túlozhatja a természetes-életes jellegzetességeket és hajlandóságokat, az ösztönös primitívebb célok értékét fokozhatja vagy csökkentheti és új célokat állíthat velök szembe. Sajátszerűségének és önkényének további jegyeként eszméletében *meghamisíthatja*, egyoldalúan, a reális és célszerű valóságos *értékviszonyokat* (így már csak értelmi felismeréseink terén is, de még inkább érzelmeink, akarásaink, cselekvéseink területein.). Az eszmélet hatalmas *érték*, de nagy *kárunk* is származhatik belőle: kényes érték (mint talán minden nagy érték) és éppen ezért nagy ártalmak forrásává is válhatik. Így származhatnak belőle egész „mesterkelt”, nem-természetes *életvezetések*, *értelmetlen-célszerűtlen kultúrák*, politikai és gazdasági berendezkedések, *életszervezések*, stb. is: lehet a „lelki” élet sokkal *bölcsebb*, mint a természetes

A „lelki” élet, mint az ösztönös életre való fölépítés.

vak primitív élet, de éppen így csak az ő privilégiuma az is, hogy sokkal ostobábbá váljék. Válhatik sokkal magasabb-

A lelki fölépítés értéke és veszélye.

rendűvé, értékesebbé, magának a természetes életnek sokkal jobb előmozdítójává, oly fejlődések determinálójává, amelyek messze túlhaladják a magára hagyott természetes életfejlődéseket, de éppenígy válhatik az élet *gátlójává*, gyilkosává, mint ahogy a politikai, gazdasági, erkölcsi és egyéb — (mindig a *szűkkörű*, „*kicsinyes*“ és *egyoldalú* szempontokat ostobán diadalra juttató) — súlyos válságok még a közösségek életében is illusztrálják, az emberiség egész eddigi történetében a legtartósabb hatással éppen a *máig* továbburalkodó aktuális világválságban. A természetes élet viszonylag gyorsan megoldja a válságokat: csak a lélek — ez az ösztönös életre ráépített felsőbbrendű valami — képes azokat mintegy az örökkévalóságig, értelmetlen-ostobán megtapasztani, bárha ő válhatnék azok leggyorsabb és legkielégítőbb feloldójává is. A lélek az, ami a kultúra nagy értékeit csakúgy felfakasztja, mint a kultúra minden átkát, értelmetlenségeit, igazságtalanságait és embertelenségeit. Az eszmélet nagy értékeért, a lelki élet nagy értékeiért igen keserves árat kell fizetnie a lelki életre képessé kifejlődött élőnek: a lelkiség a tragikus jellegének alapja a léleknek (természetes alapjaiból és lényegéből érthető) az a képessége, hogy önkényesen építhet a természetes-ösztönös élet fölé. Ezek a primitív-természetes életnek föléje építések az életre magára akkor hasznosak, ha az *egész* életnek értelmes-célszerűen szolgálnak, ám károsak az életre, ha nem az *egész* életet, a minden élő életét, vagy legalább az *egész emberiség* életét tekintő emelkedettség szempontjai vezetik, hanem csak az *egyes*, viszonylag *kis életközösségek* közvetlen szűkkörű (látszat-)érdekei, vagy éppen a külön-külön egyéni szubjektivitások. A lélek csak akkor kerülheti el a természetes élet fölé építésnek átkos következményeit, ha a *legmagasabbrendű* fejlődöttségben képes megnyilatkozni: tragikumának legmélyebb forrása az, hogy az (élet fölé építő) lélek, természetes-életes tendenciával, legelőbb az *egyéni* közvetlen érdekekhez van kötve, holott az élet maga oly *egyetemesség*, amely csak *tükröződik* az egyénekben, (minthogy éppen ez az ő megnyilatkozás-formája), és a lelkiség csak annyiban áldás az egyetemes életre, amennyiben le tudja győzni a természetes — az egyénekben való megnyilatkozáshoz és a viszonylag kis kollektivitásokhoz kötött — *szűkérdekkörű* közvetlen szubjektivitásnak magára az egyénre és a kollektivitásra is káros értelmetlen túlzásait. A lelkire illik az a tétel, hogy *jobb belőle a semmi, mint a kevés*: mert ha a magára hagyott élet oly magasságokba emelkedui nem is tud, mint a lelki élet, önmagára oly átkos hatású sem lehet, mint amilyen a lelki élet lehet reá: az élet, amelyet az ösztön vezet, kiegyenlítődéshez jut el: a kiegyenlítődésre el nem juthatás képessége csak a lelki életnek adatott meg, annak a lelki életnek, amely pedig a legnagyobb és leggyorsabb kiegyenlítődések, a legtokéletesebb értelmes-célszerű életszervezésnek lehetőségét is magában hordja. Ahhoz, hogy a lelkiség-

A lelki tragikum
forrása.

ből áldás fakadhasson az életre, szabadulnunk kell az egyént primitíven kötő eredeti szubjektivitásoktól és az egyénhez közelálló kollektivitások esetleges szűk látóköréből és ezzel szemben *objektív, egyénfeletti, igaz* megismerésekre kell eljutnunk, egyénfeletti érzelmi és egyéb értékek megvalósítására kell törekednünk, az igazság szolgálatába kell állanunk és a valóságos *egyetemesebb* szükségletekhez kell alkalmazkodnunk — és az egyetemesebb, és *legalapvetőbb*, szükségleteket és az egyetemes értékcélokat ténylegesen-praktikusan *követnünk* is kell: mert hiszen mit se ér a helyes belátás, ha a neki megfelelő helyes cselekvés még se kapcsolódik hozzá. Sajátos jele és kifejeződése a lelki sík élet-fölöttiségének, de egyben az életre lehető ártalmasságának is (— ha nem jut *eléggé magasra* az élet fölé —) magának a *pesszimizmusnak* kifejlődése is. A *természetes* életben csak *optimizmus* van: a pesszimizmus¹²⁰ a lélek önkényének egyik életgyilkos megnyilatkozása — és a *legmagasabbrendű* lelkiség síkján valóban mindig újra az optimizmus jut diadalra és a válságokon is az élet egészséges optimizmusa segíti át a *nem eléggé fejlett* lelkiség által válságokba rendült embert. Am az életnek (vagy valami még végsőbb más hatalomnak az élettel való) *végső* céljait nem tudjuk felismerni (legfeljebb az életfejlődések némely irányvonalát látjuk): ezért nem volna jogos úgy itélnünk, hogy a lélek általában káros magára az életre. Bizonyos csak az, hogy a lelkiség fényoldalaihoz elkerülhetetlenül — és természetes szükségességgel — kapcsolódnak súlyos árnyoldalak: a lelkiség tragikumának mély és súlyos következményei. Az élet maga, végső fokon, megvalósíthatja a maga céljait, megtalálhatja a maga számítását a lelkiséggel is: hogy mik ezek a célok és számítások, emberi okoskodásunk bizonyosan nem ítélheti meg. Bele kell nyugodnunk, egy végső és általunk meg nem másítható „*így van*”-ba, abba, hogy *éppen ilyen* az élet és benne — föléje emelkedni képesen, de ártalmára is szolgálhatva — a lelki élet. És ha azok az emberi élők, akik jobban, mélyebbről, nagyobb perspektívákban látnak és primitív-szubjektív önmaguknak fölé emelkedésre képesek, újra meg újra reámutatnak (világos

<p>Az élet megnevezése.</p>

tudatossággal vagy legalább valami mély sejtelemmel) az ily magasabbrendű lelkiség felé vezető utakra, ebben a törekvésükben egy minden emberben ott csírázó segítőtársra akadhatnak az életes kiegyenlítődésnek egy sajátosan „lelki” eszköz-csoportjában: a minden lelki élőben ott ható, legalább szunnyadó, de mindenekben felrázható és kifejleszthető *természetes* vágyódásban, hajlamban és törekvésben a *magasabbrendű* felé, az önmagán túlemelkedés felé, az ily törekvésekkel is kapcsolódó „*lelkisedés*”-ben és hasonlóknban. A nemesedés vágya és a magasabbrendű célokért való lelkisedés ugyanazokból a legmélyebben életes forrásokból származik, mint maga az eszmélet és mint legvégső fokon maguk a lelkiségnek (az életre áldásos vagy átkos) összes fölé-építései.

VI.

A lelki törvényszerűségek.

1. Mindaz, amit bármely téren „törvény“-en, „törvényszerűség“-en vagy „szabályszerűség“-en, stb. értünk (bármilyen néven szoktuk is nevezni), lényegszerint soha nem egyéb, mint a — bármiként fennálló „dolgok“ közötti *viszonylatokat* (értelmünk előtt) meghatározó és szabályozó *elv*, a dolgok és viszonylataik felismerését és megértését számunkra lehetővé tevő — (bár mintegy magok közé a *dolgok* közé képzelt) — principium. Ily felismerő és értelmező elveknek többféle csoportja van: és emberi megértéseink bármely dologgal vagy dologcsoporttal vagy problémával szemben akkor a legteljesebbek, ha ezt a dolgot, dologcsoportot, problémát *minél többféle „szempontból“*, más-képen kifejezve: minél többféle *vonatkozásrendszerben*, vagyis minél többféle *determináció szerint* vagyunk képesek értelmezni. Az emberi megértés *egész*-mivoltában és lényegében csak *egyetlen*, de többféle determináció szerint való értelmezéseket engedő és követelő megértés: és durván önkényes, elszomorítóan felszínes és a valóságot szégyenletesen elszegényítő minden oly, bármilyen megszokott vagy bármilyen tekintélyes és bálványozott szemlélet, amely egymással *szembeállítja* az egyes determinációféleségek szerint lehető értelmezéseket és kimondja, hogy bizonyos természetű dolgok csak az egyik (pl. a „kauzális“), mások csak egy másik (pl. „jelentéses“) determináció szerint értelmezendők. Igazságosak akkor vagyunk, ha minden dolgot és problémát a *reál alkalmazható összes* determinációféleségek szerint értelmezünk, — különben menthetetlen áldozataivá válunk az egyoldalúságoknak, a benső ellenmondásoknak, biztos tényekről és törvényekről való megfélekedéseknek, a valóság és az igazság meghamisításának. E szükségszerű tényállásnak kiapadhatatlan és kimeríthetetlen bőségu illusztrációit szolgáltatják az összes egyoldalú *lélektani* szemléletek is, vagy általában minden oly tudományos szemlélet, amely élesen különválaszt pl. kauzális *magyarázatot* és „jelentményes“, szimbolikus *értelmezést*: az egyi-

A teljes megértés többféle determiná- ciós láncolatban való értelmezést kíván.

A „természettudományok” és a „szellemtudományok” gyakori helytelen szétválasztása.

megértésnek többféle útjai vannak és a minél teljesebb és mélyebb megértéshez a megjárható utak *összes* féleségeinek megjárása szükséges. És minden *tudomány* is *egy* és *tudománnyá* minden ismeretrendszer csak *ugyanazon* határozmányok által válik: csupán a tudomány lehető *tárgykörei* mások és mások, de bármely tárgykör teljes és kellő mélységű értelmezése többféle értelmezés-irányokban való egyként gondos vizsgálatot és számotvetéseket igényel. Es ezt belátva nem fogunk értelmetlenül állani sem az igazi természettudományok, sem az igazi szellemtudományok előtt, mert könnyen be fogjuk látni, hogy a *természettudomány* is, pl. az *élőkről* szólva, csak akkor *teljes*, ha az *élet fejlődés*jelenségeivel, *új* változataival, *célszerűségeivel*, stb. is számol és azokat is értelmezni tudja — nem maradva meg a mechanikai okság egyetlen determinációs láncolatában —, és hogy a szellemi tudományok csak akkor teljesekek, ha számolnak a szellemi jelenségeket is — megértésünk számára — kötő sokféle különböző logikai, mechanikai és „dinamikai”-életes oki, szellemi, struktúrális, de bizonyos vonatkozásokban egyúttal téri és idői, továbbá fejlődési, jelentményes (szimbolikus), cél-eszközi, stb. determinációknak (és tehát egyúttal értelmezéseknek) is minél nagyobb teljességével.

2. Hogy bármely tudomány rendszerét kellőképpen felépíthessük, ehhez szükségeszerű előfeltétel volna egy *egyetemes* tudományelméleti reláció-rendszernek elegendő kiépültsége. Ilyennek hiányában a legáltalánosabb-legvégső értelmezés-alapokra építeni vágyó és másfelől a fejlődés új eredményeivel is számolni kívánó minden új rendszerezés-kísérlet sok tekintetben mintegy *előlről kezdve* kell, hogy újra és újra vesse meg a maga számára a felépítéshez kielégítőeknek kínálkozó végső alapokat.

A végső értelmi determinánsok.

3. Értelmünket *minden* ismeretanyagra vonatkozóan kötik a már említett *legáltalánosabb értelmi* determinációk, pl. az értelmünknek egyáltalában lehető *dolog-* és *viszonykategóriák*, a végső *alapelvek* (így az azonosság, összefüggése, ellenmondásmentesség), végső *evidenciák* (így az értelmi operációk mélyén rejlők), a sajátosan *logikai szükségszerűségnek* (alap-következményi) viszonylatában való kapcsolás. Természetes, hogy a lélektan is engedelmeskednie kell ez általános-egyetemes, *minden* tárgyra illő, értelmi követelményeknek; ha nem teszi és amennyiben nem teszi: elveszti tudományos jellegét.

4. De kötik értelmünkét — bármely ismeret terén a (már felismert) biztos *tények* és tényszerűségek is — amelyek két forrásból determináltakul értelmezendők: *értelmünk* végső meghatározottságaiból és minden dolognak, értelmünkön és általában eszméletünkön kívül, „önmagában valóul“ tételezendő *objektív* mivoltától. Ezért a lélektan is elveszti tudományos értékét akkor is, ha nem engedelmeskedik a (már megismert) végső tényeknek és tényszerűségeknek és ha azok figyelembe nem vételével építi fel a „lelki“ ismeretkörre vonatkozó gondolatrendszerét és szemléletét.

A végső tények.

5. Amikor azonban a lélektan is engedelmeskedni tartozik a végső *általános értelmi determinációknak*, felismeri másfelől, hogy e végső *értelmi* meghatározottságaink éppen ilyen „lelkiségünk“ végső meghatározottságainak átfogóbb osztályába tartoznak. Így bennük a lélektan éppen sajátosan a *lelki* determinációk bizonyos féleségeit ismeri fel és felfedni tartozik az „értelmi“ determinációknak megfeleléseit, egybevágását, összhangját, általában kapcsolatait *egyéb* lelki meghatározottságokkal, (tárgyi és lefolyásbeli) tényszerűségekkel és törvényszerűségekkel.

A végső értelmezés-
alapok pszichés kap-
csolatai.

6. A bármilyen emberi értelmezést és tudományt lehetővé tevő végső meghatározottságoknak a fentiekben három csoportját említettük fel: (1.) a *tények* „objektivitását“, (2.) a legáltalánosabb *értelmi alapideterminációkat* és (3.) az alap-következmény viszonya szerint való *logikai „rácións“* viszonylatokat. Mindezek *kivételesen* minden ismerettárgyra vonatkozó megismerésünket kötik: még a matematikai megismerést is — mert a matematika is végső tényekre, az általános értelmi alapelvekre és a logikai következtetésekre is épül. Hogy kötik a lélektani megismeréseket is, ez a *tényszerűségekre* vonatkozóan evidens, a végső *általános értelmi* determinációkra vonatkozólag első fejezeteinkben illusztráltatott, a *logikus alap-következményi* következtetésviszonyok illetékessége pedig *minden* tudományos munkában szintén evidens. Tudományosan kielégítő lélektani rendszer tehát csak olyan lehet, amely e mondott determinációk *mindenikféleségével* (tehát a logikus egymásból következtetés, *egy igazságrendszerbeállítás*, *ellenmondásnélküliség* stb. követelményeivel is), e követelmények bármilyen megértése nélkül, számolni képes. De e most említett tény- és törvényszerűségféleségeken kívül (amelyek megszabják minden emberi értelmezésünk lehető végső alapjait és a legtagabb értelmezés-kereteknek ideális normáit) még sok egyébféle törvényszerűség (tehát értelmezés-alap) is kínálkozik és számotvetést követel a lélektani értelmezésekben. Tekintetbe vételt, respektálást kívánnak az értelmünkre jellegzetes összes *további* megismerés- és értelmezés-elvek: a lehető mennyiségi

A tudományos értel-
mezéseket kötő deter-
minációk sokfélesége.

téri, idői, („mechanikai“ és „életés-dinamikai“ oki), fejlődési, különféle struktúrális (szervezeti, morfológiai, szerkezeti — bennefoglatlan a rész-egészi —) viszonylatok, a cél-eszközi, „jelentményes“ és szimbólikus megfelelési stb. viszonylatok, illetve az őket meghatározó és szabályozó értelmi determinációk. E végső és áthághatatlan értelmi meghatározottságaink vonatkoznak részben az egzisztenciálisan fennálló, részben a lehető sokféle egyéb módon (pl. csak gondoltságainkban) fennálló „dolgok“-nak, tehát lehető ismerettárgyaknak kapcsolataira. Ezek *minden* sokféleségével cleddig, sajnos, egyetlen filozófiai vagy pontosabban ismeret- és tudományelméleti szemlélet — tudtunkkal legalább — az egységes világos számotvetést meg nem kísérelte.

Mennyiségi determinációk a lélektanban.

7. a) Kíséreljük meg a leszámolást legelőbb azoknak a *speciális* determinációknak lélektani jelentőségével, amelyek az „élettelen“ külső világra vonatkozó értelmezéseinkben jelentősek. A mennyiségi viszonylatokban való szemlélés a logikai után bizonyára legáltalánosabb — ha nem is *minden* ismeretkörben alkalmazható — értelmi meghatározottságunk. A mennyiségi determinációk általános jelentőségük már eszméléseink *objektív* (tárgyi, illetve szomatikus-fiziológiai) kvantitatív feltételezettségei által. Ezek determinálják pl.

Mennyiségi determinációk és érzéklet.

azt, hogy csupán megfelelő intenzitással rendelkező inger válthat ki érzéseket, ezek determinálják a tudatban egyidejűleg („szimultán módon“) vagy „szukceszsziv“-egységbe fogottan helyet foglalható „elemek“ számát (pl. szimultáneitás esetében általában 6—7 „tudatelem“), ezek determináló hatása érvényesül a pszichés fáradtság, a pszichés aszténia, az értelmi debilitás, stb., stb. különféle eseteiben is — általában az „energetikai“ értelmezéseknek és a „mérések“-nek¹³¹ hozzáférhető minden téren.

b) Érvényesül azonban a számszerűség determináló hatása éppen a sajátosan értelmi, „szám“-viszony-tudatosításokban is. Érzékléseinkben részben határozott *szám*-eszméletek, részben csak bizonytalan „sok“-aságnak eszméletei tudatosulnak. Matematikai *gondolati operációink* a legjellegzetesebb érvényesülés területét teszik e mennyiségi determinációknak. De találkozunk objektív mennyiségi viszonylatok szubjektív tudatosításával *nem-matematikai* értelmi műveletekben is: így pl. következtetéseinkben is sokszor világosan úgy érezzük, hogy ha ez és ez a „két“ (vagy több) feltétel megvan, akkor valaminek (esetleg éppen ennek vagy annak a következménynek) szükségszerűen következnie kell. A következmény lehetősége, sőt kellése egyenesen mint a számszerűségnek, kettőségnek (is) szükségszerű folyománya tudatosulhat ilyenkor bennünk.

Gondolkodás-műveletek.

c) A számszerűség érzése bizonyos esetekben *érzelmi* életünkhöz kapcsolódva is sajátos formában jelentkezhetik:

pl. valami *kettősség-érzés* vagy legalább szétszakítottság-érzés, amely nem mintegy *utólagos* értelmi visszapillantás eredménye, de már akkor is jelentkezhető érzésszerűség, amikor a mintegy szemben álló két (vagy több) érzelmi-dinamikai egységféleséggel (pl. tendenciával) külön-külön mivoltuk szerint nem tudunk még tudatosan leszámolni.

Számszerűség-érzés.

d) A fentiekben történt már utalás arra, hogy a pszichés „energia” funkciói is, természetesen, kvantitatív, „mennyiségi” determinációknak hódolóknak foghatók fel: csábító volna a

vakmerő feladat, itt is lemérhetni mintegy azokat a legkisebb „kvantumokat”, amelyek meghatározása felé, bizonyos ismert alsó és felső határok között, éppen az értékelések világában már a Weber–Fechner-féle törvényszerűség és az „ingerküszöbök” meghatározásai az első lépéseket jelentették és amelyek meghatározása irányában, „ugrásossági” szemléletünk értelmében, magunk is kísérletezünk.¹⁸²

Pszichés energia és mennyiségi viszonylatok.

e) Sajátos érdekességű képet tár elénk a lelki élet kvantitatív viszonylatairól némely legsajátosabban „lelki” jegynek is alkalmas volta arra, hogy

mintegy „*mennyiségi leképzés*”-ben is ábrázolható, mintegy „mérhető” legyen. Am ha jól meggondoljuk: igazában nincs is nagy, elvi különbség a lelki és a fizikai lefolyások mérései között. Amikor a testek *hőmérsékletét* hőfokokkal mérjük és ilyenekben ábrázoljuk, „fejezzük ki”, csakúgy nem járunk el közvetlenül és *egészen exaktan*, mint amikor vizsgálendő kísérleti személyünknek valamely „kéességét” fejezzük ki valamely értékszámmal. Hiszen csak közvetve és a gyakorlati hasznosításban bizonyos pontatlansággal történik a hőmérés is: közvetve azért, mert közvetlenül csak egy *térei kiterjedést* (pl. a higanyoszlop magasságát) mérünk, pontatlanul azért, mert pl. a higanyoszlopnak a 0 fokról való, mondjuk, egy milliméteres emelkedése nem is jelent *pontosan* ugyanannyi „egységnyi” tényleges hőemelkedést, mint amennyi egységnyi hőemelkedést a higanyoszlopnak a 100°-ot jelző helyről való egy milliméteres térbeli emelkedése jelent.

Fizikai és lelki mennyiségyszerűség.

f) A „mennyiségtan nyelve” tehát, amint látjuk, eléggé jelentős a lelki életben is (és jelentősége a gyakorlatban egyre nagyobb fontosságúnak bizonyul a pszichotechnikai alkalmasság- és képességvizsgálatokban, a nyert teljesítmények feldolgozásában és

A matematikai nyelv érvényesülésének körlátai

értékelésében), anélkül azonban, hogy igazán *univerzális*, minden lelki-féleségre alkalmazható lenne. Hiszen a szellemi *mélység* (valamely problémának egy-egy fokkal elmélyültebb, mélyebb síkon való megértése) vagy egy *magasabbrendű* szintétikus *egység*-ben való felfogás, vagy már csak a dolgok *lényegének* helyesebb megragadása — noha megengedik különböző személyek szellemi teljesítményeiben finom *különbségek pontos* megállapíthatását, tehát bizonyos értelemben *exakt* vizsgálódást és értékelést engednek — nem oly sikokat, dimenziókat jelentenek, amelyekre vonatkozólag a „számszerűség” *adekvát* kifejező vagy leképező jelrendszerül kínálkozhatnék. Hogy Lionardo *hány egységgel* vagy *hányszorososan* nagyobb művész vagy technikus X vagy Y művésznél vagy technikusnál, ez a kérdés meg nem válaszolható, mert a szellemi tehetség mélysége és értéke, meg a matematika *diszparát* fogalmak és (legalább még ma) a tudomány *nem ismer oly közvetítő eszközt*, amelyen pl. a szellemi elmélyülés vagy a lényegek jobb megragadása vagy — más téren — pl. a magasabbrendű erkölcsi emelkedettség és i. t. (pontos téri leképezést engedhetően) egyenlő fokokban, mint egységekben, volna ábrázolható és további matematikai számítások alapjává tehető.¹³³

A pszichés „diszkontinuitás” elve.

g) A lelkeségünk körében is érvényesülő mennyiségi determinációk jelentőségére való utalás a megértéshez és belátáshoz közelebb hozhatja azt a tételünket, amely szerint lelki világunkban és éppen világos tudatosultságú eszméleteink világában is érvényesül a *diszkontinuitás*, az ugrásosság elve, amelynek voltaképpen már a legrégebb „exakt”, lélektani, az ú. n. „pszichofizikai” törvényszerűségek is megnyilatkoztatói (bár ily jellegük világosan nem tudatosított). Oly fogalmak és tények, mint az „ingerküszöb” fogalma, az érzet-erősödés „fokai”, az ingererősség és az érzeterősség növekedésének egymással (logaritmikus) viszonyba állíthatása (Weber—Fechner-féle törvény) a legadekvátabb értelmezést nyerhetik e diszkontinuitás-elvnek elfogadásával, ők voltaképpen ez elvnek mind a „fiziológiás” (inger-)síkon, mind a „pszichés” (érzeti) síkon legigazibb illusztrálói. Ezt az elvet magunk — bár a szomatikus és a tudati-pszichés diszkontinuitásnak még nem élesen *elkülönítetten* elemzett vizsgálatával — már 1929-ben az „eszmélések organizálódása” egyik „alaptörvényének” állítottunk,¹³⁴ hogy hasonló gondolatokat — bár még inkább csak mint heurisztikus értékű *munka-hipotézist* és a fizikai kvantum-elméletnek a lelki téren is való esetleges alkalmazáslehetőségeit másoknál is, így pl. 1933-ban az orosz Effimof-nál, találjunk.¹³⁵ Mi, ellentétben a mindmáig — kimondottan vagy hallgatag elfogadással — uralkodó folytonossági feltevessel, úgy ítéljük, hogy érzékléseinknek, általában eszméleteinknek *objektív fiziológiai inger-alapjai diszkontinuus, ugrásos sorozatok*; objektíve ugrásosak talán az *összes intenzitás-növekvési, figyelem-koncentrációs pszichés jelenségek*, általában a pszichés *energia*

minden valóságos funkciója. Ez elv által a fizikai és pszichés világnak egymáshoz való „közelsége“ látszik előttünk felismerhetőnek, hiszen benne a két szférának közös határozmányát leplezhetjük le (amint már a mennyiségi determinációk is ily közelségre vallottak és amint a téri, idői és oki determinációk vizsgálata is erre fog utalni). Ám ha a diszkontinuitásnak a pszichitásban is igazolható elve *közelhozza* is a lelkit a fizikaihoz, azt emebben *távolról sem oldja fel* (és pl. a sajátos lelki *minőségek* [kvalitások] értelmezését ez az elv se képes megadni) és egyáltalában nem tud pl. az *értelmi* kapcsolódásoknak — bár ezek magok is éppen „ugrásos“ kapcsolások, fix „elem“-szerűségeknek új meg új egymáshoz kapcsolásai — sajátos „értelmes“ jellegéhez hozzáférni. Úgy van e téren is, amiként, (amint már említettett¹³⁶) a *fiziológusnak* minden igyekezete se tudja, a fizikai-kémiai törvényszerűségek körének az „életes“ szférába nyúló minden sikeres térhódítása ellenére se, az „életeset“ az élettelenbe maradék nélkül beleolvasztani. — A mondott lelki diszkontinuitás sajátos jelleget nyer *tudati tükröződéseiben*, ahol is határozott tendenciát vélünk felismerhetni a folytonos *egybeolvasztásra* is: amint pl. a kinematográfia tényei s általában a „sztroboszkópos“ látás jelenségei is igazolhatják. Azt a jelenséget, hogy érzékelő tudatunk elé sokszor a folytonosság-élmény káprázódik ott, ahol magában a kiváltó ingerben nincs mozgás-folytonosság, (de ahol csak *külön-külön adott egyes ingerek* prezentáltak), az élő pszichének egy benső *egységbevonni vágyó tendenciája* feltételezésével véljük kielégítően értelmezhetőnek (amely tendencia *visszamatat* magának az „én“-nek és az egyéni lelki életnek „egységére“ és egyben kapcsolatba hozható az általános egyéni pszichés rezonancia elvével is) — e feltevésünknek a sztroboszkópos látás kísérleti vizsgálatának eredményei se mondanak ellent. Ily jelenségek előállását egyéb tényezők is támogathatják: ha a valóságban egymás után adott (pl. *ugyanazon* a térbeli ponton gyorsan egymásra következő) más-más vagy ha más-más, de egymáshoz közeledő pontokon adott ugyanazon ingereket tudatunk, illúziósan, *egyetlen* folytonossági eszméletté (pl. egyenes vonalnak vagy körívnek érzékletévé) von, a mondott feltételezendő egységbevonó tendencia sikeres érvényesülését adott esetekben elősegítheti pl. az első ingernek bizonyos ideig tartó *perszeverációs* továbbhatása és ez utóhatásnak a kezdődő új ingerhatással való *összevegyülése* is.¹³⁷ Ily illúziós jelenségektől elkülöníthetjük azokat, amelyekben már a pontosabb önfigyelés is leleplezheti, hogy érzéki *illúzió* áldozataivá váltunk: mint amikor pl. a közelgő villamos *folytonos* megnagyobbodását véljük látni, hogy a jobb megfigyelés azonban észrevétesse velünk, hogy a felénk közelgő villamos igazában inkább *ugrásszerűen* növekszik, fokenként ugrik nagyobbá és nagyobbá érzéklésünk elé. Bármilyen csábító volna e tárgykörben továbbidőzhetnünk, hogy új meg új oldalról bizonyítsuk *minden* lehető ismeretkörünk uralkodó determinációinak végső *ugyanazonos* feleségeit, de más-

felől e nagy egyfészeség mellett a *minőségek*, kvalitások megmaradó és különmeműségeit is, egyelőre nem tárgyaljuk tovább e kérdéseket. Elég e ponton csak ennyit: mindenestre bizonyosnak látszik, hogy a lélektanban (is) uralkodó *kontinuitás*-elvet — amelyet pl. még Lindworsky is *egyedül* vett tekintetbe (és kifejezetten *alapvető* jellegűnek hangsúlyoz) — *revízió alá* kell vennünk. Feltevésünk kísérleti demonstrálására megkezdett vizsgálataink — különösen a modern természettudományi felismerések tanulságaival egybekapcsolva — egyre tágabb körben készíthetnek egy mindmáig uralkodó általános elv visszájára fordítására: „*natura non facit si non saltus*“.

Térszerű determinációk.

Leképezhetők pl. a *színviszonyok* a „*színoktaéder*“ exaktségával, csakúgy, amint a hangok magasság-viszonyait mennyiség-tani exaktsággal, számokkal leképezhetjük. De e leképezések vajjon tökéletesen és pontosan kifejezésre juttatnak-e mindent, ami a leképezett lelki jelenségekben pszichésen lényeges? Korántsem. Mert nem szabad felednünk, hogy vannak az így ábrázolt lelki jelenségeknek oly vonásai, amelyek — bár a dolog lelki lényegéhez tartoznak — e geometriai ábrázolásban nem tudnak kifejeztetni¹³⁸ és hogy egyáltalában nem alkalmasak pl. a *szubjektív színcsalódásoknak* vagy pl. a *szubjektív magas-ságélménynek* leképezésére.

Pszichés benső lokalizációk és külső kivetítések.

b) Az objektív téri viszonylatoknak *általános* pszichés jelentősége azonban nagyobb, mint a speciálisan „*geometriaiak*“-nak tekinthető viszonylatoké. Bár a sajátképpen lelki dolgok nem foglalnak természetesen a térben helyet, a téri determinációk több tekintetben jelentősek. Célszerűnek látjuk a pszichésen jelentős objektív tér-viszonylatoknak három általános csoportját elkülöníthetnünk: 1. *külső* térviszonylatok (pl. érzékléseink tárgyainak, mint *ingeralapoknak*, objektív térviszonylatai), 2. *benső* térviszonylatok (pl. az érzékléstárgyaknak idegrendszeri, agyi-központi stb. benső szomatikus reprezentálódásai, a különféle agyi stb. lokalizálódások), 3. benső élményeinknek kívülre, a külvilágba való téri *kivetítései*. Röviden felemlítve egy-két, e problémakörökbe tartozó konkrét kérdést: A külső érzékléstárgyak objektív téri elhelyezkedés-viszonyai korántsem határozzák meg teljes pontossággal az e tárgyakról való érzéklésünket. Független az érzéklések „*téri*“ jellege *benső pszichés* tényezőktől, ezentúl különféle nem-pszichés testi meg *külső körülményektől* is. Így már a különböző érzéklésfészeségek terén gyakori „*érzékcshalódások*“ eseteit is sokszor benső pszichés tényezők is határozzák meg: pl. külső testhelyzeti körülmények a *pszichés szokatlanság* miatt is hatá-

roznak meg némely helytelen érzéklést: így szokatlan fejtartás mellett, vagy hátunkra fekve, bizonytalan, sőt bizonyos esetekben egészen hamissá válhat térbeli tájékozódásunk, ujjaink szokatlan egymásrafektetése illúziós tapintásérzékléseket eredményezhet stb. — A külső körülmények befolyásoló hatása szomatikus (testi) közvetítéssel történik: az objektív ingertárgynak meg nem felelő érzéklések és illúziók előállhatását megkönnyítő némely külső tényezőnek (pl. sötétség, sajátos színhatások, az inger *relatív* kiemelkedése a „háttér”-ből stb.) szerepe közönségesen ismert. — A külső tárgyak egymástól való *elhatárolódásait* is tudatunkban nem egyedül a *valóságos* téri viszonyok határozzák meg, még a „normális” pszichében is az egységbe vonó énes tendenciák jellegétől, figyelemtől, beállítódás-szemponttól, érdeklődéstől, stb. is függ, hogy szubjektíve milyen *határokat* érzékelünk a külső világban, hogy miként alakítunk ki „*tárgyi*” *egységeket* is. — Sokszor találunk illúziós lokalizációt *testi* érzeteink terén is, így (pl. a *fájdalomérzettel* kapcsolatosan is fáj pl. a levágott ujjhegyünk): a különbség nem „elvi” a külső és a testi, vagy az érzéklésekhez és a testi érzetekhez kapcsolódó lokalizációs tévedések között. — Sajátos téri elhelyezkedés észlelhető a kívülről eredő ingereltségek *agyi lokalizációjában*: a hasonló jellegű külső ingerek feltehetően egymáshoz térben közeleső agysejtekben, kérgi pontokon idéznek elő biokémiás stb. változást és hagynak hátra feltehető „nyomokat.”¹³⁹ — Végül az egész „pszichofizikai” (ill. *pszichofiziológiai*) *processzusra*, amely az érzéklésekre elvezet — az *idő* viszonylatokon kívül — legfeltűnőbbben a *téri érintkezési viszonylatok* alapvető *jelentőségűek*: az inger bizonyos „pályákon” vezetődik (esetleg feltehető, hogy sugárzás útján is terjed). Mind e téri határozmányok jelentőségét kielégítően csak a lelki szférának *szomatikus* megalapozottsága tudja értelmezni: szomatikus közvetítés nélkül (illúziós stb.) tudatbeli lokalizációk csakúgy nem állhatnak elő, mint az érzéklés és az eszmélet általában.

c) A fentieket korántsem teljes tájékoztatásra törekedve, de csupán annak a ténynek illusztráló eseteiként említettük, hogy a „téri jegyek” determináló hatásában is számot kell vetnünk benső *fiziológiás*, de ezentúl egyenesen sajátosan *pszichés* tényezőkkel is: a lelki életben a külső objektív térszerűség is csak sajátos benső fiziológiás és énes pszichés tényezőkön keresztül, azoktól is meghatározottan juthat hatásra, jelentőségre, érvényesülésre.

d) Nem jelenti ugyan *külső* téri viszonylatok leképződését, sem benső viszonylatoknak kívültre való kivetítését, de mindenesetre kifejezi a geometriai elképzelésekben rejlő *általános* jelentőséget maga az a tény, hogy — miként minden ismerettárgyat — a lelkiséget magát, és annak sokfélekép elku-

Külső-objektív és
benső-pszichés deter-
minánsok kapcsoló-
dása.

Lelki „struktúrák.”

löníthető rész-egészeit is, mint különféle „*strukturális*“ viszonylatokkal bíró strukturált valamit (ill. valamiket) vagyunk csak képesek emberi értelmezéseink keretébe vonni. A tagozottságban és struktúrában való felfogás alapvető értelmi determinált-ságáról már első fejezetünkben szözlöttünk.

Az idői egymásután meghatározó ereje.

9. a) Az idői viszonylatok pszichés jelentőségéről sem szükséges sokat szölni. Minden élet — és így a lelki élet is — *mozgás*, minden mozgás pedig időben lefolyó dolog: így a lelki mozgáshoz idői jegyek lényegszerint hozzátartoznak s e jegyek a lelki mozgás (tevékenység) eredményeit is meghatározzák és színezik. De a szubjektíve tudatosított *időélmények* ismét nem fedik pontosan az objektív időviszonyokat. Az időélményt gyakran alakítják, torzítják az objektív idői (egymásutáni és tartam-)viszonyoknak meg nem felelővé a lefolyt tudatos lelki mozgalmak sokasága, jellege, a pszichés beállítódás, energia-állapot, figyelemirányulás, fáradtság, stb. Így közönségesen ismeretes, hogy a szubjektív időértékelés, az idő gyors vagy lassú „múlása“, rövidnek vagy hosszúnak érzése mennyire függ benső pszichés tényetőktől, s hogy *emlékezetünkben* az idői egymásutáni viszonylatok sokszor *visszajára* fordulva idéződnek fel, sőt maga az *érzékelés* is visszajára fordíthatja az „előbb“ és „után“ objektív idői viszonylatát.

Pszichés „időjegy.“

b) Az objektív idői viszonyok lelki tükröződését fejezi ki az is, aminek a „pszichés időjegy“ nevet adhatjuk s aminek magunk jelentős szerepet tulajdonítunk az aktuális *érzékelésnek* és az *emlékképnek* normális viszonyok között éles elkülöníthetésében, és némely sajátos *csalódásban*. Így ha a különösen éles és hű *emlékezés* is elkülönül a tán nem is éles aktuális *érzékléstől*, ez bizonyára azért is történik, mert az emlékkép nem szerveződik *aktuális* lelkiségünk egészébe oly szervesen, mint az *érzékelés*: ami most emlékkép, az mint *érzéklés* egy *más* lelki időpillanatnak volt szerves része, nem pedig a mostaninak; e ténynek megfelelően hiányzik az emlékképből egy adott pillanat lelki *teljessége*, és az emlékképhez megszerzésekor kapcsolódott pszichés „háttér“ nem bír az aktuális élményszerűségnek időjegyével. Aktuális szemlélet és emlékkép épp *akkor* zavartatik egybe tudatunkban, ha a más időjegy és a más lelki egységbe szervezettség érzése valamely ok miatt megcsökken élményünkben.

Szimultaneitás és szukcesszivitás.

c) Megemlítjük végül, hogy az időbeli *egymásután* (szukcesszivitás) és az időbeli *együttesség* (szimultaneitás) különbözősége is bír sajátos pszichés jelentőséggel: így pl. — amint ez közönségesen ismeretes — az *egyidejű* ingereltetés által adott „elemszerű“ egységekből egyetlen tudat-egységben *kevesebbet* tudunk felfogni, semmint a *szukcessziv* adatsónál.

10. a) A külső fizikai világban érvényesülő determinációk között az általában legjelentősebbnek tekintett, szinte a törvényszerűség fogalmát egyedül kitevő jelentőségűnek tisztelt determináció: az *oksági* determináció. Ez a determináció egyúttal az, amelyik a legtöbb filozófikus szemléletben valóságos elválasztó jeggyéül tekintetik a fizikai és a pszichés világnak. Vele éppen e centrális és kényes fontossága miatt tüzetesebben kell foglalkoznunk.

Az „oksági“ determináció középponti szerepe a természettudományi és a szellem-tudományi szemléletek vitájában.

b) Az oki viszonylatokat a lelki életben is *centrális* jelentőségeknek kell tekintenünk: azok az irányzatok, amelyek e viszonylatokat a célszerűségeikkel és jelentményességeikkel szemben jelentéktelenebbeknek és a pszichés lefolyásokra sajátosan jellemzőknek nem tartják, egyfelől nem számolnak kellően az oksági viszonylatok *lehető összes* jegyeivel és összes féleségeivel, másfelől nem számolnak az *életes oksági* viszonylatoknak a *célszerűségeikkel* való *szerves kapcsolatával*, de ellenkezően (rendszerint nem elegendőképpen elmélyült és csak szűk kört átfogó szemlélettel) okságot és célszerűséget — a még ma is elterjedt divatnak megfelelően — egymástól, mint egymással élesen és mereven szembenállót, választanak széjjel: egyiket a *szűk-körűen* értelmezett „természettudományok“, a másikat a *hiányosan* értelmezett „szellemtudományok“ jellegzetességül állítva. Minden elfogulatlan és kritikai érzékű szemlélő előtt kétségtelen ténynek tetszhetik, hogy a tudomány *vezető* elméi messze túlemelkednek azon, amit „tudományos *közdivat*“-nak nevezhetünk és hogy felismeréseiknek csak *egyoldalúan* felfogott *töredékei* azok, amelyeket a tudományos divat — esetleg más tudományok kiépítésére szolgálható alapul is — előszeretettel kísérel meg értékesíteni. Így érthetővé válik, hogy bármennyire fejlődjék is — a vezető elmékben — pl. a modern fizikai világképben az „oksági“ problémák elmélyült vitája és bármi fejlődéshez jutott a pusztá „empirikus“ törvényszerűségekre (pl. „eseménytípus“-ra, „statisztikai törvényszerűségekre“) vonatkozó problematika, a „szellemtudományos“ lélektan lényegszerint még mindig többnyire csak a pusztá matematikai *egyenlőséggel* számolni tudó okság fogalmának, mint *egyetlen* oksági fogalomnak lélektani és általában „szellemtudományi“ elégtelensége ellen hadakozik. És vajjon kétségbevonható-e az is, hogy a modern fizika egy-egy oly képviselője, mint *Planck* — aki az okság és a statisztikai törvényszerűség viszonyát a legklasszikusabb tisztasággal tudta értelmezni vagy *Eddington* — aki a fizikai világképben *háromféle okságot* is elkülönít és transzcendens okság-fogalmával a *célszerűségnek*, sőt ezentúl transzcendáló misztikumoknak is tág teret nyit a fizikai világértelmezésekben,¹⁴⁰ — ki vonhatná tehát kétségbe hogy az ily emelkedettséggű fizikusok messze felülemelkednek azon az ismeret- és tudományelméleti szinten és messze fölibe kerülnek azoknak a bizonytalanságoknak, amelyek a szellemtudományos

irányzatok alapvetőit, de főképp a *követők* nagy részét jellemzik mind az (elszegényített) fizikai okság ellen folytatott kritikai harcukban, mind a pozitív szellemtudományos alapvetésben. Ezzel azonban a legtávolabhról se kívánjuk kisebbiteni azt a *valóságos* értéket, amelyet a szellemtudományos beállítódások és irányzatok, a maguk — bár egyoldalú, sokszor önkényes és mindig bizonytalan és *kényszerű* ellenmondásokkal tele — új színeikkel, meglátásaikkal, hangsúlyozásaikkal mint *termékenyítő*, frissítő, izgató és — nem utolsó sorban — mint *magasrendű célok* felé kapcsoló életés és meleg hatóerők jelentenek. Értékük *e* vonásaikban van, bizonyára sikerüket is — a tudománynak kevésbé kritikai érzékű hódolói és művelői előtt — jó részben ezeknek köszönhetik. Jó, hogy vannak — de a helyes tudományos fejlődésnek le kell tudni számolnia fogatkozásainkkal is.

A „mechanikai”
okság.

c) A lélektanban *legalább kétféle* okságot kell megkülönböztetnünk. Számolnia kell a lélektannak a mechanikai *fizikai-fiziológiás* oksági viszonylatokkal, amelyek mellőzhetetlenek pl. az ú. n. „pszichofizikai” vagy helyesebben: „*pszichofiziológiai*” folyamatok magyarázatában. Ezeknek legegyszerűbb típusául az oly oksági értelmezést tekinthetjük, amely (a kauzalitáshoz tényleges elvárásainkban kapcsolódó, de teoretikus biztossággal rendszerint meg nem alapozott *szükségyszerűség* jegyen kívül) mintegy csak két tényezővel számol: az *idői egymásután* (mert hiszen az „ok” az, ami időben megelőzi az okozatot) és az ok és okozat *matematikai egyenlőségével*, vagy mondjuk így: a pontos „matematikai *egyenlőség*”-gel. Hogy kielégítő-e ez a legegyszerűbb okság-értelmezés a fiziológiai processzusok terén: nem sajátképen a pszichológusnak a problémája. Bizonyára nem kielégítő (és bizonyára a „statisztikai” törvényszerűség, sőt ezentúl talán a „célszerűség”, stb. is számításba vonandó) — de e kérdés tárgyalása nem tartozik a lélektan körébe. Reánk csak egyfelől annak hangsúlyozása tartozik, hogy mellőzhetetlen a lélektanban is a „fizikai” vagy „mechanikai” okság determinációs területeinek respektálása: hiszen érzékléseinknek és minden eszméletünknek fizikai-fiziológiás okai és előfeltételei is vannak és egész pszichés életünket csak mint *szomatikusan is feltételezettet*, determináltat tudjuk kielégítően értelmezni. De főképen reánk tartozik másfelől annak kidomborítása, hogy ez az oksági viszony mennyire nem elegendő az *életés* „lelki” lefolyások és történések teljes értelmezhetésére, vagyis annak hangsúlyozása, hogy a lelki életben le kell tudni számolnunk egy *életés-dinamikus* okság fogalmával és determinációjával is. Nem szorosan idetartozó, de messzemutató kapcsolatainál fogva megemlítendő tétel, hogy az életés-dinamikai okságnak ha nem is világos fogalma, de eredeti *átélése* voltaképpen egy logikai és fejlődési *prius*-szal bír a fizikai okság elszegényített

Életes-dinamikai
okság.

fogalma felett¹⁴¹: bármi, minden „okság“ fogalmát csak a mi magunk életes-lelki közvetlen ok-okozati *hatás-élményeink* alapján vagyunk képesek kialakítani. Más oldalról viszont, úgy ítéljük, értelmünkben a *logikai* „ráció“ (alap-következmény) szerint való szükségszerű viszony bír primátussal a fizikai ok-okozati felett. A logikai szükségszerűség szerint való kapcsolás *legvégső* értelmi evidenciát fejez ki: ezen az [eredetileg a (logikai) alap-következményi] evidencián alapul mind a fizikai, mind az életes oksági viszonylatokhoz kapcsolódó *szükségszerűség-érzésünk* és elvárásunk: éppen azért beszélhetünk egyáltalában kauzális „törvény“-szerűségekről, mert az egyszer megismert ok-okozati viszonylatokat minden *megfelelő* konkrét esetre vonatkozólag *szükségszerűen* érvényesülőeknek — és így az okból, vagy ok-komplexumból az okozat előállítását „törvény szerint“ (ami itt annyit, mint *föltetlenül*), szükségszerűen előállandónak — várjuk és elvárjuk, és amennyiben várakozásunkban csalódtunk volna, *nem magában a törvényben* (abban t. i., hogy törvény *van* és törvény érvényesül) rendül meg a hitünk, de vagy *törvénymeglátásunk*, — felfedésünk helyességét vonjuk kétségbe, vagy valamely figyelmünk és számításunk alá nem vont tényezőnek (szintén az ok-okozati láncolatban érvényesülő) hatását, esetleg éppen (a hatásuk tekintetében számításba vont tényezőkével) *ellentétes* hatását, gyanítjuk és tételezzük érvényesülőnek.

d) Csak az *életes* lelki okság determinációs körében maradv, kérdezzük: mely jegyek azok, amelyek ezt az okságot elkülönítik a régibb tudományos szemléletekben (így ma is a szellemtudományos szemléletek kritikai vitáiban) oly centrális szerepet játszó egyenlőségi októl? Az életes lelki okságban is természetszerűen megmarad *korlátlan* jelentősége az *idő egy-másután* tényének. A matematikai egyenlőség, „*egyenletszerűség*“ azonban a centrális figyelem körén egyáltalában kívül eső kérdés is: pl. éppen nem várjuk el, hogy akarati elhatározásunk után következő megfelelő cselekvéseink tömege vagy intenzitása mintegy *matematikai számszerűséggel* feleljen meg az elhatározás nagyobb vagy kisebb fokának. Sokkal inkább az a helyzet e pontban, hogy akarati elhatározásunk inkább csak *kiváltó ok*, amely a reakció *bekövetkezesét*, ám nem annak *erőfokát* szabja meg (mint pl. a fizikai világ oly történéseiben, amelyekben a kiváltó inger erőfokától nem függően történik azonnal a legnagyobb, *maximális* reakció, az explózió és amint ily jelenségek sajátosan jellemzőeknek tetszenek *fiziológiás* processzusokban és már a sejtek élettanában — „minden vagy semmi“ elve: *Verworn-Vész*). Nem érezzük szükségét annak se, hogy az akarati elhatározásunkra kiváltódott okozatot az (elhatározásunk által manifestált lett, addig látens) *egyéb „energia“-tömegekkel* mint „ható“ okokkal matematikailag egyenlősítsük. De ezzel szemben benne van az életes lelki okság fogalmában annak lehetősége, hogy

Az „életes okság“
sajátos jegyei.

magának a *hatás* tényének közvetlen bizonyosságát átélhessük (amihez semmi *külső* történésben közvetlenül hozzáférni semmiképpen nem tudunk), benne van a dolgoknak mintegy *egymásból* előállása közvetlen érzése (érzésemből fakadónak — nemcsak *ő általa*, ám valami másból, kiváltottnak — érezhetem, hogy indulatomban valakit megbántok, hogy írni kezdek egy tiltakozó vagy kifakadó vagy lelkesülő levelet stb. — ez az érzés esetleg csalóka; v. ö. a csak „kiváltó” oksági szerepről az imént mondottakat), benne van a *szükségyszerűség természetes föltétlenség*-érzése, benne van — sajátos jegyként, oly jegyként, amelyhez a fizikai okság determinációs láncolata semmiképp nem tud hozzáférni — az okozatnak az okkal szemben való *másféleségének*

Életes ok és fejlődési determinációk.

közvetlen átélése. Ez az életes lelki okság nem áll meg értetlenül a *fejlődés* jelenségei és a visszafejlődés jelenségei előtt, amelyekben az előálló *többel*, illetve *kevesebb* az egyenlőségi okság közvetlenül nem tudna mit kezdeni: az *örökölt* konstitúciós alapból *természetes szükség*gel értelmezhetőnek érezzük a gyermek, majd a felnőtt kifejlődését, majd visszafejlődését, involúcióját, mint éppen *életes fejlődés*-jellegzetességet. Magának e fejlődésnek elkülöníteni képesek vagyunk éppen sajátosan *pszichés törvényszerűségeit* is: így az *értelmi* fejlődés törvényszerűségeit vagy az *érzelmi* fejlődéseket, pl. a vágyét vagy a szenvedélyeket vagy az *etikai* nemesülés fejlődés-útjait és törvényeit vagy általában a pszichés fejlődés és magasabbértékűségeire jutás törvényszerűségeit — a magunk életlátása szerint: egy szükséges „*altruista sík*”-ra (helyesebben „*allocentrikus*” síkra) való eljutás útján.¹⁴² Ez a lelki okság nem *feltételeket* vagy *körülményeket* hangsúlyoz, amelyek előfordulása esetén valamely okozat (mintegy nem is tudjuk, miből és igazában miért) előáll, de éppen magát a hatást és a ható okot külön hangsúlyozza és csak *másodlagosak* számára a

Az életes okság magát a „ható” okot, nem a hatás körülményeit vagy előfeltételeit fejezi ki.

körülmények, amelyek között a hatás történik és lelki *lényege szempontjából éppen így másodlagosak* azok a szomatikus (és egyéb) *előfeltételek* is, amelyek e hatást egyáltalában lehetővé teszik. Természetes azonban, hogy a *teljes* tudományos értelmezéshez ezek felkutatása, de legalábbis el nem feledése is hozzátartozik, bár, amint még tárgyalatni fog, bizonyos határok között pl. igen sokszor jogos a lélektani értelmezésekben csak a *lelki körön belül való* értelmezés, mintha a fiziológias és általában szomatikus előfeltételezést egészen figyelmen kívül hagynók. A körülményektől függ, hogy egy adott konkrét esetben szükséges-e visszamennünk a fizikális-szomatikus oksági láncolatok síkjáig is. Így pl. ha valakinek értelmi, morális képességeiről, életbeállítódottságáról keresünk képet alkotni magunknak abból a célból, hogy őt a gyakorlati életben képességeinek és egyéniségének megfelelő helyre állítsuk, rendszerint elegendőnek érez-

zük pszichés világának és pszichés jegyei egymásközi determinációs viszonyainak vizsgálatát, ám adott esetben szükségessé válhatik esetleges külső okokat is tekintetbe vonnunk: nem is csak az *élő környezet befolyásoló* hatását, de még esetleg *fizikális, biokémiai* okokat is — egészségi állapotot, esetleg még éghajlati, sőt étrendi, táplálkozási, stb. okokat is (elégtelen vagy mérszben vagy vitaminokban szegény táplálkozás, stb., a belső szekréciós működés rendellenességei), stb.

A lélektan többféle oksági meghatározottsággal tartozik számolni.

e) A mondottak tanulságaként néhány általános elvet összegezzünk: (1) A lélektanban az oksági viszonylatoknak *minél nagyobb teljességével és sokféleségével* kell számotvetnünk — csak bizonyos

meghatározott esetekben elégedve meg az *összes* oksági determináció-féleségek közül csak *egyiknek* vagy másiknak kifejezett kutatásával, ám egyéb oksági determinációk meglétéről és érvényesüléséről ilyenkor se feledkezve meg. Feleletet kell keresnünk tehát nemcsak az okozatnak mely *körülmények* vagy *előfeltételek* mellett való előállításának kérdésére, de a *miből* és *miért* kérdésére is (— e problematika foglalja magában a lelki „motiváció” még tárgyalandó kérdését —) s másfelől sokszor többé-kevésbbé háttérbe kell szorítanunk matematikai *egyenletszerűségi* igényeinket, így pl. már akkor is, amikor a *fejlődésnek* is az éppen *életés-pszichés* szempontokból lényeges sajátos törvényszerűségeit kívánjuk felfedni.

(2) Bármennyire sajátos így az életés-lelki oksági determinációs kutatás — amelyik a *hatás* közvetlen átélésén, az okozat *más-ságának* és a fejlődés *többségének* közvetlen átélésén, (mint végső és szükségszerűségeket determináló tényeken) veti meg a lábát —, mégse ítéltetjük jogosnak a fizikai és a pszichés világban érvényesülő oksági determinációknak *lényegszerinti* éles-merev másféleségét. Fel kell tennünk, hogy a világmindenség *minden*, bármilyen „külső” vagy „belső” ismeretkörbe tartozó befolyásait, a fizikaiakat, kémiaiakat, életeseket, lelkieket *ugyanazok* az „oksági” törvényszerűségek determinálják, mint ahogy lényegszerint csak egyféle mennyiségi, téri, idői törvényszerűségek determináló hatásai érvényesülnek a külső és belső pszichés fennállások és történések világában. Nem üres és tetszetős-kényelmes általánosítás e feltételezésnek jogosul állítása, de a konkrét tapasztalati tényeket, azok *teljességét*, mind a „fizikai” és fiziológiás, mind az életés és lelki világban, egyedül kielégítően értelmezhetőnek tetsző feltevés. A pusztán *egyenlőségi* okság a *fizikai* világban se elégíthet ki egymaga — nem kívánva e nem-pszichés problémában elmélyülni, csak a mi magunk pszichés problémáihoz közeledő *fejlődéses* növekvésnek, az *élő célszerű* mozgás-

Az oksági törvényszerűségek szempontjaiból igazában nem adódik a fizikai és a pszichés szféra éles-merev elkülönítése.

sorozatainak, de bizonyára jogosan éppen így a fizikai és kémia történések bizonyos *irányzottságainak* tényeire utalunk —, és a legbensőbbben *lelki* életet is meghatározzák *mechanikai* oki tényezők. Ami centrálisan fontos az életes-lelki és a nem-életes okság elkülöníthetősére, az inkább az uralkodó *szempont* kérdése¹⁴⁸: hiszen értelmező szemléletünkben a hangsúlyt helyezhetjük a körülményekre és előfeltételekre, amelyek között valami, mint okozat, előáll és ezzel kapcsolatosan az oknak az okozathoz viszonyított egyenlet-viszonyaira, de helyezhetjük a hangsúlyt — mintegy belülről, magából a változás alanyából indulva ki — éppen arra is, *ami* (megfelelő körülmények és előfeltételek mellett) változik, módosul, fejlődik, ami hat és ami eredményeztetik. És amint adott esetekben a fizikai világban is a *kiváltó* „ok” maga nem determinálja az okozat matematikai értékeit, de ezeket az értékeket csak másfajta „dologból”, pl. a robbanó anyagban *magában* tartalmazott látens energia-értékekből tudom értelmezni, akként — de még gazdagabban és állandóan — keresztezik egymást *többféle* oki viszonylatok a lelki történésekben is.

f) A benső, a *pszichés körön belül* maradó determinációk szerint való értelmezés, amely adott esetben megengedheti egy általános életes és egy sajátosan lelki determinációs sor elkülöníthetését, (— v. ö. pl. az *értelmi* [így *logikai*] kapcsolások és az életes ösztön-irányokba eső [ok-viszonyos] érzelmi fejlődések kétféleségét; *e* kettősségben is azonban mély sajátos egymásnak való — életes és énes — megfeleléseket fedezhetünk fel —), ez a pszichés körön belül maradó értelmezés azonban maga is rejt további tisztázandó problémákat, csak magával a dinamikus oksági viszonylattal kapcsolatosan is. Így 1. valamely lelki okozatnak *valóságos* benső lelki oka nem ugyan-

<p>Valóságos lelki ok és tudatos motívum.</p>

az, mint az a „*tudatosított motívum*”, amellyel maga az átélő egyén azt értelmezi. Természetes, hogy korántsem mindig szándékos (vagy akárcsak „tudatos”) hamisításokkal állunk ilyenkor szemben — csupán az igazi okoknak szubjektív tudatunk előtt való helytelen, hamis tükröződésével, amelyik alapulhat vagy inkább csak a valódi okok felismerésének tárgyi, objektív nehézségein, vagy inkább érzelmi (katathymias) stb. okokból eredő illúziós csalódáson. Teljes jóindulat és igazságvágy mellett is előfordulhat, hogy igazában *más* okokból cselekszünk valamit, mint amelyekből cselekedni vélünk és mint amely okokkal e cselekvést önmagunk előtt is tudatosan indokoljuk, „*motiváljuk*”. Bármilyen természetes, egyszerű és könnyen megérthető e tétel, igazságával igen sokszor nem számol a lélektan és a fizikai (mechanikai) okkal a *tudatosított motívumot* állítja sokszor szembe. Csakhogy igazában *soha nem* a *tudatos motívum*, mint ilyen, a valóságos dinamikus lelki ok; e tudatos motívum az igazi benső oknak a legjobb esetben is csak helyes vagy helytelen tudati tükröződése. Am így felmerül a

kérdés: a motívum, mint ilyen, pl. a tudatos *szándék* vagy az elhatározás, vagy még élesebben kifejezve: a pusztán tudatosulás, egy *értelmi* elképzelés, egy gondolat, egy szándékul, elhatározásként való tudat belejátszhat-e és hogyan játszhat bele a *valóságos* lelki történések hatás-láncolataiba, másképp kifejezve: válhatik-e és miképpen a tudati „motívum” életes „kauzává”? Hiszen a *tudat síkja* más, mint a *valóságos ható okok síkja*. Ám a két sík között mégis kapcsolat van és a kapcsolatot szerintünk az biztosítja, hogy minden, ami tudatunkban felmerül, *már e tudatban felmerülése által*, egyúttal *valóságosan* ható okká is válik — fiziológiás közvetítéssel —: egyfelől szükség szerint kivált újabb pszichés — esetleg talán csak igen erőteljes — mozgalmakat (pl. asszociálódásokat, eddigi tapasztalások emléknymainak módosulását, hangulati, figyelmi, érdeklődésheli, beállítódási, stb. változást), másfelől hozzá, az „én” érdekeitől, aktuális konstellációs helyzetétől stb. függően, aktivitásra kész életetes-pszichés tendenciák kapcsolódnak: *neki megfelelő* pszichés tendenciák aktiválódnak, (amelyek számára mint „kiváltó”, felszabadító ok szerepelhet a tudati motívum). Egy-egy gondolatnak, gyakran csak egy-egy „szónak” tudatunkban felmerülése (sokszor csak egy meghatározott külső tárgy érzéklése is) valósággal varázslatos hatású *kulcs-szava* lesz (— a felteendő általános egyéni-lelki rezonancia és a végső egyéni egységes szervezettség tényéhez is kapcsolódóan —) hatalmas lelki felindulásoknak, az e szóhoz, gondolathoz, tárgyhoz eddigi tapasztalataink alapján kapcsolódó asszociációk által s a (külső tényezőktől is befolyásolt) pillanatnyi pszichés helyzettől is meghatározottan. *Minden* tudatosultság — „eszmeleti” tartalmán és az esetleg hozzákapcsolódó tudatos célokon és szándékokon kívül — egyúttal valamely fokban *beleavathozik* a *valóságos* lelki hatásviszonyokba is, valóságos feszültségeket old fel vagy idéz elő, kiválthat indulati kirobbanásokat, megindíthat újírányú benső szerveződésfolyamatokat, egyszerre koncentrálhatja valamely ponton az „én” összes pszichés energiáit, figyelmét, érdeklődését, stb. Természetes azonban, hogy csak igazában soha se teljesülő *véletlen* lehetne, hogy az ilyenkor valóságosan előálló pszichés mozgalom pontosan *ugyanaz* legyen, mint amit magunkban róla tudatosítunk, már csak azért is, mert tudatos, önmagunknak is vallott és bevallott *céljaink* is csakúgy nem fedik pontosan valóságos életes-pszichés céljainkat, mint ahogy tudatos *motívumaink* nem fedik a valóságos ható okokat. Ha pl. X urat egy kulcs-szóra elfogja az indulat és valakit a körötte lévők közül megsért: „tudata” mily szívesen lesz hajlandó nemes célok szolgálatába állított tetszetős igazoló álokokkal motiválni e cselekvést, amelynek pedig *valóságos* oka esetleg csak egy düh-ingerület és valóságos célja csak egy elégtétel-keresés vagy egy (esetleg értelmetlen) bántási szándék vagy egyéb hasonló volt.

<p>Tudatos motívum és valóságos lelki ok kapcsolódása.</p>
--

g) Problémánk elemzése jól szemlélteti a pszichés oksági viszonyok bonyolultságát, valamint a *tudati* tükrözési és a *valóságos lelki* történelmi sík *lényegszerinti* másszerűségét. De a két sík között éppen úgy megvan a járható és a *mindenütt mindig ugyanazonos* természeti lefolyástörvényszerűségektől meghatározott út és felfedhető kapcsolat,¹⁴⁴ miként a *szomatikus* folyamatok és a lelki történések között. Az általános értelmi, a téri, idői, mennyiségi determinációk érvényesülései egyfelől a külső (nem-lelki), másfelől a lelki síkon ezt a végső azonosíthatóságot bizonyítják. Csak a mi belátó tekintetünk elégtelen a konkrét eseteknek viszonylag (a *kutatók* képességeitől függő) nagyobb vagy kisebb tömegében e kapcsolatok felfedezésére; e tény azonban korántsem jogosít fel a fennálló *állandó* kapcsolatok *elvi* tagadására vagy akár kétségbevonására.

„Empirikus“ valószínűségek.

repet játszanak a szigorúan „kauzális“ értelmezéseken kívül különféle képen nevezett „empirikus“ törvényszerűségek, típusos szabályszerűségek, eseménnytípusok, „kollektív tárgyi“ szabályszerűségek, különösképpen pedig a *statisztikai* törvényszerűségek,¹⁴⁵ — amelyek általában mind csupán *valószínűségeket* és *empirikus gyakoriságokat* fejeznek ki. — Problematikájukkal e helyütt foglalkoznunk felesleges, mert a lélektanban tehető értékesíthetőségük, ítéletünk szerint, *sajátosan lélektani*, külön észrevételekre nem kényszerít: az *általános* ismeretelméleti és természettudományos problematika pedig nem tehető bevezetésünk sajátképeni problematikájává. Ezért tárgyalásunk e ponton rövidebb és vázlatosabb lehet és megelégszünk néhány alaptétel hangsúlyozásával: (1.) *Általános* ismeretelméleti szem-

Statisztikai törvényszerűségek.

ponthól nem látjuk igazoltnak a kauzális és a statisztikai törvényszerűségeknek egymással *szemb állítását*. Ha az összeegyeztetés egyes konkrét esetekben nem is könnyű, *általánosabb* ismeretelméleti, értelmiséglélektani és logikai megfontolásokból azt a felfogást tartjuk a legjogosultabbnak, amelyben való bizodalom *Planck* szemléletén is áttükröződik: a „*véletlen*“-eknek tűnő esetek mélyén is feltehető a kauzális szükségszerűség érvényesülése, csupán elemzéseink nem képesek ennek demonstrálására. (2.) A statisztikai törvényszerűségeket, mondjuk inkább: szabályszerűségeket a logikai törvényszerűségekkal is¹⁴⁶ — és, természetesen, az értelem általános végső lelki determináltságával — összehangzóaknak ítéljük. Sajátosan *lélektani* szempontból: a lélektanban nem érezzük oly jelentőségűnek e problematikát, mint pl. a fizikai világszemléletben. Egyfelől azért nem, mert ami a lélektanban az oksági viszonylatokkal kapcsolatos problémák terén a *legsajátosabb*, az

h) Az élettelen „külső“ világban is érvényesülő determinációkról szólva, fel kell említenünk, hogy az új természet-tudományos világszemléletben nagy szere-

ponthól nem látjuk igazoltnak a kauzális és a statisztikai törvényszerűségeknek egymással *szemb állítását*. Ha az össze-

az *életes-dinamikus okság*: ezt pedig minden eddigi tapasztalatunk *föltétlen* érvényűnek engedi tételezhetni, másfelől azért nem, mert a lélektanban magának ennek az életes okságnak is érvényesülésköre *viszonylag* kisebb (egyéb természetű: pl. struktúrális, logikai, jelentményes determinációkkal szemben), mint a fizikai történetekben. Mégis: éppen a *statisztikai* törvényszerűségek kimutatása korántsem elhanyagolható feladat, sőt a leg-hálásabb és leghasznosabb feladat mindig, amikor valamely meghatározott szempontból rendezendő tárgy-sor tagjai tipikus és domináns jellegzetességeinek megállapítására törekszünk: pl. a „13 éves” *húgy* gyermekek valamely téren adott szellemi teljesítményét vizsgálva, vagy egy „meghatározott társadalmi osztályba tartozó” szülők gyermekeit vizsgálva valamely meghatározott szempontból. Az ily vizsgálatok-adta adatok közvetlenül nem oki vagy logikus feltételezettségi vagy jelentményes értelmezést adnak, de elvezetnek *tapasztalati gyakoriságok* és átlagértékek, *normák* megállapítására, nagy jelentőségűek a „*normalitás*” övének meghatározására, stb.

11. Mielőtt a sajátosan lelki törvényszerűségekre térnénk rá, fel kell tennünk a kérdést: hogyan kapcsolódnak egymásba a már említett determinációk szempontjából a lelki és a nem-

A „külső világi”
törvényszerűségek általános lélektani jelentősége.

lelki lefolyások? Legelső kérdésünk az, hogy vajjon mind a felemlített objektív *külső* (téri, idői, oksági, gyakorisági) törvényszerűségek vajjon *mely szükség-szerűséggel vagy föltétlenséggel* determinálják a lelki élet különböző megnyilatkozásait? É ponton a következő általános tételt állíthatjuk fel: a fizikai-kémiai világot determináló viszonylatok a lelki történetek számára oly *lehetőség-kereteket* jelentenek, amelyeket a valóságos pszichés történet át nem hághat, amelyeknek keretein *belül* azonban a szükség-szerű pszichés eredmény éppen sajátos *bensően-pszichés* tényezők-től függ. Lehetséges, hogy hiába van meg a külső, érzéki ingerforrás, hiába épek érzékszerveink, hiába rendelkezünk az érzékléshez szükséges minden egyéb anatómiai és fiziológiai, így idegéletteni előfeltétellel — ha szórakozottak vagyunk, nyitott szemmel se vesszük észre az előttünk fekvő tárgyat, még ha tekintetünk éppen feléje irányul is, mint ahogy a hipnotizált személy se érzékeli (világos tudatossággal¹⁴⁷) a jelen nem levőnek szuggerált, de a valóságban előtte álló nyitott ajtót. Az „én” — sokszor bizonyos igen tág keretek között — mintegy uralkodni képes a fizikális-szomatikus determinációkon (némelyikük determináló hatását a tudat síkján egyenesen mintegy eltorzítja: — pl. tér-, idő-, motivációs- vagy célbeli-csalódások), általában e determinációk szabad érvényesülése korlátozott. Am ha az „én” mintegy *megakadályozhatja* bizonyos külső determinációk érvényesülését, azt, amit viszont *maga* tesz, csak *e determinációknak ellene nem mondóan* teheti, az csak *e determinációknak ellene nem mondóan* érvényesülhet. A tudomány nem ismer oly lelki

tényt, amely *ellene mond* fizikai vagy kémiai vagy fiziológiai vagy geometriai vagy matematikai vagy logikai törvényeknek. Az én megakadályozhatja ily külső determinációk szabad aktuális érvényesülését — *ugyanily* determinációs láncolatokba tartozó egyéb determinációk közbeiktatásával — de át nem hághatja őket, *ellenükre nem* cselekedhetik és csak úgy és olyat érzékelhet, *eszmélhet* is, amit és ahogyan e determinációk engednek. Az én a mechanikus determinációs lefolyások elé váratlan gátakat épít, zavaró és ellenhatásokat iktat közbe — ám ez új meg új énes eredetű hatások magok sem hághják át a fizikai-kémiai-matematikai törvényszerűségeket. Olyasformán szemléltethetnők — durva képpel — a helyzetet, mint annak a sokféle funkciót elvégezni képes gépnek működését, amelynek működését, amint az valamely irányban megindul, kezelője új meg új beavatkozásokkal szinte tetszés szerint térítheti újabb meg újabb irányokba: úgy „indult”, hogy a gép vizet fog fagyasztani, de ime, végül is felforralja a vizet — ám a gép bármilyen irányú működésében pontosan hódol a mechanikai törvényszerűséseknek. A valóságos értelmezések szükséges egysége megköveteli az összes tudományok körébe tartozó jelenségek *egységes* determináltságainak felvételét.

**A pszichés tiltás
szomatikus útja.**

12. E tapasztalati tényállás értelmezhetése ismét a pszicho-fizikai-fiziológiai kölcsönhatásnak, illetve a lelki „dolgok” organikus megalapozottságának ténye által történhetik: még akkor is a mondottfajta fiziológiás stb. determinációk (is) érvényesülhetnek, amikor az én *megtagadja* pl. valamely várható pszichofiziológiai processzus teljes eredményű lefolyását: az én e tagadása vagy tiltása maga is a pszichofizikai processzus útján hat, vagyis az én maga is az érvényesülni nem engedett determinációféleségek igénybevételével eszközli a tiltást, úgy hogy ilyenkor a fizikális „energia”-összeütközés eredőjeként értelmezhető a valóságos végső eredmény: vagy a tiltás diadala vagy egy kompromisszumos illúzió vagy — az énes akadály relative nagyfokú erőtlensége esetén — az énes tiltás „teljes” eredménytelensége: pl. a nem-sikeres meg nem látása egy tárgynak, a nem-sikeres meg nem hallása egy hangnak, a nem-sikeres nemi-érzékelése egy tű-szúrásnak, a nem-sikeres meg nem indulás egy síró kéregetőnek helyzetén, a nem-sikeres nem haragvás egy sértő megjegyzésre és így tovább. Általában sehol nem tud a tudomány arra mutatni, hogy a lelki sík áttörné, áthágná a fizikai, mennyiségi stb. determinációk körét: sok eset van azonban, ahol — talán csak még ma — nem tudjuk kielégítően kimutatni, hogy az én tiltó vagy módosító szava is éppen a fizikai-fiziológiai determinációknak megfelelően hat. Hogy *mindig* így történik-e? Nem állíthatjuk. De: exakt bizonyítékok csak *mellette*, és ellene egyetlen bizonyított esetben se, szólnak. Kedvező alkalom kínálkoznék e ponton tüzetesebb elemzés alá vonni a

pszichés energia fogalmát is (és annak mintegy az egyes sejtek, orgánumok és funkció-egységek fiziológiás energetikai jellegzetességeiből való összetevődését), de e kérdést — bármi nagy jelentőségű is az a *fiziológiai*-pszichés kapcsolatok szempontjából — a *sajátosan lélektani* viszonylatok megértésére nem tartjuk legelsődrendű jelentőségűnek. Ezért ez alkalommal csak annyit hangsúlyozunk e tárgyban, hogy ha sikerülne is a pszichés energia összetevődéseinek és elosztódásának minden „titkát” idegéletani és egyéb szomatikus alapon értelmezhetnünk, az életnek magának és a léleknek végső titka azért mégis újat jelentő titok marad — miként minden végső új kvalitás —, mert amint *csak* a fizikális-kémiás világ törvényeiből és jellegzetességeiből a feltételezhető bármi sokféle kapcsolat ellenére sem vagyunk képesek *általában* levezethetni — amiként már láttuk — az életesség és a lelkiség sajátos jegyeit, a mechanikai *energetikai* viszonylatok ismerete se elegendő elsősorban az élet és a lelkiség *fejlődés*es gyarapodásainak (és visszafejlődési csökkenéseinek) értelmezésére. Ezek a jelenségek végső okaikban, *túlmutatnak* a mechanikai szférán, a spontán mozgást meghatározó önellátó, autoregulációs, kiteljesítő és visszafejlesztő egyedi életelv végsőbb principiumára. Egészen külön „pszichés” energia tán nincsen is: *egyetlen* determinációs rendszer uralkodik az egyed, az én életességének egészén: végső — bár a sajátosan pszichológias szemléletben gyakorlatilag egyes esetekben figyelmen kívül hagyható — fokon a legbensőbbben „lelki” (pl. „tudatos”) énes energia-koncentráció is szomatikus determinációkra támaszkodik. Természetesen az *átváltódás* maga is testből pszichés folyamattá, és főleg fordítva a pszichés szférából fizikai-kémiai testi mozgásokká, szintén energia-felhasználást igényel és ezekkel az átváltódásokkal a legérdekesebb jelenségeknek egész sora kapcsolódhatik, a lélektani problematika váratlan gazdagodását is jelenthetve: így, amint *Giese* legújabb kísérletei (amelyekről az 1933. évi lipcei német lélektani kongresszuson számolt be¹⁴⁸), bizonyossá látszanak tenni, a pszichés *tudatállapot* változásai a testből kiáradó *hőhullámok* elosztódását, hullámhosszát és bizonyos egyéb jellegzetességeit módosítják.

13. Gyakran világosan elkülöníthető a tisztán lelki dologféleségek közé ékelődő szomatikus-fiziológiás proceszszus, úgy hogy pl. *a*) az indító kiváltó, dinamikus ok: *lelki*, *b*) ez a lelki ok azonban a fizikai kauzalitás viszonylataiban értelmezhető *fiziológiás* lefolyásokat indít meg, hogy azok eredményeképpen *c*) újra *lelki* eredmény álljon elő. Ilyen esetek egy nagy részében (ahol t. i. a sokféle fiziológiás-szomatikus hatástényezőknek be- és kapcsolódása — „átváltódása” — akadályokra nem találó *automatikus* módon történhetik) a sajátosan *lélektani* értelmezés, bizonyos határokon belül, jogosult arra, hogy a mintegy közbeiktató

<p>Fiziológiás és lelki determinánsok egy- máshoz kapcsolódásai.</p>
--

fiziológiás kapcsoltságot — azt csupán hallgatólagosan feltételezve — „normális” esetekben figyelmen kívül hagyja, hogy az *eredő* „lelkit” közvetlenül az *indító* „lelkiből” szükségszerűen következőnek értelmezze és hogy ilyképen bizonyos jelenségek, pszichés következtetések eseteit, csoportjait úgy tekintse, mint *csak a lelki síkon belül* és zárt determinációs láncolatban értelmezhetőket. A lelki élet igen kiterjedt köreibben lehetséges az ilyen tisztán lelki síkon maradó értelmezés. Ilyenkor azonban — az ismeretelméleti *teljesség* szempontjából — nem szabad a következő tényekről megfeledkeznünk: 1. értelmezésünkben nem vagyunk egészen pontosak, egészen *szabatosak* (hiszen a *kezdő* és a *végző* lelki között *fiziológiás közvetítés* kapcsol), 2. az *indító* lelki oknak magának is *szomatikus-fiziológiás* előfeltételei vannak, 3. az *egész valóságosan lefolyt* processzus (a *végző* pszichés eredménnyel együtt) a zárt *szomatikus-fiziológiás*, determinációs láncolatban való értelmezhetést is megköveteli. (Természetesen: a pszichés jelentőség és értékelés szempontjából ez az utóbbi értelmezéslehetőség és követelmény lényegszerint közömbös; a tisztán lélektani értelmezés sajátos szempontja — amiként már kidomborítottatott —

Konkrét példa elemzése.

lényegszerint *más*, mint a szomatikus-fiziológiás értelmezése.) — Egyszerű példát adva: elegendő ideig tartó fixált „*piros*” szín-érzéklésre, bizonyos meghatározott körülmények között, (utóképp) a „*zöld*” szín érzéklésének „illúziója” vagy „káprázata” következik. E történés determinációs láncolata lelki élménytől (piros szín eszmélése), lelki élményig (zöld szín eszmélése) terjed, de közbeiktatódik a fiziológiás közvetítés, amelyre vonatkozólag fennáll az a fizikai-fiziológiás kauzális determináció, amely szerint meghatározott körülmények (mint feltételek) között oly fiziológiás eredmény (okozat) áll elő, amely magával vonja — az eszméleti (tudati) tükröződésnek a szomatikus-fiziológiás történésekkel való sajátos kapcsolatainál fogva — a lelki „érzékelés” síkján a zöld szín-élménynek, mint pszichés kvalitásnak, kiváltódhatóságát, ill. tényleges kiváltódását. Egyszerű példánkon jól megfigyelhető legelőbb az, hogy (1) a *piros* szín lelki *élménye* kiváltó okául tekinthető bizonyos idegéletani (és egyéb fiziológiás) folyamatoknak, amelyeknek (2) egymásközötti *további* egymásutánja a „*természettudományos*” *oksági* viszonylatokban értelmezendő (az „ingerület”-nek ilyen és ilyen körülmények között ilyen és ilyen továbbterjedése, ezek és ezek a feltehető agyi központi fiziológiás — mechanikai, energetikai, kémiai bomlásos, elektromos, stb. — változások), hogy végül (3) a fiziológiás lefolyás kiváltsa a pszichés „*zöld*”-*élményt*. De (4) maga az indító piros élmény csak úgy váltódhatott ki, ha e *kiváltódás fiziológiás-szomatikus előfeltételei* is (érzékszerv, ingervezeték, agyi központ, stb.) megvoltak, (5) az egész valóságos történés így *zárt fiziológiás-szomatikus eseményláncolat*ként áll előttünk, azzal a sajátos jelleggel

A „zárt” pszichés körben maradó értelmezhetések valódi értéke és határai.

azonban, hogy a) e szomatikus processzus egymást követő bizonyos fázisai kiválthatnak *sajátos lelki* tudati tükröződések és sajátosan lelki reakciókat is és hogy b) magukra a szomatikus lefolyásokra

éppen a *tudatosulás* ténye és a lelkien benső *énes reakció* jellege is *befolyást* gyakorol. — A fiziológiás processzus, amint a példa jól mutatja (6) a lelki síkhoz való mind kezdő, mind betegező tapadó pontjain *kiváltó* okként kapcsolódik a lelki szférába, mégis — csak pszichés szempontból — a mondott jelenségnek normális esetekben rendszerint, *tapasztalatilag* szabályszerint, való bekövetkezése folytán — jogos marad az az értelmezés, hogy a piros szín-élmény mintegy maga váltja ki, bizonyos körülmények között, a zöld élményt. Ez értelmezésben — amely tehát nem szabatos, de *praktikusan* igen gyakran kielégíthet — csak a „bizonyos körülmények között” kifejezés által rejlik utalás a valóságosan érvényesülő determinációs viszonylatok *nagyobb* teljességére. — Kiegészítésként egy-két példáját adjuk *más sorrendű* pszicho-szomatikus kapcsolatoknak: ha iménti példánkban a következtetések rendje a) ez volt: *lelki-szomatikus-lelki* b) az *érzékelés* főként a *szomatikus*ról a lelkire, c) a tudati *eszmélet*tartalomtól kiváltott *törekvés* viszont a *tudatos lelkiből* a szomatikusra és a nem-tudatos lelkire gyakorolt kiváltó hatást is szemléltethetik. A példák könnyűszerrel volnának szaporíthatók. A kölcsönhatások e többfélesége kellő szétkülönítéssel rendszerint nem vizsgálhatók és főképen csak a *szomatikus*ról a *tudatosra* való hatások tételtek kellő módszerességű és exaktságú („pszichofizikai”) experimentális vizsgálatok tárgyaivá.

A sajátosan pszichés determinációk.

14. Mind az eddig tárgyalt determináció-féleségek azonban korántsem teszik a lelki törvényszerűségek összes osztályait. Az eddig nem tárgyalt sajátosan pszichés determinációs láncolatokat a következőképen kísérlelhetjük meg csoportosítani: sajátos lelki *strukturális* viszonylatok (köztük a *részegész* viszonylatok is), *célszerűségi* (cél-eszközi) viszonylatok, a különféle (szűkebb értelemben vett) *értelmi*, gondolati determinációk (pl. értelmi dolog- és viszonykategóriák, evidens nyilvánvalóságok, logikus következtetések — v. ö. a végső értelmi determináltságokról mondottakat: 88–89. l.) — ; szimbolikus értelmi viszonylatok stb.), *énes* viszonylatok (az én középponti determináló szerepére utalók), *tudattükröződési* és tudati *szerveződési* determinációk, *fejlődés-*determinációk, ezenfelül mind e viszonylatok *egymásközötti kapcsolódásai* (és *nem-pszichés* viszonylatokhoz való kapcsolódásai — amint ilyeneket a fentiekben is tárgyaltunk már). Természetes, hogy nincs terünk e bármilyen érdekes és eleddig csak igen töredékesen (és ritkán) átgondolt problémák részletezésére. Részleges tárgyalásukat azonban — márcsak a problematika újszerűsége miatt is — mégis célszerűnek véljük.

**Struktúrális deter-
minációk.**

15. Már a fizika világában is vannak, amint *Bognár Cecil* is kidomborítja: „nem történetjellegű“ összefüggések, amelyekre nem alkalmazható az *oksági* kategória.¹⁴⁹ Így pl. a parabolikus *pálya*, amelyet a ferdén elhajított test leír, már nem történet-folyamat, de a parabola irányvonala, fókuszsa, vezető sugára között mégis állanak fenn törvényszerű összefüggések. Ha azt kérdezem: milyen fajtájúak ezek a törvényszerű összefüggések, röviden azt felelhetem: *struktúrálisak*. Amint e munka előbbi fejezeteiben már hangsúlyoztatott: a struktúráltság kategóriája oly végső értelmi kategória, amely több-kevesebb teljességgel minden eszméletünkre (és eszméleteink összeségére is), és így, természetesen, minden egyes tudománytárgyra és minden tudományra is vonatkoztatható. Az értelmünkkel feltehető végső „elemszerűségek“ kivételével minden dologféleség bír valamely struktúrával vagy organizáltsággal: a struktúráltsági viszonylatok szempontjából való vizsgálódás tehát bármely tudomány terén hasznosítható. A különböző tudományokban különböző igények

**A struktúrák kez-
detei.**

fakadnak a struktúra-vizsgálati szempontokból, amit könnyebben megértünk, ha meggondoljuk, hogy *a)* voltaképp már a *számsorok*, matematikai egyenletek és hasonlóak is struktúrákat tárnak elénk és hogy, czentul, *b)* minden lehető reláció (a csak két dolog közötti legegyszerűbb viszonylat is) igazában már (hármis egyszerű) *struktúrális* képlet is: a viszonytagok (mint struktúratagok) között éppen a köztük eszmélt viszonylat az egybeszervező és általában struktúráló tényező. Úgy is mondhatnók: a legegyszerűbb struktúrák a bármely reláció által egybefogott két elemszerűségnek (mint relációtagnak, reláció-hordozónak) relációs egységei. A fizikai világban struktúrákat fejeznek ki az összes egyenletszerűségek: a fizikai fogalmak egymásközi viszonyait kifejező egyenletek, amelyek, mint általában a struktúrában való szemlélet, mintegy a *leírásnak* egy *mélyebb síkját* jellemzik. A struktúrábenszemlélés valóban, minden téren, egy mélyebbsíkú leírás. A *téri* struktúrák nagy jelentőségét (pl. a geometriában, de a fizikában is — v. ö. pl. éppen az elhajított test „pályáját“ —) felesleges volna külön kiemelni, az is nyilvánvaló, hogy teljes joggal beszélhetünk külön *kémiai* struktúrákról, épp így különfajtájúak — egészen más (nem egzisztenciálisan fennálló) „dolog“-féleségre vonatkozóan — a *logikai* struktúrák (pl. fogalmi, osztályozási, tételviszonylatok) és ez utóbbiak is, talán minden lényeges jegyükben, a térben grafikus jegyekkel épp oly exaktan leképezhetők is, miként a geometriai vagy a kémiai viszonylatok és struktúrák.¹⁵⁰ Könnyen belátható ily analógiák után, hogy joggal beszélhetünk sajátos fiziológiai, ezentul pedig sajátos „pszichofizikai“, helyesebben *pszichofiziológiai* struktúrákról is, amely utóbbiak összessége a „*pszichofiziológiai* egymásnak megfelelés“

nagy egészét teszi, hogy rajtuk is túlmenően jogos maradjon az egész megnyitási-fizikai-kémiai-életes-lelki-logikai világnak a „mindenségnek“ (értelmünk számára) legnagyobb struktúrális egységében való ideális értelmezhetése. — A tisztán *lelki* struktúrák köreire térve át, ezeket a legvilágosabban *eszméltéseiteink*, tudatosultságaink rendszerei (pl. érzéklésfésélyeségeké, gondolatoké — és „igazságoké“ —, tudatosított érzésfésélyeségeinké) és mindez eszméltései rendszerek összesedő egységes „tudatrendszere“ tárja elénk, amely tudati rendszer mögött, annál „mélyebb“ síkon azonban a lélektan meg kell látnia és vizsgálnia kell az eszméltétől, tudatosultságtól független („élmények“ mögötti) egyéb *objektív* lelki struktúrákat is, pl. életes törekvéseink egymásközi szervezetségét, valóságos (és nem a tudatosan bevalott vagy illúziósan képzelt) cselekvési rúgóink egymáshoz szerveződését, valóságos (nem tudatosan vallott) celrendszerünk szerkezetét, valóságos (nem tudatosan vélt) érzelmi beállítódásaink összerendeződését, értelmi érzékeink és képességeink valóságos struktúráját, stb. és, ezen túl, lelki életünk többet-kevésbé egységes egészének struktúráját. Az *egyéni* lelki életet kutatva, mind e struktúrafésélyeségeket *két* különbözö szempontból kell hogy vizsgálja a lélektan, mintegy kétféle struktúra-rendszert tagjaiként (— és ma még milyen messze vagyunk csak attól is, hogy e kettös szempont igazi jelentősége és értéke kellően öntudatosíttassék! —): számot kell vetnünk azzal, hogy (a) megvan mintegy *általános* vagy „abszolút“ vagy ideális struktúrája általában a lelkiségnek, az (emberi) értelmiségnek, az életes-lelki törekvésrendszernek és (b) vannak — az abszolút-általános struktúrák keretén belül és ezeket át nem hághatóan — *egyéni* különbözö, minden konkrét egyénben valamennyire más és más, reális-egyéni lelki struktúrák, értelmiség-struktúrák, törekvés-rendszerek, stb. — Megemlítjük még azt, hogy a lelki struktúrálásban is nagy jelentőségűek a *rész-egész* viszonylatok, amelyek legteljesebb értéke a következő fejezetnek a lelki „egészen“ belül elkülöníthető némely nagyjelentőségű „*rész-egész*“-nek vázlatos tárgyalásakor fog megvilágosodhatni, továbbá azt, hogy a lelki struktúrálások sajátosan *változatos* gazdagságúakká bélyegeztetnek különösképen azáltal, hogy már az értelmünk számára lehetséges *viszonyba állítások*, relációbavonások igen sokfélék. Ezeknek kivétel nélkül minden fésélyeségével éppen csak *egy* „tisztá“ tudomány, a *lélektan* kell hogy egyéb tényezőkhöz viszonyítottan is állandóan számot vessen: még a „reláció-elmélet“ is megelégszik pusztá felfedésükkel és nem törődik lelki érvényesülhetés-viszonyaikkal, a szűkebb értelemben vett „logika“ pedig

A legátfogóbb struktúra.

Tudati és objektív lelki struktúrák.

Általános és egyéni struktúrák.

A lelki struktúrák gazdagsága.

csupán *némely* relációval — így: részleges vagy teljes beletartozásiak, azonosságaiak, kizárásaiak — foglalkozik). — A *valóságos* és a *tudati* tükrözöttségi struktúrák egymást mintegy keresztező síkokat fejeznek ki, az *általános* pszichés és az *egyéni* pszichés struktúrák is keresztezik egymást. Ha mindezen felül számot vetünk azzal is, hogy a tudati lelki struktúrák a *vizsgálati*, beállítódási *szemponttól* függően is nagy mértékben változnak — az élet nagyszerű változatossága és sokfélesége valóban rendkívüli gazdagságban és mélységben ítéltető a struktúrális szempontokból is vizsgáló lélektan által felkutathatónak.

16. A *célszerűség*, teleologikus viszonylatok — amelyek nagy jelentősége a modern lélektanban legelőbb talán a pszichanalitikus irodalomnak Freudtól disszidens *némely* régibb megnyilatkozásában („prospektív” értelmezések, pl. az *álom*-fejtés terén is: így *Maeder*¹⁵¹, jutott nagy világosságú *részletezettebb* ábrázoltságához — rendszerint *szembeállítatnak* az okságiakkal. Magunk több helyen utaltunk arra, hogy az *életes* történetekben okság és céltság nem egymással ellentétes, de egymásnak *megfelelő* tényezők, egymással szorosan kapcsolt, így is mondhatjuk:

Okság és „céltság”
életes kapcsolódása.

korrelatív viszonylatok: az életes (– lelki) cél egyben életes (és életes-pszichés) mozgalmakat kiváltó és irányító ok. Az életes-dinamikus történetek oka az élőnek célok felé, életes céljai felé törekvése: a *törekvés* fogalma jelzi a legjobban életes célok és dinamikai okok kapcsolódását. A törekvés (impulzus, vágy, szenvedély, akarat, stb. formájában) *cél* felé irányzott, de egyben — e cél irányvonalában ható — dinamikai kauza: lefolyások, cselekvéssorok, beállítódások meghatározó *oka*. És minél „erősebb” egy célhoz való objektív hozzákapsolódása az én-nek (– a hangsúly ismét nem a tudatosultsági tényezőn, nem a tudati tükröződésen van: sokszor oly célokhoz ragaszkodunk a legerősebben, amelyeket tudatosan vagy határozottan megtagadunk vagy esetleg nem is vagyunk képesek magunk elé — pl. erős pszichés gátlások miatt — tudatosítani —), minél erősebb tehát valamely célhoz az én-nek hozzákapsolódása, annál intenzívebb energia-kifejlés fakad e célra-törekvéséből. Az életmozgalmaknak valóságos „*okai*” — így is mondhatnók — az életes *célratörekvések*: e tétel talán csak annyiban volna pontatlan, hogy nem juttatja kifejezésre a mozgásokhoz szükséges, de a törekvésnek *irány*-fogalmában megfelelő exaktsággal ki nem fejeződő *energetikai* tényezőket, amelyeket végső fokon az élő egyed *szomatopszichés* (testi-lelki) konstitúciós egysége és szomatopszichés kifejelettségi állapota értelmezhet. Így a cél az életjelenségekben egyben *reális ható ok* is, amely a lelki történeteknek a maga (mint cél) irányában való egymásbakapsolódásait, kifejléseit határozza meg. Eleve való, *eredeti* életes *megfeleléseit* tapasztaljuk a) az élő egyed *céljainak* és b) végső biológiai (– ösztönös) *törekvésalapjainak* (és egyúttal c) a

lehető életes mozgások [fizikai-kémiai-pszichés] *eszközeinek*). Az életmozgás összes tényezőinek ez *eleve való értelmescélszerű egymáshoz rendezettsége* érvényesül az egyedi életen túlmenően is: minden

Az életmozgás tényezőinek egymáshoz rendezettsége.

életnek egymáshoz rendezettségében, ezentúl pedig — de ez a kérdés már messze túlvezet Bevezetőnk problémakörén — az *egész mindenségnek* értelmünk elé, ideálisan, lepleződő egymáshoz- és egybeszerveződési viszonyaiban. És érvényesül ez az egymáshoz- és egyberendezés, természetesen, a *lelki* életben is: munkánk minden fejezete és minden egyes problémájának tárgyalása állandóan támaszkodik erre az értelmező elvre és egyben igazolja is azt. A fentiek jól láttathatják, hogy a valóságos pszichés „cél” fogalma is nem ú. n. fenomenológias vagy „fenomenáltipikus” fogalom (mint amilyen pl. a „kék érzet” fogalma), amely valamely *élménytartalmat* izolálna annak *tudatunk* előtt megvilágosodott mivoltában, hanem „*transz-fenomenális*”¹⁵² fogalom: tartalmát nem merítjük *közvetlenül* (tudatos) átéléseinkből, élményeinkből, de e fogalmat — a változó élménytartalmak, sőt

A végső lélektani értelmező elvek természete.

változó *objektív* pszichés tartalmak mellett és változó körülmények között is a lelki történetekben rejlő és érvényesülő valami *állandónak* jelzésére — a tapasztalatok értelmezésére kell (mintegy mesterségesen) konstruálnunk, mint a modern természettudomány sok alapvető fogalmát. E fogalom is tehát, miként a „pszichés én” fogalma, de mint maga a „lélek” fogalma stb., stb. is, a *tapasztalat* adatainak *értelmezésével* alkotott (mintegy azok *mögött* és *azokban hatóul* képzelt) konstrukció; egyfelől „*funkció-fogalom*”, amely, mint a természettudomány *funkció-fogalmi* általában, bizonyos típusosságot, szabályszerűséget — v. ö. pl. a természettudomány „*eseménytípusait*” is — rögzít meg, de másrészt ezen túl, *végső* értelmező principium is, amelyen túlhaladnunk a pszichés élet értelmezésében nemcsak nem szükséges, de nem is lehetséges. Terünk, sajnos, nincs rá, hogy az ezekben az utalásainkban kifejeződésre jutó tudományelméleti szemléletet tovább taglalhassuk: röviden azt az összefoglaló tételt állítjuk csupán fel, hogy mint *minden* tudománynak, a lélektan-*nak* is *végső értelmezés-elvei* kényszerűen csak „mesterséges” konstrukciók lehetnek, e mesterséges értelmező konstrukciók (értelmező fogalmak, eseménytípust, kollektív-tárgyi törvényszerűséget, stb. jelző fogalmak) azonban *két nagy csoportba* célszerűen osztályozhatók: egyik csoportjuk megelégszik *empirikus szabályszerűségek* puszta megállapításával (pl. „*statisztikai*” törvényszerűségek, eseménytípusok), másik csoportjuk azonban *végső értelmező alapokat* jelöl meg (mint a lelki dolgok értelmezésében az élet, a konstitúció, az én, az én-mély vagy én-csira, az autotélia, auto-

A végső értelmező elvek két alapcsoportja.

centricitás stb., stb. fogalmai). E két csoport *megfelel* egymásnak: a *második* — mint „mélyebb“ síkú konstrukciók csoportja — mintegy *értelmezi* az *elsőbe* tartozó szabályszerűség-állandókat vagy -típusokat, amelyeknél *megállania*, úgy ítéljük, *nem szabad* a lehető *teljes* mélységre törekvő tudománynak: — a lélektan mindkét csoportjakkal számolni tartozik. Ez a tételünk szolgáljon egyúttal annak a ténynek indoklására is, hogy Bevezetőnk miért keresi különösképen azoknak a *végső* értelmező elveknek hangsúlyozását, amelyekről a modern természettudománytól termékenyült új lélektani kutatások nem ritkán *túlságosan* is megfélelkeznek.

Az én-egység természetesen-életes korlátjai és megbomlásai.

17. Kellő hangsúllyal kiemeltük azonban már az előzőekben, hogy az élet fogalmával velejár a sohasem *teljes* azonosság, sohasem teljes egység, összhang, rendezettség, egész-jelleg. Az élet *fejlődésben* is megnyilatkozik ez a „nem-teljességi“ jelleg. Megnyilatkozik így abban a módosulásban is, amely az (igazi) életcélok és az egyre tagozottabban kifejlő közvetlenebb cselekvés-alapok egymáshoz megfelelése terén a fejlődés folyamán előáll. A ma emberében sok az oly törekvés, amely igazi életcéljai szempontjából célszerűtlen-értelmetlen. A fejlődés mind az érzelmi, mind az értelmi, mind az akarati szférában gyarapítja e széteséseket, amelyek — *relative erősebbfokú kifejllettség esetén* — a kifejezett „abnormitások“-hoz vezetnek. Az eredeti életes tendenciák továbbfejlődési és szétágazódási törvényszerűségei adják e jelenségek kielégítő értelmezését: ezért e kérdésnél, bármi rövid időre, meg kell állanunk. Tárgyalásunkat megkönnyítik az e tárgyban már az előző fejezetben tartalmazott azok a fejtegetések, amelyek a végső életes tendenciákkal foglalkoztak. E fejtegetésekben *másodlagos* tendenciák kialakulásáról is volt szó (így az alkalmazkodás, az önelfojtás tendenciáiról): ezek némelyének *túlzó erejű* kifejlődése már az egyéni (lelki) életre célszerűtlen-értelmetlen, abnormis életmozgásokra vezet, mint pl. az önelfojtás tendenciájáé. De bármely, eredetében még oly célszerű tendencia is, ha *korlátozatlan* érvényesülésre törekvése nem gátoltatik megfelelőképpen, egyoldalú dominanciájával oly súlyosan áttörheti a lelki összhang szükséges kereteit, hogy — más tendenciákkal összeütközve — „szubjektive is érzett“ abnormitásokba rendítheti az egyént, vagy legalábbis „objektive“ abnormis pszichés életet determinál. De a fejlődés, mindezekon felül, oly másodlagos hajlamok és törekvések kifejléséhez és megerősödéséhez is elvezethet, amelyek már *eredetükben is célszerűtlenek*, az egyéni pszichés élet igazi céljaival logikus-értelmesen megegyezhetetlenek voltak. Ilyenekhez könnyen vezetnek el a sokszor értelmetlen *érzelmi* kapcsolódások, — amelyek okai az érzelmek kibontakozásmenetében nyomozandók tovább¹⁵³ — és erősödésük legjelentősebb alapja az a pszichés determiná-

ciónk, hogy minden egyszer (bármikép) kiváltódott aktuális vágyunk, törekvésünk *egyéb tendenciáktól elszakadni* hajlamos és nagyfokú *önállósulásra* képes. Megfelelő benső támogatás mellett és — az egészséges-helyes, összhangzatos, egyensúlyozott lelki életre és fejlődésre szükséges — benső gátak hiányában ez az önállósulási hajlandóság és képesség az egyén pszichés egységére súlyos veszéllyel járhat, de viszont éppen így az eredetileg csak csekély mértékben az én-be szervezett tendencia megfelelő segítséggel, mintegy benső táplálással és az ellentétes tendenciák benső gyöngítésével az egyéni vagy, ezenfelül, a közösségi életre a leghasznosabb és legmagasabbrendű vezető tendenciává is erősödhetik. A tendenciák módosulhatásai, és mintegy korlátlan kiélést lehetővé tevő önállósulásra törekvései, egyként válhatnak forrásává a leggyászosabb és a leghasznosabb lelki fejlődéseknek: e ponton világosodik meg teljességében a kellő mélységből ritkán tudatosított óriási jelentősége a helyes nevelésnek, az „akaratfejlesztés” lehetőségének, a magunk felett való uralom kifejlesztésének, az etikai és egyéb pszichés megnemesedésnek — kapcsolatban, természetesen, a már az előbbi fejezetben szintén tárgyalt mély élettes hajlandósággal és vággyal a magasabbrendű, a tökéletesebb, a szubjektív érdeken felülemelkedő iránt, amint az egoista érdeken való felemelkedésre már a szimpatikus érzésekben, a szolidaritás érzelmeiben, a szerelemben, az önérdektelen esztétikai tetszésben stb. kellő életes alap kínálkozik.¹⁵⁴ — Az így kifejlő és önállósuló, szerzett hajlandósággá válni képes és azontúl egyoldalú dominanciára vágyó tendenciák mint ténylegesen érvényesülő pszichés tényezők, gyakran csak önállósult *parciális* célokat szolgálva, (a fentiek alapján értelmezhetően) korántsem szolgálják mindig az én egészét és ideális egységét.

A tendenciák módosulásai és a nevelés.

18. A *tudattükröződési* viszonylatok struktúráját élményfeleléseink világa teszi ki. Velük, rövid vázlatban, már előbbi fejezetünk foglalkozott. A lélektannak — mint közönségesen is ismeretes — éppen ez a terület teszi legrégebből kutatott és legjobban átvizsgált problémakörét: ezért tüzetesebb taglalásukat itt mellőzhetjük. De e helyen is hangsúlyozást kíván az a tény, hogy a tudati tükröződések világa nem teljes és hű képe a valóságos lelki folyamatoknak, de azoknak (a) valóban csupán — gyakran illúziós — tükröződése, és mint ilyen (b) a lelki szervezethez képest maga is éppen *egyik* sajátos *félesége*. A tudatosság hatalmas pszichés jelentősége sem szorul részletezőbb tárgyalásra. A tudat e nagy jelentősége kettős okból fakadónak értelmezhető: 1. legfőképpen abból, hogy a tudatosulás teszi lehetővé a külvilág és mi magunk *megismerését* és így a megismert valóságnak megfelelő célszerű-értelmes életvezetést és kifejlődést, az alkalmazkodást, valamint a külvilágba és a mi magunk pszichés és testi életébe való *értelmes-*

A tudatosság jelentősége.

célszerű aktív beavatkozást, 2. abból is, hogy — mint már említettett — minden tudatosulás egyúttal *valóságos ható okot* is jelent pszichés életünkben: ez a hatás némelykor praktikusán vagy legalább közvetlenül jelentéktelen, de máskor igen jelentős, főképen a különféle énes törekvések erőteljes hozzákapcsolódásai, aktiválódásai által, vagy esetleg az egyes — tán alig is tudatosított — eszméletekhez kapcsolódó gyenge energetikai feszültségeknek pusztá summázódása által.

Az én-középpont.

19. Az *én-es viszonylatok* problémája a legközelebbiről kapcsolatos a lelki struktúráltság problémáival, hiszen az egész lelki életnek egyik legalapvetőbb jellegzetessége, mint már részletezőbben tárgyaltuk, az „én“-középpont körül való természetes szervezettsége és folytonos köréje szerveződése. E szerveződésben is — az én-egység életes zavaraiival kapcsolatosan — gyakran állanak elő zavarok. Mégis általában az „én“ centrális jelentőségű tényezője az egyéni lelki szerveződéseknek és, ennek megfelelően, centrális ható tényezője egyben a pszichés *oksági* hatásoknak. Általában *minden pszichés hatás valamennyiben én-es hatás*; még a tudatossá nem vált hatások is azok. Ennek az én-egységnek, mint struktúráló és irányító hatalomnak érvényesülését még a legrendkívülbb és éppen így a legfejletlenebb és legfoggyatékosabb lelki életben is megtaláljuk, de felfedhetjük e végső, mély, irányító és valamely fokban egybeszervező hatását még a tudatszétesések, az álom, a hipnotikus és „transz“-állapotok eseteiben is, amelyekben — mint már mondatott — a felszínebb szemlélet előtt bármennyire egymással szembenállónak és esetleg egymásról mitse tudónak tetsző szétvált tudatrétegek mélyén ugyanazon „én-mély“ vagy „én-csira“ végső, legmélyebb determináló hatása leleplezhető.

Az értelmi viszonylatok mint lélektani probléma.

20. A sajátosan *értelmi viszonylatok*-kal sajátoszerű idealitásukban a logikai, relációelméleti és esetleg egyéb filozófiai diszciplínák foglalkoznak. De egyfelől általános nagy jelentőségük miatt vizsgálatuk *bármifajta* tudományos rendszerezés-problémában mellőzhetetlen, másfelől velők kapcsolatosan éppen a *lélektannak* sajátos feladatai vannak: (1) ő az illetékes tudomány arra, hogy reámutasson arra, hogy a végső értelmi alapok, az értelmi „hálózat“, a fogalmi- és osztálykategóriák és a lehető relációféleségek, a végső evidenciák és hasonlóak valtaképen a *pszichés*, lelki determinációknak teszik egyik — bármi sajátoszerű és általános jelentőségű — sajátosan struktúrált körét; (2) a lélektan az illetékes tudomány arra, hogy megállapítsa (a) egyrészt a *valóságosan lefolyó*, tényleges értelmi operációink törvényszerűségeit, viszonylagos könnyűségét vagy nehézségét, az értelmi tévedések körülményeit és pszichés okait, stb., másrészt (b) azo-

kat a pszichés *tendenciákat*, amelyek értelmi műveleteinkhez kapcsolódóan — esetleg azok értelmes jellegét károsan befolyásolva — megnyilatkoznak, de azokat is, amelyeknek mintegy „ideális” értelmi törvényszerűségek és „követelmények” megfelelnek, végül a lélektan hivatott arra, hogy (c) megállapítsa az ideális (emberi) értelmi determinációknak, fennállásoknak, relációknak, szükségszerűségeknek tekintetében az egyes élő egyének pszichés alkatában és képességeiben való tükröződését, vagyis a *konkrét egyének* értelmi kvalitásait, értelmi érzékei és képességei ilyen vagy olyan fokát, egymásközt való dominancia-viszonyait, egész egyéni struktúrálódását és a nem-értelmi pszichés tényezőknek és — közvetítésükkel — a külvilági tényezőknek befolyásoló hatásaival szemben való viselkedését (ellenállását, „tisztalvúnek” maradását stb.), egyszerűbben: az *egyéni* értelmiség határozmányait (amint a konkrét egyéni értelmiségek struktúrálódását következő fejezetünkben — „értelmiségvizsgálataink”¹⁵⁵ alapján szkematikusan vázolni fogjuk). — Célszerűnek látjuk külön hangsúlyozni, hogy az értelmi determinációk területe korántsem szorítkozik a „logikai” determinációk körére. Az „analógiás” értelmezések, a „jelentményes” (szimbolikus) kapcsolatok sajátképen „értelmi” relációkban való kapcsolásokat jelentenek, de a legegyszerűbb (pl. érzékletes) tudatbaserveződés is, mint *minden* „eszmélet”, (és, természetesen, így a felújuló emlékképek is) már végső értelmi meghatározottságokat is juttat megnyilatkozásra.

21. Nem foglalható külön a pszichés *fejlődés-törvényszerűségeknek* általános elméleti szempontból a már mondottak után kevés újat rejtő problematikája. Amint eddigi fejtegetéseink is tartalmaztak idevonatkozó utalásokat (pl. az „életes” fejlődés jellegzetességeire, a pszichés fejlődés általános menetére, az értelmi fejlődés menetére, ösztön- és törekvés-fejlődésekre vonatkozóan), ezeket az utalásokat alkalmas helyen — így az érzelmi élet kibontakozását vázolva — újabbakkal fogjuk kiegészíteni. Ami végül mind e különféle pszichés determinációs viszonylat-féleségek egymásnak való megfeleléseit illeti, ezen a töretlen területen megelégszünk azokkal az elszórt utalásokkal, amelyeket Bevezetőnk több fejezete tartalmaz.

22. A megbízható tudományos értelmezés lehetősége az eszméletünk elé táruló világban felfedett végső törvényszerűségek és szabályszerűségek megbízhatóságán alapul. Nem ide tartozó kérdés, hogy e megbízhatóságot mi biztosítja — a kérdés másutt, illőbb helyén, foglalkoztatott¹⁵⁶ —, de hangsúlyoznunk kell a lélektanban is, hogy e megbízhatóságnak *bizonyítéka* egész élettapasztalásunk. E tény- és szabályszerűségek teszik azt a bonyolult determinációs rendszert, hálózatot, amellyel értelmünk felfogja a mindenség külső és belső „dolgait”, amelyben róluk képet alkothat magának, hogy életét (a meg-

Egyetlen emberi értelmesség és a lehető „magyarázatok” egysége.

ismert tények- és törvényszerűségeknek legmegfelelőbbben) célszerűen és értelmesen irányíthassa. Ez a determinációs hálózat *egyetlen rendszert* alkot, bármilyen sokfélék is a dolgok között kifizethető vagy a dolgokra reáboritható rögzítő hálók: az egyes ténybeli és viszonylati determinációsfeleségek. És ez az egyetlen determinációs rendszer, természetesen, ideálisan eggyé bélyegzi, egységbe rendezi összes megértés-, magyarázat-, értelmezésképeségeinket és összes lehető értelmező szempontjainkat, akként, hogy egyetlen értelmezésláncolatban való értelmezés se mondhat *ellene* a bármilyen más értelmezésláncolatban nyerhető értelmezésnek, akként, hogy egyik determinációs szempont se juthat, ideálisan, összeütközésbe a másikkal, így pl. hogy semmi „mechanikai” oki magyaráztatás nem jöhet ellentétbe az életes „dinamikai” oki értelmezéssel, emez nem kerülhet kollízióba a cél-eszközi determinációval, sem a struktúrális determinációk sokféleségével, sem a fejlődéstörvényszerűségekkel, sem az analógias vagy jelentményes (szimbolikus) kapcsoláslehetőségekkel. Minden ismeret és minden tudomány az *egy* emberi értelem ismerete és tudománya. Az értelem *egy* egységének pedig egységes értelmi hálózat felel meg: az értelmi hálók összes feleségei mintegy *eleve egymásnak megfelelőeknek* rendelkeztek ismerhetők fel, ha bármelyik tudomány és bármely konkrét tudományos probléma vizsgálatát képesek vagyunk a felszín alá hatoló kellő mélységig mélyíteni el. Nem taglalhatjuk e helyütt részletezően az általános *ismeretelméleti* problematikát, ezért csak néhány alapvetelt állítunk fel és utalunk a lélektannak kapcsolatos eredményeire.

A magyarázat végső szabályai.

1. Magyarázni, értelmezni, megérteni, megfejtetni — és bármilyen különböző nevet adjunk a lényege szerint egyetlen emberi megértés „feleségeinek” — általában mindig ugyanazt jelenti: *valamit szabályszerűségek érvényesülési eseteként* „érteni” meg. Ez alaptételt két másik szükségsszerűen egészíti ki: 2. Minden szabályszerűség: ideálisan kötő erejű „determináció” és 3. Bármilyen érvényesülési esetként felismerni egyúttal annyi, mint bizonyos *viszonylatban* és mint bizonyos csoport-, sorozat-, láncolatfeleség, egyszerűen *osztályfeleség tagjaként* felismerni. E kérdések tüzetesebb tárgyalására helyünk nem lévén — (különösen a viszonyban állásnak és az osztálybatartozásnak egymáshoz való viszonya kívánná meg a teljesebb megvilágítást) —, csupán további megjegyzések nélkül adjuk az egymástól elkülöníthető megértésfeleségeknek egy sem teljességre, sem kiforrott rendszerezésre nem törekvő vázlatos csoportosítását.

A magyarázat és értelmesség feleségei; oki és logikai magyarázat.

(1.) Valamit *a)* okokból — a_1 mechanikai, a_2 dinamikus okokból — (kauzálisan), *b)* szükségszerű logikai *alapjaiból* (ráció szerint) érteni meg. Bármennyire semmi szükségszerű köze nincs oksági

viszonylatokhoz a logikai szükségszerűségnek (szükségszerű fennállásnak és következésnek — pl. annak, hogy ha $x = A$, akkor ugyanaz az x nem lehet $= \text{nem-}A$; vagy annak, hogy ha A nagyobb B -nél és B nagyobb C -nél, akkor A nagyobb C -nél; vagy annak, hogy ha minden ember halandó és Cajus e „minden ember”-eknek egyike, akkor Cajus is halandó —), a legközönségesebb hiba sok egészen modern lélektani munkában is az oksági és a logikai alap szerint való viszonylatnak egészen durva azonosítása. A fentiek elegendő részletezéssel utalnak arra, hogy maguk az oksági viszonylatok sem csupán *egyetlen* okság-féleség tételezését követelik; még a logikai szükségszerűségviszonylatokat is magunk sajátos „*struktúráis*” viszonylatokhoz kapcsolhatóknak ítéljük („bennerejlési”, „fedési” viszonylatok — pl. az azonosság: fogalomkörök „teljes fedési” viszonylata, a negációé és kizárásé, a „benne nem foglaltság”, ill. „benne nem foglaltatás” viszonylata [így „ember” és „Cajus” viszonylata, a fent adott példában, a „beletartozás” viszonylata], másutt esetleg csak „részleges beletartozás”, másként „kölsönös részleges egymásba tartozás” viszonylata stb.¹⁵⁷). Okiság és racionalitás egygézavarását azonban pszichológiásan könnyen megérthetjük abból a felállított tételünkből, hogy ha a ráció nem is ok, az *oki* viszony *kötő ereje* azonban — mint többször említettük — éppen a *rációhoz* kapcsoltságból származik: a ráció „logikai priusz” a kauzával szemben, a kauzális értelmezésnek a ráció már előfeltétele.

(2.) Valamit (lefolyási vagy kollektív tárgyi vagy legalább végső tényt-szerűségi vagy akármilyen relációs) szabályszerűségnek — mint osztálynak — érvényesülési eseteként (mintegy osztálytagként) értelmezni: „empirikus”, statisztikai stb. szabályszerűségek; típusba tartozás; osztályba sorolás; bármilyen viszonylatnak tagjául felismerés.

Tapasztalati szabályszerűségek eseteiként való értelmezés.

(3.) Valamit akármelyféle tagolt, rendezett *struktúra* érvényesülési eseteiként ill. ily struktúrában meghatározott helyvel és viszonylatokkal bíró *rendszer-tagként*, struktúratagként („rész”-ként, „elem”-ként, „rész”-egészként stb.) értelmezni. Amint már tudjuk: a struktúrák a legkülönbözőbb fajtájúak lehetnek: voltaképp *semmi* sem gondolható, ami ne volna struktúrált rendszernek eleme vagy egésze (összesége) és ezentúl, azt is mondhatnók: *minden* determináció valamely struktúrát fejez ki. (Igy voltaképp a, mondjuk, „sajátképen struktúrális” determinációs viszonylatokban való értelmezések közé azok a struktúrában való értelmezések [mennyiségi, fizikai, kémiai, geometriai, gazdasági, szociális, lelki, stb. értelmezések] sorolandók, amelyek a többi csoportokban külön fel nem említettek.)

Struktúrákban értelmezés.

Szimbolikus értelmezés.

(4). Sajátos viszonylatban való értelmezéseket jelentenek a *valamely* szempontból való „szimbolikus jelentés”-viszonylatokban való felfogások, amelyekben a kifejezésre jutó „jel” mögött egy átvitt „jelentést”, mélyebb „értelmet” stb. keresünk. Ez értelmezések nagy jelentőségét a nyelv vagy a művészet területe jól szemlélteti, gyakori *tudományelméleti* kényességére viszont óles fényt vethetnének pl. a (freudi) „pszichoanalitikai” „különféle mélységű sikokon” való értelmezések, hogy a *legmélyebb és mindig végső* (?) sík aztán, az ily szemléleti beállítódásban, általában egyedül a *szexuális* szimbolika síkja, ill. még itt is a túlságosan leszegényített végső (Elektra- és Odiszusz-) komplexusból való értelmezések síkja legyen. E kényességgel — amit generalísan e tétellel fejezhetnénk ki: a „jel” „jelentés”-e mindig a szemléleti *szemponttól* függ és nincs semmi dolognak (mint *jel*-nek) csak *egy* jelentése — sajnálatos módon kevésbé számolnak a különféle „jelentés”-ben értelmező ú. n. „megértő” pszichológiai szemléletek.

Analógiás értelmezés.

(5). A tudományokban nagyjelentőségű sajátos értelmezésképzések a (hasonlósági és) *analógiás* értelmezések, amelyek mindig csak valószínűségeket fejeznek ki és amelyek tudományos megbízhatósága — könnyen érthetően — gyakran igen fogyatékos. Az analógiás értelmezések mintegy felszínebb, *átmeneti* értékűek; természetesen törekvésünk velük szemben az, hogy *mögöttük mélyebb* törvényszabó alapokra találjunk. Az analógiás értelmezés azon a sokszor igen vitatható és úgyszólván sohasem is *teljes* jogosultságú alapfeltevésen alapszik, hogy valamely „dolog”-féleségre (nemcsak „tárgyi” dologféleségre, de eseményféleségre, viszonyféleségre is) ugyanazok a törvényszerűségek érvényesek, mint egy olyan másik dologféleségre, amely vele *valamely* (többé-kevésbé jelentős) határozományaiban azonosnak, egyezőnek, hasonlóknak bizonyult. Nyilvánvaló, hogy a *meggyezési* terület *viszonylagos* mértéke, ill. jelentősége fogja a valószínűség mértékét elsősorban megszabni.

Példák a több értelmezés-láncolatban való megértés szükségességére.

23. Azt mondtuk, hogy a *legteltesebb* megértés az, amely minél többféle szempontból, minél többféle determinációs láncolatban tudja a jelenségeket értelmezni. Nem jelenti ez azt, hogy *bármely* probléma *mindenikféle* determinációs láncolatba beleillik, hogy mintegy minden „dologon” mindenik determinációs láncolat keresztülhalad. Egy-egy tudomány vezető szempontja is eleve megszükiti a *körében* vizsgált „dolgok” determinációs láncolatainak körét. A matematika szempontjából közömbös a dolgok kvalitatív minemősége, „tartalma”, időrendje, stb.; őt „csak” bármilyen mennyiségi viszonylatai érdeklik (de már a matematikai viszony-

latokba vonásokat is köti a még általánosabb és végsőbb általános értelmi alapoknak és logikai viszonylatoknak *minden* megértést eleve determináló rendszere. A fizika se törődik a dolgok „belső” minemiségével, változásaival, átalakulásaival, de értelmezéseit az idői egymásrakövetkezés tekintetbevételével, mozgások, bizonyos „anyag”, egyensúlyi, halmazállapot stb. tényezők számbavételével és egyebek már sokkal bonyolultabbakká teszik. A *legtöbb*, valóban *minden* értelmezéseinket egyáltalában köthető értelmező láncolattal éppen a *mindent értelmező* emberi bensőség tudománya, a *lélektan* kell hogy számot vessen; ha problémái *összességének* körét áttekintjük, beletartozónak kell tekintenünk még a különféle esztétikai, etikai és egyéb *értékelési* problémákat is, a magok sajátos értékviszonyataikkal, struktúrájukkal, rendszerükkel, amely struktúrák és rendszerek, bizonyos határok között, vizsgálhatók ugyan — és vizsgálándók — *objektív normatív* szempontokból is (miként ily szempontból vizsgáltatnak *értelmi* végső alapjaink, fogalmi kategóriáink és viszonylataink rendszere is pl. a logika, reláció-elmélet, ismeretelmélet tudományaiban), de amelyek *teljesebb* megértése csak életes-pszichés végső determináltságainknak, tendenciáinknak, fejlődés-menetünknek mélyebb síkjából történő értelmezésekkel lehetséges: elsősorban azért, mert *csak* ez a mély életes-pszichés sík adhatja nyitját a koronként, fajonként, népenként, környezetszerint, stb. sok tekintetben más-más etikai vagy esztétikai stb. értékelési beállítódásnak és rendszernek, a tetszés, az etikai és egyéb „értékelések” tényleges szubjektivitásának. „Értékelés”, amely minden időre, minden fajra, minden egyénre — ideálisan — abszolút, csak *egyfajta* van: a „tisztalvű” *értelmi* értékelés azokon a területeken, amelyek az ú. n. „formális”, vagyis a *tisztán* „értelmi” jellegnek — mint minden (emberi) „értelmet” kötő végső *sajátosan* értelmi determinációnak — határain belül esnek. Az esztétizis és a morál terén csak túlságosan általános „abszolút” (és itt is inkább csak „formális” meg mintegy irányszerint való) végső és szükségszerű egyezések vannak ember és ember között, a közös végső „ember” mivolttól meghatározottan. E kérdések továbbtárgyalása kiesvén tárgykeretünkéből, a mondottakat csak azzal az utalással egészítjük ki, hogy egyfelől, minden értékelés bizonyos *céltól* és e cél által is meghatározott *szemponttól* függően kialakítható rendszerben történhetik és hogy másfelől, az ember számára lehető célok és szempontok nagy sokasága miatt, értékeléseinknek az értelmi, esztétikai, etikai értékeléseken kívül szinte tetszőlegesen *sok* félesége alakítható ki és emberi életünkben ténylegesen is érvényesül. A lehető „érték”-célok és értékelő szempontok e khaoszában bizonyos rendet, hierarchiát, csoportokat ismerni fel, illetve különíteni el, oly feladat, amelyik, bár az életes-pszichés problémakörtől távolról se idegen (sőt egyenesen közvetlenül abból fakadó), mégis voltaképpen a lélektanon túl az *értékelmélet* külön diszciplinájába utalandó. Helyénvalónak tetszhetik azóban — *végső* determinált-

ságainkról szóló e fejezetünkben — utalnunk arra, hogy ez a rendezés, hierarchia-keresés, csoportosítás *eleve* (— és eléggé tág határok között —) már csak azért is *sikerrel* kecsegtető feladat, mert, mindannyiunk „ember“-voltától meghatározott végső egyezéseinken túl, elemző és rendező értelmünknek az a képessége is végső értelmi determináltságaink közé tartozónak ismerhető fel, hogy az életben bennünk tudatosuló sokféleségeket

**Értelmünknek „ke-
vés“ végsőre redukáló
képessége.**

bármely tárgykörben, a tapasztalat szerint, *kevés* számú végső féleségre tudjuk redukálni. E képességnek — amelynek megfelelését vagy egyéb viszonyait a feltételezendő „objektív“, értelmünktől

független fennállásokhoz e helyütt nem kívánjuk tárgyalni — legvilágosabb példáit éppen *értelmi* kapcsolásainkban fedhetjük fel, így pl. abban az egyebütt részletezőbben tárgyalt sajátos értelmi determináltságban, hogy az értelmünk előtt tudatosulható *összes* lehetséges viszonylatokat képesek vagyunk a logikai „van“, helyesebben a „bennetartalmazási“ (illetve „kizárási“) sémára redukálni: „Az aranypénzt *hamisítják*“ tétel a logikai alapsémára redukáltnak pl. így hangozhatik: „Az aranypénzek (*van-nak*) hamisítottak“, vagy „Az aranypénzek a hamisítottak *köze tartoznak*“ stb.¹⁵⁸ A végső „sémák“-nak, amelyekkel értelmünk a „dolgok“ sokféleségében rendet teremt, viszonylagos *kevés*sége megfelel a fentiekben tárgyalt *viszonylag* kevés végső determinációs (értelmező) láncolatnak, de megfelel annak az elemien közönséges pszichés determinációnknak is, hogy tudatunk csak *kevés* számú egységeket tud egyidőben egyszerre felfogni. És az értelmi fejlődések csúcán élénk táruló legnagyobb átfogó szintézisek is vajjon nem csupán *nehány* kiemelkedő pontot egybefogni látszó hálózatok-e, bár ennek a lassan kikristályosult néhány ponton, néhány pilléren nyugvó egységnek, ennek a könnyen áttekinthető rendezettségnek mélyén ott zúg, feszül, forr- és továbbtagozódik a valóságos élet és világ minden gazdag bonyolultsága. De az értelmiség köre csak a *legvilágosabb* példája a lelki élet összes területein (az életes ösztönöknek, a valóságos biopszichés célrendszernek, az érzelmi, akarati, értékelő világnak területén is) élénk táruló egységes determináltságnak. A mindent *szétboncolni* akaró értelem elé — bármi *mélyre* hatoljanak is leleplezései a számára lehetséges végsők irányában — egy egyszerű *célszerűség* és *egységes értelmis rendezettség* lepleződik a pszichés életben is. Lelki életünk „csodálatos“ megfeleléseket tár az elemző szemlélet elé, végső egységének és önmagával mindig azonosságának a legkülönbözőbb funkcióterületeken harmóniát teremtő érvényesülésével.

Kiegészítjük e fejezetet egy szkematikus táblázattal.

A lelki determinációk célszerűen csoportosíthatók a következőképen:

A) általános lelki deter- minációk	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Tartalmi</i> „adottságok“, végső <i>tényszerűségek</i> (kvalitatívek és kvantitatívek; tudatosak és nem-tudatosak; dispoziicionálisak és manifesztek). 2. <i>Lefolyás-törvények</i> (összefüggésben az éleles jelleggel), 3. <i>Összefüggés-törvények</i> (organizálódási, struktúrállódási törvények; rész-egészek, csoportok, típusok szabályszerűségei is), 4. A <i>tudati</i> tükrözödés és a tudatban való organizálódás törvényei, 5. <i>Fejlődés-törvények</i> 	(az „általános“ lélektan területe.)
B) speciális módosító tényezők	<ol style="list-style-type: none"> a) Az általános determinációk <i>egyéni</i> (és típusos) módosulása, b) <i>Fejlettségi</i> foktól függő módosulások, c) <i>Rendkívüli</i> és abnormis pszichés állapotok 	(a „differenciális“ lélektan területe).

Megjegyzés: A B) csoport determinációi, természetesen, csak az A) csoport általános determinációs körén belül érvényesülhetnek; a lényegszerint *egyetlen* általános emberi „lelkiség“-nek általános határozmányait meg nem sérthetik.

VII.

A lelki funkciókörök elkülönülése; a lelki össz-szervezettség és a nagy rész-struktúrák.

Ösztön, reflex, „affektív tendencia”.

1. A pszichés funkcióknak a különféle irányokban differenciálódó kibontakozására közvetlen értelmező alapul az életes „*ösztön*”-fogalom kínálkozik. Az ösztön biológiai fogalma gazdag vitairódatalmat termelt ki, s a vita mindmáig le nem zárult. Az alábbiakban főként *Briffault* (London) és *Rignano* (Milano), majd *Thomas* (Bruxelles) között, a *Scientiában* közölten, letolyt vitához¹⁵⁹ kapcsolódva kíséreljük meg a biológiai ösztön fogalmát egyfelől a *reflex*, másfelől a — már pszichés — *affektív tendenciák* fogalmától elkülöníteni.

a) A *reflex*-cselekvés nem szolgálja közvetlenül az egyéni egész célját, de csak *egy-egy izomrésznek* tevékenységi körét érdekli. Ezentúl a reflex-cselekvés szigorúan megszabott, mindig *ugyanazon* anatómiai pályán zajlik le: (egyéni) *választás* több lehető pálya közül *ennek* vagy *annak* igénybevételére nincs.

b) Az *affektív tendenciák* maguk a *realizálódási eszköz*t egyáltalában meg *nem* határozzák és *céljukat* világosan *nem* ismerik: *bizonytalan* törekvések ezek, amelyek kielégülést (— az *egyéntől*, körülményektől, stb. függően —) *többféle módon*, *többféle eszközzel* kereshetnek és amelyeket kontrollálni és befolyásolni tud az *értelem*, tudatos lelkiségünk, stb.

c) Az *ösztön* nem mechanizmus, mint a reflex, de eredeti életes *hajtóerő*. Az egyénnel veleszületett *faji tudást* fejez ki (pl. az élet- és fajfentartás, a táplálékszerzés módjairól) és a célnak megfelelően *válogat*, fajonként másként és másként, a rendelkezésre álló anatómiailag lehetséges reflexek között (példa: az egyes *pókfajok más-más hálója*). A *célszerűség*, a *dinamikus* és a *faji jelleg* továbbá az *egész egyed* (és faj) érdekének szolgálata jellemzi az ösztönt, szemben a reflexnek mechanisztikus és partikuláris jellegével, míg az affektív tendenciák *egyéni* és sajátképen

pszichés jelleggel bírnak és elkülönülnek az ösztöntől abban is, hogy az ösztön *biztosságával* szemben ők csak *határozatlan cél* felé és (határozott *eszközt* nem determináló) *bizonytalansággal* törekednek. Az ösztönben a *faj* parancsol, az affektív tendenciákban a pszichés *egyén* keresi az érvényesülésnek: az ön- (és faj)-fentartásnak és a minél teljesebb kibontakozásnak útjait.

2. Mi a *kapocs* a biológiai ösztön és az „affektív” és más egyéb *pszichés tendenciák* között?¹⁶⁰ A mély kapcsolat jobb

Biológias ösztön és pszichés törekvés.

megértéséhez hozzásegíthet az életes *szükséglet* fogalma. A három tényező egymáshoz való viszonyát vázlatos leegyszerűsítéssel akként értelmezhetjük, hogy az *egyén* számára is, természetesen, hasznos faji célt szolgáló *ösztönök* az *egyéni* és faji életes *szükségletek* szerint fejlődnek ki, és, természetesen, ugyancsak a *szükségletek*hez kapcsolódnak — a sajátosan pszichés síkon — a *szükségletek* és *hiányérzések* és az ezekhez, meg a (szükségletek kielégítésére felfakadó) életes *impulzusok*hoz kapcsolódó egyéb érzések, *vágyak* és *törekvések*. A „szükségleteken” keresztül — amelyek végső fokon a faji és az egyéni „egység”-re utalnak — értelmezhető tehát a (bár inkább a *faji*) életcél szolgálatában álló „biológias” *ösztönök* és az ugyancsak az életcél (bár inkább az *egyéni* életcél) szolgálatában álló „pszichés” *tendenciák* egymásnak megfelelése: amint a *szükségletek* a fejlődés rendjén differenciálódnak (— e differenciálódás *általános* fejlődés-jelenség, amely egyenlőképpen érvényesül a fiziológias és a lelki síkon és a lelki funkciókörök mindenkéiben —), differenciálódnak *lassanként* az *ösztönök* is, de differenciálódnak főképpen a sokkal *mozgékonyabb*, kényesebb, módosulásra készebb *egyéni* pszichés *tendenciák*. Csak a *lelki* síkon követve tovább e differenciálódást, könnyű elkülöníteni legelőbb az *egyén* (magát-) *érzéseit* és az ezekről meghatározott (— mert végsőbb fokon az objektív-életes énes [és faji] *szükségletek*től meghatározott —)¹⁶¹ *törekvéseit*. Így a sajátosan pszichés funkcióknak legelőbb *két nagy köre* bontakozik ki: az *érzéseké* és a *törekvéseké*, amelyek egymásnak való eredeti-természetes megfelelése oly erős, hogy sok természettudományos megalapozottságú szemlélet volt hajlandó a legkifejezettebb, legfejlettebb törekvésféleségtől, az *akarattól* a *sajátlagosságot* megtagadni, úgy ítélve, hogy az akarati jelenségek *teljességükben* feloldhatók az *ézelmiségben*. (Egyéb irányozó-

Az akarat sajátlagossága.

dások viszont természetesen az akaratot hajlamosak — néha túlos önállósítással és a pszichés élet egyéb tényeitől való túlos elkülönítéssel — hangsúlyozni: a probléma lényegét e pontban az utóbbi — pl. „szellemtudományos”-irányzatok fedték fel helyesebben, hiszen az exakt *kísérleti* vizsgálatoknak minden kutatónál a lényegben egyező eredményei kétségtelenné teszik az akaratiság sajátlagosságát.¹⁶² De a *kifejletl* lelki életben *érzés* és *akarat* korántsem felel meg mindenben pontosan egymásnak,

csakúgy, amint nem felel meg többé egymásnak pontosan a biológias szükségletek és a pszichés érzések világa. Mi az oka az eredeti megfelelések e fejlődéses gyöngülésének? Nem csupán az „élet”-mozgásnak az élet fogalmából folyó, többször említett, szükségszerű diszharmoniai, de főképp azok az *önállósulási* hajlandóságok, amelyekről mint minden *részfunkciónkhoz*, egyes tendenciáinkhoz is kapcsolódó nagyfontosságú tényezőkről az előbbieken részletezőbben szóltunk. De meghatározzák e — rendszerint (a normális lelkiéletben) bizonyos *szűkebb* keretek között maradó — fejlődéses szétválásokat a pszichés funkcióknak sajátos részegészekké szerveződött nagy körei, amelyeknek saját organizálódási irányai korántsem felelnek pontosan meg az elsődleges-életes szükségletek és elsődleges pszichés impulzusok irányjelzéseinek. Ily nagy pszichés részegészeket jelentenek általában már a *tudati tükröződés* („eszméleteinknek” egy egyetlen nagy eszméleti hálózatba, rendszerbe szövődni hajlamos organizálódása), az „értelmiség” egésze, az érzelmi-érzületi szerveződések, „temperamentumunk”, „jellem”-alakulásunk, stb. — Hogyan szerveződnek az egyéni lelki „egész” e rész-egészei és mi a biopszichés szerepük és jelentőségük?

A primitív biopszichés megfelelések fejlődéses meglazulása.

móniai, de főképp azok az *önállósulási* hajlandóságok, amelyekről mint minden *részfunkciónkhoz*, egyes tendenciáinkhoz is kapcsolódó nagyfontosságú tényezőkről az előbbieken részletezőbben szóltunk. De meghatározzák e — rendszerint (a normális lelkiéletben) bizonyos *szűkebb* keretek között maradó — fejlődéses szétválásokat a pszichés funkcióknak sajátos részegészekké szerveződött nagy körei, amelyeknek saját organizálódási irányai korántsem felelnek pontosan meg az elsődleges-életes szükségletek és elsődleges pszichés impulzusok irányjelzéseinek. Ily nagy pszichés részegészeket jelentenek általában már a *tudati tükröződés* („eszméleteinknek” egy egyetlen nagy eszméleti hálózatba, rendszerbe szövődni hajlamos organizálódása), az „értelmiség” egésze, az érzelmi-érzületi szerveződések, „temperamentumunk”, „jellem”-alakulásunk, stb. — Hogyan szerveződnek az egyéni lelki „egész” e rész-egészei és mi a biopszichés szerepük és jelentőségük?

Az ösztönrendszer kibontakozása és a pszichés törekvés-rendszer.

3. Legelőbb a fentiekben tárgyalt *ösztön*-problémákkal kapcsolatosan kell e ponton is kifejezetten utalnunk arra, hogy ösztönvilágunk is egy sajátos (és a pszichés életre is alapvető jelentőségű) struktúráltságú *egységes rendszerként* bontakozik felismeréseink elé. A biológias ösztóni sík struktúrájának alappilléreit már ismerjük: az egyén *önkifejtés-* és *önértékesítés-*törekvései ezek, hozzájuk kapcsolódva — mintegy bennük hatóan — a *faj-* (és általában az *élet-*) *értékesítés és kibontakozás* törekvései. Hogy ily biológiai alapokon hogyan fejlődhetik ki egy hatalmas énes, sajátosan „*pszichés* törekvés”-rendszer, erről a Bevezető több helyén esett már szó, a részletezőbb taglalást elméleti szempontból szükségtelennek ítéljük. E pszichés törekvésrendszer *milyenné* alakulását azonban éppen a röviden tárgyalandó egyéb nagy pszichés rész-egészek is meghatározzák.

Az „eszmélés” biopszichés jelentősége.

4. Az *eszmélés* „kipattanása” már az élő egyén legprimitívebb maga-érzésein, hiány- és szükséglet-érzéseiben megtörténik. Mely célszerűség és mely biológiai szükséglet indokolja? A természetes felelet önként kínálkozik: az eszmélés teszi lehetővé a (külsőre-belsőre vonatkozó) megismeréseket, a tájékozódást és ezen alapulván a legmagasabbrendű — az *összes* adottságokkal megfelelően számolni képes — célszerű-

értelmes *tudatos* életvezetést. Bevezetőnk nem kíván foglalkozni a lélektani kutatásoknak gazdagon átbúvárolt oly köreivel, mint az „érzéklések“ rendszere, sem a hozzájuk kapcsolódó oly pszichés „eredményeknek“, mint az „érzetek“, az elsődleges, másodlagos, általános „képzetek“, az „érzéki szemléletek“ stb., problémáival vagy a téves érzéklések, káprázatok, utóképek, eidetikus képek, álmok, rendkívüli tudatállapotok, stb., stb. kérdéseivel. Megelégszünk az eszméletek „szerveződésére“ vonatkozó néhány oly általános elv kidomborításával, amelyek az újabb, főképp saját kutatások alapján több vagy kevesebb teoretikus jelentőséggel bírnak.

(1.) Az eszméletek organizálódás-folyamatai az összes egyéni eszméleteknek (természetesen nemcsak az *érzékszervi* ingereltetéseken alapuló eszméleteknek, de az egyéb összes eszméleteknek is) *egyetlen* nagy tudati-pszichés hálózatba való egybeszövődésének irányában fejlődnek, így e szerveződés-folyamatok biopszichésen „célosak“ és bennök az énes „középpont“ is, mint szerveződési középpont (l. már első fejezeteinket), jelentős szerephez jut.

Az eszméletek egy-
ségbe szerveződése.

(2.) Ha a különböző egyének eszmélet-szerveződéseit és eszméletsszervezettségét egymással összehasonlítjuk: a messzemenően túlnyomó gazdagságú és általános lélektani szempontból alapvetően lényeges *egyezőések* (szemben az egyéni és típusos differenciálódásokkal; l. pl. a pszichés determinációk csoportjairól adott táblázatunkat is, 123. l.) világos bizonyítékaival szolgálnak a maguk részéről is az emberi lelkiiség *általános egyféléségének*, az *egyetlen* emberi lelkiiség végső tényének. Ez a tény — bármennyire „magától“ szembe-
szökő, magától „értetődő“ és bármennyire legelső teoretikus igazoló alapját teszi annak, hogy a *lélektan* mint *tudomány* egy-
általában teoretikusan kialakulhasson (és hogy ténylegesen kialakult) — még ma is és bizonyára a jövőben is újra meg újra *külön* hangsúlyozást kíván, mert ma is vannak és bizonyára örökké lesznek oly szemléletek és értelmezések a lélektan külön-
féle köreiben, amelyek *túlzott* hangsúlyozottságra hajlamosak juttatni a *differenciális* (egyéni, faji, nemi, típusos, kifejelettségfoki, miliőbefolyásoltsági, osztálybeli, egyéb közösségi, stb.) szempontokat. Ezekre a jelenségekre mind a múlt, mind a jelen lélektani irodalmában [— utaltunk már pl. a „primitív mentalitás“
túlzó elméletére —] igen gyakran reámutathatunk, de ily jelenségek még inkább és sűrűbben érvényesülnek a nem sajátképen *lélektani*, hanem a kulturális élet *általános „mentalitását“*, hatalmas gyakorlati következményekre vezetően, irányító [— és sokszor tartósan helytelen irányokba elferdítő —] sokféle társadalmi, gazdasági, politikai, sőt történeti, művészi stb. elméletekben és

Az egyféle emberi
lelkiiség.

divatos irányzatokban. Végso értelmi determináltságunk tükrö-zödik e tényben is: az egyoldalúságok — v. ö. az egyes pszichés irányulások „önállóságra“ töréséről és mintegy „telhetet-lenségéről“ az előbbi fejezetekben mondottakat — mindig köve-telni fogják és érvényesíteni is fogják „jogaikat“: az embernek

Az „egyoldalú“ szemléletek pszichés alapjai és az ellenük való küzdés lehető-sége.

mint biológiai fajnak kellene sokkal „magasabbrendűvé“ emelkednie ahhoz, hogy az elméletileg ideális és a gyakor-lati életfejlődésekre és életszervezésekre legáldásosabb magasabbrendű egység, összhang, mélyből átfogó szintetikus meg-értés a mainál teljesebb uralomra juthasson. Hogy az ily ideál a maga „idealitásában“ megvalósíthatatlan, márcsak az élet szük-séges mozgása és változatossága miatt, nem idetartozó kérdés — gyakorlatilag mindenestre jelentős dolog volna az, ha az emberi közösségek legalább életük *irányító* tényezőivé az oly egyéneket, „szellemeket“ engednék válni, a (tudományos és gya-korlati) élet minden körében, akik egy magasabbrendű, mé-lyebb, igazabb, divatos vagy érdekképviseleti egyoldalúságok-tól mentesebb szellemi, vagyis általában *életfejlettségi* fogra elju-tottak vagy eljutni képesek. Egy határozott *vágyat* és törekvést kellene ez irányban kifejleszteni az emberi közösségek tudatá-ban: utópia-e ez? Lehet, de oly utópia, amelynek érdekében érdemes volna tevékenykedni, mert az érdekében tett *minden* lépés: másokra (bármilyen kis fokban) hasznosan befolyásoló hatás-sal bírhat és mert ez az utópia — úgy véljük — kevésbbé „utópia“, mint az *egyébként* (pl. az „eugenikai“ úton való ember-nemesítési törekvésektől vártan) kifejlesztendő tökéletesebb em-beriség utópiája. Mert hiszen vágyat és törekvést, a „jó“, a ma-gasabbrendű irányában is, *biztos* életes-pszichés alapokon *mindig* kifejleszthetünk a *tömegekben* is, a vágy pedig mindig *valóságosan* ható lelki kauza. A mai eugenikai törekvések azonban — a *káros* embertermelésnek korlátozásaival — *közvetlenül* inkább csak *negatív-védő* (bár kétségtelenül jelentős) értékűek s velük kap-csolatosan mindig fenyegetni fog az a veszély, hogy éppen a *legmagasabbrendű* és a kulturális fejlődésre legjelentősebb *szellemi* érték érdekei nem fognak oly sikkerrel (de talán oly buzga-lommal se) szolgáltatni, mint a „normális“ egészséges élet fizi-kálisabb-egészségügyi értékei. Pedig nem feledendő — és a lélektan munkásainak reá kell erre mutatniok —: korántsem a „normalitás“ a *legmagasabbrendű* és éppen nem a *vezetésre*, irányí-tásra legalkalmasabb érték: ilyen csak a *magát legyőző szuper-normalitás* lehet. Igazán ábrándos utópia csak az volna, ha az

A tökéletesebb-re vágyódás felkeltésé-nek és a jobb pszichés megalapozottsá-gú nevelésnek kultú-rális jelentősége.

emberiség *egészét* akarnók mintegy ön-maga felé emelkedő „Über-Menschheit“-tá fejleszteni, ám a tökéletesebb-re *vágyó-dás* erejét és a magasabbrendű teljesít-ményekre való képesség *felismerését*, kellő — és a mainál sokkal igazabb — *elis-mertetését* és teljesebb *érvényesüléshez* jutta-

tását a máig alkalmazott gyermek- és felnőttnevelési és egyéb befolyásolási módoknál bizonyára szinte *hasonlíthatatlanul jobban* elősegíteni *képes* volna az ember: hatalmas kulturális jelentőségű terület bontakozik e téren éppen a helyes *lélektani* felismerésekre felépítendő *értelmesebb-humánusabb* kultúra-szervezési és közösségi vezetési törekvések elé, amelyek jelentőségét *látó* ember éppen ma, egyes államok és nemzeti közösségek rendkívüli átalakulásait, egységbe formálódásait és erő kifejtéseit szemlélve, konkrét történeti példákon is igazolva láthatja.

(3.) Az eszméletek organizálódásának fejlődési-ánya, mondtuk már, az egész pszichés egységbe való minél teljesebb beleszerveződés. E beleszerveződés módja az egyes eszméleteknek egyre *több* egyéb eszmélettel és, az eszméleteken túl, az egyéni pszichés életnek általában egyre több, legkülönbözőbb tényezőivel (reális-pszichés szükségletek, tendenciák, képességek, stb. is) való *kapcsolódása*, ami egyfelől az egyéni lelkiség egyre több tényezőjével való, egyre *gazdagodó* érdek egységbe szövődést, másfelől bizonyos organizációs *mélyülést* jelent, mert hiszen a legnagyobb pszichés egység hálózat középpontjában magát az „én“-t, annak mintegy életet középpontját vagy mélyét találjuk. E gazdagodó és mélyülő reális organizációs fejlődés tudati útja — amint már részletezőbben taglaltuk — *általában* a primitív-homályos, többé-kevésbé *globális* jellegű elsődleges benyomásoktól az elkülönülés, határolódás, tagozódás, rendeződés, szételemeződés (*kívülre*: elhatárolódás, *befelé*: tagolódás és struktúralódás) útján vezet a *magasabbrendű* átfogó *szintézis*ekig, amelyek *átfogás*-értékét az átfogott eszméletterületek tágassága, *gazdagság*-értékét az egybefogott eszméletek gazdagsága, *mélyiségi* értékét az egybefogó szempont, illetve az azzal korrelációs viszonylatban álló középponti egységesítő tényező határozza meg. Az ily átfogó szintézisek *kívülre* nem mutatják fel azonnal igazi értéküket: egy elv, egy tétel, sokszor egyetlen szó jelentheti egy egyénnek mintegy *egész* (lelki) világát — míg ugyanaz az elv, tétel, szó egy másik egyénben talán csak tartalom nélküli üres felszínes szólást jelent, amelyet az valóban át sem ért, amelybe az egyén eszméletei, tapasztalatai nem illeszkednek szervesen bele és amelynek így nincs sem átfogó ereje, sem mélysége.

De a *teljes* szervezethez képest ez elvi, esetleg egyetlen szóban kifejezett átfogó szkémája olyan, mint a varázsló bűvös szelencéje: belőle úgyszólván „minden“ kibontakoztatható. Sajátossága e végső szintetikus átfogásoknak, hogy korántsem kell, hogy maga az átélő egyén *világos tudatossággal* tudja annak tartalmát minél gazdagabban kielemezni, sőt még az sem kell, hogy

Az eszméleti szervezések gazdagodása és mélyülése.

Az eszméleti szervezések, átfogás-, gazdagság-, mélyiség-értéke.

Tartalmas és üres „szkémák.”

mélység- és gazdagságtartalmát az egyén maga *logikus-értelmesen* világitja tudata elé. Az egyéni „alkat” kérdése, hogy átfogáskincsével az egyén *értelmileg* hogyan tud maga előtt leszámolni és az életnek vannak körei, ahol egy egyén értékei pazar gazdagságban akként ömlenek (pl. az érzés vagy esetleg a műalkotások terén) embertársai felé, mintha valami oly csodálatos, kimeríthetetlen bőségszarúból áradnának, amelynek nyitját és titkát maga az adományozó lélek nem képes világosan megfejtetni, és amelyet talán értékelni sem tud kellően. E tényállás szorosan kapcsolatos azzal a később említendő ténnyel, hogy még az *értelmi mélység* sem kell hogy, kényszerűen, teljes világossággal „öntudatosított” legyen. A mélységi jellegzetesség, csakúgy mint az objektív gazdagság és teljesség, *reális-objektív* organizálódási jegy — a vele való értelm

„Öntudatlan” mélység.

telmes leszámolás elősegítheti formálódását és elősegítheti a belőle folyó tartalmak gazdagabb felmutatását, de ő maga *végső* determináltságunk, amelyet a *tudatos* értelmi kapcsolások magok soha meg nem *teremthetnek*. A mélység-érzék és az elmélyülés képessége *előtte* jár a tudatos kapcsolásoknak.

Az eszméleti organizálódások diszkontinuitásához.

(4). Az eszmélések organizálódása *nem folytonossági* folyamat, hanem *ugrások*, diszkontinuuus processzus. Osztozik a reális biopszichés lefolyások ugrások jegyében: e jellegzetességgel már részletezőbben (92. l.) foglalkoztunk. Most még megjegyezhetjük e kérdésben azt is, hogy az ugrások elve természetesnek és szükségszerűnek kell hogy ítéltessék még *logikailag* is, ha abból az alaptételből indulunk ki, hogy „*kapcsolás*” voltaképpen csak fix, szilárd elemek között lehetséges. Minden *új* kapcsolás: más és más fix „pontok” között vetett új meg új egybevonás, hogy pedig a tudatos (vagyis „eszméleti”) pszichés szerveződések is ily új meg új kapcsolások, azt legszebben *gondolkodásunk* menetének elemzése igazolhatja, de feltűnően igazolják a lelki élet legkülönbözőbb területein gyakran szemünkbe tűnő „váratlan”, „meglepő” fordulatok, irányváltozások, hirtelen „átváltódások” (pl. beállítódásokban), az emóciós jelenségek, az „abnormis” lelki élet nagy pregnanciájú — pl. pszichiátriai — észlelései, a „senmiből” előállás, a tudattalanból felpattanás élményei, maguk az emlékfelújulások, az asszociációknak oly régtől ismert törvényei, stb. Ami egybefolyik és folytonosságbenyomást teremt, (eltekinthetve az egybeolvadásokat elősegítő tudattartalmi [eszméleti] „*utóhatásoktól*” és az előlegezett elvárásoktól, mintegy

A folytonossági észlelések központi pszichés oka.

„*előrehatásoktól*”), az főképen az én-egység egy benső egybevonó tendenciájából értelmezhető — amint erre szintén utaltunk már; az ily folytonossági benyomásban (most már azt is hang-

súlyoznunk kell) mindig felismerszik valami *célos* irányító tényező, mintha figyelmünket, tudatunkat, érzéklésünket valamely cél felé vonzó, irányító, röpitő erő készítené oly folytonosságok elénk kápráztatására, amelyeknek nincs objektív-külső alapja: a vetülő ernyőn más-más ponton nyert megfelelő *gyorsan* egymásra következő pillanatnyi látásingerlések eredményeképp pl. egy (a két fix pontot egybekötő) reálisan nem létező *körív* „érzéklése” káprázódik tudatunk elé. Magában a kapcsolás tényében

Egységbevonás és diszkontinuitás, mint a „kapcsolás” tényében bennerejlő kettős elv.

egyesül a diszkontinuitás és a kontinuitási, egységbevonó *tendencia*: a kapcsolat éppen az, általában is, ami a „diszkontuumokat” egységbe, valamiféle *folytonosságba* fogja — de minden igazán „új” egységbevonás egy-egy „ugrást”

is jelent. Az „egység” azonban, láttuk már, csak addig *egység*, amíg valami *egybetartó* elv (v. ö. 9. l.) rejlik benne: ez az egybetartó elv, így is kifejezhetjük: éppen egy *folytonossági* elv is. És minden „egység” *széttörik* tudatunkban, ha ez az egybefogó elv megrendül, ha a figyelem *más* elv szempontjából kíván egységeket alakítani ki: minden új „szempont” és beállítódás is: egy-egy ugrás. E kérdésekre vonatkozóan bármeddig szaporítanók akár a tapasztalati adatok felsorolását, akár az elméleti megfontolásokat, végső lényeges eredményül csak az látszik egyre biztosabban elénk világosodni, hogy tudati egységeink nagy mértékben függnek — bizonyos fiziológiás lehetőségkereteken belül — éppen az *uralkodó benső pszichés* (szubjektív) szemléltől, *beállítódási szemponttól, törekvésiránytól és céltől, elvárástól*, meghatározott egységet látni *akarástól*, stb. is; ami természetesen éppen nem jelenti azt, hogy (főképen *érzékléseink* területein) *objektív-fizikai* körülmények vagy „struktúrák” és „alakok” (Gestalt) és objektív-fiziológiai struktúrák is — igen sok, meghatározható esetben — bizonyos *kényszerrel* ne készítenék tudatunkat az éppen ilyen vagy olyan „alak”-ban vagy struktúrában látásra. E téren is csak a túlzó *egyoldalúságtól* kell óvakodnunk: a fizikai-kémiai-fiziológiai determinációkat voltaképpen soha *nem törhetik át* a szubjektív-pszichés determinációk (v. ö. pl. 105. l.), de másfelől a benső-pszichés szubjektív szemlélet szempontja, célirányozottsága, beállítódottsága, hite, elvárása szintén nagyjelentőségű — sőt *általában* (ha a pszichés élet *egész* gazdagságát nézzük) a *jelentősebb* — „alakformáló” és „struktúráló” tényező. Az alakelméletek maguk is, újabb meg újabb korrekciós értelmezésekkel kényszerülnek e kezdetben súlyosan elhanyagolt szubjektív-hensőség alakító szerepének teljesebb elismerésére.¹⁰³

(5.) Érdekes volna hosszabban foglalkozni az eszmélet-organizálódások némely *egyéb* jellegzetességeivel is: az organizációs *fokoknak* vagy állomásoknak rendkívül *sokféleségével* és mintegy mindig *más-ságával*, a „*mellérendelési*” és „*alárendelési*” (mélyülési) organizálódásokkal, az „*analógiás*”, a „*szimbolikus*” stb. organizálódásokkal, stb., stb., vagy az ezekhez kapcsolódóan

megvilágítást követelő „*jelentés*“-fogalom igazi lélektani értékével — ám e kérdések teoretikus tanulságai már túl is vezetnek a szorosabban lélektani problematikán. Ezért röviden csak néhány pontot érintünk:

Az eszméleti szerveződések fejlődésfokai.

a) Az eszméletorganizálódás *fokok*-ban történik, amelyek esetenként különbözök. E fokok némely típusa: Az eszméletek *legprimitív*ebb formájául, általában, egy bizonytalan (esetleg nem is teljesen tudatos) *globális* benyomást tekinthetünk (v. ö. a „*globális törvényét*“). Már itt is (valamikép és valamely mértékben) *egységes* eszméletről van szó — amely hogy maga is felfogható *több* idegsejt, stb. ingereltségéből összetevődöttnek, ezúttal bennünket nem érdekelhető kérdés —. Ez a (többé-kevésbé határozatlan) egység egyben valami *egész* is és legtöbbszörre valamely fokban már *formával* is bíró egység és egész; ismét csak mellékes megjegyzésként kell felemlítenünk, hogy ez az egység mindig valami *érzelmi* benyomást is gyakorol, sőt bizonyosfokig — a mellett, hogy pl. érzéklési vagy sejtelemszerű vagy határozottan valamelyes „*értelmi*“ egység — „*érzelmi egység*“ is, t. i. oly egység, amelyet egységgé valamely „*affektív*“ jelleg is determinál (és tart össze). Már ez a legprimitívebb egység és egész legalább *más* dolgoktól valamennyire *elkülönített*, elválasztott, elhatárolt kell hogy legyen, hogy róla, mint *egy* valami, meghatározott dologról tudatunk, bármelyfokú eszméletünk lehessen (v. ö. I. fejezetünk fejtegetéseit). *Bensőleg* még *nem* tagozott és nem szervezett, elemekre (tagokra) és viszonylatokra szét nem tört eszmélet, de *kívülre*, ha még oly kis mértékben is, már elhatárolt. Ezzel függ össze, hogy ez a határozatlan-bizonytalan, de más dolgoktól mégis elhatárolt egy és egész, már mint „*valami*“, egy — ha még oly bizonytalan — *dologkategorióba* is tartozik (vagy ily dologkategoriót maga tesz ki): vagyis valamit „*jelent*“, valamelyes jelentése van. Magasabbrendű organizációs fokkal állunk szemben, ha az eszmélt „*valami*“ *határozottabb* körvonalakat, elhatárolást, „*kontúrokat*“ nyer; még fejlettebbfokú az organizálódás, ha határozottabb *formát*, alakot ölt (ez több a kontúrozottságnál: nemcsak a kívülre elhatárolódás, de a *benső egységbe tartozás* is határozottabb jelleget, épen „*formát*“ ölt); újra magasabbrendű a szerveződés, ha az eszmélet *bensőleg* is *tagolódik* (ami szintén fokokban mehet végbe); a legfejlettebb pedig akkor, ha egy ú. n. „*jelentés*“-*felismerés* kapcsolódik hozzá — hiszen régóta ismeretes, hogy pl. érzékelhetek egy tárgyat, még azt is tudhatom róla, hogy „*ismerem*“, ám mégse jövök rá, hogy „*mi*“ is igazában az a tárgy, míg végre hirtelen feltudatosul bennem „*jelentése*“ is. (Ilyen és a legkülönbözőbb variációkban a legkülönbözőbb eszméletterületeken előforduló és kísérletileg is jól demonstrálható esetek — pl. érzelmi téren, vagy idegen nyelvi szó olvasásakor, vagy egy bensőleg már

mintegy kiforrt fogalomhoz vagy ítélethez megfelelő nyelvi kifejezés keresésekor, stb., stb. is előforduló esetek — vezettek, legelsősorban *Michotte* és *Usnadze* kísérletei után, bennünket is eszméletorganizációs szemléletünk fokozatos kialakítására.) Természetes, hogy ez a „jelentés” is sokféle lehet, ugrásszerűen *változhat* is, „mélyülhet” stb. — e kérdésről és a már eddig is felmerült kétféle „jelentés”-értelemről alább szólni fogunk (hiszen már valami „jelentés” a legprimitívebb eszmélethez is fűződik, a fel nem ismert tárgyérzéklés és emlékkép is bír „valami” jelentéssel, mert hisz azt is — kényszerűen — valami „*dolog*-féleségű”, valami értelmi kategóriában, jelentéskategóriában eszméljük, ám mégis egy nagy, csodaszerű megvilágosodás villan fel bennünk, ha az eddig „fel nem ismert” érzéklés, emlékkép egyszerre „*felismertetik*”, sőt ezentúl új ugrásos megvilágosodást jelent, ha egy érzéklés vagy feltűnőbbben egy ítélet, egy vélemény, egy mondas, egy cselekedet, stb. egyszerre „*mélyebb*” *értelmében*, vagy *szimbólikus* jelentésében ismertetik fel). — Ha most az egyes eszméleteknek egymáshoz, egymásközt való szerveződését figyeljük, e tekintetben a fejlődés csúcát *összes* eszméleteinknek ideálisan *egyetlen* nagy — egyénileg más-más és egy-egy egyénre külön-külön jellegzetes — *eszmélethálózati* vagy eszméletrendszeri egységbe szövődése, végső fokon tehát egy világszemléleti egység teszi, amely — sekélyesebb vagy mélyebb, bizonytalanabb vagy kristályosultabb, lazább vagy teljesebb egységű formában — kiben-kiben ténylegesen „élő”, *objektív pszichés valóság*, függetlenül attól, hogy az egyén maga mennyire képes azt önmaga tudatában teljesebb világosságra, öntudatosságra emelni (sőt sokszor, tovább megyünk: bizonyos pontokon *mindenkinél*, még a leg-„öntudatosabb” filozófusnál vagy a leghatározottabb „karakternél” is, függetlenül a *tudatosan hangoztatott* elveknél is: még maguknak a „rendszerezőknak” is *igazi* rendszerük, *objektív-pszichésen*, soha nem *egészen* az, mint amit öntudatosan kifejtene, mert az öntudatos fogalmi kifejtés mindig többé-kevésbé *mesterkedett* alkotás).

b) A fentiekben jól tükröződik az *általános* pszichés fejlődés három *alfázisa* is: α) az *elsődleges-globális* primitív fázis, β) a kívülrre és belülrre való *differentenciálódás*, tehát az elhatárolás és széttagolás, az *elemzés* fázisa, γ) a magasabbrendű egység, a *szintetikus egységbevonás* fázisa, ahol már nem tagolatlanul globális és határozatlan egységről van szó, mint a fejlődés előfokán, de egy jól határozott és struktúrált magasértékű pszichés képződményről: egy tartalomban gazdag és lehető sok vonatkozást, kapcsolatot, viszonyt átfogó szintetikus egységről. Az előbbi pontban említett *sok* fejlődésfok mintegy ez alfázisok variációs és komplikációs továbbtagolódásai. [L. a (3.) pontot is.]

Az eszméletorganizálódás általános menete.

Az organizáció megváltozásai.

c) Felvázoljuk néhány válfaját a mind e fázisokban adódható eszmélet-szerveződés konkrét fejlődés- vagy „*lefolylás*“-menetének, helyesebben: az egyes szerveződés-megváltozásoknak: α) Az ú. n. „inverziós“ jelenségeknél pl. egy ábra, amely mint *homorú* érzékeltetett, egyszerre mint *domború* érzékeltetik. Itt az új eszméletorganizálódás mintegy *ugyanazon a síkon* marad (vagyis pl. nem lesz „mélyebb“), mint az előbbi volt és nem is válik gazdagabbá vagy átfogóbbá, mint az első volt; β) az organizálódás ugyanazon a síkon marad, de *gazdagabbá* válik: ha pl. egy dolgot, amelyet valamely meghatározott dolog-osztályhoz tartozónak eszméltem, egyszerre mint *együttel* egy másik dolog-osztályba tartozót tudatosítok; γ) az organizálódás mintegy *tágul*, de *kevésbé precíz*é válik (ami ténylegesen gyakran előfordul); δ) a szerveződés *szűkebbé*, de *precízebbé* (differenciáltabbá, finomabbá) válik; ϵ) a szerveződés közvetlenül annak következtében változik meg, hogy az eszmélt dolog „felső“, „osztály“-fogalma változik meg, stb. Eddig oly válfajokat említettük — a megfigyelés és kísérlet más hasonló válfajokat is elkülöníteni enged —, amelyeknél az organizálódási sík nem változott. De van organizálódás, ahol ζ) az organizálódásnak *mélyülésétől* beszélhetünk (— előfordul természetesen a sekélyesebbé válás is —): amikor pl. egy eszmélet oly jól struktúrált új vonatkozásképletbe (mint osztályfogalomba) szerveződik, amelyik „*végsebb*“ ismeretlapot jelent és jelenségeknek, törvényszerűségeknek, általában fennállásoknak, dolgoknak *nagyobb* körét teszi egységben értelmezhetővé. Jól látható, hogy 1. ez úton is az eszméleteknek ideálisan végső egyetlen egységes hálózatba-szerveződéséhez vezetettünk el, legvégső fokon egy mindent egybefogó „metafizikai szemlélethez“; jól látható 2., hogy e vizsgálódások újra azokhoz a mély kapcsolódásokhoz vezetnek, amelyek *minden* pszichés szerveződés és a legfőbb *értelmi* szerveződések (és egyúttal általános — de, más esetekben, éppen így a speciális — értelmi *képességek*, pl. értelmi elmélyülés, átfogás) között fennállanak: szükségszerint, mert *minden* eszmélés, tudatosulás már *értelmi jelleggel* bír (mint valami *értelmi kategóriában* tudatosultság), sőt még mélyebb síkon: mert minden „*szerveződés*“ (tehát a nem is tudatosult reális pszichés szerveződések, a törekvéses, érzelmi életben is) magában rejt, logikus kényszerrel, értelmi mozzanatokot (mint pl. a szerveződés egységes „szempontja“, „rendező elve“, a szerveződő tagoknak a rendező elvtől „értelmesen“ meghatározott egymáshoz szerveződése, minden életes mozgásban egyúttal a „célszerűség“ [ami mindig = értelemszerűség is, mert itt a cél szabja meg a szervezési elvet, amely „értelmes“-következétesen meghatározza a tényleges szerveződést]). Az is jól látható 3., hogy a magunk szemléleti rendszerében e problémakör összhangban olvad egybe az emberi *értelmiség szerkezetéről* és az *értelmi képességekről* kialakult szemléletünkkel, amelyet e Bevezetőben is (néhány lappal alább) legjelentősebb mozzanataiban ismertetni fogunk.

d) Mondottuk már, hogy az eszméletek egybeszerveződése egyénenként mások és mások. Valóban nem is csak a *legvégső* nagy egységbefogásokban, de úgyszólván *minden* eszméletszervezésben az egyes egyének különbségeket mutatnak: minden ember valamennyire másként szervezi eszméléseit és ezekben az egyéni más-más eszméletszervezésekben nem nehéz sajátos *eszméletszervezési típusokat* is elkülönítenünk, amely típusok érdekes — de itt nem tárgyalható — kapcsolatokat tüntetnek fel egyéb személység-osztályozásokkal, így természetesen a mi magunkéval is (l. ugyane fejezet végén). Csak a legkönnyebben átlátható tényekre utalva: könnyű belátni, hogy az az ember, aki pl. mindig *szűkebb és precízebb* organizációkra törekszik, vagy az az ember, aki arra törekszik, hogy egyre *mélyebb* szerveződésekre jusson el, de az az ember is, aki eszméleteinek egyre nagyobb egységekké összefogására törekszik (e mondott szerveződés-jellegzetességek mintegy együttjárni hajlamosak — v. ö. a legjelentősebb „általános” értelmi képességekről a következőkben mondandókat —), szükség szerint *egész lelki személységében* más kell hogy legyen, semmint az az ember, aki hajlamos primitívebb, szegényebb, felszínesebb stb. eszmélet-organizálódásokkal elégedni meg. Megemlíthető az is, hogy az eszméletorganizálás szempontjából is elkülöníthető — ha inkább bizonyos *formai* szempontokra figyelünk — egy szilárdan fixáló, megtartó, *perszeveratív* típus és egy oly típus, amelyik *kevésbé szilárdan* organizál, és hajlamos mindig újabb meg újabb szerveződés-változtatásokra (de talán gazdagodásokra, elmélyülésekre, szellemi horizontja tágítására is): e szempontból is összeütközhetik a továbbélésre oly fontos elve a *megtartásnak* és az époly fontos (sőt fejlődéstaniilag és kultúráisan talán magasabbértékű) elve a *változtatásnak*. Ha az előbb említett kettősség általában a szellemi elmélyülés vagy sekélyesség típusait választja széjjel, ez az utóbbi a német pszichológusok körében újabban divatos tipológiai kettősségekkel mutathat kapcsolatok (pl. *Pfahler* típus-tani szemlélete, vagy az *E. Jaensché* is) — de talán máris jobban hatoltunk a részletekbe, mint e Bevezetőben kívánatos lett volna.

Organizációs típusok.

e) Csak pár szót végül a két-, sőt többféle „*jelentés*” kényes és igen fontos problémájáról, amelyet teljességgel megoldatlannak ítélnék az eddigi lélektani (és „szellemtudományi” szemléletekben), ahol általában még a jelentésnek — miként már említettett — voltakép mindig csak bizonyos meghatározott *szempontból* való (ilyen vagy olyan), de elvileg soha nem *abszolút* jelentési jellegével se történik kellő számotvetés. Mi különbséget teszünk α) abszolút élettani, biológiai „*jelentőség*” γ) pszichés-értelmi (elvileg mindig a „szemponttól” is meghatározott) tudatos-relatív „*jelentés*” között, elkülönítve β) a (szintén abszolút) *valóságos* pszichés (a tudatban tükrözöttség tényé-

„Jelentés” és „jelentőség.”

től és jellegétől mintegy független) *jelentőséget* is (mint a biológias jelentőséggel rokon jellegzetességet). Magának a tudatos

A „jelentés” féle-
ségei.

pszichés „jelentés”-nek kérdésében pedig elkülöníthetünk α) érzéki vagy talán helyesebben „formai” — így is mondhatnók: „külsőlegesebb” vagy „elhatároló” — jelentésféleségeket (mert a primitív-globális eszmélet főképen csak valami elhatároló jelentést fejez ki) és β) „tartalmi”, így is mondhatnók: „bensőlegesebb” jelentésféleségeket (ha pl. az eddig csak látott, de fel nem ismert tárgy egyszerre felismertetik), ez utóbbiak külön féleségéül tekintve γ) a *szimbólikus* jelentéseket (ahol az eszmélt dolog egyúttal egy másik dolog jeleként, tehát nem „magábanvaló” mineműségében, de önmagán túlutalóan ismertetik fel, ahol a magában való jelentés mintegy csak út és eszköz egy más — az éppen szimbolizált — jelentés felismerésére.¹⁶⁴ — Igen messze vezetne, ha akár a *relatív* jelentés és *objektív* jelentőség kettősségével és tudományelméleti „jelentőségével”, akár az *elhatároló*, *belső tartalmi*, *szimbólikus* jelentés hármasságának ugyane jellegzetességeivel továbbfoglalkoznánk, de megengedhetőnek érezzük az eszméletorganizációkhoz kapcsolódó azt a végső megjegyzést, hogy sokszor igen érdekes — de a tényleges emberi értelmi teljesítmények értéke tekintetében általában elszomorító — kép tárul elénk, ha megkíséréljük eszméletorganizációs jellegük szempontjából venni elemzés alá az egyes korokban divatos *tudományos* szemléleteket, köztük a ma divatos „szellemtudományi” és lélektani szemléleteket is. (Ha ugyanezt kísérelné meg valamely bírálónk a *mi magunkéval*, annak bizonyára szintén fennálló sok fogyatkozását is leplezve le, csak hálásaknak lehetnénk neki: mert a bírálati szempontnak egy, a megszokottnál — tudományos téren is olyannyira szükséges [és olyannyira ritka] — *elmélyültebb* síkjára való helyezkedésre adhatna példát. Az elméletkonstruálónak és bírálónak pedig csak *ugyanaz* az egyetlen végsőbb célja lehet: a *tudomány* haladásának szolgálata — a jobb gyakorlati élet-élésért és életszervezésért).

Eszméleti szerve-
ződések és valóságos
lelki alakulás.

(6.) Már az elmondottak is bizonyára könnyen érthetővé teszik, hogy eszméleti szerveződéseink egyfelől *összes* (tehát nemcsak az „elsődleges”) pszichés tendenciáinktól befolyásoltatnak — amely tény a leginkább talán a valóságosan lefolyó „értelmi” tevékenységeink érzelmi és egyéb befolyásolásában tűnhetik, joggal, fel —, másfelől a maguk többé-kevésbé „kész”-szé kialakult szerveződés-eredményeikkel eleve meghatározó tényezőit jelentik nemcsak a későbbi *eszméletalakulásoknak*, de (mint tényleges pszichés lefolyásokat is determináló „kauzák”) a további törekvéses és érzelmi fejlődéseknek is. —

5. A lelkiségnek sajátos és nagyjelentőségű körét teszik *érzelmi-hangulati* életünk jelenségei.¹⁶⁵ Velük kapcsolatosan csak

a következő tételeket hangsúlyozzuk:

(1.) Az érzelmi szféra biológiai szerepét abban határozhatjuk meg, hogy az az egyénben a „dolgoknak“ számára jelentett szubjektív értékét tudatosítja. Az érzelmi szféra — középpontjában magával az átélő egyénnel — egy *biológiai első* a pszichés tudatosulás egyéb köreivel szemben. Ennek a jellegének megfelel az a „*fiziológiai*“ és egyben *pszichés fejlődési elsőség* is, amely szintén határozománya. Értjük az *elsőn* az érzelmi szférának a *szomatikus* fajfejlődés folyamatában bírt elsőbbségét: az érzelmi szféra, agyélektanilag, az agy régiebb, elsődlegebb kifejlődöttségű területeihez (paleo-enkephalon, agy-gyök „thalamikus“ régió¹⁰⁰) kötött; a fejlett lelki élet „visszaesései“-ként értelmezhető „*primitív*“ reakciók is éppen e fejlődéstanilag *előbb* kifejlett elsődleges agyterületeknek tevékenységeiként, illetve a későbbi kifejlődöttségű agyterületek korlátozó, szabályozó, magasabbrendűen irányító funkciójának mintegy kikapcsolódása eredményeiként állanak elő. A „*pszichés fejlődési*“ elsőség viszont arra utal, hogy az egyéni lelki életben is az érzelmi szféra marad az az örökké „*legmélyebb*“ pszichés terület, amely úgyszólván minden egyéni tevékenység végső táplálója és irányítója, lendítője, „lelkesítője“, de amelynek *primitív*-elsődleges, *tiszta* szubjektív jellegén a *magasrendű* pszichés fejlődésnek valamiképen *tűt kell jutnia*, felül kell emelkednie. Természetesen, nem azt jelenti ez, hogy az érzelmi élet, pl. az értelmi élettel szemben, a maga *egészében* valami alacsonyabbrendű pszichés funkciókör — hiszen az egyén érzelmi élete is hatalmas *fejlődésekre* képes —, de azt mindenesetre jelenti, hogy az érzelmi élet mintegy *önmagára* hagyva vagy önmagára maradván valóban *primitívebb*-alacsonyabbrendű lelki életet determinál. Vagyis az érzelmi élet magasabbrendű fejlődése csakis *más, nem-érzelmi* tényezőknek az érzelmi szférába való *belekapsolódása* útján állhat elő. Már magok azok a lelki képződmények, amelyeket „*érzelmek*“-nek vagy „*érzúleteknek*“ nevezünk — pl. szeretet, barátság, de a gyűlölet is, stb. —, nem pusztán „*érzések*“, de bonyolult szövődmények, amelyek érdekes fejlődés rendjén szövődnek össze és valamely *objektív-pszichés egységbe* olvadnak (amely objektív-pszichés egység nem ritkán egészen más, mint amit szubjektív-tudatosan „*érezni*“ vél az egyén); kifejlődésükben nagy szerepe van *mindenfajta* tapasztalatoknak (élményeknek, „*emlékeknek*“) értelmi tényezőknek, érdekeknek, figyelemi, érdeklődésbeli, környezeti és egyéb befolyásoló tényezőknek, „*akarati*“ célirányulásainknak, stb. Ezek a különös lelki képletek, az *érzelmek*, szép példái egyben annak a sajátos pszichés-életes jellegzetességnek, hogy a lelki életben — annak végső (és állandó centrális hatást kifejtő) egységét és énes középpontúságát e ponton is kifejezésre juttatva — igen *heterogén*

Az érzelmiség biopszichés szerepe.

Az affektivitás „elsődlegessége.“

A „magasrendű“ érzelmi fejlődés.

eredetű tényezők képesek *egységekbe* szerveződni vagy egységbe olvadni, oly egységekbe, amelyeket mintegy egy egységes *beállítottság és irányozottság*, az ennek megfelelő egységes *érzelmi-hangulati alapszínzet* (amely nagy szubjektív érzés-változatosságot enged az érzelmek aktualizálódottságainak egyes konkrét pillanataiban), továbbá bizonyos erős *dinamikus érték* is jellemez. E dinamikus érték pontos lemérhetése felé újabban nem leki-csinylendő kísérleti kezdeményezésekkel is találkozunk: hiszen nem kínálkozik-e természetesnek elénk az érzelmek erejének az érzelmek érvényesülésének útjába állított különböző fokú *gátak* által való kipróbálása vagy nincs-e reális alapja az érzelmek erejének az érzelmi reakciók *fiziológiás hatásaiból* való megállapítás-kísérletének —, természetesen a pszichés alkat egyéb *egyéni* jellegzetességeinek [köztük a szomatikus-pszichés kölcsönhatások egyéni jellegének: pl. viszonylag gyors, nagyerejű fiziológiás, motorikus és egyéb visszahatások; általános fogékonyság, ingerlékenység, stb.] és a kísérő körülményeknek figyelembevételével?

6. Az érzelmi fejlődés tehát nem-érzelmi tényezőkkel való *összeszővődések* útján áll elő, ami voltaképpen azt jelenti, hogy egyfelől bizonyos érzéstendenciák körébe új meg új egyéb pszichés tartalmakat (pl. gondolatokat, terveket, érzékléstárgyakat, emléket, stb.) bekapcsolunk, ezeket mintegy *érzelmi színnel* telítjük, míg másfelől az eredeti érzelmi impulzusokat magasabbrendű értelmes-célszerű, akaratí jellegű, stb. *ellenőrzések*, gátlásoknak, szabályozásoknak, irányításoknak vetjük alá. Valóban *magasrendű* fejlődésre az érzelmi téren is — és általában a „kedélyi” téren (idesorozzuk pl. a művészet [akár alkotó, akár élvező művészet] és a játék birodalmát is) — *csak akkor* válunk képesekké, ha

Az érzelmi magunk-főle emelkedés.

valamiképpen *szubjektív-önmagunk főle* emelkedni, vagyis a *közvetlen* szubjektív és *szűkkörű* érdekkörökön túlemelkedni tudunk. A magasrendű fejlődés útja érzelmi téren is ugyanaz, mint a lelki élet bármely más terén: az énfölöttiség, az altruizmus, sőt *allocentrizmus* síkjára emelkedés, amely a közvetlen egyéni és kis-közösségi (pl. osztály-) érdekeknek, az egyéni (és környezeti) közvetlen tetszéseknek, „jólesések”-nek, divatoknak önkritikával, önellenőrzéssel és önlegyőzéssel — sokszor az ettől megkövetelt, gyakran súlyos „*akaratédzéssel*” és akaratneveléssel — elérhető fölibe emelkedést és tagabb, átfogóbb érdekeket és egyetemesebb célokat mélyebb-igazabb megértés alapján szolgálást jelent. E pszichés tényállásból az „erkölcsi” nemesedés menetére és jellegére, tehát közvetve az etikai teoretikumra is néhány jelentős következményt vonhatunk le, amelyeket nyíltan és *teljes* következetességgel e téren sem szokott levonni a filozófiai gondolkodás. Így pl. általában úgy ítéltető, hogy az etikai érték

Etikai érték és átfogás.

annál magasabbrendű, minél *átfogóbb* és magasabbrendű az irányító, *beállítódási szempont*, illetve a magunk elé tűzött

végso *cél* (tehát pl. a „jóság“ legmagasabbrendű képviselőjéül nem ítélhetjük a csak a *gyermek*e közvetlen javáért élő, magát a gyermekéért bár feláldozó anyát: a valóságos életben az ily természetes-ösztönösen jó és önfeláldozó anyát valóban nem egyszer keli éppen még saját gyermeke *igazibb* érdekei ellen vétőnek is látnunk — így pl. sokszor a gyermek gyógykezelése vagy szükségessé vált sajátos irányú, pszichés befolyásolása vagy általában a gyermek nevelése tekintetében, hogy az ú. n. „*majom-szeretet*“ durvább eseteiről ne is szóljunk. Az ily esetek vezető elve: „úgy legyen minden, *amint gyermekemnek tetszik*“, nem habozhatunk kimondani: az *önzés* egyik sajátos fajtája (illetve altruizmus és önzés egy sajátos keveredése), mert *szubjektív tetszésünk* az, amely nem bírja elviselni, hogy szeretetünk tárgya (amelyet pszichésen mintegy önmagunkkal azonosítunk, mert hiszen mintegy beléje olvadtunk) pillanatnyi kellemtelenségeken, neki nem tetsző élményeken menjen át és szubjektív-önző tetszésünk az, amelyik megakadályozza, hogy még éppen magának szeretetünknek érdekét is *messzebbretekintő* és távolabblátó, átfogóbb, helyesebb, mélyebb, igazabb szempontokból váljunk képesekké megérteni, vagy (ha esetleg meg is értettük) megfelelőképpen szolgálni. (Mellékesen: az érzelmi élet fejlődése terén is — példánk is mutatja — a) egy nagyobb *átfogás* jelzi a csúcsteljesítményt, b) ez a nagyobb átfogás a legmagasabbrendű fejlettségben egy *mélyebb lényeg*-felismeréssel, igazság-felismeréssel — a mondott esetben szeretetünk „valódi“ érdekének igaz és mély felismerésével — kapcsolatos; v. ö. az értelmi fejlődésről alább következőket is.)

7. A mondottakból az is következik, hogy a legmagasabbrendű erkölcsi érték igazában soha nem lehet a *pusztán ösztönös-intuiciós* moralitás (illetve az „*intuiciósról*“ ezt a lehetőséget *elméletileg* ugyan *feltehetjük*, de e fel-

<p>Etikai érték és öntudatosság.</p>

tevés a valóságban mégis teljességgel „*valószerűtlennek*“, valószínűségi értékkel szinte nem is bírónak bizonyul). Mert a valóságos életben mindig adódnak esetek, ahol világosan *látunk* kell, *ítélnünk* kell, hogy helyesen és — morális lelkiismeretünket megnyugtatóan — cselekedni tudjunk: az „abszolút megbízható“ ösztönnek, sőt intuíciónak csodáját pedig soha nem láttuk eddig és a pszichológus nem is várhatja el. És vajjon hogyan képzelhető a helyes akaratnevelés és általában a helyes önfejlesztés a megfelelő *értelmi emelkedettség* nélkül? *Bizonyosfajta „boldogságot*“ *adhat* az értelmiségre vonatkozóan értelmezett „*lelki szegénység*“ — a megfelelő „szívjósággal“ párosulva —, de korántsem adhatja a legmagasabbrendű *moralitást* (amelynek a problematikája, természetesen, egészen más síkon is él, semmint a boldogságé — sőt kissé más síkon, mint akár a csak *egy*, vagy kevés meghatározott személyhez vagy egyéb szűk érdekkörhöz kapcsolódó szeretetünk). Az *öntudatosság* e téren is, mint

általában az érzelmi-kedélyi életben, a legmagasabbrendű fejlődésnek *egyedül megbízható* biztosítója (az egyéb feltételek megléte esetén), viszont az öntudatosság teljessége és helyessége megfelelő *értelmi* fejlettség nélkül el nem érhető.

Emóció és „szenvedély.”

8. Az érzelmiség általános fejlődés-irányára vonatkozó szemléletünk összhangban áll az érzelmi életre vonatkozóan egészen más kiindulási pontokból indult elemzéseinknek azzal az eredményével, hogy azok a lelki képződmények, amelyeket a lélektan „*emóciók*”-nak („indulat”), illetve „*szenvedélyek*”-nek nevez, voltaképpen egy nagy általános pszichés jelentőségű *kettősség* kifejezői. Az „*emóciók*”, mint az egyént hirtelen mintegy előntő, az *egész* ént elárasztó *heves* impulzusok, egy *primitívebb-ösibb* lelki rétegzettség domináns jelenségei, amelyekkel szemben a *szenvedélyek* (amelyek, természetesen, egyként lehetnek pl. egészségügyi szempontból hasznosak vagy károsak, vagy morális vagy szociális stb. szempontból elismerést vagy elítélést érdemlők) az értelmiségnek egyéb pszichés tényezőkkel egyre gazdagabban *egybeszerveződő* folyamatát vetítik elénk, egy többé-kevésbé *lassú*, lépésről-lépésre haladó meghatározott irányú fejlődést, amely lassanként a *maga*

A szenvedély-fejlődés kára és haszna.

érdekkörébe vonja az énes lelkiség egészét, úgy hogy végül az egyén egész *érdekkörét* a szenvedély tárgya jelentheti, minden akaratát, minden értelmi tevékenységét annak kielégítése, annak szolgáltatása jelentheti és minden egyéb érzelme, vágya, kívánsága is a szenvedély *érdekkörébe* kapcsolódik. Ez a szenvedélyes fejlődés válhatik az egyéni élet szétrombolójává (és válhatik abnormis lelki megrendülések determináló tényezőjévé is), de válhatik másfelől — és *csak ez* válhatik — az egyéni élet legmagasabbrendű kifejesztőjévé, a legmagasabbrendű pszichés értékek és emberi teljesítmények alapjává — az eredeztető motívumok, de részben a domináló pszichés réteg jellegétől is függően. — A vallásos hit leghatalmasabb képviselőiben már mintegy nem „*ők maguk*” élnek, de „az Úr” él őbennük, a tudomány képviselőiben úgy *kellene*, hogy „az Igazság” éljen, a legjobb anyában a gyermeke él, a legigazabb államférfiában az általa szolgált emberközösség és i. t. *Szenvedélyek* ezek is, miként némely más emberben a kártya-szenvedély vagy az iszákosság szenvedélye, vagy a pénzgyűjtés és így tovább. A kétféle (emóciós és szenvedélyes) jellegzetességnek más-más *élettani* fiziológiai megalapozottság is felel meg, különféleségük más-más lelki abnormitásokban is jellegzetesen kidomborodik: így az „emóciós” jelleg a túlnyomóan *közvetlen szomatikus* alapon értelmezhető mániás és depressziós ciklotimias állapotokban és periodikus változásaikban, a „szenvedélyes” jelleg a *pszichés* „komplexumokhoz” kötött, (ami korántsem jelenti azt, hogy szomatikusan nem előfeltételezett) szkizofrénias, paranoiás stb.

abnormis reakciókban és állapotokban. Emóciók, természetesen, beiktatódnak a szenvedélyek láncába is, sőt a szenvedélyes „talaj” természetes kiváltója lesz emócióknak: voltakép a (normális életben is nagyjelentőségű) komplexusokhoz való minden „hozzáérés” egy-egy erősebb vagy gyöngébb emóciós „sokk”-ra készítő élmény. — A kétféle jelleg ezenfelül sajátosan nagy

Az emóciós és szenvedélyes jelleg típus-tani jelentősége.

személyiség-típustani jelentőséggel is bír: általánosságban jellemezvén egyikük az ingereltetésekre *azonnali lereagálással* (— „primer”-funkciók —) felelő *közvetlen, dominálóbban* „kedély”-embert vagy érzelmi embert — az ily alaphatározmányokból folyó minden gazdag következménnyel: v. ö. főképen *Kretschmer* „ciklotim” típusait —, másikuk az élményeket előbb magában feldolgozó, *másodlagosan* (de mintegy éppen a nagyfokú és bonyolult benső énbeszerveződés miatt szinte soha nem *teljesen*) lereagáló, benső problémákkal, konfliktusokkal küzdő, magában leszámolni törekvő és kifelé gátolt egyént: v. ö. *Kretschmer* „szkizotim” típusait. Hogy az érzelmi élet fejlődésének elemzése rendjén nyert ez a tipustani kettősségünk messzemenőleg egyezik *Kretschmernek* *szomatikus* karakterisztikumokat kereső kiindulás útján nyert ismert típusaival (és ezentúl lényegi egyezéseket tüntet fel sok egyéb típus-tani osztályozással), e tényre — bár e két szemlélet korántsem fedi mindenben egymást — bizonyára jogos, mint felismerésünk helyességét támogató bizonyítékokra hivatkozunk. Gyakorlati következtetéseket e pszichés tényállásból is levonhatunk: a kétféle típusú ember pl. bizonyára más-más *munkakörökben* végezhet legmegfelelőbb munkát: cselekvés, gyors alkotás terén; megfigyelés, leírás terén; szociális tevékenységben, stb. *általában* az „emóciós” — elméleti elmélyítésben, akarati erőfeszítésben stb. *általában* a „szenvedélyes”. *Legnagyobb értékű* emberi teljesítményeket, *általában*, az utóbbiaktól várhatunk — de csak akkor, ha a „szenvedélynek” a maga körén kívül eső dolgokkal (és főleg más egyénnel, érzelmeikkel és érdekeikkel) szemben lehető merevségét és elzárkozását mély érzelmi, kedélyi, szociális, stb. értékek szelídítik, sőt ihletett életes lelkesedésben képesek felolvasztani. Hogy az egyik és a másik típus viszont mily „káros” vagy „elítélendő” életvezetés vagy teljesítmények áldozatává válhat — e kérdést hagyjuk talán a pszichiátriára, a kriminológiára, a szociológiára, a pedagógiára: az általános lélektani tanulságokat a „pozitív” teljesítményekre való utalások is megvilágíthatják.

Az érzelmi szféra néhány egyéb jellegzetessége.

9. Az érzelmisséggel kapcsolatosan, igen röviden, még a következőkre is utalunk: A szenvedély kifejlődéséhez mintegy „szerves” út vezet a *szükségleteken* (ill. *szükségletérzéseken* és *vágyakon*) keresztül; az érzelmeik *általában* — miként már említettett —

természetes úton kapcsolódnak az eredeti énes *szükségletekhez és törekvésekhez*, valaminek *irányában*, illetve valamitől *elfordulóan* (kellemes-kellemetlen; szeretet-gyűlölet, stb.) —; az érzelmek mindig (amint szintén említettett) — biológiai szerepüknek (l. 125. l.) megfelelően — *dinamikus* határokat is jelentenek (néhánykor — pl. kellemes érzelmi állapotban — mintegy a „maradás“, a tehetetlenség elvét, de többnyire a „változtatás“ elvét szolgálóan); az érzelmek és már az „*érzések*“ is igen *sokféle* — vagyis ma már nem osztjuk az „elemi“ *érzések csak kétféle* minőségének (kellemes-kellemetlen) nézetét, ami, persze, éppen nem jelenti a *két pólusosság* tételének is tagadását, de csak azt jelenti, hogy *minőlegesen* különbözik pl. a tetsző hangokban vagy ritmusokban vagy színekben stb. való gyönyörködésünk kellemes érzései a tetsző gondolatokban való gyönyörködéstől, stb. Az egész kérdést azonban teoretikus szempontból kevés jelentőségűnek ítéljük. Végül (l. 76. l.) vannak „tárgytalan“ érzelmek, vannak csak fiziológiás determináltságúaknak ítélandó és velük szemben (egy vagy több) meghatározott pszichés élményhez, eszméhez kapcsolódó érzéseink. A fentiekből folyó *etikai* következményekként hangsúlyozzuk még azt a már általánosan belátott tételt, hogy az igazi etikai értéket nem a külső *tett*, de a *belső mótvum, érzület és cél* határozza meg elsősorban (de éppen így az *eszközmegválasztás* is), továbbá, hogy — amint már hangsúlyoztuk — a magasrendű morális értéksíkra emelkedéshez *természetes-életes* (ill. pszichés) fejlődés-út vezet, amiként általában ilyen utak vezethetik az egyént *összes* magasrendű „Eszményei“ felé.

<p>Érzelmisség és értelmiség.</p>
--

10. Az érzelmisség köre néhány sarkatos, és éles határozottsággal jellemezhető, általános jellegű utalással állítható szembe — szomatikus meghatározottsága, fejlődése, pszichés jelentősége tekintetében — az *értelmiség* körével. Míg az érzelmisség az agy régibb kifejllettségű rétegeihez kapcsolódik, az értelem tevékenysége a későbbi kifejlésű agyrétegekhez (neoenkephalon, elsősorban a „kortex“ — agykéreg —) kapcsolódik. Ha az érzelmisség egy elsődleges-primitív énes *globalitás* jellegzetességével bír, az értelem a „*diszkrimináció*“, a tagolás, szétválasztás (és csak utólagosan összetevés) szerve. Az „eredet“ és az alapjelleg e kétfélesége megmutatkozik a két nagy pszichés kör *szociális-kulturális* hatásában is: ami az embereket mint tömegeket egybetartani, sőt (esetleg minden elválasztó tényezőtől eltekintve) egybeolvasztani képes, az az értelem, míg *csak* az értelmén magán voltaképpen csupán pl. *két* embernek egymáshoz való barátsága sem épülhet el — az értelem lényegszerint mérlegel, bírál, szétválaszt. Ha „jelszavak“, jelmondatok, „eszmék“ toborzó, divatot teremtő, közösségi „mentalitást“ determináló sikereire gondolunk: ilyenkor se szabad, hogy az értelmesen hangzó szó és érvelés tévessze meg ítéletünket: a tömegeket és

az egyes átlag-embereket (— általában túlságosan kevésbé szokás láttatni a „tömegelektanban“, csakúgy mint pl. a szociológiában vagy a gazdaságtanban az „egyes“ ember lélektanának érvényesülését, pedig a tömeget az egyes emberek teszik, egymás által befolyásoltan —) nem az *értelem* tartalom, de a vele kapcsolatos mély és erős érzelmi és érdek-motívumok kovácsolják egybe, ill. egymáshoz, és még a pusztán külsőleges „érzéki“ behatások is sokkal nagyobb befolyásoló hatást fejthetnek ki, mint az objektíve leghelyesebb érvelés, ha az nem tud megfelelő erejű *érdekkapcsolatokra érzelmi vágyakozások* felkeltesével reámutatni. — A már említett különbségeken kívül: ha az érzelmisség mindig megőriz egy elsődleges-primitív *szubjektivitás*-jellegét, egy természetes-szükségyszerű egocentrikus szint — a legnagyobb önlegyőzés az volna, ha érzéstelenekké tudnánk válni —, az értelem sajátképeni jellegzetessége az egyéntől független *objektivitás*: az értelem

<p>Értelem és objektivitás.</p>

feladata az, hogy *objektíve érvényes* kapcsolásokat végezzen el objektíve helyes megértések, belátások alapján még akkor is, ha esetleg éppen az egyéni érdek szolgáltatában is tevékeny: mert ha az értelem munkája téves, éppen az egyéni érdek szolgálata is kárát fogja látni. Milyen egyszerű alaptétel — és mennyi valóságos áthágását tapasztaljuk még tudományainkban is, de legfőképpen a gyakorlati *közösségi* (köztük állami) életszervezésekben és életvezetésekben, az általános, kulturális, gazdasági politikában, stb., stb.! Miért? Éppen azért, mert az élő egyén és közösség nehezen tudja a tiszta értelem megkívánta objektivitás jármába törni magát. — Más elkülönítő jegy: szemben az érzelem dinamikai értékével és „hevítő“ melegségével, az értelem önmagában „száraz“, „hideg“ hatású: hogy hevítsen, hogy cselekvésre bírjon, érdeket, illetve érzelmet kell hozzákapsolnunk (és pl. az *önérdekkel* viszonylag kevesebbet törődő egyén hiába látja jól át, hogy „értelmesen“ mit kellene a maga érdekében tennie: *csak* ez az értelemi belátása nem képesíti őt esetleg fennálló — talán „objektíve“ bármilyen jelentéktelen — gátlások legyőzésére és a megfelelő praktikus cselekedetre). Végül a mondott kétféleség-jellegnek az érzelmi és értelemi fejlődésben is kiütőző tükröződéseként arra is utalunk, hogy míg az érzelmi fejlődés magasrendűségéhez az (objektív, egyénfeletti tekintő) értelemi hozzákapsolódás nélkülözhetetlen előfeltétel, addig az *értelemi* fejlődésekbe (és az egyes értelemi operációkba) érzelmi elemeknek belekeveredése éppen az értelemi munka tökéletlenné válását jelenti. Az érzelem *fejlődik*, ha segíti az értelem, az értelem viszont *hanyatlik*, megbomlik, értelmetlenségbe fordul, ha az érzelmi heterogén befolyásoló tényezőknek helyet enged kapcsoló, elemző, rendező, átfogó, következtető, igazságot és helyes elméleti vagy gyakorlati megoldásokat kereső munkájában. De talán nem lesz felesleges — a valóságos viszonylatok helyes kidomborítására és az eddig mondottakból esetleg egyoldalú következtetések levonásának elkerülésére — külön

is hangsúlyoznunk, hogy az értelem az egyénben igazában csak az érzelem hevületére lendülhet munkába, sajátzerű „dinamikája“, mondhatnók: „sorsa“ és a legtöbb emberben (és minden eddig valamelyes tartóssággal érvényesült emberi közösségben) „tragikus“ jellegzetessége éppen az, hogy bár érzelem hevíti, indítja és vezeti *további* — sajátosan „értelmes“ — munkájában, *nem szabad* az érzelmeiktől zavartatnia meg munkája „tisztalvűségét“. Ez a helyzet az, természetesen, amelyből az értelem tiszta

**Az értelem tiszta
szolgálatának pszi-
chés nehézsége.**

szolgálatának „*pszichés nehézsége*“ származik és amelyik értelmezheti azt a felismerést, amelyet értelmiségvizsgálataink újra meg újra elénk lepleznek: az egyes emberben általában sokkal *jobb* értelmi teljesítményekre rejlenek képességek, mint amely teljesítményeket ténylegesen — éppen a nem-értelmi tényezők káros befolyásolásra engedése miatt — rendszerint végrehajtani tudnak. E tényből az értelmi nevelésnek egy fontos feladata következik: az értelem felszabadítása a nem-értelmi befolyásoló tényezők káros hatásai alól¹⁶⁷ — e feladat nagyjelentősége teljes mértékben igazolja VV. Poppelreuter „*pszichokriticizmusának*“ elvi jogosságát.¹⁶⁸

**Az értelmiség szer-
kezete.**

11. Mint lelki életünk egyéb nagyobb tevékenység-körei, értelmi tevékenységeink egésze is egy *viszonylagos önállóságot feltüntető egységes lelki képesség-rendszer* megnyilatkozásoként fogható fel. Az „értelmiség“ egésze egyetlen nagy lelki rendszer, jól tagolódó lelki struktúra: az össz-lelkiségnek végső átfogó egységében relative önálló egység és egész, amelyet ma már — bárha éppen a sajátképeni értelmi tevékenységgel csak igen későre vált képessé világosan leszámolni a lélektan — határozott körvonalakkal rajzolhatunk meg. Szerkezetét vázlatosan az alábbi táblázatban szemléltethetjük:

IV. TÁBLÁZAT.

Az értelmiség szerkezete.

1. Általános értelmiképességek ..	(pl. elvonás, lényegmegragadás, elmélyülés, szintetikus egységbefogás stb.)
2. Speciális viszonyérzések	(pl. logikai, — mechanikai és „életes“ — oksági, mennyiségi, téri-geometriai, idői, kémiai, gazdasági, lelki [strukturális és tejlődés-]viszonylatok, stb. iránt való érzék)
3. a) Formai képességek	(mint gyorsaság, élelenség, energia, stb.)
b) Előfeltételek	(mint érzéklés, figyelem, megfigyelés, emlékezet, asszociáció, stb.)
4. Befolyásoló heterogén tényezők	(mint érzelmi, érdek-, milió-, tradíció-tényezők, stb.)

Megjegyzések: (1.) Az értelmi tevékenységek forma szerinti lényege a különféle viszonylatokban lehetséges *kapcsolás* lévén (bizonyos szilárd elemek - a magasrendű öntudatosított logikus gondolkodásban: fogalmak és tételek — között), az értelmi munka *középpontjában a speciális viszonyító érzékek* vagy képességek állanak, amelyek ilyen vagy olyan fejlettségi foka egyénenként, természetesen, a legkülönbözőbb.

(2.) A *legmagasabbrendű* értelmi tevékenységre a bármi fejlett bármilyen speciális viszonyérzők azonban egymaga még nem képesíthet: ehhez bizonyos *általános* értelmi képességek magasfokú fejlettsége is szükséges, különösképen a *lényegérzőké*, az *elmélyülésé*, a jól tagolt nagy *szintetikus egységben látásé* (így pl. a valóban „*zseniális*” alkotást ilyené — még a művészi zsenialitás. esteiben is — csak e *mindhárom* legjelentősebb értelmi tényezőnek fejlett fokon való érvényesülése is, sajátos kapcsolatban az „igazság”-megragadással is, avathatja). A *gyakorlati* téren való nagyobbértékű szellemi munkának is elengedhetetlen kelléke legalább a lényegérzőeknek és az átfogóképeseknek viszonylagos fejlettsége, a legértékesebb tudományos munkához (főképpen a filozófiaihoz) ezenfelül az elmélyülésnek is rendkívüli értéke szükséges.

(3.) A nem „sajátképen értelmi” *előfeltételek* fejletlensége lehetetlenné teszi ép értelmi (vagy általában „szellemi”) tevékenység előállhatását.

(4.) Megjegyezzük még: természetes, hogy az *áttevő*, receptív értelmi tevékenység kevésbé értékes az önálló értelmi kapcsolások produktív tevékenységénél. A kísérleti vizsgálatok tanúságai szerint az utóbbiak pszichikusan jóval „*nehezebbek*” is náluk.¹⁶⁹

12. Néhány szóval foglalkoznunk kell legelőbb az *általános* értelmi képességek leglényegesebbjeivel. — A *lényegmegragadó*érzők: érzék „a »dolgok« (tárgyak és viszonylatok) lényegének, az egyes dolgokat szükségszerűen *éppen ezzel* vagy azzá a dologgá tevő »lényeges« jellegzetességeknek felfogására” (A zseni lélektanához, 7. l.). A lényegmegragadó képesség egyénenként igen különbözőképpen fejlett. Az *abnormis* gyengeelméjűség (olygophrenia) súlyosabb eseteiben az elme gyenge, éppen a dolgok lényegének felfogására való tökéletlensége miatt is, képtelen lehet a legközönségesebb használati tárgyak fogalmának (pl. a pohár fogalmának) kialakítására.¹⁷⁰ A normális értelemfejlődés terén régóta ismeretes — és legszebben *Piaget* vizsgálatai által dokumentáltatik — az a tény, hogy a gyermek csak aránylag későre válik képessé a dolgok fogalmi lényegének helyes felfogására, legkésőbb fogja pedig kialakítani az elvont fogalmakat. A lényegmegragadó képesség lassú fejlődésmenete ösztönösen helyes és mély lélektani érzékkel jut kifejeződésre már a *Binet*—*Simon*-féle gyermeki intelligencia-vizsgálati próbákban, ahol pl. a

<p>A lényegmegragadó képesség.</p>
--

6 éves gyermek feladatai között oly definíciós feladatokat találunk, amelyekben elegendő, ha a gyermek azt tudja megmondani, hogy egy közönségesen ismert konkrét tárgy *mire szolgál*, míg a 9 évestől a pusztá *célmeghatározáson túlmenő* pontosságú definíció kívántatik meg, hogy végül a 12 éves gyermektől már *elvont fogalmak definíciója* is megkívánható legyen. A lényegérzék hiányos kiműveltségéből származó igen durva értelmi fogyatkozások azonban a normális *felnőttekre* is jellemzőek és pedig hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben, mint azt a csupán szabad megfigyelés alapján általában hajlamosak volnánk elhinni. A lényegérzéknek sajátos nagy jelentőségét erősíti az a kapcsolat is, amelyben a helyes lényegmegragadás az „*igazság*“, a *bizonyosság* — és ezen át a *lelki egyensúly* (és a gyakorlati munkának is biztossága, biztos és nyugodt öntudat és hasonló) — fogalmaival és tényeivel, ezenkívül a helyes *osztályozás* és *rendszerezés* és általában már a „*megértés*“ problémájával van, amint erre gyebűtt részletezően utaltunk.¹⁷¹

Az értelmi elmélyülés.

13. A helyes megértésnek és gondolkodásnak hatalmas másik eszköze egy további alapvetően fontos általános értelmi képesség: az értelmi *elmélyülés* képessége. Az elmélyülés képességének *fontossága* sokszor felismertetik és hangsúlyoztatik, csakúgy — sőt talán még többször —, mint a lényegérzéké. De e képességnek mindmáig oly pontatlan különféle meghatározásai egymaguk is mutathatják (egy Thorndike-nél, vagy egy W. Stern-nél is) a probléma lényegével való leszámolás máig elhúzódó fogyatékos voltát. Az elmélyülés képességét mi magunk a következőképen definiáljuk: „képesség a dolgoknak, viszonyoknak, problémáknak *egyre végsőbb* logikai alapok (rációk), vagy természeti (mechanikai) okok vagy cselekvési motívumok (életes-dinamikus okok), „*strukturális*“ vagy egyébfajta értelmező elvek és alapok (értelemadó szuppozíciók, stb.) útján való — tehát egyre jobban és jobban „*mélyülő*“ — értelmezésére.“ (A zseni lélektanához, 9. l.)

Átfogó képesség.

14. Az általános értelmi képességek harmadik legjelentősebbje a *szintetikus egységbevonás* képessége. Az, amit koncepciónak mondunk, az, amit nagy vagy kis „kaliberű“ értelemnek szoktak mondani, többnyire ennek az értelmi képességnek a fejlettségén alapul, amelynek lényegét talán így határozhatnók meg: *képesség a „dolgok“ minél nagyobb körét vonni minél szervezettebb, szorosabb, de egyúttal (e képesség legmagasabbrendű fejlettségi fokán) minél gazdagabban és élesebben tagolt és rendezett egységbe.*

15. *Egyéb* általános értelmi képességeink néhányát csupán megemlítjük. Így nagy jelentőségű általános értelmi képességként kell elkülönítenünk az *elvonó* (absztraháló) képességet, az — általános — *differenciáló* és *elemző* képességet, a *kritikai* érzéket, stb.

Egyéb általános értelmi képességek.

16. A *speciális viszonyítás-érzékek* voltaképpen nem egyebek, mint a „dolgok” (tárgyak és viszonylatok) között értelmünk számára lehetséges egyes kapcsolás-féleségek iránt való érzékek. Ezek az érzékek a magasabb fokon, természetesen, miként az általános képességek is, az *önálló* kapcsolást, az *új* viszonylat-, törvényszerűség-felledést, míg alacsonyabb fokon a mások által eléink tudatosított viszonylatok megértését, belátását teszik lehetővé. Féleségeik oly sokszerűek, mint amennyiféle viszonylatot a „dolgok” között értelmünk egyáltalában meglátni és feltenni tud. Így vannak sajátos logikai, matematikai, geometriai, kémiai, mechanikai, fejlődési, stb., stb. viszonylatok iránt való érzékek, sajátos érzékek érvényesülnek a jogi, szociális, gazdasági viszonylatok átértésében, a lélektani értelmezésekben, stb., stb. — Az értelmi munka lényege a *viszonyítás*.

Speciális viszonyító érzékek.

17. Az eredményes értelmi tevékenység pszichés *előfeltételei* közé tartozik pl. az *emlékezőképesség*, a *figyelem*, a szellemi *koncentráció*, az asszociáció, a *megfigyelés*, még „előbb” maga az *érzékelés*, a *fantázia* (a fantázia lélektani problémája, amint erre egyebütt utaltunk, valamennyire új leszámolást követel¹⁷²; a legrövidebben: a *minél magasabbrendűen irányított* fantázia a legértékesebb), stb., stb.

A sajátképeni értelmi tevékenység pszichés előfeltételei.

18. Az értelmi működések eredményeit *befolyásoló idegen* — és egyúttal főként idegenelvű (heteronom) tényezők — az igazságkeresés és az igazságra eljuthatásnak *akadályozó* vagy esetleg *elősegítő*¹⁷³ tényezőit jelentik. Jelentik így az *egyénben magában lévő* (ösztönös, kényelmi, egoista, érdek-, stb.) akadályokat, a *külső* befolyásoló tényezőket, a tradíció, a miliő, az eleve elfogadott kész átvételek, stb. hatását, az egyénben és környezetében egyként erős *érzelmi* befolyásoló tényezőknek a szigorúan értelmi úton való megbizonyosodást megkerülő, gyakran egyenesen kijátszó hatását, az értelmi tényezőknek nem az igazság felderítésére, de csak (szubjektív vagy kollektív) *vágy-céloknak*, esetleg ál-érveléses, igazolására való felhasználását.

A „helyes” értelmi tevékenység akadályai.

Az értelem jelentősége.

Az értelem röviden (önmagunkról és a másról való) *világos tudatosítások*, a helyes *megértések*, az egyedül biztos *következtetések* és biztosan célirányos életirányítások egyedüli eszköze. Így ítélve, nem feledjük az értelmiség és az „ösztön“ lehető ily vonatkozású értékeit sem, de velük szemben hangsúlyoznunk kell egyfelől az értelemnek egyedül *objektíve is evidens bizonyosságot* adható jellegét és *következtető* szerepét, másfelől az értelemadta tudati *világosságot*, de pl. az értelem finom *különbség*-meglátásait is. Nem feledjük az „intuíciónak“ lehető nagyszerű értékeit sem, de az „intuíciónak“ magunk nem ítélték meg jogosnak az értelemmel *szembe* helyezni: az intuíciónak csak előtte jár, mindig, a „logikái“, öntudatosan kifejlő megbizonyosodásnak¹⁷⁴ — ám éppen e jellege miatt nem bírhatja ő sem az utóbbinak *objektív bizonyosságot* adó jellegét. Nincs más világos tudatosító eszközünk, mint az értelem és nincs más objektíve megbízható bizonyosságot adó eszközünk, csak az értelem. És vajjon: van-e más sajátképeni eszközünk a következtetésre is, mint az értelem?

20. Az értelem mondott sajátos határozományai azokon a végső értelmi „determináltságokon“ épülnek fel, amelyekről — mint minden *lehető* (emberi) megértés, magyarázat, értelmezés, stb. végső pszichés alapjairól — e Bevezető több részében már szó esett és amelyek ismeretelméleti nagy jelentőségére is történt már utalás (így az első fejezetben, továbbá a VI. fejezetben). Sokféle és nagyjelentőségű feladatát az értelem az egyes egyénekben — az elkülöníthető egyes értelmi képességeknek vagy érzékeknek bennök birt értéke szerint — különböző tökéletességgel képes elvégezni; a lélektanilag biztos embermegismerés, emberértékelés és ember-„felhasználás“ szempontjából nagyjelentőségű tény az, hogy az egyes egyének mondott értelmi képességeit ma már képesek vagyunk megfelelően biztos ítéletet engedő kísérleti módszerrel — és aránylag egyszerű próbákkal — értékelni, amint erről pl. a magunk ú. n. „tisztalvű értelmiség“-vizsgálatai¹⁷⁵ az objektív szemléltető bizonyára meggyőzhetik.

Az értelem nevelésének jelentősége.

21. A mondott értelmi képességek (a) — bizonyos keretek között — *fejleszthetők*, (b) tényleges értelmi teljesítmény-értékük, megfelelő *kritikai* önellenőrzéssel, a károsan befolyásoló heterogén tényezők hatásainak lehető kiküszöbölésével és a kedvező heterogén — főképp kedélyi — heterogén tényezők erősítésével is, feltűnően nagy mértékben fokozható, (c) az értelmi funkciók sajátképeni „nevelése“ (ma sok tekintetben még szinte „utópisztikusnak“ tetszhető probléma) nagyértékű általános egyéni *életbeállítódásbeli* változást idézhet elő — egyfelől azért, mert az (éppen nem könnyű) értelmi önlegyőzés nagyszerű elősegítője az *általános pszichés magassabbrendűség* szintjére való

emelkedésnek, más szempontból azért, mert az értelmi eszmény, az „Igazság” (helyesség) *eszménye*, bizonyos *centrális* jelentőséggel is bírva, *összhangban* áll az (emberi) lélek minden értékesnek elismert egyéb végső eszményeivel.¹⁷⁶ A mondott okok sikerrel munkálható nagyjelentőségű *nevelői* feladattá is teszik az értelmi képességek sajátulvó fejlesztésének feladatát. Modern felismeréseink mélyebből engedik megérthetni azt az igazságtartalmat is, amely a görög bölcssek oly sokszor bírált differenciálatlan felfogásában voltaképpen mégis bennrejtett: ha az erény (és az igazság) „tudása” még korántsem vonja is kényszerűen maga után annak *gyakorlatát*, bizonyára áll az, hogy az *igazságra eljutni képesség* (vagy csak az igazságot *valóban* a *magunk* igazságaként átvenni) már maga nagy erény, amely igazában csak önlegyőzés által érhető el — és ekként utat mutat és *képességet* jelez az *általános* önmagunk fölé kerekedésre, *minden* igazi értékes „erény” előfeltételének teljesíthetésére, sőt általában az erények gyakorolhatására. „Igaz” csak az tud lenni, aki „jó” is tud lenni — mindenki más csak legfeljebb a *maga számára hasznosat* (vagy legalább a maga szempontjából közömböset) fogja „igaz”-ként vetíteni maga elé. Az igazságra való életbeállítódás: az önkritikára, a korrektségre, önlegyőzésre és önmaga felé kerülésre való beállítódást jelenti, oly beállítódást tehát, amelynél *példaadóbbat* és egyben *biztosabb építő* erejét bizonyára semmi emberi közösség — értelmesen — nem kívánhatja meg tagjaitól.

Az „igazságra” való beállítódás.

22. Az értelmi képességek egymás-
közi finomabb szerveződési viszonyla-
tainak részletező tárgyalását mellőzzük.
Csak azt említjük e ponton, hogy egy-
felől éppen a kissé részletezőbben tár-
gyalt legnagyobb fontosságú három álta-
lános értelmi képesség egymásközt is egészen sajátos kapcsolt-
ságot mutat¹⁷⁷ és hogy, másfelől, az értelmi *fejlődés* meneteiben is sajátos megfeleléseket mutatnak a különböző értelmi képes-
ségek. A pszichés fejlődésmenet általános útját különben éppen az értelmi fejlődés jelenségei tükrözik a legvilágosabban elénk, részint már az érzéklések és érzéki szemléletek fejlődésével kapcsolatosan, részint a *hipotétikus* sejtések „globálisan” bizony-
talanabb intuícioitól a „fogalmi” elemzéseken, tagolásokon, ren-
dezéseken felépülő filozófiai értékű legátfogóbb szintetikus szem-
léletekig való tisztulásban. De különösen szépen mutatják az értelmi fejlődések a pszichés „kezdetek” és „végek” sajátos életes *kapcsolatát* is: az „eredménynek” a „kezdetre” való tisztító vissza-
hatását — a legjobb *lényeg*-felismerés csak egy hosszú kihon-
takozás után világosodik elénk, amely jelenséget már a *tudomá-
nyok* fejlődésmenetével kapcsolatosan Bevezetőnk több előbbi fejezetében is hangsúlyoztunk, de amint ez közönségesen is tudatosított belátás.

Kiegészítő megjegyzések az értelmi szerveződések és fejlődés-menetek problémáihoz.

Értelmesség és tudatosság.

23. Az értelmi teljesítmények lélektani értelmezésében még a következő tényállás is tekintetbe vételt kíván: az értelmesség fogalma korántsem egyjelentésű a *tudatos* értelmesség fogalmával. A viselkedés lehet „ösztönösen“, pontosabban: tapintaton, sejtésen, nem világos tudatosultságokon (megértésen, következtetésen) alapulóan értelmes, a „mélység“ egyáltalában független a tudatosítottságtól, de a „lényegeket“ is sokszor jobban és helyesebben ragadja meg az „intuició“ sejtése, mint a világos fogalmi elemzés. Altalában is a *megértésben* mindig van valami *tudatosság-előtti* végsőbb (sőt: azt is mondhatnók: néha még igazi megértéseinket is csak jól-rosszul *tükrözi*, akár meg is hamisítja, de nem igazi művelésben fejezi ki róluk való tudati tükröződésünk, fogalmi „öntudatosításunk“), és a *kombináló, következtető* értelmi tevékenység minden egyes lépését is egy-egy végsőbb (ha tetszik: „intuiciós“) sejtelen, feltevés, hirtelen megvilágosodó belátás vezeti. Végső sejtelmeken és szubjektív bizonyosság-értékű belátásokon épül fel minden valóságos értelmi munka — ha e „szubjektív“ bizonyosságok azonban biztos ténymeglátásokon és objektív értékű evidenciákon alapulnak, még akkor is helyes és igaz lesz belátásunk, ha az egyén maga nem tudja azt „fogalmilag“ igazolni. Hogy viszont azonban a világos tudatosítás, *éppen az értelmi teljesítmények* terén is, hatalmas értékű, bizonyára felesleges is volna külön bizonyítani kívánni: a *legértékesebb* (mert ha nem is föltétlenül a legmélyebb és legigazabb, de a leghiánytalanabbul teljes és világos, a leggazdagabban tagolt, a legjobban rendezett, a legjobb továbbépítési és következtetési alapot adó) értelmi teljesítmény a *legvilágosabb tudatossággal* felépített és legteljesebben és ellenmondásmentesen *igazolt* szemlélet, és ezenfelül a tudati világosság magának a *lényegmegragadásnak* és az elmélyülésnek is nagyszerű segítője. De egyoldalúságokba, miként a lelki élet egyéb terein se, az értelmi problémák értelmezéseiben sem szabad esnünk: *van* nem világos tudatosságú értelmesség, *van* igazolni nem tudott objektív értékű, de szubjektíve csak „érzett“ igazság, sőt vannak világosan nem tudatosult helyes értelmi következtetések és egyéb konstrukciók.

Az értelem „világa“ nem kényszerűen csak a tudatosság világa.

Még az értelem világa se egy a *tudatosság* világával és kielégítő lélektani szemlélet csak olyan lehet, amely minden ténnyel és minden egyéni „pszichés alkati“ változatossággal — tehát esetünkben az inkább intuiciós és az inkább világosan-fogalmilag tudatosító egyéni értelmiségek kettősségével is — számol. Ezenfelül, amint láttuk, lélektanilag értelmezni is tudjuk a nem-világos tudatosultságú értelmiséget.

A temperamentum.

24. A nagy egyéni össz-személyiségen belül még két sajátos részegésről kell megemlékeznünk: a *temperamentumról* és a *jellemről*,

amelyek egészen más szempontokból engedik sok jelentős személyi jegynek egységekbe vonását, mint az eddig tárgyalt nagyrész-egészek. A temperamentum ismét a *fiziológiás* (általában a szomatikus) konstitúciós determináltság közvetlenebb kifejezője, míg a jellem — bár maga is kapcsolatos a konstitúcióval, sőt azon alapul — sajátlagosabban *pszichés* jellegzetesség. *Temperamentumon* a következő alaptényezőkől szerveződött sajátos egyiséget értjük:

1. *dinamikus* jellegzetesség:

- a) energikus-energiátlan,
- b) általános aktív vagy passzív beállítódás,¹⁷⁸

2. *motórikus* jellegzetesség:

- a) általános pszichés *tempó* és *ritmus*,
- b) speciális mozgásjellegzetességek (pl. lágy, szegletes stb. mozgás;¹⁷⁹ ritmusmódosulások, rendellenességek, stb.)

3. *irányzottsági* jellegzetesség (kifelé-befelé fordulás; közöny)

4. *hangulati* jellegzetesség:

- a) általános „eufória“ (hangulati emelkedettség) vagy „depresszió“ [ehhez kapcsolódva: optimizmus vagy pesszimizmus],
- b) hangulati állandóság — labilitás, periodicitás, stb.

E kardinális tényezők egymásközt sajátképen szervezettek: így a nagy energia általában *aktivitásra* készítet; *gyors* tempót „diktál“; „*kifelé*“ (a „nem-én“ felé) fordulást fakasztja föl természetesen; *emelkedett*, optimista hangulatot kelt, stb. — A mondott tényezők egységbeszerveződöttségét, tehát a temperamentumot, mint a személyiség egy pszichésen (is) jellegzetes rész-egészét, az *egyén külső megnyilatkozásformájaként* határozhatjuk meg. A temperamentum pszichés jelentősége nagy személyiségtípus-meghatározó szerepén is alapul. E szerep csak annál figyelemre méltóbb, mert a temperamentum — éppen *külső* megnyilatkozásforma-jellegénél fogva — a (kívül álló) szemlélő elé *azonnal, közvetlenül és jól megfigyelhetően* lepleződik. — Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a régen hagyományos *Galenus-féle* temperamentum-osztályozás, a sokszor megújított korrekciók és rekonstrukciók ellenére se bizonyult kielégítőnek: ha a Galenust korrigálók nagy tömegű gárdájában egy Kantot is találunk, nem szabad felednünk az élettani kutatásoknak Kant korában viszonylag még fejletlen állapotát.

**A temperamentum
pszichés jelentősége.**

A jellem.

25. A jellemről a következő meghatározást adjuk: „az egyén pszichés viselkedésének — az öröklött *alkat* (konstitúció) alapján az egyéni *fejlődés* rendjén többé-kevésbé egységessé és állandóvá kialakuló — *belső, főképp érzelmi, törekvéses és akarat*i jellegzetessége.¹⁸⁰

Jellem és nevelés.

A jellem néhány jellegzetes határozománya: (1) az egyéni életfejlődés végéig változik, módosul, állandó alakulásban van és (2) bármely adott konkrét időpontban is rendszerint nem *teljes* egységű. Benne, végül, (3) rendszerint eléggé jól elkülöníthetők egymástól, egyfelől a legmélyebb *konstitúciós réteg* (és az ehhez közelebb álló primitívebb, elsődlegesebb rétegek), másfelől az elsődleges rétegekre — a későbbi egyéni életkibontakozás folyamán — mintegy ráépített, másodlagos rétegek, a „szerzett” jellemképződmények.

Jellem és törekvések.

26. A jellem nem egy magukkal az eredeti (elsődleges) és szerzett („másodlagos” stb.) sokféle „*törekvésekkel*” (tendenciákkal). Éppen a törekvéseinkkel szemben való ellenőrzés, bírálat, önuralom, értelmi és akarati önlegyőzés (és i. t.) igen lényeges vonásai. Természetes, hogy erre a *magunk fölé kerülésre is* kifejlődhetik — és a pszichésen magasabbrendű-személyiségben ki is fejlődik — határozott „törekvés”, mint az egyénre jellegzetes *általános szerzett törekvés*. Az ily „általános törekvések” nagyfontosságú, minőlegesen talán a legfontosabb összetevői a jellemnek. De a jellemnek fontos jegyei közé tartoznak bizonyos *formai* jegyek is: kitartás, egyensúly, összerendezettség, stb., stb., amelyek ismét nem maguknak a *törekvéseknek* jegyei. (*Dinamikai* jegyei egyként vannak a jellemnek és a tendenciáknak).

Jellem és viselkedésmód.

27. A jellem *nem* egy a *viselkedésmóddal*, de a viselkedésnek *belsőbb* meghatározó tényezőit jelenti (mint a temperamentum és mint a sajátos érzékek, képességek, tehetségek is). Ugyanaz a viselkedés (cselekedet, megnyilatkozásforma, modor stb.) igen különböző *belső összetevőkből*, így jellemalakokból és jellemvonásokból is eredhet. „Jó” cselekedetet tehát megbízhatatlan, sőt erkölcsi szempontból hitvány ember is (pl. okos vagy ravasz egoista számításból, a „rossz” tett következményeitől való félelemből, stb.), viszont a jóindulat és segíteni vágyás akár a törvénnyel való összeütközésre is készíthet. A mondottakból következik, hogy egy egyén *jellemképének* megrajzolására és jellemének értékelésére nem elegendő a viselkedésjegyeknek, az irányító törekvéseknek maguknak, sőt az egyes jellemvonásoknak is pusztá felsorolása és tekintetbevétele. Még az egyes „jellem”-vonások között is

Egyéni jellemkép.

vannak „felszínebbek“ és „mélyebbek“. A „bátorság“, „közöny“, „hála-érzet“ stb., stb. különféle végsőbb vonásokból fakadhat fel. A *közöny* mélyén pl. az egyik esetben elsődleges, konstitúciósan meghatározott (abnormis) közönnyt találunk, a másik esetben az élettapasztalatok folytán kifejtett „másodlagos“, reaktív közönnyt, mint egyéni védekező berendezkedést a külső-belső izgalmakkal szemben, egy inkább akarattal és önlegyőzéssel magunkra kényszerített közönnyt vagy inkább az élethől és az emberekből való kiábrándultság hatásaként kifejlődő közömbösséget. Ezért a kielégítő jellemvizsgálatnak arra kell törekednie, hogy (1) a *személyiség legmélyéig* mélyülhessen el. A kielégítő jellemvizsgálatnak egy másik alapkövetelménye pedig az, hogy (2) a különböző egyes jellemvonásokat *egymáshoz való* (és az egyén egyéb jellemző személyiség-vonásaihoz való) viszonyaikban is értelmezni tudja, vagyis, hogy végső fokon a jellemvonásoknak *egységes jellemképbe* és, ezentúl, lehetőleg *egységes személyiségképbe* való szerveződöttségét is ábrázolni képes legyen.

28. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy „jellem“, *lélektani* értelemben — a fentiek szerint természetesen —, *mindenkinek* van. A jellem fogalma, korántsem azonos a „morális“ vagy etikai jellem fogalmával. „Előbb“ van a jellem (mint pszichésen adott egyéni kifejlődöttség, összeszővődött életirányító egység, tehát) mint *lélektani* fogalom, és csak „azután“ beszélhetünk „etikailag értékes“ vagy értéktelen jellemről, esetleg „szociálisan értékes“ jellemről és i. t.

„Jellem“ és „etikai jellem“.

29. Egy szót még a jellem *nevelhetőségéről* is: A nevelés egyfelől, bár az öröklött konstitúcióban rejlő fejlődés-*lehetőségeket* nem változtathatja meg, (1) a tapasztalat szerint (és pszichofiziológiai szempontokból értelmezhetően) igen sokat, néha csodálatra készítően sokat tehet a jellembeli *továbbfejlődéseknek*, és másodlagos *reáépüléseknek* *milyené* alakulása tekintetében, másfelől (2) *szilárd kristályosodási alapot* alakíthat ki, amelyen a jellemnek (az intézményes-rendszeres — pld. az iskolai — nevelés időszakán túli) további alakulása viszonylag már kevés lényeges változást idézhet elő, vagy amely legalább is a későbbi életes jellemalakulást, a nevelés eredményei által meghatározott irányvonalak által, előre és nagy mértékben befolyásolja.

Jellem és nevelés.

30. A „temperamentum“ és a „jellem“ összevéve még *nem* teszi ki az *egész* lelki személyiséget. (Természetes, hogy még kevésbbé jogos csak magát a *jellemet* az össz-személyiséggel azonosítani.) Hiszen pl. az értelmi, érzéklési motorikus *érzések, képességek, tehetségek*, a különleges (pl. zenei) hajlamok, stb. nem jellemvonások, nem is temperamentumvonások: az

Temperamentum, jellem, össz-személyiség.

egyén pszichés *össz-személyiségének* mégis igen jelentős vonásai. Maga a temperamentum igen sok részben határozza meg a jellemet (valósággal „közös” — pl. energetikai — jegyeik is vannak), mindkettő meghatározza az *össz-személyiséget* is, de azt ki nem meríti.

Az össz-személyiség.

31. A pszichés *össz-személyiség*¹⁸¹ jegyeinek osztályokba csoportosítását a következő táblázatunkban kíséreljük meg. *Egységes* szempontból rendezett, lehetően *kevés* — és a tájékozódást viszonylag könnyűvé tevő — *alaposztályt* elkülönítő oly csoportosításra törekedtünk, amely a (normális és *abnormis*) pszichés személyiség-jegyeknek lehető *teljességével* vessen számot és minden jegy számára, megfelelő biztossággal, lehetően *egyetlen* legmegfelelőbb csoportba illesztést tegyen lehetővé, a legkülönbözőbb *gyakorlati* szempontokból is hasznosíthatóan.

A személyiség jegyeinek főosztályai:

1. Általános formai jegyek:

Elsősorban mint „temperamentum”-jegyek.	{	a) <i>Mozgásjellegzetesség</i> (Tempó-, ritmus-, speciális mozgásjegyek). b) <i>Dinamikus jellegzetesség</i> (oly jegyek is, mint pl. féktelenség, lendület, buzgalom, stb.). c) <i>Hangulati jellegzetesség</i>. d) Ált. pszichés <i>koordinációs jellegzetesség</i> (egybeszerveződés, összerendezettség): pl. (spontán vagy akaratos) egyensúly, benső összhang, rendezettség, centralizáltság, labilitás, szétesés: gátoltság stb. e) Ált. pszichés <i>fogékonyság</i> (vagy tompaság; közöny) f) „ „ <i>guzdagság</i> (vagy szegénység), egyszerűség, bonyolultság. g) Az egyéniség „autonom <i>súlya</i>“¹⁸²

$$\left(\text{aut. s.} = \frac{\text{Energia} \times \text{Énegység}}{(\text{külső-belső}) \text{ ingereltség} \times \text{fogékonyság}} \right)$$

2. Általános beállítódás-, irányozottság- és funkció-jelleg:

- a) *Cél*: egocentrikus — altro-(allo-)centrikus.
- b) *Érdeklődésirány*: kifelé — befelé (önmaga felé) fordulás: autizmus.
- c) Uralkodó pszichés *funkciókör* („értelmi“, vagy „érzelmi“ [„akaratí“], vagy „praktikusan cselekvő“ túlsúly).
- d) Uralkodó *primer* (elsődleges) vagy *szekunder* (másodlagos) funkciók.
- e) Általános *személyiség-* és *tevékenység-jelleg*: mélység, komolyság, kritikai hajlam, kényelmeskedés; érzékeny, élcélő, fan-

taszta, külön, csöndes-lármás, gondos, alapos, pedáns, kicsinyes, rendszerető, lelkiismeretes, körültekintő, elővigyázatos, határozott, következetes, kitartó, korrekt, megbízható, objektív, nyugodt, szorgalmas, stb. (és ily vonások ellentétei).

3. Speciális beállítódások :

a) *Önmagával szemben* (ön maga *érzése, értékelése, kibontakoztatása* tekintetében): pl. önbecsülés, önelégültség, öntetszelgés, az önértékelés túlzása, önérzet, önbizalom, ill. ellentétei, büszkeség vagy benső alázat, méltóságérzés, stb.; tökéletesedésre, nemesedésre vágyás; önkritika, stb.

b) A *nem-én*hez való viszonyban általában :

1. *önérvényesítés* (uralomra, anyagi előnyre, tetszésre, elismeretetésre törekvés) vagy magaelfojtás, magát átadás, illúziós kielégülés-keresés; önlegyőzés, önfeláldozás vagy önállóságra, kötetlenségre, szabadságra törekvés; *alkalmazkodás* vagy alkalmazkodni képtelenség; *dac*, makacsság; bátor-gyáva, stb.
2. *Egyéb beállítódások*: pl. felelősség-, kötelességérzet és fogyasztásaik; nagyigényűség-igénytelenség; kapzsi, fősvény, takarékos, tékozló, stb.

c) *Más személyekkel szemben* :

1. *Megnyilatkozásforma* (pl. finom, szelíd, közvetlen, nyílt, fecsegő, zárkózott, intrikus, tartózkodó, hallgatag; izgága, cívakodó; barátságos, tapintatos, figyelmes, udvarias, meleg-hűvös, adakozó, jótékony; engedelmes-engedetlen; befolyásolható-befolyásolhatatlan; igazmondó, tolakvó, elutasító, megszégyenítő, fölényes, gúnyos, követelőző, stb., stb.)
2. (Benső) *érület és értékelés* (pl. ragaszkodó, hű, hálás, megbecsülő, méltányos, rokonszenvező, együttérző, reszvevő, segíteni kész, könyörületes — és ellentétei —, békés, összeműködésre vágyó; nagylelkű, megbocsátó; hozzáférhetetlen; megvető, irigy, kárörvendő, bosszúvágyó, gyűlölő; másokat kisebbíteni vágyó, rágalmazó, stb.)

d) *Kozmikus és tárgyi irányban* :

1. Az *Istenséggel* (végső hatalommal) szemben : vallásos, istenfélő, bigott, stb.
2. A *természettel* szemben : rajongó, a természetet átlelkesítő, stb.
3. *Tárgyi dolgokkal* szemben : tényekhez ragaszkodó, realista, vagy a tényekkel nem törődő, stb., stb.

4. *Fejlődés-jellegzetesség* (pl. előrehaladt-hátramaradó; gyors-lassú; elakadás; visszafejlődés; rendellenességek).

5. *Egyéni érzékek, képességek, hajlamok, tehetségek*¹⁸³

a) az *érzékelés*, értelem, érzelmi élet, akarati élet, motorizmusok, stb. terén

b) a pszichés *megszerzés* és tájékozódás, megtartás, feldolgozás, lereagálás szempontjából.

Megjegyzések: A karakterológiai irodalom mindmáig igen súlyos fogyatkozásokkal terhes. Azon az alapvető botlásokon kívül, hogy egész hatalmas irányzatok még ma is *idegenelvű* (így pl. etikai, kultúrális, szociális, stb.) szempontokat vegyítenek a *lélektani* problematikába az össz-személyiség kérdéseinek értelmezésében és vizsgálatában is (miként a „jellem” lélektani problematikájában is tették), futólagosan utalnunk kell néhány oly egyéb tényezőre is, amelyek e problematika kellő mélységű és teljességű tisztulását és így az *egységes* lélektani leszámolás elkövetkeztetését megnehezítik. Ha ezekhez a vázlatosan fel- említenő fogyatkozás-okokhoz hozzávesszük magának a problematikának *önmagában* rejlő nehézségét, főképp bonyolultságát (hiszen *minden*, ami egy egyénre jellegzetesen „lelki”, egyben tartalmaztatik a [pszichés] össz-személyiségben), és azt a tényt is, hogy magának az össz-személyiség különböző egyes „részeinek” vizsgálata is sokszor mennyire fogyatékos, bizonyára nem csodálkozhatunk az e problematikában uralkodó zűrzavaron, amelynek oly beszédes jelei a fogalmi tisztázatlanságok, maga a tény, hogy „*karakterológia*”¹⁸⁴ néven voltaképp az egész pszichés személyiségről szóló tudomány kívántatik kiépülni, vagy általában az a tény, hogy a jellem és a személyiség fogalmai még ma is gyakran, durva differenciátlansággal, azonosítatnak, az a tény, hogy a „temperamentum” és a „jellem” is sokszor azonosítatik, de legalábbis egybezavartatik, hogy temperamentum-jellegzetességek *szembeállítatnak* jellem-jellegzetességekkel, stb.¹⁸⁵ Felemlítjük tehát a következő gyakoribb fogyatkozásait a személyiségvizsgálatoknak (és így a személyiségtípusok és a személyiség-osztályozás elméleteinek):

a) Általában nem történik meg kellő szétválasztása a dominálón *mire* irányuló pszichés érdeklődés (kifelé vagy befelé — önmaga felé — fordulás) szempontjának és a *miért*, mely végsőbb céllal (önző célú vagy altruisztikus, allocentrikus) bármilyen irányulás szempontjának. A legismertebb típuskettősségi szemléletek általában egyformán osztoznak e fogyatkozásban, amely voltaképpen (durván és helytelenül) azonosítja (l. „Lélektan és karakterológia”) a befelé-fordulást az egoisztikus, a kifelé fordulást a szociális stb. tendenciákkal;

b) általában *túl*ságosan kevés szempontúak, *egyszerűsttők* és *egyszaldalúak* a tipustani alapvetések és személyiségosztályozások, amelyek, hajlamosak lévén ezekről vagy azokról a lelki elválasztó jellegzetességekről megfeledkezni, nem is csak egyszaldalúak és durván egyszerűsttők, de nem is *teljesek*;

c) mind a személyiségtípusok elkülöníthetésének, mind a személyiség összetevődésének alapkérdései rendszerint nélkülözik a kellő gondosságu elméleti megvizsgálást. Hogy egyáltalában *melyek* is igazán a „személyiségvonások” és melyek az *alapvető* fontosságu személyiségvonások, már ez az alapkérdés is elhanyagoltatik,¹⁸⁶ de az a kérdés se tisztáztatik a tényleges

osztályozások előtt kellő körültekintéssel, hogy mely *osztályait* kelljen a személyiségvonásoknak eleve elkülönítenünk;

d) nem történik általában kellő számotvetés azzal a ténnyel, hogy — az egyes egyénekben az egyes személyiségvonásoknak egymáshoz viszonyított más-más egységbeszerveződésével és hierarchikus értékeivel találkozva — nem *minden* egyénre nézve *ugyanazok* a típuskülönítési szempontok a legjellegzetesebben és legmegfelelőbben értékesíthetők. Az egyik egyénre pl. jellegzetesebb lehet az *autista* beállítódás (tehát a kifelé- befeléfordulás szempontjából való típusba osztás), a másokra azonban domináló egoizmusa, egy harmadikra egész lényét átöntő valamely kedélyi jellegzetesség, pl. művészi életlátás és így tovább, a leggazdagabb változatosságban: ez a tény is számbavételt kíván;

e) gyakran nem történik kellő számotvetés a rendkívüli és abnormis egyéniségek jellegzetességeivel, akik azonban éppen nem mintegy *szabályon kívüliek*, de bizonyos személyiségsszerveződési szabályszerűségeknek éppen *legpregnansabb* kifejezői, leleplezői. (Meg kell jegyeznünk, hogy az *orvosi* — közelebbről pszichiátriai — típusosztályozásokra ez a fogatkozás nem, vagy legalább csupán jóval kisebb mértékben vonatkozik. De általában is az orvosi-természettudományi részről felállított típusosztályozások az értékesebbek: ezek viszont nem foglalkoznak elegendőképpen a személyiség *általános* lélektani mibenlétével és *lehető* elvi osztályozás-követelményeivel, hiszen ők éppen az abnormitások kiéléződött eseteiből indulnak ki).

f) Nem történik végül kellő *tényleges* elkülönítése a személyiség alapvető, elsődleges rétegzetének és a *másodlagos* felépültség-rétegzetnek. Figyelmén kívül hagyva e futólagos áttekintésben egyéb gyakori fogatkozások vázolását (így pl. a viselkedésmódnak — amely voltaképp *külsőleges*, formai jellegzetesség — és a benső érzelmi, stb. rétegnek szét nem választását), a fentebb adott saját osztályozás kiegészítésére éppen az elsődleges és a másodlagos személyiségvonások elkülönítésére adunk egy utolsó táblázatot:

Örökletes és szerzett személyiségjelleg.

<p>A) mint konstitúciósan erősen determinált (bár befolyásolható) örökletes alap</p>	<p>1. {</p>	<i>Dinamikus-jelleg</i>
		<i>Mozgás-jelleg</i>
		<i>Hangulati jelleg</i>
		2. <i>Elsődleges tendenciák</i> (mint örökléses, konstitúciós alap az érzületre, beállítódásra, érdeklődés- és akaratirányulásokra)
		3. <i>(Hajlam- és) képességrendszerek</i> (a) az érzéklet, értelem, érzelmiség, pszichomotorizmus stb. terén, b) recepció, megtartás, lecreagálás tekintetében)
		4. <i>Konstitúciós fejlődéslehetőségek.</i>

A személyiség
aktuális
kifejlődöttsége	B)	{	1. <i>Viselkedés</i>
			2. <i>Aktuális érzelmi, érületi-jelleg, másodlagos beállítódások</i>
			3. <i>Készségek</i> (mint az A) síkon a „képességek“)
			4. <i>Aktuális fejlődésijelleg.</i>

Z Á R Ó S Z Ó.

Teljességre e kis munka távolról se törekedett. Célunkat az Előszóban már vázoltuk: fejtegetéseinkben igyekeztünk e célkitűzés kereteiben maradni meg, és ahol e kereteket talán áthágtuk, ott is *alapproblémák* és *alapelvek* teljesebb megvilágításának vagy *új problémakörök* jelzésének vágya vezetett, valamint az a törekvés, hogy a lélektannak főképpen általános ismeret- és tudományelméleti kapcsolatait láttassuk.

De mindez a teória *nem magáért* a teóriáért foglalt el oly sok helyet e kötetben és az az olvasó, aki *csak* a teoretikumot érzi ki belőle, nem érti meg mélyről a szerző intencióit: minden tudományos teoretikum abból a meggyőződésünkből sarjadt e kötetben is, hogy minden tudománynak *legigazabb* jelentőségét és értékét az *emberi élet jobb élheteséért és jobb megszervezéséért* tehető szolgálata teszi. A „l'art pour l'art“ spekuláció — végeredményben bármi nagy szubjektív kielégülést, sőt gyönyört szerezhet — igazában játékos és komolytalan dolog a tudomány terén, hiszen a tudomány a *valóságos* életből — attól soha egészen el nem szakadva — és a valóságos életért fakadt fel az emberi lelkiségből azért, hogy az élet és a mindenség objektív igazságát, emberi céljaink és emberi boldogságunk jobb szolgálatára, leplezhesse le. Ha egyetlen mondatba kívánnók sűríteni a lélektan teoretikus és gyakorlati jelentőségét, talán elég volna ennyit mondanunk: Minden *ismeret* az emberi lélek ismerete és minden *kultúra* az emberi lélek alkotása. A mainál bizonyára sokkal boldogabb életet élhetne az emberiség, ha ennek az egyszerű alaptételnek *összes* következményeit komolyan megkísérelné levonni, tudományos teóriáiban is, de legfőképen *gyakorlati* életszervezéseiben, kulturális intézményeiben és a közösségi és közösségközi élet minden terén: a *kellő* módon tartva tiszteletben és választva irányító tényezőit a helyes lélektani felismeréseket és az emberi lélek jogosaknak és nemeseeknek felismert összes igényeit. Mert hiszen minden béke, összhang, jólézés és boldogság is éppen a *lélek* békéje, összhangja, boldogsága.

Fejtegetéseink tárgyköre azonban nemcsak az említett elvi

okok által korlátoztatott. Sok helyütt érzi a szerző, hogy egy-egy fejezet, egy-egy probléma, egy-egy jegyzet sokféle kiegészítésre, így pl. teljesebb dokumentációra szorulna és az egész kötet újabb meg újabb problémák tárgyalását is talán megkívánná. Mégis, ily pótlások keresztülvitelével nem kívántuk még későbbre kitolni e kis munka megjelenésének időpontját, de terjedelmét se kívánhattuk növelni, visszaélve azzal az áldozatkészséggel, amellyel annak megjelenését a kiadó egyetemi intézet, illetve annak igazgatója, *Várkonyi Hildebrand* tanár úr — akinek e helyt is leghálásabb meleg köszönetemet kívánom mondani — lehetővé tette. A méltányos bírálat talán enyhébben fogja megítélni a kötet hiányosságait, ha azt fogja keresni a munkában, amit az valóban adni akar: 1. *egységes szemléletben* világítani meg a lélektannak *lehetően sok* problémáját, (tehát a lelki jelenségeknek a szokásosnál nagyobb teljességét). 2. *alapvető* teoretikus szempontokat világítani meg *bármilyen* érthetemes lélektani rendszerezés hasznára, végül 3. *új* szempontokat, problémákat, kutatásköröket hozni közel a további kutatásokra hivatott pszichológusok és a lélektani problémák iránt fogékony nem-szakemberek érdeklődéskörébe. És talán helyeselni fogja a méltányos bíráló azt a törekvésünket is, hogy a lélektant közelebb hozzuk a *valóságos* élethez, de másfelől a tudományoknak ú. n. „*természettudományos*“ féleségeihez. Az ember „szellemi“ lény is, igen: de szellemisége *biológiai* megalapozottságú és nem látjuk semmi tudományos szükségét annak, hogy azt *közvetlenül* transzcendens szférákból és sikokból kíséreljük meg, kimesterkedetten és kényszerű fogalmi kaoszra és benső ellenmondásokra jutva el, levezetni. Amit a lelki élet nemes szellemi értékeiből a szellemtudományos irányzatok esetleges túlzásai a természettudományos „materializmus“ vagy legalább sívárság ellenében mintegy megmenteni és biztosítani akartak, a mélyebb tekintet azt sehogyan sem látja veszélyeztetve az *igazi* természettudományos beállítódástól, amely távolról sem merül ki az élettelen és sívár materializmusban és a gépi mechanizmusban — hiszen vajjon nem a „természet“ birodalma-e az *élet* is és nem az emberi „természet“ legsajátosabb birodalma-e emberi *lelkiségünk*, a maga minden rendkívüli bonyolultságával, a maga minden hasonlóíthatatlan, mert a „természetben“ egyedülvaló szellemiségével és tökéletesedésre vágyódásával és a maga minden eszmélő, értelmező és értékelő nagyszerűségével és minden végső „csodájával“? Amit a lélekből a transzcendens irányzatok megmenteni akarnak, valójában nem szorul mentésre: a helyes természettudomány — más kérdés, hogy vajjon *minden* természettudós is — mit sem vehet el a lélek *igazi* bensőségéből, viszont *csak* a *természetbe* beállított lelkiség szemlélete szolgáltathatja elénk nyitját az *egy* emberi lélek csodálatos útjának az állati ösztönöktől, a sóvárgó ember legnemesebb végső *Eszményei* felé. És ha az élet „*prózájában*“ vergődő emberben, amíg valóban harcol életéért, el-elsikkad az Eszmény ereje, anteusi új erő-

forrásra vajjon nem a természet közvetlen rendje szerint talál-e a saját lelkében, életes nagyobbravágyásában, eszmény iránti sóvárgásában, önmagáról is alkotott és megvalósítani kívánt ideális vezető képében, e képnek és embertársai iránt természetesen kifejtett közösségi érzületének visszhangjaként megszólaló „lelkiismeretében”? a „természeti” szemléletben megértjük harcait, felemelkedéseit és bukásait, megértjük legfőképen azt a benne élő örök forrást, amelyből ha *megfelelőbb* mélységből és bőségben tudnók felfakasztani az élet egész kiapadhatatlan áradását, talán új életet tudnánk varázsolni erre a földre, amelyen az élet legnagyobb hibája az, hogy nem tudjuk *megfelelőképen* szolgálni a kultúrák és életszervezések tápláló forrását, a lelket. És ne feledjünk még egyet: a „természeti” szemlélet a *közvetlen* forrásokat és a közvetlen fejlődés-utakat tárja fel és megáll minden téren — a fizikában és a kémiában épúgy, mint a lelkiben — bizonyos *végzőknél*, „így van”-oknál: determinációknál, kategóriáknál, végső tényeknél, törvényeknél, rendeknél, evidenciáknál... mi van e „végzők” mögött, honnan e végzők? Vajjon megtiltja-e vagy akadályozza-e bármi is az igazi természettudományt abban, hogy a végzők eredetéről és ősforrásáról épúgy megnyugtató és boldogító sejtelmeket szőjjön, mint akár a tudománytól legtávolabbálló egyszerű hívó lélek? És vajjon nem jogos-e, bár még talán ma is merésznek tetszhető fordulat, vallanunk a transzcendáló vágyak- és törekvéseknek gyakori, sőt a filozófiai szemléletekben (a lélek vizsgálója előtt érthető módon) uralkodó túlzásaival szemben: Be *szegény* és *stvár* az az emberlélek, amely az Eszményeket *csak* mint egy emberfeletti, tőlünk szakadék által elválasztott, elérhetetlen szférából felénk ragyogó hideg fényforrásokat képes meglátni és nem képes felfogni azt a nagyszerű összefüggésegészet és azt a nagyszerű fejlődést, amely által az eszmélő „állat”, az Ember az Eszményekhez, életes benső kényszerrel, legyőzhetetlenül és elszakíthatatlanul, hozzávezettetik és hozzákapcsolódik.

J E G Y Z E T E K .

¹ *Lindworsky*: Theoretische Psychologie im Umriß. 1932. (J. Barth, Leipzig). — Nálunk a „teoretikus“ lélektan eszméjének első hirdetője és az első ilyenmű alapvetés szerzője *Várkonyi* Hildebrand. L.:

Várkonyi H.: A pszichológia alapvetése (Tud. Gyűjtemény, Danubia, Pécs, 1926.). De valójában teoretikus lélektannak tekinthető a következő munka is:

Nagy József: A psychologia főkérdései (Tudományos Gyűjtemény, 26., Danubia, 1927.)

² „A Magyar Psychologiai Társaság *Elaborátuma* a lélektani ismeretek terjesztése és nagyobbfokú nemzeti-kulturális értékesítése tárgyában.“ Összeállították: Benedek László, Boda István. Mitrovics Gyula 1932.

³ *Boda I.*: Világválság és lélektan (M. Psych. Szle, 1932, 1—4.)

⁴ „ : A lélektani kutatás néhány vezérelvéről (M. Psych. Szle, 1933. 1—2.)

⁵ „ : A következtető képesség mint „értelmiség-vizsgálati“ probléma (M. Psych. Szle, 1931. 1—2.)

⁶ „ : Az értelmi nevelés feladataihoz. (M. Psych. Szle, 1933. 3—4.)

⁷ „ : Az érzelmi élet alapjai és kibontakozása (Athenaeum, 1926. 4—6.)

⁸ „ : Temperamentum, karakter, értelmiség, személyiség (M. Psych. Szle, 1930. 1—2.)

⁹ „ : Lélektan és karakterológia (M. Psych. Szle, 1933. 1—2.)

¹⁰ „ : Zur Frage einer rein-psychologischen Typenlehre. (Bericht über den XIII. Kongress der Deutschen Gesellschaft f. Psychol. 1934. — A német pszichológusok lipcsei kongresszusán (1933. okt.) tartott előadás kivonata.)

¹¹ V. ö. különösen: 12. l., 88—89. l.

¹² A *ketté törött* kódarab már nem az előbbi, eredeti *egy* kódarab, de *két másik*: az előbbi, nagyobb és súlyosabb *egy* kö helyett most már két másik, kisebb és súlytalanabb köre gondolunk, amelyekkel szemben pl. ezt a kifejezést: „(*egy*) kettétörött kódarab“ csak oly értelemmel használhatom, hogy azt, ami mint két dolog van előttem, *gondolatomban egy-be* fogtam, mint az előbbi, eredeti *egy* kódarabbal bizonyos szempontokból lényegszerint azonosat (pl. mint *egy-be* véve ugyanolyan nagyságú, súlyú, alakú vagy abból származó *egy* dologösszeséget).

¹³ Az emberi értelem, általában és az egyes emberekben (ezek

között is mind a gyermekben, mind a primitív felnőttekben, mind a korlátolt és beteg értelmiségekben), továbbá a tudományban éppúgy, mint a művészi és a filozófiai alkotó munkában, stb., stb. — *lényege szerint struktúrájában, végső alapjaiban és törvényszerűségeiben* — mindenkor *ugyanaz* az egyetlen emberi értelem volt és maradt. Csak pontatlan beszéd — bár a tudományfejlődésben nem egyszer (mint pl. Levy–Bruhl-nek a „primitív mentalitás“-ról vallott tanaiban) súlyosan káros hatású tanítás — lényegszerint más-más gyermeki és felnőtt, normális és abnormis, férfi és női értelmekről, más-más gyermeki, primitív, érzelmi, férfi-, asszony-logikákról és hasonlókról szólni. Az értelem és a logika: *egy*, ugyanaz mindenkinben — csupán nem mindenki és nem mindenben engedelmeskedik törvényszerűségeinek, lényegi és végső determináltságából (épp ilyen struktúráltságából is) folyó követelményeinek. Ami „más“ a gyermeknek, a „katathímiás“ gondolkodású egyénnek, a primitív, a gyengeelméjű egyénnek (nem értelmében, de) valóságosan lefolyó *gondolkodásában* és annak eredményeiben, az nem egy más „értelem“, de a gondolkodásban, viselkedésben, alkalmazkodásban stb. érvényesülő *nem-értelmi* tényezőknek, hatásoknak az értelem fölé kerekedése, az egyén valóságos *értelmiségének* nem-értelmes vagy egyenesen értelemellenes tényezők által való befolyásoltatása, sőt vezetése, az értelem követelményeinek (— ezek között az értelmileg biztos alapokból való kiindulás követelményének is —) megszegése, át-törése, megsértése.

V. ö. *Boda I.*: Az eszmélések organizálódása. Két alaptörvény (A M. Psych. Társ. Közleményei. 2. sz. 1929.), továbbá *u. e. szerzőnek* a 4. jegyzetben említett tanulmányát.

¹⁴ A *gyermeki* értelmiség „más“-voltára vonatkozóan J. *Piaget* vizsgálatai nyújtják a legértékesebb eredményeket; az emberi értelem lényegi egyféléségének tételéhez és Levy–Bruhl téves felfogásának kritikájához v. ö. a következő munkát is:

W. *Poppelreuter*: Psychokritische Pädagogik (C. H. Beck, München 1933.) E munka idevágó fejtegetéseit és azoknak a magunk hivatkozott felfogásával való megegyezését kidomborítja a következő ismertetés is:

Várkonyi H.: W. Poppelreuter: Psychokritische Pädagogik (M. Psych. Szle, 1933. 1–2.)

¹⁵ Valamely tudomány viszonylagos önállóságának egy további követelményére — a *külön szempont* követelményére vonatkozólag l. 40–41 l.

¹⁶ L. a 2. jegyzetben említett „Elaborátumot“ — V. ö. a 3. és 4. sz. jegyzetben említett dolgozatokat is.

¹⁷ Egészek és részek akként struktúrálnak egymásba (értelmünk előtt), hogy ami *valamely szempontból* rész, más szempontból egész lehet és fordítva — ezenfelül, természetesen, az egészek maguk az átfogóbb egészekbe *általában* is részekként illeszkednek bele. Ez az egyszerű alapviszony — amely tehát részben a *szempont*-változás nagyjelentőségű alaptényén fordul — könnyen átértékelhetővé teszi a „rész-egész“ fogalmának tartalmát.

¹⁸ A világmindenség is (mint egész) elhatárolódik. Rajta „túl“ a „semmi“ van — vagy ha a „semmit“ is beillesztjük egy még átfogóbb

végso szemléletbe, a semmit is magábanfoglaló mindenséget is valami határoltságnak, valami lezártágnak vagyunk hajlamosak felfogni, egy mintegy lehető legátfogóbb körnek, még akkor is, ha nem is vagyunk képesek semmi *még rajta is* kívül esőt — aminek így fogalma is értelmi abszurdum, mert ellenmondás volna — elképzelni.

¹⁹ A szillogisztikus következtetések törvényszerűségeit eddig általában a szillogizmus *figura-jellegétől* (az I. vagy a II. vagy a III. — esetleg a IV. [Galenus] — aristotelesi figurába tartozásától) függőnek tartották. Ez a felfogás, amint azt egyebütt kimutattuk (l. 4. Jegyzet) téves: a következtetés törvényszerűségei és a következmények jellege is lényegszerint a P—S—M fogalmak *egymásbatartozási*, egymásköztíi azonossági és beletartozási viszonyaitól, a 3 szillogisztikus fogalom köreinek (részleges vagy teljes) fedési viszonyaitól függenek. A fogalmak köreinek egymásbatartozási viszonyait „értelmiség”-vizsgálataink, ezen túlmenően, *centrális* jelentőségű alapideterminációnak ismerték fel az értelmi tevékenységek összes területein. (V. ö. az 5. jegyzetben említett tanulmányt).

²⁰ E kifejezés pontosabb értelmezését l. alább (48. l.). E fogalommal, mint a lélektan centrális tartalmi tárgyával a *Deutsche Gesellschaft für Psychologie*-nak XIV., Tübingben, 1934-ben tartott kongresszusán foglalkoztunk: „Die organisation der Empfindungen. (Ergebnisse ungarischer analytischer Forschungen)” címen, az eszmélet fogalmának német kifejezésére a „Sinnung” szót ajánlvá.

²¹ L. a 11. sz. Jegyzetet.

²² *Boda I.*: Kísérlet az álom lelki problémáinak új megvilágítására (Athenaeum, 1921. 1—3. sz.). A szerzőnek több újabb dolgozatában is, így már a következőben:

A nevelői célkitűzés problémájához (Berlin, Voggenreuter, 1926.)

²³ L. 88—89. l.

²⁴ Hogy a vilóság általában nem mutatja a „természeti” és a „szellemi” világ (de még kevésbbé az *igazi* természettudományok és a „szellem” tudományainak) éles kettősségét és hogy ez a felszínes kettéválasztás súlyosan káros hatású éppen a lélektan fejlődésére is (hisz ez a tudomány mintegy ott vérzik a „természeti” és a „szellemi” tudományok legfőbb keresztezési pontján) —, ezúttal csupán megemlíthetjük. A különböző tudományoknak osztályokban való csoportosításában egyébként sokszor jelentősebbnek ítéltető a *vizsgálati szempont*nak saját-szerűsége, semmint a vizsgált *tárgykör*nek minemúsége. Azonos tárgykör *több* tudománynak is tárgya lehet, de minden önálló tudomány vizsgálati szempontja *csak* és éppen az övé.

²⁵ Hogy (objektív) „tartalom” nélkül semmi ismeret- vagy tudománytárgy nem lehetséges, annyira magától értetődő dolog, hogy a bármi ismerettárggyal szemben fennálló *tartalmi* követelményt feleslegesnek véljük külön is igazolni.

²⁶ Mert a mind nagyobb „egy”-ségekben való értelmi felfogás tényében végso fokon a világmindenségre és annak egységére is rejlik utalás és mert értelmi hálózatunk egységének és hierarchikus rendeződésének ténye is a mindenségről adható *egyetlen* kép eszményét tüzi elénk.

²⁷ Mert minden, amit képesek vagyunk felfogni, — kényszerűen, de természetesen a tapasztalat szerint is — beillik értelmünk hálózatába: vajjon mi különös ok volna arra, hogy azt véljük, hogy lényeges hiányok maradhatnak a mindenről alkotható egységes képünkben? Mi csak a felismerő egyes és kollektív emberi értelmiségek *tényleges* teljesítményeiben tapasztalunk, sokféle forrású — l. alább — és kétségtelenül nagy, fogatkozásokat, ám nem az értelem ideális mivoltában.

²⁸ A „dolgozók“ fentebb tárgyalt végső értelmi jegyeivel kapcsolatosan megjegyezzük még a következőket: a) az *egység* és az azonosság feltétlen (abszolút, „sine qua non“) jegyek és követelmények; b) az *egész* jelleg voltaképp csak ideálisan feltételezendő, elvárt — de reális megismeréseinkben csak többé-kevésbé tökéletlenül felismerődő és elhatárolható jellegzetesség (azért is, mert az egész jelleg maga *feltűnően* változik — az egység és az azonosság-jelleg rendszerint kevésbé feltűnően változik — a vizsgálati szempontok szerint); c) a *szervezettség*-hez, tagolódáshoz, struktúráltsághoz, organizáltsághoz, az (eszmélet-) organizáltsági foktól és szempontoktól függő relativitásnak még nagyobb értéke kapcsolódik (ugyanazt a dolgot más és más szempontból, természetesen, másként és másként tagoljuk) és pedig csak annál inkább, minél bonyolultabban tagolható és rendezhető valamely dolog — mondjuk például: a lelki „személyiség“.

²⁹ Mert ily fogatkozásokat, természetesen, egyéb tudományi — így filozófiai, gazdaságtani, stb. — szemléletek is feltüntetnek.

³⁰ V. ö. különösen a következő tanulmányokat:

Boda I.: A Freud-féle „lélektan“ bírálata (Debr. Szle, 1927.)

„ : A „tudattalan“ problémája és spekulációs szellemű vizsgálatának veszélyei. (M. Psych. Szl., 1930. 3—4.)

„ : „Perszonalisztika“, biológia és lélektan, (M. Psych. Szle, 1931. 3—4.), továbbá a 9. és a 13. jegyzetben említett tanulmányokat — az utóbbi főleg az „alaklélektani“ szemléletekkel foglalkozik.

³¹ Mert a legvégsőbb alapok teljesebb öntudatosítása csak egy-egy tudomány fejlődésének, nagyobbfokú előrehaladottságának lehet gyümölcse.

³² V. ö. *Ranschburg Pál*: Psychologia és elmekórtan. (A Magy. Elmeorv. Egyes. X. értekezlete, naplója, 1929.). — *Spranger* ennek (a modern korban eredetileg természettudományos kutatóknál érvényesült) strukturális szemléletmódnak csak későbbi, a szervezettségi belátásokat „szellemtudományos“-ra fordított (és tudományelméletileg inkább elsőkélyesített, semmint elmélyített), de sok újra és rész-mélységre reátpintó propagálója és popularizálója.

³³ *Várkonyi H.*: Az alkatlélektan kifejlődése és jelentősége (M. Psych. Szle, 1928. 1—2.)

„ : Szempontok az alaklélektan bírálatához (u. ott, 1929—30.)

B. Petermann: Die Wertheimer—Koffka—Köhlersche Gestalttheorie (Barth, Leipzig, 1929.), továbbá a 13. jegyzetben említett tanulmány, ezenkívül:

A. Wenzl: Der Gestalt- und Ganzheitsbegriff in der modernen

Psychologie, Biologie und Philosophie und sein Verhältnis zum Entelechiebegriff (1930.), továbbá:

Schiller Pál: A berlini alaklélektani iskoláról (M. Psych. Szle, 1932.) — Az igen gazdag újabb kritikai irodalom lényegesen újat nem hozott ez irányzatok értékeléséhez. (Igy pl. W. Stern bírálata [a „Personalistik als Wissenschaft“ — I. alább — kötetben] több pontban lényegszerint ugyanoly kifogásokat emel ellenük, mint a magunk bírálata is már tette.) — Az irányzat újabban értékes elméleti tisztulás folyamán megy át; ennek bizonyosságát az 1932-ben tartott *kopenhágai nemzetközi* és az 1933-ban tartott *lipcsei német* lélektani kongresszus reprezentatív előadásaiiban is láthattuk. Az utóbbi kongresszus értékes hozzájárulást jelent az alapfogalmak elméleti tisztázásához. V. ö.:

H. Volkelt: Vom Wesen der Ganzqualitäten. (Ber. üb. d. XIII. Kong. d. Deutsch. Gesellsch. f. Psych. 1934.)

W. Wirth: Zur Berücksichtigung der Bewußtheitheitsgrade in der Gestalttheorie.

W. Metzger: Gestaltgesetze für zeitliche Verläufe.

H. Burkhardt: Theoretisches zur Gestaltproblematik.

Fr. Sander: Über Gestaltzerfall.

(Valamennyi u. ott.)

³⁴ Pl. a *testi* és *szellemi* „én“-nek még mindig kísértő, sőt a legtöbb fiziológiai kiindulású és egyházi szerzőnél uralkodó jelentőségű szétválasztása; a „*szellem*“-nek a lélektől való — bár ez irányok minden képviselőjénél igen bizonytalan — elkülönítése és definíciója; tudatos és *tudattalan* lelkeség éles kettéválasztása; „*magyarázat*“ és „*megértés*“ felszínes szembeállítás, stb., stb.

³⁵ Ez utóbbi hagyománynak egyik jellegzetességével, t. i. az *életes*-sel, egyébként szintén nem történt még meg a teljes értékű tudományos számotvetés.

³⁶ W. Stern: Personalistik als Wissenschaft, Barth, Leipzig, 1930.

„ „ : Personalistische Psychologie (a *Saupe*-féle Einführung in die neuere Psychologie-ban.) — Stern perszonalisztikus szemléletének bírálatát l. a 30. jegyzetben hivatkozott „Perszonalisztika“ stb. c. dolgozatban.

³⁷ L. különösen *Ranschburg* Pál: Az emberi elme I—II.

P. Ranschburg: Die Lese- und Schreibstörungen des Kindesalters. Ihre Psychologie, Physiologie, Pathologie, heilpädagogische und medizinische Therapie (Halle a. d. S., C. Marhold, 1928.)

³⁸ A fontos csak az, hogy e végsőbb, eleve irányító szemléletünk az *aktuális ismeretfokon* megfelelően nagyjában minden józan értelmű elme elképzelésének, helyesebben: hogy benne mintegy az emberi értelem által (az adott ismeretfejllettségi fokon) aktuálisan vallható helyes belátás rejlik. Még legvégső *tény*tapasztalásaink mélyén is ott rejlik egy tapasztalás-előtti, a „tény“-ül elfogadott tapasztalásokat megelőző tényező. (Ez igazságnak klasszikus világosságú kidomborítója volt a magunk irodalmában *Pauler* Ákos.)

³⁹ Hogy a „*lélek*“-tannak — a legtágabb értelemben — tárgya mindaz, ami „*lelki*“ és ezentúl mindaz, ami a lelkel bizonyos (és a részletekre vonatkozóan a vitát megengedő) tekintetekben és fokban

szervesen, szorosan, stb. kapcsolatos, ez bizonyára eleve, tapasztalás-előttien *evidens* a józan értelem előtt. Ám épp ily evidens lévén a józan tapasztalás számára (vagyis ismét a tapasztalásokat józanul értelmező *értelem* számára) a lelkinék „*életes*“-sége és minden lelkiben az életességnek kiemelkedő jelentősége, magunk jogosnak érezzük a lélektan központi tárgyát röviden és mégis valamivel pontosabban a „lelki élet“ fogalmában jelölni meg, meggondolva természetesen azt is, hogy a „lelki élet“ fogalmának mintegy relációs, viszonybeli *logikai teljessége* megköveteli, hogy a lelki életnek hordozójával, középpontjával, (nem is csupán lelki) „okaival“, eredetével, erőforrásaival, irányulásvonalaival, fejlődésével, stb. is leszámolni tudjunk. — E tárgy-megjelölést egyúttal az a felfogásunk is meghatározza, amely szerínt a „lelkiség“ közvetlenül az „életesség“ osztályfogalma alá tartozó fogalom. E felfogásra, úgy ítéljük, eddigi biológiai és lélektani ismereteink teljesen kielégítő alapot adnak.

⁴⁰ E kifejezést mindenfajta és mindenfokú (tehát akár világosan tudatos, akár ú. n. „tudattalan“, vagy „tudatalatti“, vagy egyszerűen — pl. aktuálisan — nem tudatos) eszméltségeink, tudatosultságaink legtágabb osztályfogalmaként használjuk. Fogalmával legrészletezőbben a *Deutsche Gesellschaft für Psychologie* nak a 20. jegyzetben említett kongresszusi előadásában foglalkoztunk. De már a 13. jegyzetben említett tanulmányunk is az „eszmélet“ szó ily értelmezésű fogalmán épült fel. Eszerint az „eszméletek“ közé tartoznak *érzékleiteink* csakúgy, mint pl. *érzéseink*, érzelmeink vagy *gondolataink*; aktuális tudattartalmaink vagy csak *volt* tudattartalmaink (amelyek azonban valamiképp *aktuálisan is pszichés birtokaink*: hiszen befolyásolják, előre is meghatározzák — a maguk részéről is — jelen tudattartalmainkat, érzékleseinket, gondolatainkat, beállítódásainkat, stb.); *legelemszerűbb* „érzet“-eink és *legátfogóbb* (pl. filozófiai) szemléleteink; *világos* tudattartalmaink és csupán (logikus szükségszerűséggel, értelmező elvül) feltételezendő „tudattalanul“ maradt eszméléseink; így pl. értelmes eredményre vezető tudattalan pszichés aktivitásainkban (elméleti probléma-megoldások is), tudatszétesések vagy tudatkettőződésék (sőt akár tudathármazódások) esetében is, amelyekben a többféle tudatfél egymást valamiképp „eszméli“ és egymással szemben ez eszmélettől is meghatározottan viselkedik, stb. Az eszmélet fogalma tehát *végső* és *átfogó* lélektani fogalom, amely *valóban egységes* lélektani szemlélet nem nélkülözhet és amelyik — amint látni fogjuk — középponti jelentőséggel bír. Mindazt, amit sajátosan „lelki“ mozgásnak nevezhetünk, eszméleten indulónak kell felfognunk.

⁴¹ V. ö. 30., 36. jegyzet.

⁴² Foglalkozott vele már a 22. jegyzetben említett álomtanulmányunk. E dolgozat némely tételével — a „tudat“, „öntudat“ fogalmának, de éppen az „eszmélet“ fogalmának teljesebb megvilágítására is — összevetésre kínálkoznék a következő nagyérdekességű tanulmánynak némely tétele:

Paul Ranschburg: Beiträge zum Verhalten der Reflexe, Automatismen und bewußten Funktionen in scheinbar unbewußten Zuständen (Zschrft. f. Psych. 1933., Schumann-Festschrift.)

⁴³ Aktuális érzeteink, képzeleteink, szemléleteink, gondolataink, érzéseink a régibb tudattartalmaktól is meghatározottnak és azokkal egyetlen eszmélet-hálózatba szövődötten eszméltetnek.

⁴⁴ V. ö. a 22. jegyzetben említett álom-dolgozatot, amely az álmokkal kapcsolatban is elkülönít egy álomszövő és egy álomszemlélő tudatréteget.

⁴⁵ Az „átélés“-t a fentiekben tisztán biológiai fogalomként értelmezzük, amellyel szemben az „élmény“ szóval már pszichikus (biopszichikus) fogalmat jelzünk. Ha egy hangyát a lábom előtttem teljesen észrevétlenül maradvá tapos el, ha egy kavicsra észrevétlenül lépek: e tényeket objektíve átéltem és azok többféle reális *fizikai, kémiai, élet-funkcióbeli* következményekkel járhatnak, „közvetlenül“ azonban *pszichikus* hatásuk nincs. Maradnak tisztán életes, biológiai „ingerek“. „Élményekké“, közvetlen *pszichikus* mozgalmakat megindító reakcióforrásokká, lélektani tényezőkké csak akkor válhatnak, ha homályosabb vagy világosabb tudomásomra, *eszméltségre* jutnak. Ez az eszméltség (mint az eszmélet általában) maradhat „tudattalan“ is; lehet pl., hogy csak később, utólag fogom tudatosíthatni magamban, hogy az imént talán valami nem-rendes lépést „éreztem“, hogy mintha láttam volna is valami bogárféjét a lábam körül, hogy valami borzódásféleség talán át is futott rajtam, hogy egyensúly-érzésem egy pillanatra megzavarodott és i. t.: „élménnyé“ minden esetben azáltal vált átélésem, hogy valami *reális pszichikus benső eszméllettel* észrevettem, felfogtam, tudatosítottam, „eszméltem“ és hogy így az átélt dolog, épp *pszichikus „jellegétől“* függően (és nem általános életes mivolta szerint), és ily jellegének megfelelően, „közvetlenül“ pszichikus mozgalmakat indított bennem. E példák nemcsak a tudatos és tudattalan szféra merev kettéválasztásának elvi jogosulatlanságát mutatják, de bizonyítják maguk is annak a már jelzett fel fogásunknak jogosultságát, amely szerint *minden „lelki mozgásnak“* kezdete valamely eszmélés. — Megemlítjük, hogy W. Stern „*Lebnis*“-fogalma rokonságba hozható a fentiekben az élmény fogalmától elkülönített (puszta) „átélés“ fogalmával.

⁴⁶ „Relatív“ viszonylatról szólunk, mert egyfelől a szemléleti *szemponttól* is függhet, hogy hogyan szervezem eszméleteimet „egészekké“ ill. „részekké“, másfelől — és ez közönségesen is tudatosított alaptétel — az, ami valami máshoz (mint „egészéhez“) viszonyítva „rész“, egyéb dolgokhoz viszonyítva „egész“ lehet. V. ö. a „rész-egész“ alaklélektani fogalmát.

⁴⁷ Minden „struktúra“, kényszerűen, valamely meghatározott „szempont“ szerint való, a struktúráló szemponttól meghatározottan szervezett struktúra és a dolgok más és más szempontból másként és másként szerveződnek.

⁴⁸ Problémakörünk e ponton közelről érintkezik W. Stern perszonaliztikájának némely alapproblémájával: így a (nagyobb egészekbe való) „beágyazottság“ és a „kiemelkedés“ problémájával, vagy az „egész“ és „rész-egészei“ (mint „mozzanatai“) már mondott problémájával. A struktúrálódásnak imént hangsúlyozott két jegyét (elhatárolódás kívülre és tagolódás befelé) itt-ott pontosan megtaláljuk Sternnél is, de e szerző figyelme egyfelől nem irányul állandó és teljes élességgel a struktúr-

lódás e kettős jellegére (miért is a bár felismert kettősségen nem épít tovább, sőt fejtegetései némely részében e kettősségről *megfeledkezni* látszik, másfelől — súlyosabb jelentőségű hiányként — nem vet kellő számot a struktúralódásnak *szempontok* szerint való ilyen vagy olyan alakulásával.

⁴⁹ „Helyes“ szerveződésen érthetünk *objektív* helyes (igaz) szerveződést, de *szubjektív helyes* szerveződést is, t. i. a „dolgot“ eszmélő *rendszerbe* való megfelelő beleszervezettséget. A „mély“ szerveződés fogalma is kínálkozik mind a szubjektív, mind az objektív „mélységben“ való szerveződés jelölésére. Stern pl. igazában csak szubjektív mélységet ismer, hiszen a mélység dimenziója nála a lelki bensőség, a szubjektív én-mélység dimenzióját fejezi voltaképpen ki. Ez a mélység-fogalom azonban ki nem elégítő, nemcsak azért nem, mert a mélységnek sem határozott „*fokai*“ e szemléletben a kellő gazdagságban és élességgel el nem különíthetők, sem *összehasonlítást* különféle egyének mélységfokai között nem engednek, de főleg azért nem, mert nem teszik lehetővé a mélységnek mintegy *abszolút, egyetlen* emberi pszichés dimenzióként való értelmezhetését, ami pedig nagy jelentőségű feladat főképpen az *értelmi* konstrukciók érték-sorba állíthatása tekintetében. (Az értelmi elmélyülés képessége, amint erről később még szó lesz, a pontos összehasonlító kísérleti vizsgálatoknak is hozzáférhető képesség, amely a pszichés „mélység“-fogalom *objektív* jellegén alapul. Nem idetartozó kérdés a mélység ez objektív fogalmának az „igazság“ fogalmával való kapcsolódása: erre vonatkozóan l. „A zseni lélektanához“ c. már említett tanulmányt.) — Az eszmélet-szerveződésekre vonatkozóan l. az utolsó, VII. fejezetet.

⁵⁰ Azzal az újabban jellegzetesen különösen hazánkban is felmerült — és a ma divatos *csak egészeket* tekintő szemléletek ellenében visszahatásként jelentkező — törekvéssel szemben, amely ismét *elemi* érzetektől kívánja az egyre nagyobb tömörülési egységeket felépíteni (így pl. Gergő Endrénél „egymodalitású“, majd „vegyesmodalitású“ érzetképleteken át nemcsak érzéklési világunkat, de a képzet- és fogalomvilágot is), hangsúlyoznunk kell, hogy tudatunkban voltaképp *soha* nem elszigetelt és élesen határolt egy-egy érzetek az elsődlegesek, de ilyeneket a globálisabb eszmélet-egészekből, amint e tényre oly sokszor már történt hivatkozás, általában csak *utólag* tudunk értelmi erőfeszítéssel és többé-kevésbbé mesterkélten kielemezni, (amint különben Gergő maga is felemlíti).

V. ö. Gergő Endre: Az érzéklet fejlődése struktúra és fázis szerint (Magyar Pszichológiai Szemle, 1931. 3—4.). E szép tanulmánynak különben nemcsak azt a véleményét nem írhatjuk alá, amely szerint *fejlődéstani*lag — és pedig mind filo-, mind az ontogenezis láncolatában — „*tiszta érzet*“ (legalábbis éppen mint tudattartalom) az *elsődleges*, emezt követi a tiszta, majd a vegyes modalitású érzetképlet, de éppen nem fogadhatjuk el azt se, hogy ez a sorrend „megfelel a normális *percepciók* lezajlásában többé-kevésbbé elkülöníthető időszakok sorrendjének — amire pl. Boda... hivatkozik.“ Az „ismertség“ vagy a „jelentéssel bírás“, idői fázisai *nem azok* szerintünk, amelyeket Gergő felemlít s reájuk vonatkozó felfogását e szerző tévesen ítéli a magunkéval pontosan megegyeztethetőnek és a magunk elemzései által igazolhatónak.

— Megjegyezhetjük azt is, hogy e szerző a „mélység“ fogalmát nem látszik a kellő határozottsággal értelmezni, — mindenestre áll annyi, hogy amit „elmélyülésről“ mond (a „struktúra“ szerint és a „fázis“ szerint való eszméletfejlődések szép elkülönítésével kapcsolatban), tévesen azonosíttatik az elmélyülésről kialakított saját fogalmunkkal. — Magához a fejtegetéseinkben vázolt — és a továbbiakban is többször említendő — fejlődésmenethez kapcsolódóan utalunk a következő munkára is:

Mitrovics Gyula: A neveléstudomány alapvonalai, 1933. — E munkában világos elkülönítést nyernek (pl. a fogalomalakításban, az ítéletfejlődésben) a „globális rápillantás“ — részletes elemzés — összetevés fejlődésfokai.

⁵¹ E jelenséggel összehangzik a magunk következtető-képességi vizsgálataiban lelepleződött és élesen dokumentálódó az a törvényszerűség, hogy rendszerint szinte összehasonlíthatatlanul könnyebbnek bizonyul az általánosba sorozó oly konklúziók levonása, mint pl. „Péter: halhatatlan“, vagy „A ceruza: íróeszköz“, semmint az oly konklúzióké, mint pl. „A halhatatlanok egyike: Péter,“ vagy „Az egyik íróeszköz a ceruza“, stb.

V. ö.: Boda István: A következtető képesség vizsgálata mint értelmiségvizsgálati probléma (Magy. Psych. Szle 1931. 1—2.) — A most tárgyalt probléma körébe vág (a részből) az egész felé irányuló képzetfelidézésnek — és általában a részről az egész felé irányuló asszociációnak — a fordított menetű felidézésnél, ill. asszociálódásnál nagyobb könnyűsége is.

⁵² L.: „Az eszmélések organizálódása.“

⁵³ A szintéziák kérdéséhez v. ö.:

a) Paul v. Schiller: Die Stellung der synästhetischen Erscheinungen in der Seelenstruktur (Farbe-Ton-Forschungen, 1931.)

b) E tanulmány bírálata: Magy. Psych. Szle, 1931. 1—2. k. — A kinematoszkópikus mozgás-látással foglalkozott a következő tanulmány:

c) Schiller Pál: Mozgáslátás az alakszemléletben. (A M. Psych. Társ.-ban tartott előadás, 1932. dec.).

⁵⁴ Praktikusan a tudatunk előtt megvilágosodott egység általában jelentősebb: a nem-tudatos egységre is csak tudatunk közvetítésével, későbbi tudatosulások útján következtethetünk.

⁵⁵ A „transzcendens“ kifejezést a következő értelemben használjuk: Az emberi eszméleteinknek („immanens“) körében talált (értelmünkkel felfedett) létezőeknek („existenciális“ fennállásoknak), viszonylatoknak és törvényszerűségeknek egy — értelmünk körén tülesóként bizonyos joggal tételezhető — „transzcendens“ szférára való, elméletileg jogosulatlan, analógiás (és szabad egyéni elképzeléseknek a legtagabb teret nyitó) „spekulációs“ alkalmazása. V. ö.:

Boda I.: Immanens és transzcendens ideáлизmus (Athenaeum, 1928.).

⁵⁶ V. ö. az 5., 6., 13. jegyzetekben említett dolgozatokat, továbbá:

Boda I.: A zseni lélektanához (A Magy. Psych. Társ. Közl., 1932.).

⁵⁷ Sőt: az emberi és az állati lelkiség minden lehető viszonylag éles eltérései ellenére is hajlandók volnánk végső fokon csak egyetlenféle — de különböző fokig fejlődött — lelkiség tételezésére. Az a tény, hogy némely fenomenális szempontból éles határ vonható, tehát mint-

egy „szakadék“ tátong emberi és állati psziche között, még akkor se jelentene elvi ellenbizonyítékot, ha biztosan föltétlen érvényű volna is, mert a természet — mint mondtuk — nem folytonossággal, de voltaképp inkább „ugrásokkal“ operál: v. ö. a „pszichés diszkontinuitás“ törvényéről a 92. lapon mondottakat is.

⁵⁸ V. ö. a freudizmusnak a 30. jegyzetben említett bírálatát.

⁵⁹ A konstitúcióban tartalmazott determináció — épp a fejlődés lehetőségeket is magában rejtő jellegénél fogva — nem engedi a pontos előrejelzést: csak az utólagos *visszapillantás* előtt igazolódik be teljesebb determinációs hatása.

⁶⁰ Az én-mély fogalmát régebbi álom-dolgozatunk alakította ki: 1. 22. jegyzet.

⁶¹ A különböző egyénekben az egyes lelki tényezők pl. más-más viszonylagos fejlettséggel és dominancia-jelleggel bírnak.

⁶² Az élet éppen az a valami, ami soha nem lehet szilárd: e jellegéből az egyes embereknek és kultúrájuknak, életszervezéseiknek, intézményeiknek sokféle tökéletlensége és tragikus vonása vezethető le.

⁶³ V. ö. az 53. jegyzet *a)* és *b)* pontjait.

⁶⁴ A végső lelki egység különféle tényezőinek aktuálisan más-más részegységekké tömörülése és részegységekké, tudatsikokká stb., stb. szétválásainak lehetősége bizonyos fokban *előfeltétele* is a normális lelki életnek: ha a műélvező beállítódását engedjük magunk felett uralkodni, ha sportolunk, ha kritikai szemmel figyelünk, ha produktív „alkotó“ testi vagy szellemi munkát végzünk, stb., stb., valamennyire más-más én-egység, sőt mintegy én-réteg, én-fél jut bennünk uralomra. A figyelem megosztódásának állapotára valóságos én-szétválások is jellemzőek. Az abnormis vagy rendkívüli lelki állapotok, természetesen, gazdagok sokkal szembetűnőbb jelenségekben.

⁶⁵ V. ö. az 58. jegyzetben említett dolgozatot. Megjegyezzük e ponton, hogy egyébként a disszidens volt Freud-tanítvány, W. *Stekel* is eljutott ugyanerre a belátásra.

⁶⁶ Még az álmok is az álmodó személye körül fonódnak, az álom-történeteknek a legtöbbször maga az álmodó a nyilvánvaló középponti személye, de legalábbis lappangó, titkos középpontja. (V. ö. a 22. jegyzetben említett dolgozatot.)

⁶⁷ Az „életes“ okság kérdését tüzetesen tárgyaljuk a VI. fejezetben.

⁶⁸ Az „értelmesség“ fogalmában a „cél“-szerűségé bennerejlik, hiszen értelmes csak az lehet, ami valamely *cél*hoz következetesen közeli út legjobb utat jelent. Épp így a „célszerű“ — legalábbis fejlettebb, vagyis nem pusztán az esetleges-véletlen hasznosság fókán — magában rejtí az „értelmes“-et: ami nem értelmes, az csupán esetlegesen, véletlenül szolgálhatja a célt, a tartós, egyirányú, következetes célszerűség csak „értelmes“ irányítódás útján valósulhat meg.

⁶⁹ Az „én“ elsődleges értékelései részletezőbben fognak foglalkoztatni a VII. fejezetben. Már itt idézünk azonban *Várkonyi* említett munkájából: „Az öntudatban minden tartalmi mozzanat vagy: »én« vagy »enyém«“ (92. l.)

⁷⁰ A mind e határozmányok alapján rejlő érzékenység ott szerepel az élő magasabbrendű helyváltoztatási és egyéb *fizikai* mozgásainak

és „cselekvései“ nek meghatározó tényezői között is, továbbá alapját teszi a magasabbrendű-tudatos vágyaknak és törekvéseknek is. V. ö. a következő tanulmány fejtegetéseit is:

D. M. *Fraser-Haris*: A Reconsideration of the Characteristics of Living Matter (Scientia, 1—IV., 1934.) — Fraser-Haris is sok helyt kidom-
borítja a sajátosan életes spontánságot, de általános végső elvvé ő
sem teszi. Ugy véljük, éppen *ezért* nem tud némely életes problémával
kellően leszámolni. Így pl. az életes fogékonyság vagy érzékenység kér-
désében csak azt emeli ki, hogy az „affektivitás“, illetve alapja: a
„molekuláris instabilitás“ megvan a kémiai reakciókban is — az élő
protoplaszma nem azért élő, mert affektibilitással bír (és az affektibilitás
hiánya nem a nem-életest az életestől, de csak a *már nem élő*t, a
halottat az élőtlől választja el). Ám hogy mi tehát az affektibilitásban
— és éppen így pl. az „inerciában“, tehetetlenségben — a sajátosan
„élő“, e kérdésre feleletet nem ad és figyelmen kívül hagyja, hogy az
élő nemcsak a *kívülről* kapott ösztönzésekre reagál, de *belső* spontán
ösztönzésekkel is jellegzetes. Nem csodálható, ha az életnek mintegy
csak *negatív* meghatározására jut végül el: az élet „azoknak az erő-
knek az együttese, amelyek a halálnak ellenállnak“. — E ponton utalunk
a következő dolgozatra is:

H. *Winterstein*: Das Problem der Erregung (u. ott). — E szerző
vizsgálatai is arra látszanak utalni, hogy az élethez síkja mintegy a
kémiai és fizikai sík felett van. Ha egy izom nem fejt ki „élet“-műkö-
dést, e nem működő izomban mégis kémiai processzusok folynak le
(van pl. „pihenés-metabolizmus“). Legérdekesebb vizsgálati eredményei
a szerzőnek arra vonatkoznak, hogy különbség van a testrészek *termé-
szetes* ingereltsége által és a *mesterséges* („közvetlen“) ingerlés által ki-
váltott reakciók között (az oxidációs processzusok — gáz-metaboliz-
mus —, ammoniák-képződés terén). Az ideg izoláltan másként reagál,
mint a szervezetben, *központi* ingerlésre. (A központi idegrendszerből
való függése azonban kémiai alapon nyugszik.)

⁷¹ A fogékonyság fiziológiás előfeltétele a szervezet és sejtjei
egyensúlybeli „labilitása“: kis ingerekre is előálló *belső* (mechanikai,
hő, villamossági, feszültségi, kémiai, stb.) változásai. Az a szervezet
(és azon a „ponton“, irányban) „fogékonyabb“, amely (és ott, ahol benne)
minél kisebb inger minél nagyobb egyensúlybomlást, mintegy megren-
dülést (és ezzel kisüléseket, energia-felszabadításokat, mozgás-áttevő-
déseket, gátlásokat-súrlódásokat, stb.) idéz elő. A fogékonyság ellentéte
a „tompaság“. A *magasabbrendű* élő: a fogékonyabb élő (miként pl. a
magasabbrendű, pontosabb, finomabb emberi műszerek, gépek is éppen:
az „érzékenyebb“ gépek).

⁷² „Mi csak azt értjük meg igazán, amin valahogyan a *magunk*
képét sikerül felfedezni — de legalább is: mindenütt a magunk képé-
nek felfedezésére vágyunk és a jelenségeket úgy akarjuk jobban meg-
érteni, hogy mintegy magunkat vetítjük rájuk“. Szemben értelmi tevő-
kenységeink bizonyos végső *alapjainak* (— értelmi alapelvek, végső
evidenciák, végső „kategóriális“ tárgy- és viszonylat-lehetőségek —)
értelmünk számára föltétlen, legteltjesebb *bizonyosság*-értékével, szinte-
tikus, végső „*értelmezéseink*“ ben (egy bizonyos, a problémák termé-

szete szerint különböző határon túl) kényszerűen mindig „csak a legnagyobbfokú — és legfájdalmasabb — bizonytalanságot leplezhetjük le“, mert e végső értelmezések lényegükben mindig csak új meg új, a régieknél kielégítőbbeknek érzett „magunkhoz való kapcsolások“. (L. az 55. jegyzetben említett tanulmányunkat: idézeteink innen vettek.)

⁷³ *Huzella* Tivadar: A pszichológia és a biológia kapcsolatai (A Magyar Psychol. Társ. Közleményei, 4. sz.). — D. M. *Fraser-Harison* a 70. jegyzetben említett tanulmányából is idézhetünk: „Amit azonban biztosan eldönthetünk, az az, hogy az élő és a nem élő között oly árok van, amelyet semmi erőlködésünk, bármennyire hősi legyen is, még nem tudott betömní“.

⁷⁴ E kérdésekről részletezőbben szólnak az V. fejezetben.

⁷⁵ G. *Wolff*: *Leben und Erkennen*, E. Reinhardt, München, 1933.

⁷⁶ Egyetlen konkrét példa világosan szemléltetheti e tétel jelentőségét. Ha az *egyéniség* problémáját kell vizsgálnunk, már a kifejezés, „*egyén*“, jelzi, hogy pl. nem *általában emberi* határozmányokat kell kutatnunk, de olyanokat, amelyek egy-egy embert éppen mint őt *egyedül* illetőt jellemeznek, csak olyanokat, amelyek a lehetséges egyes embereket az összes többi embertől mint egységes, éppen „*egyéneknek*“ mondott egységeket különítik el.

⁷⁷ A „*tisztaelvűség*“ követelménye jelenti bármely probléma vizsgálatában és bármely eredmény értékelésében a probléma *sajátos lényegének* való engedelmeskedést és ugyanígy bármely tudomány kiépítésében is az e tudomány sajátos lényege által diktált (nem idegen tudományoktól kölcsönvett és e *más* tudományoknak megfelelő) szempontoknak *minden lényeges vonatkozásban* való engedelmeskedést: azok respektálását és lehető tiszta követését. — V. ö. az 5., 6., 10. jegyzetben említett tanulmányokat, továbbá:

Boda I.: Kereskedelmi szakiskola és közgazdasági líceum. (Pedagógiai alapelvek és gyakorlati követelmények.) (Kereskedelmi Szakoktatás, 1930—31. január.)

⁷⁸ A *Magy. Psych. Szemle*, 1932. 3—4. számában e Kongresszusról szóló rövid megemlékezésben.

⁷⁹ C. R. *Griffith* „Psychologies of 1930. Vol. II.“ (Psych. Bull., Vol. 29, No 6, 1932.) — Az alapproblémákkal való kielégítő leszámolás hiányán már csak azért se csodálkozhatunk, mert az egyes tudományok fejlődése általában is azt mutatja, hogy az egyes *tudományok* terén is éppen a legalapvetőbb problémák kielégítő megoldása a történetileg legutoljára kielégítően megoldható (sőt egyre újabb meg újabb átgondolásokat megkívánó) feladat.

⁸⁰ A matematika éppúgy viszonytudomány, amint viszonytudomány pl. a logika is, ám tárgya — a „matematikai“ viszonylatok — kevésbé tágkörű, mint a logika tárgya. „Általánosság“ tekintetében a logikai viszonylatok elsődlegeseek a matematikaiakkal szemben: az utóbbiak már a logikai viszonylatok érvényén (vagy mondjuk így: a legvégső „*általános értelmi*“ viszonylatok érvényén) alapulnak.

⁸¹ A „*dolog*“ fogalmával a *legáltalánosabb* fogalmi kategóriát jelezzük. *Minden*, amit tapasztalunk, cselekszünk, gondolunk, képzelhetünk, stb., stb.: „*dolog*“.

⁸³ Az „eszmelet“ szó jelentéséhez l. a 40. jegyzetet. Alább is szó lesz e fogalomról (VII. fej.). — Hogy a lélektan tárgya a pusztá tudatjelenségek körét meghaladja, hangsúlyozza *Várkonyi* is. A pszichológia „tárgyainak, problémáinak tartja mindazt, amit a »tudatjelenség« fogalma tartalmaz és maga után von.“ (Id. m. 11. l.). — Hogy azonban pontosabban *mi* az, amit a tudatjelenség „maga után von“, e kérdésre a lélektan mindmáig nem ad egészen kielégítő feleletet.

⁸³ Ranschburg: Az emberi elme.

^{84–85} *Lindworskyn*ál a lelki élet hordozója, alanya csak mint „reagáló“ (s nem egyben mint *spontán* módon aktiv) tudatosítottatik; a nem „élmény“-hez fűződő lelki tényezők kiesnek a figyelem köréből (így nem is említetnek a *csak fiziológiásan* determinált hangulati állapotok — pl. a ciklikus, „mánia-depresszívás“ betegben —, stb.); általában nélkülözzük e szerzőnél is az *objektív* lelki valóságoknak elkülönítését azok *tudati tükrözöttségétől*: sőt e kettősség nem is tudatosul nála és í. t. Valójában: „élmény“-szemlélete elvileg miben se különbözik lényegesen a régi „lelki = tudatos“ tételtől meghatározott alapbeállítódású szemléletektől. — Itt említjük meg, hogy *Nagy József*nek az 1. jegyzetben említett munkája is az *élményeket* mondja a legsajátosabb pszichikai valóságnak; e munka igen szép elemzését is adja az élmények különböző fajainak.

⁸⁶ V. ö. a 45. jegyzetet.

⁸⁷ V. ö. a 13. jegyzetben említett tanulmányt. — A „behaviorisztikus“ és a reflexiológias irányzatok legszebb bírálatát *Ranschburg*nak köszönhetjük. V. ö.:

P. Ranschburg: Behaviorismus und Psychologie. Zur Kritik der apsychologischen Psychologien (A. f. d. ges. Psych. 3–4., 1932.)

U. ö.: Reflexologie und Psychologie (Kwartalnik Psychol. 3–4., 1932.) E tárgyban v. ö. ezenkívül:

V. H. (*Várkonyi H.*): Reflexelmélet, viselkedéstan (M. Psych. Szle, 1932.)

Nagy J. is: A pszichológia „...a külső kifejezésnél fontosabbnak tartja a vizsgált jelenségnek benső élményszerű voltát, mert ezt tartja a pszichológia legsajátosabb tárgyának“ (id. m. 12. l.). — *W. Stern* „személyiségtanának“ kritikai értékelésére vonatkozólag v. ö. a 30. jegyzetben említett dolgozatot. (*W. Stern*nél egyébként „személyiség“ nemcsak a lelki személyiséget jelenti.)

⁸⁸ L. 50. l.

⁸⁹ Már említett egyéb kapcsolatos tárgyú dolgozatainkon, főkép a freudi lélektanról szóló dolgozaton kívül, v. ö. a következő kritikai tanulmányt is:

Boda I.: A „tudattalan“ problémája és spekulációs szellemű vizsgálatainak veszélyei (M. Psych. Szle, 1930. 3–4. sz.).

⁹⁰ V. ö. a 22. jegyzetben említett álom-tanulmányt.

⁹¹ E viszonylatokkal részletesebben foglalkozik a VI. fejezet.

⁹² E tételt már egyebütt is — egyoldalúbb kiélezettséggel — hangsúlyoztuk. V. ö.:

Boda I.: Arany János „különös természete“ és az Arany-balladák megrendült lelkű hősei (Egyet. Philol. Közlöny, 1927–28–29. évf.)

nak, „másodlagos“ hajlamok és tendenciák kifejlődésének is. Még a *tehetetlenségi* elv érvényesülése is elősegítheti ily zavarok előállását: az ellanyhulás, csüggedés stb. szakaiban *külön* erőfeszítést követel maga a pszichés „tehetetlenségi nyomatok“ legyőzése. *Időbeli* eltolódások is — amelyek természetes módon állanak elő pl. a vágy, sőt az elhatározás és a teljesülés vagy cselekvés, stb. között (hiszen már a „pszichés apparátus“ minden mozgásba lendítése is időt is igényel) — némelykor az egység kisebb-nagyobb meg-megbomlására vezetnek (természetesen egyéb, főképp affektív tényezőkkel kapcsolatosan).

¹⁰³ L. a 95. jegyzetet.

¹⁰⁴ Az „életes“ mozgások igen sokszor kínálkoznak arra, hogy azokat az élőnek valahogyan *magátérzéséből* értelmezzük: az élet pl. valamely kellemetlen érzése készíti helyváltoztatásra, vagy legalább egy kellemesebb helyzet felé való törekvése. „Mozog“, mert valaminek hiányát vagy szükségét érzi és törekszik e hiány pótlására, a szükséglet kielégítésére; mozog, mert valami kellemetlenül hat rá és a kellemetlenségből menekülni kíván. (Természetes azonban, hogy még az emberben sem szabad *minden* mozgást érzésféleségre való reakcióként értelmezni.)

¹⁰⁵ Természetesen: *pontos* „egyidejűség“ soha sincs inger és eszmélet között. (A „reakciós idő“ pontosan meg is állapítható mind a különféle érzéki észrevételek, mind sok egyéb eszmélet-féleség terén).

¹⁰⁶ L. az 56. jegyzetben említett zseni-tanulmányt.

¹⁰⁷ Valamely eszmélethez pl. igazi értelmi belátás nélkül is kapcsolódhatik az eszméért küzdeni képes akarat, viszont az értelmi belátáshoz nemcsak meleg érzelmi hozzákapcsolódás, de éppen így akarati elhatárolás (vagy éppen akarati tett végrehajtása) se járul kényszerűen hozzá.

¹⁰⁸ L. 88—89. l. is.

¹⁰⁹ L. 96. l.

¹¹⁰ Típustani dolgozatainkban e jegyek elkülönítésében magunk is *Kretschmer*-re támaszkodunk.

L. *Kretschmer*: Körperbau und Charakter és Medizinische Psychologie.

¹¹¹ V. ö. a freudizmusról szóló többször említett kritikai tanulmányt is.

¹¹² *Ranschburg* hasonló eredményre jutott már évtizedekkel ezelőtt. Újabban is: v. ö. a 42. jegyzetben említett tanulmányát.

^{113—114} Ily kérdésekkel több dolgozatunkban foglalkoztunk, főképp a 22. és 30. jegyzetekben említettekben.

¹¹⁵ Ily különféle „tudati síkok“ elkülönítése voltaképpen ugyanolyanféle elkülönítő szempont figyelembevételét jelenti, mint az eszméleteknek „fázis“ szerinti elkülönítése *Gergő* Endrénél. V. ö.:

Gergő E.: id. m. (l. 50. jegyzet). — Magunk a „sík“ kifejezést megfelelőbbnek találjuk és egyben arra is alkalmasnak, hogy a sokféle „fázist“ egyszerűbb háromtagú (sőt kéttagú — l. alább —) síkrendszerben csoportosíthassuk, némely fázist átmeneti vagy kombinációs síkjellegűnek értelmezve. Természetes, hogy a magunk „sík“-jai abban is különböznek *Gergő* fázisaitól, hogy nem szorítkoznak csupán az érzék-

lési, ill. értelmi tudattartalmakra, de a lelki élet minden terén érvényesülőknél állíttatnak. — *Várkonyi* is megkülönböztet kétféle lelki tartalmat: ezek a tapasztalás lehető tárgyainak kétféleségét jelzik (*érzékek*hez kapcsolódó tartalmak és az „öntudati tapasztalás” tárgyai — pl. egy gondolat; v. ö.: A pszichológia alapvetése). — Megemlítjük, hogy a magunk újabb irodalmában Nagy Józsefnél is megtaláljuk különféle tudatsíkoknak elkülönítését. Más pl. a „szemléleti” élmények síkja (valóságos, képzelt és emlékezeti élmények egyként tartoznak a „szemléletek” közé) és más éppen a „valóságszín”, az „emlékezeti szín”, stb.

¹¹⁶ A többször említett álom-dolgozatban.

¹¹⁷ L.: előbbi jegyzet. — Megemlítjük, hogy már *Várkonyi* is (az 1. jegyzetben említett munkájában) szépen bizonyítja, hogy a „kettős tudat” ténye nem igazolja azt a tételt, hogy a tudategység csupán „tudattartalmak társítással kapcsolt egysége” (87. l.). — Nagy J. (id. m.), aki szerint is a lelki életnek „csodálatos egysége organizációt jelent” (33. l.), az én-kettőzés eseteit az élményeknek „új organizációs központok”, körül való jegecesedéseként említi. Beszél a „személyi organizáció” dezorganizálódásáról és a dezorganizált élményeknek új szintézisbe reorganizálódásáról (34. l.).

¹¹⁸ *Wagner Lilla*: Eszmélet, érzéklet, észlelet (M. Psych. Szle, 1933. 1—2.)

¹¹⁹ Az „élmény” fogalmából kiinduló *Lindworsky* nem számol az elsődleges fiziológiás úton meghatározott „lelki” tényezőkkel.

¹²⁰ V. ö. a 7. jegyzetben említett tanulmányt.

¹²¹ A konstitúciósan megalapozott kibontakozást *energetikai* szempontból is befolyásolják egyéb tényezők is (pl. a táplálkozás, de a pszichés élmények jellege is).

¹²² V. ö. a 7. jegyzetben említett tanulmányt.

¹²³ V. ö. az „értelmi” tevékenységeknél a neo-enkephalonhoz, az érzelmi tevékenységeknek a paleo-enkephalonhoz kapcsoltságát is, az értelmiség fokozatos kibontakozását, stb.

¹²⁴ „Közvetlen” végső determináló forrásról szólunk, mert egész lelki életünk maga is egy meghatározó vagy — pl. a vallásos hit követelménye szerint — „teremtő” *végsőbb* elvre utal.

¹²⁵ L.: 36. jegyzet.

¹²⁶ V. ö. főleg az 56. jegyzetben említett zseni-tanulmányt.

¹²⁷ Az *érzelmi* elmélyülés terén W. Stern említett felfogása közelebbről ragadja meg a mélység lényegét, semmint az értelmi elmélyülés terén.

¹²⁸ Talán jogos azt mondanunk, hogy az „abnormitások” köre a lelki síkon szűkebb, mint az általános életesnek síkján: a pszichés szférában az általános (természetes) életben szokatlanul makacs perszevéráció pl. csak meghatározott jellegű igen erős *túlosság* fokán ítéltető abnormisnak. Kapcsolatos a *lelkinek* ez a jellege a lelkiéletnek a *természetes* életességnek mintegy *följe építettsége* jellegével — erről alább lesz szó; l. 84—85. l.

¹²⁹ A pesszimizmus annyira nem „természetes” életbeállítódás, hogy nem is szokott *teljes következetességű* beállítódássá erősödni az egyé-

nekben — még a filozófusokban sem, akik, ha „pesszimisták“, legalább valamely ötletes fordulattal igyekezzenek elkerülni (miként pl. Schopenhauer is tette), hogy az elvi pesszimizmusnak egyedül teljes következetességű praktikus következményét: az élet elvetését a magok számára levonják. A pesszimizmus maga épp oly „gyöngeség“ jele, mint az egyéni életünkkel elveink alapján való tényleges leszámolásra képtelenség. A pesszimizmusnak mint „filozófiai“ álláspontnak értékéről nincs helye ezúttal szólanunk: annyi azonban belevág a lélektan körébe is, hogy ez az állásfoglalás sokkal inkább az *érzelmi* „megtörtség“-nek „reaktív“ fejlődménye, semmint objektív-értelmi megfontolások következménye. Aki a filozófiától többet vár az *egyéni* jóleső spekulációknál — és ma talán mégis csak jogosnak merhetjük már állítani, hogy minden igazi „filozófia“ kell hogy a *tudományos* megalapozottság objektív-igaz értelmi alapjával bírjon — (v. ö. a szerzőnek „Mithosz-e vagy tudomány? ...“ [Athenaeum, 1930. 3—6. f.] c. dolgozatát), az a pesszimizmus értékelésében bizonyára nem hagyhatja figyelmen kívül a mondott lélektani szempontokat sem.

¹³⁰ L. Bevezetők előbbi fejezeteit is; v. ö. a 13. jegyzetben említett tanulmányt.

¹³¹ A pszichológiai kísérletezéseknek azonban nem minden terén jelenti a „mérés“ — még ha „exakt“ eredményekre jutunk is el általa — a pontos mennyiségi viszonylatokban való ábrázolhatást. Pl. az értelmi *elmélyülés* fokait vagy akár az *átfogó* képesség „kisebb“ vagy „nagyobb“ fokát kísérletileg megállapíthatjuk, de az egymással összehasonlítható különböző egyének részéről nyert értékeket „matematikai“ egyenletekben nem fejezhetjük ki adekvát módon, (v. ö. 91—92. l. is): egy-egy különbség-fok „*mennyileges*“ *értékének* problémája az elmélyülés, következtetőképesség és hasonló vizsgálata esetében a *vizsgált teljesítmény jellegének inadekvát* probléma és egyelőre legalább, e teljesítmények matematikai viszonylatokhoz kielégítően nem kapcsolhatók. (Más kérdés, hogy a „mérés“ szó vajjon helyénvalónak ítéltető-e ily vizsgálatokban. Magunk annak ítéljük: mert valóban össze-„mérhetem“ pl. a mélyebb okokig visszahatolni képes értelem teljesítményét a sekélyesebb mélységig hatoló értelmi teljesítménnyel (eredményes is, ezen túl, *biztos* és „igaz“ lehet), ám maguknak az egyes értelmi mélységi *fokoknak* „értelmi“ értéke az, amit számokban egymáshoz viszonyítottan adekvát módon nem tudok kifejezni. A mélység síkja oly érték-sík, ahol van ugyan „kisebb“ és „nagyobb“, de amely nem *mennyiségi* értékek síkja.) — A mérés egyébként ma már jóval *több* területén hasznosítatik a lélektannak, semmint csak kb. egy évtizeddel ezelőtt is általában ítéltetett. (Várkonyi id. munkája — 1926. — is bizonyítja e tételt.) Kapcsolatos ez a fejlődés a lélektani *kísérletezés*-nek mintegy *elmélyülésével* is: ma már a kísérleti lélektan távolról se csupán „kéregismeretet“ ad — és ugyanazok, akik régebben húzódoztak a kísérletezés értékének egyik vagy másik pszichés területen való elismerésétől, ma már maguk is alkalmazzák a kísérleti módszert magasrendű értelmi tevékenységek, sőt jellemtulajdonok vizsgálata terén is.

¹³² E kísérleteink — amelyek már eddig is ígérnek valamely eredményt — még befejezetlenek.

¹³³ V. ö. a 131. jegyzetet.

¹³⁴ L.: Az eszmélések organizálódása.

¹³⁵ V. ö. W. W. Efmoff: Versuch die Nerven-geistige Tätigkeit und Ermüdung vom Standpunkt einiger als Arbeitshypothese verwandter Gesetze der physikalischen Quantentheorie zu untersuchen (Scientia, 1933. júl.)

¹³⁶ V. ö. 37—38. l.

¹³⁷ Az említett „utóhatás“ mellett szerepe lehet ily folytonosság-érzéklésekben az *elvárás* „előhatásának“. — Ez az „elvárás“ is — csakúgy, mint maga a feltehető benső egységbevonó „tendencia“ — célos, finalisztikus elv érvényesülésére utal a folytonossági érzékelések területén is.

¹³⁸ V. ö. v. Kries: Über Empfindungsmannigfaltigkeiten und ihre geometrische Darstellung (Zschrift f. Psych. 56., 1925. II.)

¹³⁹ L. Ranschburg: Az emberi elme.

¹⁴⁰ Mi azt valljuk: mindkettő egyenesen túloz is. Így *Planck* akkor, amikor meg akarja menteni az *akarat-szabadságnak* egy oly formáját elvét, amelyet mi éppen a saját kutatáseredményeivel (de egyéb érveivel se) sehogyan se tudunk logikusan megegyeztetni (sőt inkább világos ellenmondásokat látunk idevonatkozó fejtegetéseiben). — *Eddington* a „transzcendens“ tényezők jelentőségének juttat talán a szükségesnél nagyobb teret.

¹⁴¹ *Kornis* Gyula már nagy világossággal hangsúlyozta, hogy a fizikai okságnak éppen a dinamikus okság az ősképe. A lelki okság kérdésében különben v. ö. a következő magyar műveket is:

Kornis Gyula: Okság és törvényszerűség a pszichológiában (Bpest, 1911.),

Bognár Cecil: Pszichikai kauzalitás (M. Psych. Szle, 1929. 1—2.)

¹⁴² V. ö.: 58—59. l.

¹⁴³ V. ö. a vizsgálati „szempont“ jelentőségét egy-egy probléma vagy akár tudomány-egész elhatárolásának, megalapozásának, kiépítésének és módszereinek „tisztaelvűségi“ igényei tekintetében is (különösen a IV. fejezetben).

¹⁴⁴ A tudati tükröződésnek az objektív „valóság“-hoz való megfelelési viszonylatai nagy érdekességű (és eddig alig vizsgált) problémakört tárnak elénk, amelyet azonban ezúttal nem vizsgálhatunk részletezően (néhány e problémakörbe vágó megjegyzés szétszórta tartalmaztatik e Bevezetőben is). Elegendőnek véljük itt annak kellő határozottságú hangsúlyozását, hogy *más a valóságos-objektív lelkiség* (tartalmi elemeiben, struktúrálódása részleteiben, tényezői egymásközi dominancia-viszonyaiban, sőt gyakran célirányitottságában és beállítódottságai-ban is — még inkább, természetesen, tényleg ható, hevítő, vezető éleateszsubjektív tendenciáiban —), és *más a tudatban tükröződött lelkiség* és annak tudatos szerveződés-viszonylatai. Éppúgy más-más, külön „síkok“ ezek, mint ahogy a lelki valóság síkja más, külön sík a *szomatikus* (-fiziológias) valóság síkjával szemben is. Ám a viszony az objektív-lelki sík, és a szomatikus valóság síkja között a *valóságos feltételezett-ségek* viszonylata, az objektív-lelki sík és a tudatos sík között bizonyos szempontból csupán a „tükröződés“-nek igen sok tényezőtől függő és — elsősorban szubjektív, affektív okokból — igen *csalóka* viszonylata.

¹⁴⁵ V. ö. a következő tanulmányokat is :

Székely Lajos : A pszichológiai megismerés útjai. (M. Psych. Szle 1930. 3—4.)

Cser János : A figyelem kísérleti vizsgálata... Statisztikai bevezetéssel, 1933.

¹⁴⁶ Valamennyire hasonló szellemben tárgyal a statisztikai törvényszerűségekről *A. Tischer* : Grundlegung der Statistik (1929).

¹⁴⁷ V. ö. A 22. jegyzetben említett álom-tanulmányt.

¹⁴⁸ *Giese* : Bewußtseinsinhalt und Wärmeströmung am menschlichen Körper (Ber. üb. d. XIII. Kongr. d. Deutsch. Gesellsch. f. Psychol., 1934.)

¹⁴⁹ *Bognár Cecil* : id. m. (l.: 141. jegyzet.)

¹⁵⁰ V. ö. az 5. jegyzetben említett tanulmányt, továbbá :

Boda I. : A szillogisztikus következtetések egy új elmélete (Athenaeum, 1933. 4—5. f.).

¹⁵¹ *A. Maeder* : Über das Traumproblem, 1914. — Az alább következő fejtegetések az életes jelenségekben az *ok* és a *cél* egymással kapcsolódásáról szólnak. A cél és az ok szoros egymáshoz kapcsoltságát *Mitrovics* Gyula idézett munkája is hangsúlyozza (l.: 50. jegyzet).

¹⁵² A fejtegetéseink e részeiben szereplő terminus technikusok értelmére vonatkozóan v. ö. Székely Lajosnak és Cser Jánosnak a 145. jegyzetben említett dolgozatait.

¹⁵³ L. 7. jegyzet.

¹⁵⁴ V. ö. már : A nevelői célkitűzés.

¹⁵⁵ V. ö. az 5., 6., 56. jegyzetben említett dolgozatokat, továbbá a Kopenhágában 1932-ben tartott X. nemzetközi lélektani kongresszuson tartott egyik előadásunkat : Die Intelligenzprüfungen und die sogenannten reinen Verstandesprüfungen. (Megj. Arch. f. d. ges. Psych., 1931.)

¹⁵⁶ A szerző filozófiai tárgyú dolgozataiban.

¹⁵⁷ V. ö. az 5. és a 150. jegyzetben említett dolgozatokat.

¹⁵⁸ E tételünkhöz l. a 150. jegyzetben említett szillogisztikai tanulmányt.

¹⁵⁹ V. ö. : *Briffault* : What is Instinct? (Scientia, 1930. dec.)

E. Rignano : Megjegyzései e tanulmányhoz (u. o.)

M. Thomas : La notion de l'instinct (Scientia, 1932. febr.)

¹⁶⁰ E kérdést érdekesen tárgyalja az előbbi jegyzetben említett vita (amely azonban a szükségletekhez való viszonylatokat nem tárgyalja).

¹⁶¹ L. az előbbi fejezetek vonatkozó fejtegetéseit. — V. ö. a 7. jegyzetben említett tanulmányban is az (emóciós) érzés és a törekvés (vágy-szenvedély fejlődés-iránya) kettősségéről szóló részt. — Maguknak a szükségleteknek módosulása is végső fokon — természetszerint — az élet „mozgásos“ jellegéből értelmezhető.

¹⁶² Az *akarat* sajátlagosságát magunk főként három mozzanatban látjuk : *a*) egy sajátos benső, éppen „akarati“-nak nevezhető *hozzájárulás* — v. ö. az akarati, értelmi, érzelmi „elfogadás“ (mondhatnók : „bensősítés“) különbségéről a 107. jegyzetben mondottakat — *b*) ez akarati hozzájáruláshoz kapcsolódó *elhatározás* — amely már átvezet — a „tett“-hez, megvalósításhoz, alkotáshoz, cselekvéshez, míg az akarati hozzájárulás csak mintegy indítékot tartalmaz, mondhatnók : vágyat kelt az

elhatározás és a cselekvés felé; c) maga az *elhatározáshoz kapcsolódó megvalósítás*. Teljes értékűnek csak akkor ítéelhetjük az akaratot, ha *nem áll meg az elhatározásnál*, de (benső — pl. gondolati — vagy külső) cselekvéssé át is váltódik. Az akarat „betegségei“ mindhárom mozzanathoz külön-külön is kapcsolódhatnak: nem teljes értékű az akarat, ha „vak“, mintegy kényszer-elhatározás eredménye, sem pedig ha az elhatározást nem követi a cselekvéssé átváltás (az utóbbi jelenség az „akaratgyengeség“ leggyakoribb tünete); akkor se az, ha az elhatározás nem tud megszületni — és nem is „igazán“ akart cselekvés származik (ha egyáltalában származik ilyenkor cselekvés) és í. t. — Az akarat problémáinak részletesebb tárgyalását mellőzve, megjegyezzük még a következőket: Bár a benső „hozzájárulás“, az elhatározás, az akarat cselekedet maga végsőbb pszichés determinációkra vissza is vezethető, e tény nem befolyásolja az akarat tényezőik *sajátlagos*, „sui generis“ jellegét. A *megismerés* az én *tájékozódása*, az érzések és érzelmi állapotok az én *maga-érzései*, az akarat az én *maga-vezetése*, az énes energiának centrális-következetes vezetője vagy vezetettsége (a „figyelem“ lehet akaratlan is, nem magától az én-től szándékolt). — Egyéb elkülönítések: az *ösztönben* nem az *én* vezet, az egyes pszichés *tendenciák* (törekvések) mindig valamennyire *parciális* jellegűek, ám az akarat az én-egység kifejezője. — Bizonyos fokig még az akaratról szólva is jogos elválasztani a *tényleges* akaratot a *tudatos* „akaratától“: valaki pl. valószínűságon az akaratja, hogy ellenfelét teljesen megsemmisítse, ám tudatosan, a maga nyersségében és telhetetlenségében be nem vallja ezt az akaratát — ám nem szabad felednünk, hogy éppen az akarat eredményessége tekintetében rendkívül nagy jelentőségű a tudatosság, úgy hogy általában oly jelentősége *tényleges és tudatos akarat* elkülönítésének, mint pl. *tényleges és tudatos célkitűzés, érzelmi motiváció, sőt érzelmi állapot, vagy akár tényleges és tudatos értékelések és ítéletek* elkülönítésének, nincsen: az akarat *teljességéhez* hozzátartozik a *cél irányában való tudatos energia-koncentráció*.

¹⁰³ Ilyen korrekciókra már „Az eszmélések organizálódásában“ reámutattunk, részben B. Petermann után. — L. a 33. jegyzetben említett újabb alaklélektani dolgozatokat is.

¹⁰⁴ Az eszméleti szerveződések és a „jelentés“ fogalmával részletesebben foglalkoztunk a 20. jegyzetben említett kongresszusi előadásban.

¹⁰⁵ V. ö. a 7. jegyzetben említett tanulmányt. — Az érzelmiség jelentőségét, mások mellett, *Mitrovics* Gyula is szépen kidomborítja irodalmunkban: „*érzésvilágunk teszi egész énünk összetartó erejét*,“ mondja idézett munkájában (233. l.).

¹⁰⁶ V. ö. a 7. jegyzetben említett tanulmányt.

¹⁰⁷ „ 6. „ „ „ „

¹⁰⁸ Poppelreuter pszichokriticizmusára vonatkozóan l. a 14. jegyzetben említett műveket. — Viszont az *értelemnek* az érzelmi életre is való nagy jelentőségét szépen kidomborítva látjuk *Mitrovics* Gyula neveléstanában. E szerző is nagyjelentőségűnek vallja az értelmet az érzelmi élet gazdagításában és mélyítésében. Idézzük a következő mondatot: „*Magasabbrendű erkölcsiség nem képzelhető el magasabbrendű értelem nélkül*“ (id. m. 85. l.)

¹⁶⁹ L. az 5. és a 150. jegyzetben említett dolgozatokat.

¹⁷⁰ E kérdésben lásd E. v. Domarus érdekes munkáját is:

E. v. *Domarus*: Das Denken und seine krankhafte Störungen, 1929.

¹⁷¹ L.: „A zseni lélektanához“.

¹⁷² U. ott.

¹⁷³ U. ott, továbbá az 5., 6. jegyzetekben említett tanulmányokat.

¹⁷⁴ E kérdésben l. a szerző filozófiai dolgozatait.

¹⁷⁵ L.: 155. jegyzet. — Értelmiségvizsgálataink néhány „teszt“-jét (próbáját) közli a következő munka:

Várkonyi H.: Közlemények a szegedi Ferencz József-Tudományegyetem pedagógiai-lélektani intézetéből (Acta litt. ac scient. reg. univ. hung. Francisco-Josephinae, Sectio: Philos., Tom. V., Fasc. 2., 1934.)

¹⁷⁶ L.: „A zseni lélektanához.“

¹⁷⁷ L.: előbbi jegyzet.

¹⁷⁸ Pl. befogadó, átvevő; szemlélő, élvező, (= passzív) ill. cselekvő, „alkotó“, szellemileg teremtő (= aktív). V. ö. a 8. és 10. jegyzetben említett tanulmányokat, továbbá:

Boda I.: A Keresk. szakisk. tanárok orsz. egyesületének *Elaborátuma* az iskolai jellemnevelő munka eredményesebbé tétele tárgyában. (II. Függelék: A személyiség jegyeinek főosztályai; III. Függ.: Példák a viselkedésmód elemző értékelésére), 1934.

¹⁷⁹ E „speciális“ mozgás-jellegzetességeink első csoportját a *Kretschmer* által elkülönített speciális mozgásjellegzetességek teszik (L. a 110. jegyzetben említett munkákat).

¹⁸⁰ V. ö. a 8. jegyzetben említett tanulmányt is.

¹⁸¹ A lelki össz-személyiség fogalmára vonatkozólag l. ugyancsak a 8. jegyzetben említett tanulmányt. — A személyiségjegyek csoportosításához v. ö. a 8., 10. és 178. jegyzetekben említett munkákat is.

¹⁸² E kifejezés értelmezéséhez és részletezőbb képletéhez v. ö.: „Temperamentum, karakter, értelmiség, személyiség“. — Az „autonom súly“ e fogalma típustani szempontokból is jelentős. (Igy igen erős a kapcsolata E. *Juenschnek* a német lélektani irodalomban ma uralkodó két alaptípusával).

¹⁸³ A „tehetségek“ általában több „egyes“ képességnek sajátos egymáshoz kapcsolódásán, megfelelő egymáshoz rendeződésén alapulnak. (V. ö. a 6. jegyzetben említett tanulmányt).

¹⁸⁴ A karakterológiai kutatás néhány alapkérdésével tüzetesen foglalkoznak a 9. és 178. jegyzetben említett tanulmányok.

¹⁸⁵ V. ö. a 10. jegyzetben említett kongresszusi előadást.

¹⁸⁶ A legújabb érdekes kísérlet e téren *Baumgarten* Franziskától származik. V. ö.:

Fr. Baumgarten: Die Charaktereigenschaften (Beiträge zur Charakter- und Persönlichkeitsforschung, Heft 1, Bern, 1933.)

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal.
Előszó: Célkitűzés; a teoretikus lélektan szükségessége; a tárgyalandó problémák megválasztása	3
I. Az „értelmes“ ismeret néhány alapvonása. (Önmagával azonosnak maradó <i>egység</i> ; <i>egész-jelleg</i> ; <i>szervezettség</i> .) — Az ismerettárgyak végső határozmányairól; az azonos egység érvényessége; az „egész“ határozmányai; a „struktúra“ és határozmányai; struktúrák a tudományokban és a lélektanban; a lélektan tudományelméleti problémáiról és fejlődésmenetéről	7
II. A lelki egység, azonosság, egész-jelleg, szervezettség. — A főkérdések; a lelki egység és a tudat; a tudati szerveződések; a „globalitás primátusa“; általános lelki rezonancia; lelki életünk „végső determináltságai“; a nem-tudatos lelki élet; a személyi én-egység; a pszichés ideálítás és reálítás; az élet fogalmából folyó diszharmoniók; a lelki szétesések; „csak objektív“ és „szubjektíve érzett“ abnormitások; az élet mint a „lelki mozgás“ forrása	18
III. Az élet jegyei; az életes és a lelki kapcsolatai. — Az életes mozgás „spontánsága“; az életes és a gépi mozgások különbségei (okaik, céljaik, törvény- és szükségszerűségeik, szerveződéseik, változás, fejlődés- és lefolyás-jellegük — autodetermináció, autocentricitás, önellátás, regenerálódás, alkalmazkodás; az „életes“ érzékenység, a más élőkhöz való viszony); lelki egyediség; pszichés fogékonyságok, impulzusok, érzék, hajlamosság és hajlandóság, törekvések, értékelések, beállítódások; a „lelkiesítés“ kényszere a végső tudományos értelmezésekben; a lelkiség „életessége“	30
IV. A lélektan tárgya és a „lelki mozgás“ kezdete. — Egy-egy tudomány elkülönítő lényege; a lélektan tudományelméleti fejlettsége; a „viszonylatok“ (relációk) mint a tudományok sajátképeni tárgyai; a lélektan sajátos tárgya nem a „tu-	

datos“, nem az „élmény“, nem az „átélés“, nem a „viselkedés“; a helyes lélektani szemlélet nem „kívülről“, „felülről“, „alulról“ indul, hanem az élő egyed szubjektív bensőségéből; a nem-tudatos értelmezése; az „eszmélet“ alapfogalma; „én-mély“ vagy „én-csira“; az eszmélés; a lelki mozgás „kezdeté“; életes és lelki visszafejlődések 40

- V. A „lelki“ osztályai.** — a) *A spontán tevékenység tényezői és a reakciós tevékenység alapjai és feltételei*; heterogén determinánsok; lelki energia; végső törekvésalapok: szükségletek, szükséglet- és hiányérzések, az „önérvényesítés“ és „önkifejtés“ végső tendenciái; a faj (és az egyetemes élet) szolgálata az önmagának való szolgálatban és az önmagunk fölé emelkedés természetes kifejlődés-útja; a pszichés tehetetlenség; a természetes többre és „nagyobbra“ vágyás; a pszichés telhetetlenség; a törekvések benső gátjai; a helyes alkalmazkodás; az egyéni életfejlődés végső determinánsai; az „életes“ jegyeknek „lelkiekké“ való átváltódása; a lelki fogékonyságok, érzékek, képességek, energiák, mechanizmusok „lelkiessége“; „szervi“ adottságok és lelkiesség 53
- b) *A pszichés egységbeszerveződés tényezői*; beállítódások és állapotok; végső életes értékelések, hitek, elvárások (a természetes önértékelés; vágy és érték; önérvényesüléshit és optimizmus; a pszichés „nemesedés“ végső alapjai); a lelki élet „értelmi“ kötöttségei; a lelkiesség, a külső világ, a mindenség viszonya 67
- c) *A pszichés mozgás jellegzetességei* 73
- d) *A pszichés akciók és reakciók eredményei*; eszméletfajok; tudatvilágossági fokok; tudatsíkok; tudat — éntudat — tudatosság-tudat — öntudat; érzékletek, képzetek, stb.; az „észlelet“, érzésféleségek, „érzületek“; nem-tudatos reakció eredmények 73
- e) *Fejlődés-jellegzetességek*; struktúrális és fejlődéses tagozódás; a végső „lelki“ meghatározottság kötő erejének föltétlensége 77
- f) *A lelki törvényszerűségek osztályozásának szempontjai*; lelki dimenziók: a „mélység“ dimenziója, az intenzitás dimenziója, egyéb dimenziók; tudományelméleti és lélektani fejlődés-problémák; az érték-természettudományos fogalma; a „lelki“ körei; a lelki élet mint az ösztönös életre való fölépítés, e lelki föléépítés értéke és veszélyei, a lelki élet „tragikumai“ 79

- VI. A lelki törvényszerűségek:** a) *a többféle determinációs láncolatban való értelmezés követelménye*; „természettudomány“ és „szellemtudomány“ túlzó szétválasztása; a végső értelmi determinációk és „lélektani“ kapcsolataik 87

b) mennyiségi determinációk, a „matematikai“ nyelv érvényességi köre; a „pszichés diszkontinuitás“ elve	90
c) téri determinációk; „struktúrák“	94
d) idői determinációk; „időí jegy“	96
e) oksági determinációk; mechanikai és életes-dinamikai okságok; életes ok- és fejlődés-determinációk; tudatos motívum és valóságos lelki okok; empirikus valószínűségek és statisztikai törvényszerűségek; a pszichés és a külső determinációk egymáshoz kapcsolódásai; értelmezés a „zárt“ pszichés körben	97
f) sajátosan pszichés determinációk; struktúrális determinációk; okság és céliség kapcsolódása; a végső lélektani értelmező elvek jellege és csoportjai; az én-egység meg-bomlásainak tényezői; a tendenciák módosulásai és a nevelés; az értelmi viszonylatok mint lélektani probléma; a lehetséges emberi értelmezések féleségei („mechanikai“ és „dinamikai“ okság, alap-következmény-viszony, tapasztalati szabályszerűség, struktúra-viszonyok, szimbolikus és analógias értelmezések); az értelemnek kevés végsőre redukáló képessége; a lelki determinációk osztályai	109

VII. A lelki funkció-körök elkülönülése; a lelki össz-szervezettség és a nagy rész-struktúrák. — a) a biológiai ösztönrendszer és a pszichés törekvésrendszer kibontakozása (reflexek, ösztönök, affektív tendenciák, akarat); az emberi lelkiség egyetlen-félesége; az eszméletek szerveződésviszonyainak részletező tárgyalása; organizációs típusok; „jelentőség“ és „jelentés“	124
b) Az érzelmiség biopszichés szerepe, pszichés elsődlegessége; a magasrendű érzelmi fejlődés; etikai problémák; az „emóció“ és a „szenvedély“ elkülönülő jellegének személyiség-típust meghatározó jelentősége	136
c) Értelmiség és érzelmiség; az értelmi „tisztaelvűség“ pszichés nehézsége; az értelmiség szerkezete; általános értelmi képességek (lényegmegragadás, elmélyülés, átfogás, stb.); speciális viszonyító képességek; pszichés előfeltételek és heterogén befolyásoló tényezők; az értelem jelentősége; az értelmi nevelés fontossága és az „igazságra“ való beállítódás; értelmesség és tudatosság	142
d) A temperamentum, alaptényezői, pszichés jelentősége; a jellem, definíciója, nevelhetősége, elhatárolása egyéb egyéni jellegzetességektől, egyéni jellemkép; „etikai“ jellem	150
e) Az össz-személyiség; a személyiség jegyeinek főosztályai; a „karakterológiai“ irodalom kritikai értékeléséhez; örökletes és szerzett személyiségjelleg	153
Zárószó	158
Jegyzetek	161

J A V Í T A N D Ó K :

15. l. felülről 21. sorban *eddig* helyett olvasd : *eddig*
23. l. alulról 23. sorban *eszméltségében* helyett olvasd : *eszméltségével*
24. l. felülről 19. sorban *mineműségétől* helyett olvasd : *mineműségétől függenek*
31. l. felülről 13. sorban *törvényszerűségekb* helyett olvasd : *törvényszerűségeket*
34. l. felülről 3. sorban *képességet* helyett olvasd : *képességét*
35. l. alulról 9. sorban *fejezi ki* helyett olvasd : *fejezik ki*
48. l. felülről 19. sorban „*Az eszméletek* helyett olvasd : „*Az eszmélések*
48. l. alulról 8. sorban „*tudattalanban*“ helyett olvasd : „*tudattalanba*“
51. l. felülről 2. sorban *befolyhatóságáról* helyett olvasd : *befolyásolhatósága*
52. l. felülről 13. sorban (*kvantitativ*) *tényező* helyett olvasd : (kvantitativ) *tényezők*
53. l. felülről 13. sorban *tényező* helyett olvasd : *tényezők*
63. l. felülről 10. sorban *tompaságától.* helyett olvasd : *tompaságától).*
64. l. felülről 8. sorban *alakítása :* helyett olvasd : *alakítására.*
71. l. felülről 8. sorban *rétegek* helyett olvasd : *rétegek)*
81. l. felülről 15. sorsan *alakulásában) :* helyett olvasd : *alakulásába) :*
83. l. alulról 1. sorban *érezék* helyett olvasd : *érzék*
92. l. alulról 6. sorban *Effimof* helyett olvasd : *Efimoff*
94. l. felülről 11. sorban *sultus* helyett olvasd : *saltum*
98. l. felülről 14. sorban *fogyatkozásainkkal* helyett olvasd : *fogyatkozásai*
103. l. felülről 18. sorban *életetes* helyett olvasd : *életes*
113. l. felülről 2. sorban *eszközeinek)* helyett olvasd : *eszközeinek*
125. l. alulról 19. sorban *eze*ktől *meghatározott* helyett olvasd : *eze*ktől *is meghatározott*
132. l. felülről 19—20. sorban *sejtelemszerű ... „értelem“* helyett olvasd : *sejtelemszerű (... „értelem“)*
134. l. felülről 19. sorban *említettük* helyett olvasd : *említettünk*
135. l. alulról 15. sorban *kapesolatok* helyett olvasd : *kapesolatot*
138. l. felülről 20. sorban *útján áll* helyett olvasd : *útján is áll*
148. l. felülről 4. sorban *röviden,* helyett olvasd : *, röviden,*
157. l. alulról 14. sorban *kiegészítésére* helyett olvasd : *kiegészítésül*
159. l. alulról 5. sorban *beállított* helyett olvasd : *beállított*

A SZERZŐ EGYÉB MUNKÁI:

CSÁTHY FERENC R.-T. (Debrecen—Budapest)

B I Z O M Á N Y Á B A N:

Arany János „különös természete“ és az Arany-balladák megrendült lelkű hősei Ára P 2—

Az eszmélések organizálódása. Két alaptörvény. (A Magyar Pszichológiai Társaság közleményei. 2. sz.) Ára P 2—

Temperamentum, karakter, értelmiség, személyiség Ára P 1'60

Mítosz-e vagy tudomány? (A filozófia kezdete; „transzcendens“ és „immanens“ szemléletek; filozófia és tudomány) Ára P 1'60

A tudattalan problémája és spekulációs szellemű vizsgálatának veszélyei. (Adatok a spekulációs szellem lélektanához) Ára P 1'60

A következtető képesség, mint „értelmiségvizsgálati“ probléma Ára P 1'60

„Perszonalisztika“, biológia és lélektan Ára P 1'60

Világválság és lélektan Ára P 0'80

Lélektan és karakterológia Ára P 0'80

A lélektani kutatás néhány vezérelvéről Ára P 0'80

A zseni lélektanához (A Magyar Pszichol. Társ. Közleményei, 5. sz.) Ára P 3—

Az értelmi nevelés feladatairól Ára P 1'80

A szillogisztikus következtetések egy új elmélete Ára P 1—

E G Y É B B I Z O M Á N Y B A N:

G. de Brébeuf és „Entretiens Solitaires“-je. (Kolozsvár, Stief; szerző kiadása: Bpest, V., Alkotmány-u. 9/11.) Ára P 3—

Mesterséges világnyelv, eszperantó, eszperantótanítás. (A Magyar Országos Eszperantó Egyesület kiadása.) Ára P ——

A nevelői célkitűzés problémájához. (Berlin, Voggenreiter; főbizományos: „Studium“, Bpest, Kecskeméti-u. 8.) Ára P 2—

Immanens és transzcendens idealizmus. (Szerző kiadása.) Ára P 1'60